MUSTAFA SOLAK

ŞÜKRÜ KAYA

Atatürk'ün Bakanı

KAYNAK YAYINLARI

3. Basım

Mustafa Solak

Atatürk'ün Bakanı
ŞÜKRÜ KAYA

Kaynak Yayınları No: 655
Yayıncı Sertifika No: 14071

ISBN: 978-975-343-770-7

1. Basım: Temmuz 2013
3. Basım: Temmuz 2016

Editör
Hadiye Yılmaz

Redaktör
Gökçe Şenoğlu

Sayfa Tasarım
Güler Kızılelma

Kapak Tasarım
Bora Gürsoy

Baskı ve Cilt
Öz Karacan Matbaacılık ve Ciltçilik San ve Tic. Ltd. Şti.
Evren Mah. Gülbahar Cad. No: 62 Güneşli/İSTANBUL
Tel: +90 0212 630 82 38
Sertifika No: 12228

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Tic. ve San. Ltd. Şti.nindir. Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. 6/3 Beyoğlu 34435 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • satis@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

MUSTAFA SOLAK, 1981 yılında Sivas'ın Suşehri ilçesinde doğdu. İlkokulu Sivas'ın Şarkışla ilçesi, Gürçayır Kenan Evren İlköğretim Okulu'nda, ortaokulu Tarsus Cumhuriyet Lisesi'nde, liseyi Manisa Beydere Ziraat Meslek Lisesi'nde tamamladı. 2004'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünü bitirdi ve 2010'da Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Tarih ve siyaset bilimi alanlarında çeşitli dergilerde yazıları yayımlandı. Öğretmenlik mesleğini sürdüren Solak, ilk kitabı olan *Atatürk'ün Bakanı Şükrü Kaya* adlı çalışmasıyla 2013 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü'ne layık görüldü.

Mustafa Solak

Atatürk'ün Bakanı
ŞÜKRÜ KAYA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 11

SUNUŞ 13

ÖNSÖZ 17

GİRİŞ 21

BİRİNCİ BÖLÜM
HAYATI VE FAALİYETLERİ (1883-1927) 25

İlk Devlet Hizmetinden Milli Mücadele Yıllarına 25

İzmir Belediye Başkanlığı Dönemi 33

Lozan Görüşmeleri Temsilciliği 39

Dışişleri Bakanlığı Dönemi 53

İKİNCİ BÖLÜM
ATATÜRK'ÜN İÇİŞLERİ BAKANI: ŞÜKRÜ KAYA (1927-1938) 67

İçişleri Bakanlığı Görevine Gelmesi ve Menemen Olayı 67

Şükrü Kaya Hakkında Gensoru 73

1929 Ekonomik Krizi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması 73

1930 Belediye Seçimleri 79

Şükrü Kaya Hakkında Meclis'te Gensoru Görüşmesi 83

İskân, Mübadele ve Nüfus Meselesi 97

Mübadele ve Nüfus Meselesinin Gelişimi 97

İskân Yasası ve Mübadele 124

İllerin, Yerel İdarelerin Yönetimi ve
Toprak Reformu 165
İllerin Yönetimi 165
Belediye ve Köylerin Yönetimi 180
Toprak Reformu 198
Şeyh Sait İsyanı'nı İzleyen Gelişmeler ve
Şükrü Kaya'nın Raporu 223
Şeyh Sait İsyanı Sonrasında Bölgede Alınan Önlemler 223
Şükrü Kaya'nın Raporu ve Tunceli'nin Yönetimi 235
Halkevleri ve Kültürel Uygulamalar 260
Şükrü Kaya'nın Hükümetlerdeki Konumu ve
Cumhurbaşkanlığı Meselesi 280

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEVLET VE DEVRİM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ 313
Tarih ve Devlet Anlayışı 313
Arasız Devrimler 322
Halkçılık ve Demokrasi 329
Laiklik ve Toplumun Özgürleşmesi 342
Devletçilik 365
SONUÇ 385
EKLER 391
KAYNAKÇA 443
DİZİN 459

KISALTMALAR

A	Arşiv
Age	Adı geçen eser
Agm	Adı geçen makale
AÜ	Ankara Üniversitesi
AŞ.	Anonim Şirket
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	bakınız
c.	Cilt
CA	Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	Çeviren
D	Dönem
ed.	Editör
F.	Fihrist
haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGCZ	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
Yay.	Yayın

SUNUŞ

Atatürk Devrimi, Atatürk ve çevresine toplamış olduğu kadrolar tarafından gerçekleştirildi. Bu kadrolar arasında 15 yıl başbakanlık yapmış olan İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Saracoğlu, Mustafa Necati, Reşit Galip, Celal Bayar, Mahmut Esat Bozkurt, Saffet Arıkan, Mustafa Şeref, Ali Çetinkaya gibi isimler bulunmaktaydı. Şükrü Kaya da bu kadrolar arasında yer almış isimlerden biri olarak 1927 yılından 1938 yılının sonuna kadar hep Atatürk'ün İçişleri Bakanlığı'nı yaptı. Benzer bir isim de Tevfik Rüştü Aras'tır. O da aynı dönemde, hatta 1925'ten başlayarak hep Atatürk'ün Dışişleri Bakanı olmuştur. Bu durum, Atatürk ve İnönü'nün bu iki kişiye duydukları güveni göstermektedir. Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü, İnönü 1937'de başbakanlıktan çekildiği zaman kurulan Celal Bayar hükümetinde de yerlerini korumuşlardır. Devrimin kadrolarından biri olan Mahmut Esat Bozkurt da Şükrü Kaya'yla benzer özellikler taşımaktaydı. Her ikisi de önce İstanbul'da sonra Avrupa'da aldıkları ikişer hukuk diplomasına sahiptiler. Kaya'nın almış olduğu bu sağlam hukuk kültürünün İçişleri Bakanlığı döneminde onu başarılı kılacak önemli etkenlerden biri olduğu kuşkusuzdur.

Şükrü Kaya'nın siyasi yaşamında Atatürk'ün hastalığı sırasında başlayan Cumhurbaşkanlığı tartışmaları bir dönüm noktası olmuştur. Hem Atatürk'ün hem İnönü'nün yakın çalışma arkadaşları olan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'la bu dönemde İnönü'nün aralarının bozulması gerçekten ilginç gelişmelerden biriydi. Ata-

türk, ömrünün son yılında başbakanlığa Bayar'ı getirmişse de, 15 yıl başbakanlık yapmış olan İnönü'nün Atatürk'ün yerine geçmesi bir bakıma doğal sayılıyordu. Ne var ki Atatürk'ün hastalığı ilerleyince, onun yerine İnönü'nün gelmemesi için uğraşanlar olmuştu. Meclis'e girecek milletvekili adaylarını belirlemekte son söz Atatürk'ün olsa da, bu süreçte İnönü'nün can alıcı payı olmuştur. Nitekim 11 Kasım günü aday saptamak için CHP TBMM grubunda 323 oydan 322'si İnönü'yü işaret etmiştir. Sonunda Meclis oybirliğiyle İnönü'yü cumhurbaşkanı seçmiştir. Oysa Çankaya çevresi diye anılan ve Hasan Rıza Soyak, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Salih Bozok, Ali Çetinkaya'dan oluşan grup, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmaması için başka kişiler üzerinde durmuştur. İnönü'ye karşı aday gösterilmesi düşünülen kişiler arasında Şükrü Kaya, Fethi Okyar, Fevzi Çakmak, Celal Bayar, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'nın adları dolaşmaktaydı. Fakat bu kişilerin İnönü'nün karşısına çıkma konusundaki isteksizlikleri yüzünden İnönü tek aday olarak kaldı. Zaten CHP grubunun hemen hemen oybirliğiyle İnönü'yü tek aday olarak yeğlemesi, bu konuda aydınlanmanın oluşmuş olduğunu gösteriyordu. Hem de İnönü, bir yıldır iktidarda olmamasına rağmen cumhurbaşkanlığına kavuştu.

İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra Çankaya çevresinin başka aday arayışlarını affetmedi. Atatürk'e, dolayısıyla kendisine de bir zamanlar ters düşmüşleri affetti. Onlara mevki verdi; fakat Çankaya çevresini ziyaretten sildi. İlginç olan bir nokta da Demokrat Parti Hareketi'nin başındaki Celal Bayar'ın da onlara pek el uzatmamış olmasıdır. Böylece Şükrü Kaya'nın siyasal yaşamı bitmiş oldu.

Mustafa Solak, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenciyken kendisiyle görüşmelerimiz olmuştur. Daha sonra Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisans öğrenimi görmüştür. Tez olarak da "Atatürk Döneminde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938)" konulu bir tez hazırlamıştır.

O tez şimdi kitaplaşmış bulunuyor. Gösterdiği çabalar dolayısıyla kendisini kutluyorum.

Mustafa Solak'ın çalışması yararlı olmuştur; Şükrü Kaya üzerine daha kapsamlı çalışmalara yol açabilecek niteliktedir.

Prof. Dr. Sina Akşin

ÖNSÖZ

Bugün, Şükrü Kaya hakkında Kadir Akyol'un *Cumhuriyet'in Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883- 1959)* adlı yüksek lisans tezinin dışında yayımlanmış bir başka eser daha yoktur. Kaynak Yayınları, Kaya'nın değişik zamanlarda kaleme aldığı yazılarını ve yaptığı konuşmaları bir araya getirmek için bir çalışma yürütmektedir. İsmet İnönü, Recep Peker, Celal Bayar, Mahmut Esat Bozkurt gibi önemli Cumhuriyet kadrolarıyla ilgili birçok basılı eser ve tez çalışması bulunmaktadır. Ancak Atatürk'ün en yakınında bulunmuş ve dahası on yıldan fazla bir süre İçişleri Bakanlığı yapmış, entelektüel birikimiyle, siyasi görüşleriyle ve üstlendiği sorumluluklarla çok sayıda yasanın hazırlanmasına ve Cumhuriyet'in kökleşmesine katkıda bulunmuş olan Şükrü Kaya'yla ilgili yukarıda bahsettiğimiz tez dışında ortaya bilimsel bir çalışma konmamıştır.

Elinizdeki kitap ise Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ndeki tez çalışmamın geliştirilmiş hali olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin inşası aşamasında, Şükrü Kaya'nın devrime bakışı ve katkıları önemlidir. Bu kitapta Atatürk Dönemi boyunca geliştirilen özgün fikirlerin oluşumunda ve somut anlamda Altı Ok'un hayata geçirilmesinde Şükrü Kaya'nın düşünceleri ve uygulamalarının nasıl bir rol oynadığı incelenmiştir. Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin idari, kültürel yapısı hakkında Şükrü Kaya'nın görüşleri ve uygulamaları etrafında bilgi verilmesi amaçlanmış ve laikliğin geçirdiği aşamalar, feodalite ve toprak

reformu arasındaki ilişkiler, tek parti yönetiminde modern devlet olma yolundaki çabalar ele alınmıştır. Şükrü Kaya'nın Atatürk Dönemi'ndeki (1923-1938) siyasal yaşamı üzerinde durularak Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik-kültürel yapısı hakkında bilgi verilmesi ve dünyadaki değişimle beraber Türkiye'nin geçirdiği ekonomik, siyasi, kültürel atmosferin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Laikliğin geçirdiği aşamalar, feodal ilişkilerin tasfiyesi ve toprak reformu arasındaki etkileşim, devrimin yaygınlaşması gibi konular ele alınırken Cumhuriyet'in dayandığı ya da muhalefetlerine yanıt vermeye çalıştığı toplumsal kesimlere yönelik uygulamalar da değerlendirilmiştir.

Çalışmada özellikle Meclis konuşmalarının analizine ağırlık verilerek ayrıca kitap, dergi, gazete ve arşiv belgeleri de incelenmiştir.

Kitap üç bölüme ayrılmıştır:

Birinci bölümde, Cumhuriyet'in ilk on yılında Şükrü Kaya'nın siyasi çalışmaları üzerinde durulmuştur. Şükrü Kaya'nın Lozan görüşmeleri sırasındaki fikirleri, Dışişleri Bakanlığı dönemindeki faaliyetleri, gerici Menemen İsyanı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetlerine ilişkin uygulamaları ve Fethi Okyar'ın Şükrü Kaya hakkındaki gensoru önergesi, bu bölümde yer almıştır.

İkinci bölümde, 1923-1938 yılları arasında Şükrü Kaya'nın siyasi faaliyetleri ele alınmıştır. Osmanlı'dan beri önemli bir sorun olan mübadele ve iskân meselesinin Şükrü Kaya döneminde nasıl ele alındığı incelenmiş, Toprak Reformu meselesiyle de hangi hedeflere ulaşılmak istenildiği açıklanmıştır. İllerin, belediyelerin ve köylerin yönetilmelerine ilişkin Şükrü Bey'in ne tür yenilikler getirdiğine de değinilerek Cumhuriyet'in yönetim uygulamalarından örnekler verilmiştir. Doğu Anadolu'da Şeyh Sait Ayaklanması'nı izleyen gelişmeleri ele alarak feodal yapının Cumhuriyet dönemindeki etkilerine de değinilmiştir. Ayrıca onun bakan olarak, Halkevleri yoluyla Cumhuriyet'in toplumu dönüştürmeye yönelik kültürel gayretleri ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde ise, Şükrü Kaya'nın devlet ve devrim hakkındaki görüşleri irdelenmiş ve halk yönetimiyle ilgili eğilimi aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Şükrü Kaya'nın tarih ve devlet gibi arasız devrimler anlayışı, halkçılık ve demokrasi, laiklik ve toplumun özgürleşmesi ve özellikle de devletçilikle ilgili görüşleri incelenmiştir.

Eski yazı metinler günümüz Türkçesine çevrilirken bazı eski kelimelerin karşılıkları parantez içinde verilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana rehberlik eden ve yardımını esirgemeyen Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a, Sayın Prof. Dr. Neşe Özden'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, çalışmamın tamamlanmasında katkıları olan Dr. Doğu Perinçek'e, Dr. Arda Odabaşı'na ve Mehmet Ulusoy'a, düzeltmelerde yardımcı olan Ebru Oğuzhan Yeter'e, Utku Eraslan'a, Mehmet Alperdem'e çalışmamda beni sürekli destekleyen Teyzem Zehra Erdal'a, Dayılarım Veli Erdal'a, Hüseyin Erdal'a ve Olcay Soğuk'a, Mehmet Solak'a ve editörüm Hadiye Yılmaz'a şükranlarımı sunarım.

Mustafa SOLAK
İstanbul, 21 Temmuz 2016

GİRİŞ

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Osmanlı döneminden devrolunan meseleler üzerinde, Cumhuriyet yöneticilerince hassasiyetle durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonundan itibaren girdiği savaşlarda şehirler, köyler yanmış, yerleşim yerleri büyük zararlar görmüş ve nüfus azalmıştı. Nüfusun azalması, üretimi ve ekonomik verimliliği de kötü yönde etkilemişti. Belediyeler kendi kaderlerine terk edilmiş bir görünümdeydi ve çoğunda altyapı yok denecek kadar azdı. Belediyeler halkın ulaşım, yol, su gibi altyapı ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını da karşılamaktan uzaktı.

Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarından sonra, Kurtuluş Savaşı'nda Misakı Milli'yle sınırları belirlenen genç Türkiye'nin yanmış veya tahrip olmuş birçok yerleşim yerinin olması nedeniyle Şükrü Kaya, belediye ve köylerin sorunlarının ivedilikle çözüme kavuşturulmasını, köy, belediye ve vilayet yasalarının çıkartılmasını sağlamış ve şehir hayatını modern bir tarzda ele almıştır.

Yeni Türk devletinin bayındırlık ve idari teşkilatını geliştirme çabalarının yanı sıra, Şükrü Kaya'nın da iskân politikaları hakkında ve mübadillerin durumuna dair girişimleri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin giderek küçülmesiyle beraber Anadolu toprakları dışında oturan Türkler, çeşitli zorluklarla baş başa kalmıştı. Bu coğrafyadaki Türklerin Anadolu'ya göç etme istekleri Osmanlı'dan beri süregelen temel sorunlardan biri olmuştur. Lozan Barış Konferansı'nda mübadillerin durumu önemle tartı-

şılmış ve Anadolu'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türklerin konumu Konferans'ta görüşülerek karara bağlanmaya çalışılmıştı. Buna göre Türklere ve Rumlara, bırakacakları topraklarının karşılığında, göç ettikleri yerlerdeki Türk veya Rumların arazilerinin verilmesine dair anlaşma sağlanmıştı. Bunun dışında Bulgaristan, Makedonya gibi topraklardaki Türkler de Anadolu'ya göç etmek istiyorlardı.[1] Bu istek, özellikle Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte artmıştı. Çünkü bu süreçte ülkede yaşam, eğitim ve bilim alanında kaydedilen gelişmeler dünya kamuoyunda Türkiye'nin saygınlığını artırmış ve ülkemizi yurtdışında yaşayan Türkler açısından bir cazibe merkezi haline getirmişti.

Bir başka deyişle, yurtdışındaki Türklerin Anadolu'daki iskânı, Cumhuriyet'in başlı başına üzerinde duracağı konulardan biri olmuştur. Yüz binlerce Türk'ün anayurda gelmesi ve bu kişilere geçimlerini sağlayacak olanakların temin edilmesi şüphesiz kolay bir iş değildi. Bundan dolayı Şükrü Kaya, yıllara yayılan iskân işi üzerinde önemle duracaktı.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber yeni rejimin nasıl bir yöntem ve politika izleyeceği önemli bir soru haline gelmiştir. Yeni devlet, elbette Osmanlı Devleti gibi emperyalizme bağımlı bir devlet olmayacaktı. Bu nedenle bağımsız, üretken ve kendine yeten bir devletin nasıl yaratılacağı üzerinde durulacaktı. Cumhuriyet, emperyalizme karşı verdiği savaşta padişahlığı ve ağalığı temsil eden dışa bağımlı feodal düzeni tasfiye ederek bağımsız ekonomiyi oluşturmaya çalışacaktı. Bunun yanında hukuk, ekonomi, toplumsal düzen ve din alanında yapılması gerekenler vardı ve bütün bunlar yetkin kadroların işiydi.

Siyasi olarak bağımsız olan Türkiye Cumhuriyeti ekonomide de bağımsızlığı hedeflemişti. Bağımsız ve kendine yeten bir ekonomi oluşturma sürecinde Kaya, Türkiye'de serbest liberal sis-

1 Önder Duman, "Atatürk Dönemi Balkan Göçmenleri'nin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Atatürk Yolu,* c.11, sayı 43, Bahar 2009, s.476-477.

temin yıkım olduğunu ve Osmanlı'yı çökerttiğini görmüştü. Bu sorun, Cumhuriyet yöneticilerince birtakım denemelerden sonra ekonominin denetim altına alınarak halkçı bir anlayışın uygulanmaya başlanmasıyla çözülecekti.

Laiklik ilkesinin anayasaya girmesinde de Şükrü Kaya'nın önemli payı olmuştu.[2] Lozan Konferansı'na katılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna katkı sağlaması, şapka devrimi, bazı kisvelerin giyilemeyeceği, efendi, bey, paşa gibi unvanların kaldırılması, köylüye toprak dağıtılmasıyla ilgili yasalar aracılığıyla toplumsal düzenin laik ve çağdaş bir yapı haline gelmesindeki çabaları, devrimlerin yapılmasını teşvik eden etkenler arasındaydı.

Cumhuriyet'in ilanı, saltanat ve halifelik özlemcilerine bir yanıt olmakla beraber, bu tür özlemlerin tümüyle ortadan kaldırıldığı anlamına gelmiyordu. Şeyhlik-müritlik ilişkileri, toplumdaki güçlü cemaat yapısı hâlâ yaşamaktaydı. Ümmet toplumundan ulusa geçiş, bir anda olabilecek nitelikte bir dönüşüm değildi. Cumhuriyet'in kuruluşu, uluslaşmayı pekiştirmek konusunda gerçekleştirilmiş güçlü bir atılımdı ama hâlâ ortaçağın feodal ilişkileri sürüyordu. Yeni kurumlar oluşturulmakla beraber zihniyette de devrim yapılması gerekiyordu. Bu noktada eski toplum yapısının ortadan kaldırılarak toplumun özgürleşmesi, laikleşmesi ve çağdaşlaşması büyük önem taşımaktaydı.[3] Akla, bilime dayanan yeni toplumun yaratılması, Cumhuriyet kadrolarının önünde duran en önemli meseleydi. Devrimlerin benimsetilmesi, toplumda dönüşüme yönelik istek yaratılması, Şükrü Kaya'nın da dahil olduğu Cumhuriyet kadrolarının dikkatle ele aldığı konuların başında gelecekti.

---

2 Atatürk ve Kemalist kadronun laiklik ve İslamiyete bakışı için bkz. Alpaslan Işıklı, *Sosyalizm, Kemalizm ve Din,* İmge Kitabevi Yayınları, 5. basım, Ankara, 2008, s.198-216.

3 Feodal dönemin din-kültür ilişkileri için bkz. Bedia Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri,* İnkılap Yayınevi, 3. basım, İstanbul, 2003, s.84-87.

Doğu Anadolu'da 1925 yılındaki Şeyh Sait Ayaklanması'nı[4] izleyen gelişmeler, feodal yapının Cumhuriyet döneminde hâlâ ne kadar etkin olduğunu herkese bir kez daha göstermişti. Şükrü Kaya, çağdaş bir ulus-devletin yaratılmasının önünde temel bir sorun olan feodal ilişkilerin tasfiyesi için toprak ağalığıyla mücadeleye de özel bir önem vermiştir.

4 İsyanın niteliği ve gelişimi için bkz. Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1 Devrimler ve Tepkileri (1924- 1930),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2009 s.116-121; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl,* İletişim Yayınları, 5. basım, İstanbul, 2009, s.72-77; İsmet İnönü, *Hatıralar*, (yay. haz. Sebahattin Selek), Bilgi Yayınevi, 3. basım, Ankara, 2009, s.461-466; Kâzım Doğan Dirik, *Vali Paşa Kâzım Dirik,* Gürer Yayınları, İstanbul, 2008, s.164-172; Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928),* Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s.252-259; Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* (çev. Necdet Sander), 23. basım, Akdeniz Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.465-471; Ahmet Süreyya Örgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi,* Temel Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2007, s.45-49; Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar,* Örgün Yayınevi, 3. basım, İstanbul, 2009, s.613-617.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI VE FAALİYETLERİ (1883-1927)

İlk Devlet Hizmetinden Milli Mücadele Yıllarına

9 Mart 1883'te[1] Ege'de İstanköy Adası'nda dünyaya gelen Şükrü Kaya[2] ilk ve ortaöğrenimini İstanköy İlkokulu ve Midilli İdadisi'nde (ortaokul) tamamladıktan sonra, öğrenimine Galatasaray Sultanisi'nde (lisesi) devam etmiştir.[3] Daha sonra İstanbul ve Paris Hukuk Fakültesi'nde[4] okumuştur. 1908'de Meşrutiyet ilan edildikten sonra yeni hükümet birçok genci yetiştirmek üzere Avrupa'ya göndermeye karar verdiğinde, bu gençlerin arasında Şükrü Kaya da vardır. 1908 yılında İstanbul'da Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra aynı yıl Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne yazılmış ve bu bu bölümden de mezun olmuştur.[5]

Özgürlükçü kişiliği, Şükrü Kaya'yı Paris'te de arkadaşları arasında lider konuma getirmiş ve Sultan II. Abdülhamit'in istibdadına ve hafiyelerine karşı mücadeleyi sürdürmüştür.[6]

---

1 *A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Ansiklopedisi,* c.2, Boyut Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. İstanbul, 2005, s.503.

2 Şükrü Kaya'nın babası Müftüzade Ahmet Rüştü Bey, annesi İstanköylü Bisan Hanım'dır. Babasının dedeleri İstanköy'e Antalya Elmalı'dan gelmişlerdir.

3 *Vakit*, 11 Ocak 1959.

4 *Türk Ansiklopedisi,* c.21, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1974, s.414; *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi,* c.13, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.95; *Büyük Lügat ve Ansiklopedi,* c.7, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972, s.102.

5 *Hürriyet,* 11 Ocak 1959; *Vakit*, 11 Ocak 1959.

6 Nejat Saner, *Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s.286.

Türkiye'ye dönünce Dışişleri Bakanlığı Ticaret İşleri Şubesi 4. sınıf katibi olarak devlet hizmetine başlamıştır. Edirne'de kısa bir süre sulh hâkimi olarak görev yaptıktan sonra Balkan Savaşı sonrasında Bulgarlarla oluşturulan Mübadele Komisyonu'nda görev almıştır.

Şükrü Kaya, bu süreçte İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenlerinin dikkatini çekmiştir. 1913-1918 yıllarında iktidarda olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın İçişleri Bakanı Talat Paşa, Kaya'yı Dahiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı'na) almıştır ve Kaya bir müddet Mülkiye Müfettişliği yapmıştır.[7] Kaya, Bükreş Antlaşması (10 Ağustos 1913) sonrası mübadele işini yürütmek üzere Bulgarlarla kurulan Karma Komisyonda görev almıştır. Komisyon, önce Edirne'yi daha sonra tüm Trakya'yı mübadele kapsamında tutmuştur. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girişine kadar çalışmalarını sürdüren Komisyon, 48.570 Müslümana karşılık 46.764 Bulgar'ın mübadelesini kararlaştırmıştır. Kaya, komisyonda bulunan Britanya Müfettişi'ne, amaçlarının "Batı sınırından başkente (İstanbul'a) kadar olan bölgeyi Türk nüfusla doldurmak" olduğunu ifade eder.[8] Bu şekilde soy bağlantısına dayanarak Osmanlı'dan olası toprak taleplerinin önüne geçme niyetindedir. Mübadeleyle Anadolu'daki Bulgar nüfus büyük ölçüde göç etmiştir ama Trakya'da hâlâ Türk varlığı devam etmektedir.[9] Trakya'daki Türkler ise Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ülkeye getirileceklerdir. Bu noktada, İttihat Terakki'ye daha o yıllarda Anadolu'yla sınırlı bir vatan anlayışının hâkim olduğunu söyleyebiliriz.

Şükrü Kaya daha sonra Trakya ve İzmir'de yaşayan Rumlar ile Makedonya ve Epir'deki Türklerin mübadelesi için Yunanlılarla oluşturulan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda yer almıştır. İlk toplantısını 7 Temmuz 1914'te yapan komisyonda Türk tarafı zorun-

7 *Age,* s.287.

8 FO, 195.2456, 30 Haziran 1914, s.287'den akt. Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi,* İletişim Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2010, s.194.

9 *Age,* s.188-191.

lu göçü, Yunanlılar ise sadece o güne kadar göç edenlerin mal-mülk sorunlarını çözmeyi savunmuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İttihat ve Terakki, zorunlu göçte ısrarcı olmamış, böylece komisyon da Mübadelei Emlak Komisyonu adını alarak, gönüllü göçe karşı olmamakla beraber, göçmenlerin mallarının düzenlenmesiyle uğraşmıştır.[10] Türk ve Rumların karşılıklı zorunlu göçleri meselesi, ancak Cumhuriyet kurulduktan sonra ele alınacaktır.

Şükrü Kaya I. Dünya Savaşı esnasındaki Ermeni tehciri uygulamasında da görev almıştı. Ermeni tehcirinin İstanbul'dan yürütülmesinin olanaklı olmaması nedeniyle, 15 Ağustos'ta Halep Anadolu'daki merkez olarak belirlenmişti. Kaya, Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi (Aşiretler ve Göçmenler Genel Müdürü) Halep Şubesi Müdürü olarak görevlendirildi.[11] Halep'te iken, 7 Ekim 1915'te sevk ve iskân işleri için Muamelei Umumiyei Sevkiye Talimatnamesi'ni yayımladı. Talimatnameyle Halep, Suruç, Resulayn, Katma, Zor, Rakka, Harran ve Müslime iskân bölgeleri olarak belirlendi. Kaya, Ermenilerin iskânında Cemal Paşa'yla fikir ayrılığına düşmüştü. Cemal Paşa, Hama, Havran, Kerek ile Halep'in güneyi ve batı bölgesinin bir kısmının iskânında, Kaya ise Halep'in doğu ve güney kesimlerinin iskânında ısrarlıydı. Meselenin görüşülmesi için Kasım 1915'te yapılan toplantıda, Ermenilerin il ve ilçe merkezlerine yüzde 2 oranında yerleştirilmesi kararlaştırıldı.[12] Buna karşılık Şükrü Kaya, diğer iskân bölgelerinde Ermeni nüfusunu yerli nüfusa oranla yüzde 10 civarında tutmaya çalışmıştı. Anadolu'da ise bu oran yüzde 5 olarak belirlenmişti.[13]

---

10 *Age*, s.217-219.

11 Kaya bu görevini 20 Aralık 1914'ten 2 Aralık 1916'ya kadar sürdürmüştür. Bkz. *Age*, s.324.

12 Dündar, *age*, s.326-327.

13 *Age*, s.426. Şükrü Kaya, Ermeni tehciri konusunda Alman konsolosu Rössler'e şunu belirtir: "Ermenisiz Ermenistan istiyoruz." V. N. Dadrian, "The Naim-Andonian Documant on the world war I desctruction of Ottoman Armenians: The Anotomy of a Genocide", IJMES (1986), s.332'den akt. Dündar, *age*, s.336.

Kaya, 15 Mart 1916'da Balkan Harbi bozgunundan sonra ülkeye gelen göçmenleri yerleştirmek, topraklandırmak, iş sahibi ve üretici yapmak amacıyla kurulan Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'ne Genel Müdür olarak atandı.[14] Bu görevinde ayrıca, Rusya karşısında ve diğer savaşlarda kaybedilen Osmanlı Devleti topraklarındaki Türk ve Müslümanların iskânıyla da uğraşacaktı.[15] Kaya, göçebe halde yaşayan aşiretleri dağlardan indirip ovalardaki köy ve şehirlere yerleştirmekle de görevlendirilmişti. Aşiretlerin sayısını, nerede ve nasıl yaşadıklarını, âdetleri ve geleneklerinin neler olduğunu öğrenmek amacıyla bilimsel araştırmalar yaptırmıştı.[16] Bu hizmetinde başarı gösteren Kaya, daha sonraki süreçte Mülkiye Müfettişi olarak Anadolu'da ve Irak'ta görev yapmıştır.[17] Daha sonra bu görevinden ayrılarak İzmir'e yerleşmiş ve Buca Sultanisi'nde bir süre öğretmenlik yapmıştır.

Şükrü Kaya, I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra, İzmir Müdafaai Hukuk ve Osmaniye Cemiyeti'ne girerek dış ilişkiler bölümünde çalışmıştır.[18] Kaya, milli mücadelenin içinde yer alması[19], İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden olması[20], Ermeni tehcirine[21] adının

14 Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918),* İletişim Yayınları, 5. basım, İstanbul, 2011, s.259.

15 Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, s.43.

16 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım,* Gözlem Yayınları, 3. basım, İstanbul, 1977, s.81-82.

17 Hakkı Uyar, "Şükrü Kaya", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Kemalizm,* c.2, İletişim Yayıncılık, 6. basım, İstanbul, 2009, s 80.

18 Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş,* c.5, 2. basım, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.205; Şükrü Kaya, "19 Mayıs'a Ait Bir Hatıra", *Hürriyet,* 19 Mayıs 1954; Bkz **Ek 17.**

19 Şükrü Kaya İzmir ve Aydın yöresinde efelere vatan mücadelesi fikrini aşılamıştır. Bkz. *Hürriyet,* 11 Ocak 1959.

20 Şükrü Kaya, İttihat ve Terakki'nin kulübünde konferans vermiştir. Bkz. Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi,* İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955, s.155.

21 Aynı yer.

karışması sebepleriyle İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti 2. Başkanı[22] sıfatıyla 1919 yılı Şubat'ında tutuklanarak, Mart 1919'da ünlü Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiştir.[23] Tutuklanmasının nedeni olarak, Göçmenler Genel Müdürlüğü döneminde ve savaş koşullarında izlenen iskân siyaseti uygulamalarından biri olan Ermeni tehcirinde üstlendiği sorumluluklar gösterilmiştir. Nitekim İngiliz Komiserliği 6 Aralık 1919'da Kaya'yı, "Ermenilere zulüm yapılmasına göz yummuş olmak"la[24] suçlamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirilen suçlamalar arasında "sürgünler esnasında toplu katliamlar yapmış olmak"[25] da vardır.

Kaya, o günlerde İngilizlerin Ermeni tehciri sebebiyle kendisinden intikam alacaklarını düşünür.[26] Bir anısında kendisi gibi esir tutulan Sâlah Cimcoz'un "bize verilecek en hafif ceza müebbet kürektir" sözünü aktarmaktadır.[27] Kaya, İstanbul'da Hukuk Fakültesi öğrencisi olduğu yıllarda düzenlediği toplantılarda, Abdülhamit yönetimine karşı mücadele etmiş ve tutuklanarak sorgulanmıştı.[28] Abdülhamit yönetimine karşı açıktan mücadele eden İttihat ve Terakki'yle ilişkileri daha öğrenciyken başlamıştı. Şükrü Kaya'yı Fethi Okyar, Mithat Şükrü Bleda, Hüseyin Cahit Yalçın gibi ünlü isimlerin kaldığı Bekirağa Bölüğü'nde tutukluluğu sırasında Mustafa Kemal de ziyaret etmiştir. Ziyaretten sonra arkadaşlarına, Mustafa Kemal'in açık konuşmasa da sanıldığından daha "büyük

22 Şükrü Kaya, agm, *Hürriyet*, 19 Mayıs 1954.

23 Kadir Akyol, *Cumhuriyet'in Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.8.

24 Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri,* Bilgi Yayınevi, 4. basım, Ankara, 2009, s.256-257.

25 Vartkes Yehgiayan, *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası,* Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s.123.

26 Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.166.

27 Şükrü Kaya, agm, *Hürriyet*, 19 Mayıs 1954.

28 *Age,* s.10; Ekrem Ergüven, *Şükrü Kaya'nın Sözleri ve Yazıları (1927-1937),* Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938, s.3.

bir işe teşebbüs edeceğine"[29] inandığını, ama bu işin çok zor ve zaman alacağını söyleyerek, Mustafa Kemal'in bağımsızlık niyetini daha o zamanda sezdiğini ifade etmiştir. Kaya anılarında, Mustafa Kemal'in ziyaretini şöyle anlatmaktadır:

> "(Fethi Okyar), Paşanın kendisine anlattığı karar ve projelerden bana da gizlice haber verdi. Ondan sonraki düşüncelerimiz, endişelerimiz ve intizarlarımız Mustafa Kemal'in sağ sağlim Samsun'a ayak bastığı haberini almak oldu."[30]

İngiliz Amiral Webb, 19 Mayıs 1919'da General Milne'e içinde Şükrü Kaya'nın isminin de bulunduğu 59 kişilik bir liste iletir.[31] Kaya, Malta'ya gönderilmek üzere hazırlanan ilk listede yer almamışken Mülkiye Müfettişliği görevindeyken tutuklanarak Amiral Calthorpe'un "ikinci sınıf" sürgünler olarak adlandırdığı ikinci listede yer almıştı. İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce işgalinden sonra 28 Mayıs günü İstanbul'dan alınarak 2 Haziran'da Malta Adası'na götürülerek[32] Salvator Kalesi'ne hapsedilmiştir.[33] Ankara Hükümeti, 7 Şubat 1920'de, Türk Divanı Harbi'nin lehinde karar vermiş olmasına dayanarak, Kaya'nın serbest bırakılmasını istemiştir ama İngiliz Yüksek Komiseri 5 Mayıs 1920'de, Barış Konferansı'nın kararına kadar bu isteğin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını bildirecektir.[34] Osmanlı Devleti'yle imzalanan Sevr Barış Antlaşması henüz onaylanıp yürürlüğe girmediği için Müttefik Mahkemesi kurulamamış ve yargılamalar da gecikmiştir. Buna

---

29 Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü,* Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s.345.

30 Şükrü Kaya, agm, *Hürriyet,* 19 Mayıs 1954.

31 Cahit Kayra, *Sevr Dosyası,* Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.92; Şimşir, *age,* s.122.

32 *Age,* s.136.

33 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1* (1888-1922), Pera Ticaret ve Turizm A.Ş., (yay. haz. Erol Şadi Erdinç), 2. basım, İstanbul, 1997, s.529-531.

34 Yehgiayan, *age,* s.123.

rağmen İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, antlaşma yürürlüğe girecekmiş gibi Malta sürgünlerinden 58'inin "kesin yargılanmaları" gereğiyle ilgili 24 Kasım 1920'de İngiltere'ye bir rapor sunmuştur. 2738 numarayla Şükrü Kaya da kesin yargılananacaklar arasındadır.[35] İçinde bulunduğu duruma kabullenemeyen Kaya, tepkisini şu şekilde dile getirmiştir:

> "Düşmanlarımızın akılları varsa bizi asarlar. Aksi takdirde kendilerinden biz hesap soracağız."[36]

Hazırlanan iddianamede Kaya "Ermeni Sürgünü" iddiasıyla suçlanmıştır:

> "1913-1914 yıllarında Mülkiye Müfettişiydi. 1914-1915 yıllarında Adana ve Halep vilayetlerinde göçmen işleriyle görevlendirildi. Bu vilayetlerde Ermeni sürgünü onun yönetimi altında yapıldı. Sürgün planlarını Adana ve Halep'te kendisi yaptı. Sürgünde isteksiz davranan Halep Valisi Bekir Sami Bey'i kendisi attırdı."[37]

Talat Paşa'dan Antep Mutasarrıfı (Valisi) Ahmet Bey'e 18 Eylül 1915'te yollanmış bir şifreli telgrafta Kaya'nın Ermeni sürgününü yürütmek üzere özel olarak görevlendirildiği yazılıydı:

> "Mülteciler Dairesi Başkanı Şükrü Bey'e özel görev verilmiş olup, Ermenilerin belirlenen bölgelere muntazam şekilde sürgününü yürütmek ve bu amacın düzenli şekilde icra edilmesi için gerekli her noktayı gözden geçirip garantilemek üzere bakanlık tarafından gönderilmiştir. Lütfen kendisinin avdetinde (dönüşünde) gerekli göreceği her türlü adımı atınız."[38]

---

35 *Age,* s.268-269; A. Şerif Aksoy, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Tarihi,* Nokta Kitap, İstanbul, 2008, s.122.

36 Yehgiayan, *age,* s.125; Bayar, *age,* s.74.

37 *Age,* s.281.

38 Yehgiayan, *age,* s.124.

Kaya, Malta'da bulunduğu sürede boş durmamış, İngilizce ve İtalyanca öğrenmiştir. İngilizcesini kuvvetlendirmek için *Robinson Crusoe*'yu Türkçeye tercüme etmiştir.[39] Charles Gide'in *İktisadi Mezhepler Tarihi*'ni, *Şişko*'yu, diğer bazı Fransızca ve İngilizce eserleri de Malta günlerinde dilimize kazandırmıştır.[40]

Malta sürgünlerini ve Kaya'yı kurtarmaya yönelik ümit, 1921 yılında Londra Konferansı'nda belirmiştir. Atatürk, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'e sürgünlerin hepsinin kurtarılması için "ya hep, ya hiç" talimatı vermiştir. Bekir Sami Bey ise bu emre aykırı davranarak, 16 Mart 1921'de yaptığı anlaşmayla 29 İngiliz tutsağına karşılık 64 Malta Sürgünü'nün serbest bırakılmasına razı olmuştur.[41] Oysa Malta'da 118 sürgün bulunmaktadır. Mustafa Kemal Bekir Sami Bey'in tutumunu şu sözlerle eleştirmiştir:

> "Bekir Sami Bey'in İngiltere'yle imzaladığı sözleşmeye göre, elimizde bulunan bütün İngiliz tutsaklarını geri verecektik. Buna karşılık İngilizler de ellerindeki Türk tutsaklarını bize vereceklerdi. Yalnız, Türk tutsaklarından Ermenilere ve İngiliz tutsaklara kıyım yapmış ya da kötülük etmiş olduğu öne sürülenler verilmeyecekti. Hükümetimiz, elbette böyle bir sözleşmeyi uygun görüp onaylayamazdı. Çünkü böyle bir sözleşmeyi onaylamak, Türk uyrukların Türkiye sınırları içindeki iş ve davranışları üzerinde yabancı bir hükümetin yargılama hakkını onaylamak gibi olurdu."[42]

"Ermenilere ve İngiliz tutsaklara kıyım yapmış ya da kötülük etmişler" arasında sayılan Şükrü Kaya serbest bırakılmamıştır. Bekir Sami Bey, 21 Mart'ta listeye, aralarında Şükrü Kaya'nın da bulunduğu 6 kişinin daha eklenmesini istemişse de İngilizler bu isteği kabul etmemişlerdir.[43]

---

39 Yalman, *age,* s.581.
40 *Son Posta*, 3 Ekim 1936.
41 Şimşir, *age,* s.25.
42 *Age,* s.24.
43 *Age,* s.458-459.

Serbest kalma ihtimali neredeyse hiç olmayan Kaya ve 15 kişi, "Ermeni Kırımı"ndan dolayı ağır cezaya çarptırılacaklarını düşünerek emekli bir İttihatçı subayı olan Basri Bey'in yardımıyla Malta'dan kaçış planı hazırlarlar. Basri Bey, İtalyan kaçakçılarıyla anlaşır ve sürgünler, 5 Eylül 1921'de, sığırları boşaltmak amacıyla Malta'ya yanaşan bir gemiye binerek önce Sicilya'nın Messina kentine ertesi gün de Napoli'ye kaçarlar. Ardından da 9 Eylül'de Roma'ya ulaşırlar. Sonra da Ankara Hükümeti'nin Roma temsilcisi olan Cami Bey'in yardımıyla hazırlanan sahte pasaportlarla İtalya'nın dışına çıkarlar.

Yaklaşık 30 ay Malta'da esir kalan Kaya, bir süre İtalya ve Almanya'da kaldıktan sonra Anadolu'ya geçerek milli mücadeleye katılmıştır.[44] Kaya, Yunus Nadi Abalıoğlu'nun sahibi ve başyazarı olduğu, Tevfik Rüştü Aras ve Mahmut Esat Bozkurt'un da yazarları arasında bulunduğu, önceleri *Yeni Gün* adıyla çıkan daha sonra *Anadolu'da Yeni Gün* adını alan gazetenin kadrosuna dahil olarak milli mücadeleyi destekleyen yazılar yazmıştır.[45] Lozan Konferansı'nın birinci devresine (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) giden heyette yer alan Kaya, Ahali Mübadelesi, Azınlıklar, Arkeolojik Eserler, Mübarek Emanetler ve Hilafet Hukuku sorunlarını ele alan görüşmelere katılmıştır.

İzmir Belediye Başkanlığı Dönemi

Şükrü Bey, 1922 yılında yapılan seçimlerde İzmir Belediye Meclisi'ne girmiş, Belediye Meclisi üyeleri aralarında yaptıkları gizli

---

44 *Age*, s.488-490. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c.13, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1989, s.6538.

45 İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.XVI; Tahir Kodal, *Paylaşılamayan Topraklar Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s.17; E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,* Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s.180.

oylama sonucunda Şükrü Kaya'yı İzmir Belediye Başkanlığı'na seçmişlerdir. Şükrü Kaya, o sırada Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetinde danışman[46] olduğundan Belediye Başkanlığı'na Bekir Behlül'ün vekalet etmesi kararlaştırılmıştır. Şükrü Kaya bu süreçte, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından yararlanarak, imarat konusundaki belediye faaliyetlerini yakından görmek üzere Fransa'nın düşman tahribatına uğramış şehirlerinde incelemeler yapmıştır.

Şükrü Kaya'nın Belediye Başkanlığı'nı devraldığı zamanda İzmir'in durumu hiç de iç açıcı değildir. Düşman işgalinden kurtulan şehir harap olmuş, nüfusu azalmıştır. Bu azalış, belediye gelirlerinde büyük bir düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. Kurtuluştan birkaç gün sonra, 13 Eylül 1922'de büyük bir yangın meydana gelmiş ve şehrin büyük bir bölümü zarar görmüştür.[47] Kanalizasyon şebekesinin büyük bir bölümü de yok olmuştur. Büyük İzmir yangını, sağlık sorunlarının yanı sıra asayiş sorununa da yol açmış, bir de göçmenlerin bölgeye gelmesiyle kentte sağlık, mesken ve hayat pahalılığı gibi ciddi sıkıntılar baş göstermiştir. Örneğin ev kiraları çok artmıştır.[48] Belediyenin bu dönemde baş gösteren bir diğer sorunu da kendi başına hareket eden esnafı denetim altına almak olmuştur.

Şükrü Kaya, bu sorunlar karşısında öncelikle yangın yerlerinin imarına, yukarı mahallelerin su sorununa ve aydınlatma işlerinin tamamlanmasına yönelmiştir. Çalışmalarında hedeflediği düzeyi yakalayamayan Kaya, bu durumu belediye bütçesinin yetersizliğine bağlamaktaydı. Çözümü de, İzmir'in sorunlarına "Türkiye'yi

---

46 Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.174; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s.13.

47 *Age*, s.173.

48 Serap Tabak, *İzmir Şehri'nde Mülki İdare ve İdareciler: (1867-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s.166.

alakadar eden" sorunlar olarak görüyordu. Kaya, para temin etmek amacıyla o ana kadar toplanamayan gelir kaynaklarını devreye sokarak belediyenin 1923 bütçesini mütevazı ve gerçekçi bir hale getirmişti. Öngörülen gelirlerin (409.420 lira) yüzde 96,57'sini (395.394,91 TL) tahsil ederek de benimsediği siyasetin doğruluğunu kanıtlamıştı.[49] Belediye hastanelerini, okulları, milli kulübü, milli kütüphaneleri, hayır kurumlarını, gazete, matbaa ve diğer idareleri vergiden muaf tutmakla birlikte Darağaç Tramvaylarının açık artırmayla işletileceğini duyurarak da gelir elde etmeye çalışmıştı. Ona göre İzmir sorunu, "ancak devlet gözüyle görüldüğü ve devletçilik noktai nazarından düşünüldüğü takdirde devletçe hallonulabilir" idi.[50]

Kaya, Lozan görüşmeleri sırasında Fransa'da Almanların yıkıma uğrattığı şehirlerde belediyelerin imar faaliyetlerini inceleme olanağı bulmuş ve İzmir'de yanan yerlerin plan-proje işini Avrupa'da da tanınmış olan Şevki Paşa'ya vermişti. Belediye, Şevki Paşa'nın çalışmaları bittiğinde, kadastro haritasını ihaleye koymuş, kadastronun yangın yerlerinden başlanılması düşünülmüştür. Bozulan yolların tamiri, cadde ve sokakların genişletilmesi, kaldırımların düzenlenmesi de plana bağlanmıştır. Hükümet Konağı'ndan Kemer İstasyonu'na kadar uzanan caddenin genişletilmesi için bazı dükkânlar kamulaştırılmış ve eski döşemeler sökülerek, yerine yeni parkeler döşenmiştir. Fakat işçiler ile belediye ücret konusunda anlaşmazlığa düşünce işler aksamış ve diğer illerden işçi getirtmek zorunda kalınmıştır.

Şükrü Kaya, yangın yerleri dışında kanalizasyon işine öncelik vermiştir. Kışın sel tehlikesine karşı yağmur sularının etkilediği yerlere kum depoları yapılmasını sağlamış, sokak ve kaldırımların onarımını gerçekleştirmiştir. Lağım temizliğine büyük önem vermiş, belediye gelirlerinin dörtte biri olan 7.000 lira gibi yüklü

49 Serçe, *age*, s.230-231.
50 *Age*, s.246.

bir parayı bu işe harcamıştır. Bundan başka lokantalar, berberler ve taşıma gibi alanlar belediyece denetlenerek halkın sağlığı konusunda gerekli özen gösterilmiştir. Ayrıca İzmir'de trafik kazalarının çoğalması üzerine kazaların önüne geçmek için yeni trafik güzergâhları saptanmış ve uyulması gereken trafik kuralları tespit edilmiştir.

Şehrin elektrikle aydınlatılması meselesine de el atan Kaya, İbreti Tenvirat adlı bir kuruluşla anlaşma yaparak 15 Ekim 1922'de alınan kararla, 1.200 elektrik feneriyle şehrin aydınlatılması planlanmıştır. Bu dönem İzmir'de yaşanan önemli sıkıntılardan biri de ekmeğin yüksek fiyatla satılmasıdır. Yabancı ülke unlarının gümrükler nedeniyle ülkeye girememesi, diğer illerden yeterli miktarda unun kente sevk edilememesi ve bunun yanı sıra birçok değirmenin çalışmaz durumda bulunması, ekmek fiyatlarında bir hayli artış yaşanmasına yol açmıştır. Ekmek fiyatı konusunda fırıncılar ile belediye arasında anlaşmazlık ortaya çıkınca Antalya'dan un getirtilerek bu sorun aşılmaya çalışılmıştır. Ekmeğin fiyatının düşmesiyle zarara uğrayacağını anlayan İzmir Ekmekçiler ve Simitçiler Cemiyeti, belediyeyle yeniden görüşerek, iki günlük zararlarının karşılanması karşılığında ekmek fiyatının yeniden belirlenmesini uygulamasını kabul etmişler ve böylece kentte baş gösteren ekmek sıkıntısı da ortadan kalkmıştır. İzmir esnafının örgütlenmesi amacıyla esnafa bir cemiyet kurmalarını öneren belediye, işlerinde yardımcı olmak amacıyla esnaf hüviyet cüzdanları da hazırlamıştır.

Şükrü Kaya döneminde belediyenin mezbaha, et, sebze ve balık pazarı inşası işine girmesi de kararlaştırılmıştı. Kaya, belediyede de değişikliğe gidilmesini savunmuş ve İzmir'in altı daireye ayrılmasını, her dairenin kendi bölgesinden sorumlu olmasını planlamıştır. Her bölgede bir dispanserin açılarak halkın parasız sağlık hizmeti alması, aydınlatma için şehrin çeşitli yerlerine fenerlerin dikilmesi, sokakların temizliği, esnafın daha sıkı denetim

altına alınması, hayatın ucuzlatılması işlerini de düşünen Kaya, bu türden hizmetleri belediyenin görevleri arasında saymıştır. Belediye ve zabıta memurlarına yasa ve talimatları öğretmek ve onların halk içindeki nüfuzlarını pekiştirmek için eğitim kursları da açan Kaya, belediye memurlarının emeklilik hakkının olmamasından kaynaklanan mağduriyetlerinin önüne geçebilmek için de kapatılmış olan "Belediye Memurları Yardım Sandığı"nı tekrar açtırmıştır.

Şükrü Kaya, o günlerde İzmir'in imarı konusunda üç önemli sorunu çözmek durumundaydı. Birincisi, İzmir'in yanmamış mahallelerinin imarı konusuydu ki, bu sorun, belediyenin mevcut kısıtlı fenni olanaklarıyla çözümlenmeye çalışılıyordu. İkincisi, yanan yerlerin imarı ve üçüncüsü de şehrin kanalizasyon sorunlarının çözümüydü.[51] Kaya, bu sorunların çözümü için 1 Nisan 1923'te İzmir'de yaşayan mühendisleri toplayarak imar için yapılması gereken çalışmaların neler olması gerektiğini tartışmış ve imar faaliyetinde yabancı ortaklıkların da devreye girmesini sağlamıştır. Bu ortak şirketlerden biri Paris'te Fransız, Belçika ve Türk sermayedarların girişimiyle kurulan "İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tedkik Şirketi"dir.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk İzmir Belediye Başkanı olan Şükrü Kaya, bu görevi 1922-23 yıllarında sürdürmüştür. Görevi sırasında, işgal yıllarında enkaza dönmüş olan İzmir şehrini yaşanabilir hale getirmeye çalışmıştır. Ayrıca 1923'te İzmir'de ilk işçi derneğinin kurulması için gerekli girişimi başlatmış ve 1924 yılında da dernek kurulmuştur.[52] Kaya, 16 Temmuz 1923'te milletvekili seçilince Belediye Başkanlığı'nın milletvekilliğiyle birlikte yürüyemeyeceğini açıklayarak[53] 16 Eylül 1923'te Belediye Başkanlığı'ndan istifa etmiştir. II., III., IV. ve V. dönem Muğla milletvekili seçilmiş

51 *Age,* s.248-249.
52 *Age,* s.36.
53 *Age,* s.175.

olan Kaya uzun dönem TBMM'de bulunmuştur. 1924 yılında İsmet İnönü hükümetinde Tarım Bakanı olan Zekai Apaydın'ın Londra Elçisi olması sebebiyle, 30 Ağustos 1924'te onun yerine atanarak, 22 Kasım'a kadar bu görevde kalmıştır.[54] Başbakan İsmet Bey'in istifasından sonra kurulan Fethi Okyar hükümetinde ise Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiştir (22 Kasım 1924-3 Mart 1925).[55] 26 Haziran 1926 tarihinde kabul edilen Medeni Kanun'un hazırlanması sırasında Adliye Komisyonu'nda görev almış, ayrıca İlmi Heyete de başkanlık etmiştir.[56] Hükümetin istifasıyla Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılan[57] Kaya, 3. seçim döneminde, 5 Ekim 1927'de tekrar milletvekili seçilmiş ve 4. İsmet İnönü hükümetinde İçişleri Bakanlığı yapmıştır (1 Kasım 1927-25 Eylül 1930).[58] Kaya bundan sonra, Atatürk'ün ölümüne kadar kurulan bütün hükümetlerde İçişleri Bakanlığı görevini sürdürmüştür (1927-1938).

Şükrü Kaya, ülkemizde İçişleri Bakanlığı kurumunu yepyeni bir anlayışla yeniden düzenlemiştir. Mahalli idarelere yeniliklerin tanıtılmasında, polis ve jandarma teşkilatına denk gelen iç asayişle ilgili düzenlemelerde önemli katkıları olmuştur. Türkiye'de belediyelerin gelişmesini sağlamak hususunda büyük önemi olan "Belediyeler Bankası" da esas olarak onun girişimleriyle hayata geçirilmiştir. Kaya, 18 Haziran 1936'da CHP Genel Sekreterliği'ne getirilmiştir.[59]

---

54 Gologlu, *age,* s.25; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. basım, Ankara, 1988, s.416-417; *Atatürk'ün Bütün Eserleri (ATABE),* c.17, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.107.

55 Kocatürk, *age,* 425; *ATABE*, c.17, s.132.

56 Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1923- 1927),* c.3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.617.

57 Gologlu, *age,* s.92; Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.209; Kocatürk, *age,* s.425.

58 Kocatürk, *age,* s.473.

59 Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Hayatı'nda Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii,* Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s.114.

Şükrü Kaya, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına muhalefet etmiş isimler arasında yer almış, onun bu görüşünden İnönü de haberdar olmuştur.[60] Şükrü Kaya'nın muhalefeti dolayısıyla olsa gerektir ki, 11 Kasım 1938 günü cumhurbaşkanı seçilen İnönü, aynı gün Celal Bayar'a hükümet kurma görevini verirken Bayar'dan Şükrü Kaya'nın hükümette yer almamasını istemiştir.[61] Hükümette görev alamayan Kaya, 26 Mart 1939 milletvekilliği seçimlerinde de aday gösterilmeyerek siyaseten tasfiye edilmiştir. Buna rağmen siyasetle bağını kesmeyen Kaya, 1943 ve 1950 seçimlerinde aday gösterilmiştir.

Şükrü Kaya, bir siyaset adamı olmasının yanı sıra Batı'nın Aydınlanma kültürüyle yetişmiş Kemalist kadrolardan biriydi.[62] Yayın faaliyetini ölümüne dek sürdürmüş olan Kaya, Daniel Defoe'dan *Robinson Crusoe* (1919), Henri Berau'dan *Şişko (*1924*)*, Charles Rist ve Charles Gide'den *Günümüze Kadar İktisadi Mezhepler Tarihi (*1927*)*, Bukley'den *Eski Yunan Masalları* ve Albert Mathiez'den *Fransız İhtilali (*1940) adlı eserleri Türkçeye çevirmiştir. Şükrü Kaya, 10 Ocak 1959 yılında geçirdiği bir kalp krizi sonucunda İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur.[63]

Lozan Konferansı Temsilciliği

Şükrü Kaya, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Kasım 1922-Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen Lozan

60 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c.II, Yükselen Matbaası, 2. basım, İstanbul, 1968, s.22-24.

61 Cemal Kutay, *Üç Devirden Hakikatler,* Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s.163-164; Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950,* Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Yayınları, 7. basım, Konya, 2009, s.38; "İnönü'nün Hatıra Defteri'nden Sayfalar", Metin 3, *Hürriyet*, 15 Ocak 1974.

62 Sadi Irmak, *Atatürk'ün Çevresi Milli Mücadele ve Devrimler Kadrosu,* Hisarbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1981, s.78.

63 *Ulus*, 12 Ocak 1959; *Vakit,* 11 Ocak 1959.

Barış Konferansı'na üye olarak katılmıştır.[64] İsmet İnönü Lozan'a vardığında, yabancı basını takip edebilmek amacıyla hangi üyenin hangi yabancı gazeteyi takip edeceğini bir iç genelgeyle belirlemişti. Buna göre Şükrü Kaya, İtalyanca gazeteleri takip edecekti.[65] Üyeler, her sabah gazete haberlerini Türkçeye çevirecekler ve olağan işlerine dış basın değerlendirmesi yapıldıktan sonra döneceklerdi. Kaya'nın Lozan'da Türkiye'nin tezlerini dile getirdiği konular "Yabancı Vakıf Mallarının Nasıl Değerlendirileceği, Batı Trakya'da Oturanların Durumu, Mübadele, Azınlıkların Geleceği, Trakya Sınırının Askerden Arındırılması, Bulgaristan'ın Ege Denizine Çıkışı, Filistin Yahudilerinin Geleceği, Tarihi Eserler ve Kutsal Emanetler" idi.

Şükrü Kaya, Lozan Konferansı'nda Yabancı Vakıf Mallarının Nasıl Değerlendirileceği hakkındaki görüşmelerde vakıfların ve çeşitli azınlıklara ait malların ileride sorun yaratacağını savunmuştur. Zorunlu mübadele[66] uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bölgelerde yerleşmiş toplulukların (cemaatlerin) din ya da hayır kurumlarına ait mallarının da tasfiye edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Topluluklara ait olan, ama tasfiye edilmeyen ve başkasının üzerine geçirilmesi mümkün olmayan malların, ileride sahipsiz mal sayılmasından çekinen Kaya, bununla birlikte, Müslüman uyrukluların haklarını kısıtlayan ve özellikle bunların mallarını satmalarını ya da kiraya vermelerini yasaklayan Yunan kanunlarının da tartışmaya açılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

---

64 Ali Naci Karacan, *Lozan,* (haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2010, s.45; B. Zakir Avşar, *Bir Türkçünün Portresi*, Bengi Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2011, s.260-261.

65 PBA (T.C. Paris Büyükelçiliği Arşivi) K. 372/1'den akt. Bilal N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s.103.

66 Mübadele ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2003, s.15-22; Rıza Nur, *Lozan Hatıraları,* Boğaziçi Yayınları, 5. basım, İstanbul, 2008, s.132-133.

Kamulaştırma konusunda yasanın, Yunan hükümetine dilediği gibi davranma yetkisini tanımış olduğunu ve Yunan hükümetinin, yasayı neredeyse yalnız Müslümanlara uyguladığını belirten Kaya, Yunan Temsilcisi M. Caclamanos'un Müslümanlara yönelik farklı uygulama olması halinde zararlarının giderileceğine ilişkin taahhüdünü de ikna edici bulmamıştır. Görüşmelerin sonunda "Kamulaştırma, müsadere, zorunlu satış ya da başka biçimde, işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkına herhangi bir yoldan kısıtlayıcı hüküm konulamayacağı"[67] ibaresi üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Şükrü Kaya, malların tasfiyesiyle ilgili olarak başka bir denetim yolu bulunmazsa, tasfiye edilecek malların değerini Karma Komisyonun saptamasını teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir.

Şükrü Kaya, Müttefikler ön tasarısının 12. maddesinde öngörüldüğü biçimde yapılacak bir tasfiyenin büyük güçlüklerle karşılaşacağını savunurken Komisyonun nasıl davranacağını açıkça belirtmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kaya, Dağınık konumlardaki çiftliklerin, köylerin, kasabaların ve büyük kentlerin sınıflandırılmasını ve bunlardan her biri için sırayla değerlendirmeler yapılmasını önermiştir. Ona göre köylüler, göç ettikleri ülkeye varınca, ellerinde para olduğu için şüphesiz kentlerde oturmak isteyeceklerdi. Alt Komisyon gerekli tedbirleri almayacak olursa, hiç kimsenin satın almak istemeyeceği toprak değerini yitirecekti. Kaya, çözüm önerisi olarak işlemlerin sınıflandırılmasını, önce köy halkıyla köylere bağlı çiftliklerde oturanların mübadelesinden başlayarak, sırayla küçük kasabalardaki taşınmaz malların, sonra büyük kentlerdeki küçük emlakların mübadele edilmesini önerdi. Sonra da, her zaman daha kolaylıkla korunacak ve çıkarlarını sonuna kadar ötekilerden çok daha kolayca savunabilecek durumda bulunan büyük toprakların mübadele edilmesi teklifinde bulun-

67 Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları 2. Takım,* c.1, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s.326.

du. Bu işlemler yapıldıkça, zarar tazmininde de bulunulmalıydı. Böylece, ekonomik karışıklığa yol açılmamış olacak ve her ülke, bir göç politikası izleyebilecekti. Zarar giderimde bulunma, aynî olarak (malla) yapılacak ve her iki devletin bütçesinde mübadele işlemleri için çok ağır ödenekler öngörülmesi gerekmeyecekti. Komisyonun değerlendirmede izleyeceği sırayı ise şu şekilde tespit etmişti:

1. Küçük kasabalar
2. Büyük kentlerdeki küçük emlak
3. 10.000 dönümü aşan çiftlikler
4. Büyük kentlerdeki büyük emlak

Şükrü Kaya malların dağıtımıyla ilgili olarak şu tatbiki açıklamayı yapmıştı:

> "Her iki ülkedeki malların değeri Karma Komisyonca saptandıktan sonra, her iki hükümet, mübadele edilen malların değeri denk düştüğü sürece, bunları göçmenlere komisyonlarca verilmiş belgelere göre dağıtmak için komisyonun aracılığıyla kullanabileceklerdir.
> Söz konusu iki ülkeden birinde bulunan ve bir önceki paragraf uyarınca zarar-giderin işlemi yapıldıktan sonra öteki ülkede karşılıksız kalan malların değer tutarı, Komisyon aracılığıyla, hak sahiplerine dağıtılmak üzere öteki hükümete ödenecektir."[68]

Şükrü Kaya, takas işlemi bir kez yapıldıktan sonra, iki hükümetten birinin borçlu kalacağı tutar için hükümetlerin Karma Komisyona verecekleri güvenceleri ve rehinleri öngörmek gerekeceğini belirterek, karşılık olarak verilecek malın tesliminin yalnız ilgili devletin sorunu olduğunu düşünerek, bu konuda Komisyonun yabancı üyelerinin oy sahibi olmalarının mantığa aykırı

68 *Age*, s.331.

olacağını söylemişti. Böylece fazla sayıda devletin söz sahibi olmasını ve işe karışmasını engellemek istemekteydi. Kaya'ya göre, konu itinayla incelenmeliydi; halkların çıkarı, bu sorunun titiz ve ayrıntılı incelemeyle çözümlenmesini zorunlu kılmaktaydı. Birtakım emlağın, özellikle tarımsal emlağın geliri yüzde 20'yi aşmış bulunmaktaydı. Buna karşılık, başka emlağın geliri yüzde 7'den düşüktü. Kentlerdeki yapılar bu durumdaydı. Bunlar, yüzde 4'ü bulmayan bir gelir getirmişlerdi.

Bu tartışma sürecinde, Türkiye'den ve Yunanistan'dan herhangi bir nedenle uzaklaşıp taşınmazın gelirinden mahrum kalan bireyin mahrumiyetinin giderilmesi konusunda çeşitli öneriler ortaya atılmıştır. Bunun için Lozan Komisyonu üyeleri bir yüzde oranının saptanmasını önemli görmüşlerdir:

> "Mal sahiplerine, yoksun bırakıldıkları malların alınmış gelirleri geri verilecektir; iki hükümetten her biri hiçbir gelir toplamamış ise, Karma Komisyonun, söz konusu mal sahiplerine, mallarının geliri olarak, bu mallardan yoksun bırakıldıkları tarihten başlatılmak üzere saptanacak değerlerinin yüzde 7'si tutarında yıllık bir gelir tanıması gerekecektir. Bu gelir, belirtilen bu tarihten başlayarak mal sahiplerinin hesabına yazılacaktır."[69]

Batı Trakya'da oturanların durumu da görüşmelerde ele alınmıştır. Yunanlı diplomatlar, Struma Vadisi'nde tütünle uğraşan Türklerin Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumlarla takas edilmesini istemişlerdir. Buna karşılık Şükrü Kaya ve Türk heyeti buna şiddetle karşı çıkmıştır.

30 Ocak 1923'te Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı olarak göç eden insanların hak ve durumlarını düzenleyen "Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavele ve Protokol" imzalanmıştır. Protokolde, Türk topraklarına yerleşen Rum Ortodoks mez-

69 Meray, *age*, 340.

hebinden Türk vatandaşları ile Yunanistan'da yerleşen Müslüman Yunan vatandaşlarının 1 Mayıs 1923'ten itibaren yerleri değiştirilecekti. Değişim İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkleri kapsamayacaktı.[70]

Gündem maddelerinden biri de, malların takası sonucu devletlerin alacak ve verecekleri idi. Şükrü Kaya, Karma Komisyonca tasfiye edilmiş bütün taşınmaz malları kapsayacak bir güvence fonunun şu ilkeleri kapsaması gerektiğini belirtmiştir:

1. Güvence, aynî nitelikte, başka deyişle malla olacak.

2. Amortisman faizleri öngörülecek.

Takas işleminden sonra, borçlu kalan hükümet borcunu hemen parayla ödeyebilecek durumda bulunmuyorsa, hükümete amortisman oranlarını ve gecikme faizlerini saptayacak süre tanıyabilecekti. Fakat bu durumda borçlu hükümet, Karma Komisyonca tasfiye edilmiş bütün taşınmaz malları kapsamak üzere, bir güvence fonundan oluşan aynî nitelikte rehinler sağlamak zorundaydı. Bu konuda anlaşmaya varılamazsa bu rehinlerin saptanmasının Cemiyeti Akvam'a bırakılması istenmiştir. Şükrü Kaya ise göçmenlere verilecek bonoların vadesiz senetler olmamalarından hatta mümkün olduğu kadar kısa sürede ödenmeleri gerekecek nitelikte olmalarından yanaydı.[71]

Şükrü Bey, 2 Ocak 1923 tarihinde yapılan toplantıda, aynî güvenceler sorununa ilişkin olarak Özel Komite'de maliye uzmanlarıyla yapılan görüşmelerin iki noktasının askıda kalmış olduğunu düşünerek 14. maddenin ilgili kısmına bazı ifadelerin eklenmesini istemiştir. 14. maddenin ilgili kısmı ise şöyledir:

> "Komisyon, ilgili mal sahibine elinden alınan ve bulunduğu ülkenin hükümeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı borçlu kalınan para tutarını belirten bir bildiri belgesi verecektir.

70 Hakan Baş, *Unutulan Batı Trakya Türkleri,* Umay Yayınları, İzmir, 2005, s.39.
71 Meray, *age,* 354.

> Bu bildiri belgeleri esas alınarak, borçlu kalınan para tutarları tasfiyenin yapılacağı ülke hükümetinin, göçmenin mensup olduğu hükümete karşı bir borcu olacaktı. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla aynı değerde ve aynı nitelikte mal alması gerekecektir."[72]

Şükrü Kaya, 14. maddenin okunduğu biçimiyle Türk Temsilci Heyeti tarafından kabul edildiğini söylemiş, fakat bu metne iki eklemede bulunmak istemiştir. Birincisi, borçlu hükümetin, geri kalan borcun yüzde 20'sini göçmenlere para olarak ödemesidir. Kimine yalnız para kimine de yalnız bono verilmesi sebebiyle bu istek olumlu karşılanmamıştır. Şükrü Kaya, görüşmeler sonucunda "Ödenecek para oldukça önemliyse ve daha uzun süreler gerektirirse, borçlu hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde 20'sine kadar peşin olarak ödeyecek ve geri kalan borç için borçlanma bonoları çıkartacaktır" hükmü konusunda ikna olmuştur.

Şükrü Bey, askıda kalmış bulunan ikinci noktayı da açıklamıştır. Takas bir kez yapıldıktan sonra mal sahipleri mallarını satmakta serbest olmalıydılar. Takas yapıldıktan sonra devletler, göçmenler için mal satın almaya ihtiyaç duymayacaklardır. Kaya'ya göre, mal sahiplerini mallarını hükümet aracılığıyla tasfiye ettirmek zorunda bırakmayıp kendilerinin satabilmelerine izin vermek, devletlerin işine yarayacaktı. Kaya için söz konusu olan, elden geldiği ölçüde mülkiyet hakkına saygı göstermekti.

Türkiye'deki Rumlara ait vakıf mallarına benzer tesislerden söz eden 10. maddenin anlamına ilişkin olarak açıklamalarda bulunulması da gündeme gelmiştir. Kaya, özel kişilerin taşınmazları için kullanılan "benzer" kelimesinin, vakıflara ait bütün malları kapsaması gerektiği fikrindedir. Ona göre, Rumların Türkiye'deki

72 *Age,* s.356.

bütün dinsel kurumlarının Müslüman vakıflarıyla aynı kanuna bağlı oldukları gözden uzak tutulmamalıdır. Kaya, maddede Rum kiliselerinin ve manastırlarının sahibi bulunabilecekleri bütün taşınmaz malların söz konusu olduğunu ileri sürmüştür. Üstelik, bu malların tasfiyesinden elde edilen paranın mübadele fonlarına katılmayacağı, doğrudan malın sahibi olan din kurumuna verileceğini de açıklamıştır.

Şükrü Kaya, taşınmazların zorla ilhakı konusunda herkese uygulanacak bir zorunluluğun gereğini belirtmiştir. Çünkü kimi topluluklar kendi gerçek çıkarlarının ne olduğu konusunda yanılabilecekler, devlet de, mülk sahibi olmadığı için onları zorlayamayacaktır. Kaya, mallarını ellerinde tutanların gelecekte bu malları satmak zorunda kalabileceklerini, bu sebeple satıştan kazançlı çıkamayacaklarını düşünmekteydi. Ayrıca, bu kişilerin mallarını çok geç alabileceklerini ve belki de hiçbir alıcı bulamayacaklarını da iddia etmişti.[73]

Uyrukluk konusu ve özellikle de Osmanlı Devleti parçalandıktan sonra bölünen aile yapıları ve sülalelerin birleşme isteği, komisyonda sıkça tartışılan konular arasında idi. "Türkiye'den ayrılan ülkelerde yerleşmiş *(etablis)* Türk uyrukları, bu ülke hangi devlete bırakılmışsa, o devletin uyruğu olacaklardır"[74] hükmü Şükrü Kaya'yı tedirgin etmiştir. Kaya, Hicaz'da Türk hacıların burada "yerleşmeyi" düşünmeksizin çoğu zaman dört yıl oturabildiklerini dolayısıyla "yerleşmiş" terimi metinde kaldıkça, bunların durumunun bir yorumlama yanlışına yol açabileceğinden çekinmiştir. Kaya, bu konu üzerinde durarak Hicaz'daki ve bu konumda olan diğer ülkelerdeki Türklerin yabancı devlet uyrukluğuna geçirilemeyeceği konusunda güvence almıştır. Çünkü "yerleşmiş" kelimesinin "ikamet sahibi olma" ifadesinden daha açık bir durumu yani fiili bir durumu içerdiğini düşünmektedir.

73 Meray, *age*, s.364.
74 *Age*, s.188.

Şükrü Kaya "ayrılan ülkede oturanların çoğunluğundan soy (ırk) bakımından ayrı olan ve kendi soylarının çoğunlukta olduğu bir ülkeyi seçmek isteyeceklere, böyle bir seçme hakkı tanınacaktır" ilkesinin seçme hakkına zarar vermesinden kaygılanmıştır. Kaya bu hususta, kendince, metinde bu noktayı açıklığa kavuşturacak bir değişiklik önermiştir: "Ayrılan ülkede oturanların çoğunluğu ile soy bakımından ayrı olan kimseler, kendi soylarının çoğunlukta olduğu bir ülkeyi seçebilirler."[75]

Alt Komisyon bu değişikliği oybirliğiyle kabul etmiştir. Bu değişiklik, parçalanan bireylerin birleşme arzusuna hizmet etmektedir.

Uyrukluk meselesi, Lozan'da en çok tartışılan konular arasındaydı.[76] Özellikle uyruk değiştiren kişilerin ülke içerisindeki durumları, sınırdışı edilecekleri gibi hususlar uzun uzun tartışılmıştı. Şükrü Bey, kapitülasyonlara bağlı olarak imtiyaz tanınanların ve uyruk değiştirenlerin ülkeyi terk etmelerini istemiştir; Türk hükümetinin, ayrılmış ülkelerde oturan kimselerden seçme hakkını kullanmamış olanların Türkiye'ye girişine izin verip vermemek hakkını saklı tutabileceğini savunmuştur.

Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelerin yerli (asıl) halkından olup da eski Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışında yerleşmiş bulunanların uyrukluğu sorunu da önemli tartışma konularından biri olmuştur. Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan kişilerin seçme hakkıyla mı yoksa seçme hakkı olmaksızın mı Türk uyrukluğundan çıkacağı üzerinde durulmuştur. Kaya, "seçme hakkı kullanılmamışsa bu kimselerin Türk uyrukluğunu yitireceği" görüşüne karşı çıkmıştır. Osmanlı'nın son döneminde bağlı bulunan devlet, yurttaşlarının halihazırda Türk vatandaşı olduklarını vurgulamıştır. Kaya için, yabancı ülkelerde bulunan Osmanlı uyrukları Suriyeli ya da Iraklı (Mesopotamiens) değil Türk uyruğu idiler.

---

75 *Age*, s.189.

76 İnönü, *age,* , s.354-357.

Bu kişiler seçme haklarını kullanırlarsa, bunu, yabancı uyruklu-ktan yana kullanmaları gerekirdi. Kaya, Osmanlı'dan ayrılan ülkelerin yerli halkından yabancı ülkelerde oturmakta bulunan eski Türk uyruklarının ilke olarak Türk kalacaklarını, bunların yerli halkından oldukları ülkenin uyrukluğunu ancak seçme haklarını kullanarak edinebileceklerini söylemiştir.

Şükrü Kaya bu görüşü savunurken, Komisyon, işi karmaşıklaştıran şu hükmün kabulünü istemiştir:

> "Türkiye'den ayrılan ülkelerde yetkilerini kullanan hükümetlerle, 18 yaşını aşkın Türk uyruklarının yerleşmiş bulundukları ülkelerin hükümetleri arasında yapılması gerekli görülebilecek anlaşmalar saklı kalmak üzere, Türkiye'den ayrılan bir ülkenin halkından olup da, 18 yaşını aşmış ve işbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte yabancı ülkelerde yerleşmiş ve daha önce bir yabancı uyrukluk edinmemiş bulunan Türk uyrukları, yerli halkından bulundukları ülkede yürürlükte olan uyrukluğu, bu ülke halkının çoğunluğu ile aynı soydan iseler ve bu ülkede yetkilerini kullanan hükümet de buna razı olursa seçebilirler."[77]

Kaya, Türkiye'nin kendi uyruklarına ilişkin konularda egemenlik haklarını çiğnetmeyeceğini açıkça belirterek "daha önce bir yabancı uyrukluk edinmemiş olanlar" ifadesinin seçme özgürlüğüne engel olduğu fikrindeydi. Çünkü bu, tehlikeli bir kısıtlama idi. Şükrü Kaya, maddenin şu şekilde zabıtlara geçmesini sağlamıştır:

> "İşbu antlaşma hükümleri uyarınca, Türkiye'den ayrılan bir ülkenin asıl halkından olup da 18 yaşını aşmış ve işbu anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte yabancı ülkelerde yerleşmiş bulunan Türk uyrukları, asıl halkından bulundukları ülkede yürürlükte olan uyrukluğu, bu ülke halkının

77 Meray, *age,* s.201.

çoğunluğu ile aynı soydan iseler ve bu ülkede yetkilerini kullanan hükümet buna razı olursa seçebilirler."[78]

İtilaf Devletleri, Lozan Konferansı'nda Filistin'in içişlerine karışmak ve buna Türkiye'yi de ortak etmek istemişlerdi. Filistin'de yerleşmiş bulunan Yahudilerin, kanunda belirtilecek olan şekil ve şartlar uyarınca bir bildiri düzenleyerek, Filistin uyrukluğunu edinme haklarının olmasını teklif etmişlerdi. Şükrü Kaya, Misakı Milli'nin Arap ülkelerinin kendi kaderlerini kendilerinin saptamaları hakkını tanımış olduğunu savunmuş ve bu ülkelerin kendilerine uygun düşen kanunlar yaparak bu durumu çözüme kavuşturacaklarını ifade etmiştir. Türkiye, onların kanunlarına karışma iddiasında değildir. Türk Temsilci Heyeti, kendileriyle böyle bir konu hakkında madde görüşmesinin veya başka bir şeyin istenmesine Şükrü Kaya vasıtasıyla karşı çıkmıştır.

Gündeme gelen bir başka konu ise, tarihi eserler ve kutsal emanetler meselesi olmuştur. Şükrü Bey konferansta, Türk hükümetinin arkeolojik varlığının korunması için her zaman büyük fedakârlıklara katlanmış olduğunu söyleyerek Türkiye'nin eski yapıtları korumasını ve kazı yapabilme hakkını savunmuştur. Nitekim geçmişte olduğu gibi bugün de arkeologların çalışmalarını koruyan ve kolaylaştıran Türk kanunları vardır. Kaya'nın ayrıca yabancıların giriştikleri kazıların giderlerine Türk hükümetinin çoğu zaman paraca katılmış olduğunu hatırlatmasıyla da bu konu da kapanmıştır.

Savaş yıllarında kutsal topraklardan getirilen emanetlerin durumu da tartışılan konular arasındaydı. Bu konuda İngiliz heyeti, Türkiye'den ayrılan ülkelerden alınıp götürülmüş olan eşyanın geri verilmesini istemekteydi. İngiltere "Kutsal Hazine" sorununu ortaya atarken, özellikle 1917'de Medine'de Peygamber'in Kabri'nden alınarak İstanbul'a götürülen hazineleri göz önünde tut-

78 *Age,* s.199.

muştur. Bu hazineleri, Medine Komutanı Fahreddin Paşa almıştır ama geri götürülmemiştir. İngiliz Temsilci Heyeti, bu sorunla iki bakımdan ilgilenmiştir. Birinci husus, İngiliz Temsilci Heyeti'ne Hicaz Kralı tarafından hazinelerin geri verilmesi yönünde başvuru yapılmış olmasıdır. Öte yandan İngiltere, kendi Müslüman nüfusu dikkate alındığında büyük bir İslam devleti olduğunu iddia ederek kendi Müslüman uyruklarının isteklerine saygı gösterilmesini istemiştir. Şükrü Bey, İngiliz heyetine hitaben böyle bir alınganlığın haklı bir sebebe dayanmadığını ve konuyla yalnız Müslümanların ilgilenmesi gerektiğini ifadeyle şöyle demiştir:

> "Bu gibi yer değiştirmelerin zorunluluğu ve din kurallarına uygunluğu, ancak, İslam bilginlerince değerlendirilebilir ve Müslümanların Halifesince yapılabilir. Biz, herhangi bir kutsal şeyin, herhangi bir hükümete ya da kişiye teslimi ya da eski yerine yeniden konulması konusunda hiçbir söz veremeyiz ve hiçbir yüküm altına giremeyiz. Önce, böyle bir teslime ya da geri vermeye ilişkin din kurallarını değerlendirmek de mümkün değildir; üstelik, uluslararası bir belgeye, din kurallarına aykırı hükümler konulması da doğru olmaz. Halifelik yetkileri Halife'nin elinde bulunduğu sürece, hiç kimse böyle bir teklifte bulunamaz. Özet olarak, Müslümanların din konularına ilişkin her sorunun çözümü de, yalnız Müslümanlara düşmektedir. Dinsel sorunları siyasal sorunlara karıştırmamayı gerektiren bütün nedenleri, devletlerin göz önünde tutacaklarını ummaktayız"[79]

Şükrü Kaya, bu sert çıkışıyla konunun kapanmasını sağlamıştır.

Lozan Konferansı'nın sona ermesiyle birlikte 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması kaleme alınmıştır. Meclis'teki görüşmelerde Şükrü Kaya, antlaşmanın onaylanmaması gerektiğini savunarak "hayır" oyu vermiş ve Lozan'ın amacının milli sı-

79 Meray, *age,* c.2., s.205.

nırlarımız dahilinde hür ve bağımsız bir devlet halinde yaşamak olduğu ancak Heyeti Murahhasa'nın bu neticeyi elde edememiş olduğu açıklamasıyla antlaşmaya "hayır" oyu vermesinin gerekçesini TBMM'de dile getirmiştir. Bu mevcut durumun nedenini de "Şarkta hâlâ emperyalizm fikirleri taşıyan" bir Batı olduğu fikriyle açıklamıştır.[80] Görüşmelerin, Balkan Savaşı sonundaki 1913 sınırını temin edemediğini, Edirne'nin hayat kaynaklarını engelleyerek buranın ölüme mahkûm edildiğini, Yunanistan'ın Batı Trakya'da Türklere karşı imha siyaseti güttüğünü ve tek bir Türk'ü bile barındırmayacağını da sözlerine eklemiştir. Kaya ayrıca, Batı Trakya'daki Müslümanların İstanbul'daki Rumlara karşılık bırakıldığını,[81] oradaki Türkleri yeniden göç tehlikesinden kurtarmak için izlenecek yolun Batı Trakya'dan çıkacak bir aileye karşı İstanbul'dan da beş on Rum ailesini çıkarmak olduğunu ifade etmiştir.

Kaya, Boğazlar'a hâkim Semendirek, Limni, Midilli, Sakız ve Sisam gibi adaların yabancı ellerde bulundukça sahillerde yaşama imkânı olmadığı fikrindedir. Adalar Anadolu'ya denizden gelecek istila kuvvetlerini durduracak birer kaledirler ve bu nedenle Boğazlar'dan İçel sahiline kadar İzmir, Menteşe, Çeşme, Kuşadası, Antalya sahillerinin askersizleştirilerek Anadolu'nun güvenliğinin sağlanamayacağı düşüncesini ileri sürmüştür.

Şükrü Kaya, Komisyon üyesi devletlerin Lozan'da taraflı davrandıklarını düşünmüş ve sekiz ay süren Konferansın adaletsizliklere neden olmasının önlenmesi için çalıştıklarını dile getirmiştir. Fakat bu konuda Türk hükümetinin yalnız kaldığını ve bunun sorumluluğunun da Türklere olumlu gözle bakmayan, Doğu'da emperyalist emelleri olan devletlere ait olduğunu açıklamıştır.

---

80 Mustafa Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, Küre Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2008, s.477.

81 İstanbul'daki yabancı uyruklu kişlerin durumu için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, c.I-II, (yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2007, s.249-253.

Kaya, sınırlar konusunda Avrupa'nın önlerine çıkardığı haritanın Balkanlar'da bulunan Türklere olumsuz koşullar öne sürdüğünü savunarak Edirne'nin bir limandan dahi yoksun edilmesinin, bu ilin ekonomik olarak hareket kabiliyetini engellediğini ve bu bölgedeki Türklerin oraları terk ettiklerini iddia etmiştir.

Kaya, Batı Trakya'nın Bulgaristan'a ya da Yunanistan'a verilmesinin yanlışlığını, buranın Türklere ait olduğunu hararetle savunmuştur. Batı Trakya'da bulunan Türklerin çeşitli zorbalıklarla imha edilmeye çalışıldığı kanaatiyle Kaya, buradan çıkarılan her Türk aileye karşılık İstanbul'dan da Rumların çıkarılmak zorunda kalınacağını dile getirmiştir. Lozan Antlaşması'nda sınırlar konusunda Türklere "insafsızlık" edildiğini ve Boğazlar'a hâkim olan İmroz, Bozcaada, Semendirek, Limni gibi adaların da unutturulmaya çalışıldığını belirtmiştir. Kaya, Türkiye'nin batısında bulunan Ege adalarının Yunanistan tarafından silahlandırılmasının Türkiye'yi güvenlik tehdidiyle karşı karşıya bıraktığı fikriyle bu adaların Türkiye'ye karşı yapılacak askeri müdahalelerin karakolları olarak görüldüğünü ifade etmiştir.

Şükrü Kaya, Trablusgarp Savaşı'ndan sonra imzalanan Uşi Antlaşması'yla İtalya'ya bırakılan On İki Ada'nın Türklere verilmesi gerektiğini de ileri sürmüştür. İtalya'nın On İki Ada'yla ilişkisi kalmamıştır ve aldığı emaneti geri vermesinin zamanı gelmiştir.[82] Celal Bayar da anılarında, Kaya'nın doğum yeri olan İstanköy'ü Yunanlılarda bırakmak istemediğini, fakat İsmet İnönü'nün denizlerin ötesinde tek bir karış toprak istemediğini nakletmiştir.[83]

Şükrü Kaya'nın Lozan Antlaşması'nın imzalanmaması gerektiği yönündeki fikrinin esasını,[84] artık silah için değil, ülkenin kalkınması için çalışılması gereği oluşturmaktadır. Bunun için de

82 TBMMZC, D.2, c.1, s.237.

83 Kutay, *age*, s.160-162.

84 Muzaffer Taşyürek, *Mustafa Kemal Paşanın Muhalifleri Lozan'a Hayır Diyenler,* İhtar Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.354- 357; Budak, *age*, s.494.

devamlı olarak ülkenin güvenlik tehdidinden kurtulmasının önemini vurgulamıştır. Kaya, Türklere yapılacak en ufak saldırının en ağır şekilde karşılık bulacağının Kurtuluş Savaşı'yla gösterildiğini söyleyerek artık vatan savunması döneminin geride bırakılıp iktisadi, siyasi ve askeri olarak bağımsız ve egemen bir devlet olarak anılma zamanının geldiğini belirtmiştir. Kaya "Niçin bugün çekiç ve saban kullanacak olan kollarımız yine silah taşımaya mecbur olsun?"[85] diyerek barış içinde yaşama tercihini ortaya koymuştur.

Dışişleri Bakanlığı Dönemi

Şükrü Kaya, Fethi Okyar'ın başbakanlığında kurulan hükümette, 22 Kasım 1924-3 Mart 1925 tarihleri arasında kısa bir süre Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Şükrü Kaya'nın, Dışişleri Bakanı olduğu sırada Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı yıllarına ve sonrasına dair çeşitli sorunlarla doğrudan ilgili olduğu siyasi faaliyetleri oldukça fazlaydı. Fransızların Adana'yı işgalinin yarattığı sorunlar, Irak Sınırı Meselesi, Musul ve Kerkük'ün geleceği,[86] özellikle de Yunanistan'la ilgili sorunlarla sık sık muhatap olmuştur.

Onun Meclis'te öne sürülen sorulara verdiği yanıtlar Türk-Yunan ilişkisinin seyrini ortaya koymaktaydı. Şükrü Bey'in ifadeleriyle, Yunanistan ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıklardan biri, 1912 senesinden evvel Türkiye'ye göç etmiş olan veya zaten Türkiyeli olup da Yunanistan'da emlağı bulunan Müslümanların tasarruf haklarının ve gelirlerinin iade ve taksimi meselesiydi. Aynı şekilde Türkiye'yi terk eden Yunanistan vatandaşlarının Türkiye'de kalmış arazisi varsa bu arazilerin aynen iadesinin "karşılıklılık esası" uyarınca yapılması hususunda anlaşmazlık mevcuttu.

85 TBMMZC, D.2, c.1, s.238.

86 Bkz. Cebesoy, *age*, s.309-311, 584-59; Keenth P. Kirkwood-Arnold J. Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s.326-337.

Yunan hükümeti Türklerin Yunanistan'da bulunan mallarını iade etmekte sıkıntı çıkarmaktaydı. Hükümet, ilgili emlak ve arazinin bir kısmına muhacir yerleştirdiği için, bu emlak ve araziyi aynen iade etme gereği görmemiş ve değerlerini vermek suretiyle kamulaştırmak istemişti. Ne var ki bu işlem sırasında da gerekli özeni göstermemişti.

İstanbul'dan firar eden Rumlar ise Şükrü Kaya'nın üzerinde durduğu bir başka meseleydi. Firar edenlerin bir kısmı mübadeleye tabi olanlardı ve bu mübadillerin durumu Karma Mübadele Komisyonu'na aitti. İkinci kısım Rumlar ise doğrudan doğruya ülkenin asayişiyle ilgili bulunan Polis Nizamatı'na tabi kesimdi. Kaya, İstanbul'dan giden Rumların mübadele görüşmelerinin dışında tutulmasının isteneceği bir sırada, Yunan hükümetinin projelerin eski şeklini bile kabul etmemesine tepki göstermiştir. Yunanistan'ı, bu şekilde davranarak görüşmenin kesilmesine neden olduğu için eleştirmiştir.

Bir başka sorun da, Batı Trakya konusunda yaşanmıştır. Lozan Konferansı, Batı Trakya Türklerinin memleketlerinde kalmalarını onaylamıştı. Yunanistan hükümeti ise bazı sebeplerle Batı Trakya'yı terk etmiş olan Türkleri memleketlerine kabulden kaçınmaktaydı. Batı Trakya Müslümanlarının içinde bulundukları durum ve şartlar, Roma'da Cemiyeti Akvam tarafından tartışılacaktı. Mazhar Müfit Kansu, Şükrü Kaya'ya, Yunanlıların Türklere yaptıkları baskılara karşı misilleme yapmasını önermiştir. Kaya bunu doğru bulmamıştır; ona göre, misillemede bulunmak "muhakkak zulme karşı zulmetmek demek" değildir.[87] Kaya, Türk yasalarının memleketteki herkesin ve hatta savaşta dahi savaş yapılan devletin halkının hukukunu korumaya çalışan yasalar olduğunu açıklamıştır.

Şükrü Kaya'nın Dışişleri Bakanlığı döneminde Yunanistan'la yaşanan sorunların genelde Lozan'ın uygulanması aşamasında ve

87 TBMMZC, D. 2, c.11, s.129.

nüfus mübadelesi etrafında toplandığı görülmektedir. Kaya, Yunanistan'ın orada kalan Türkler konusunda üzerine düşeni yerine getirmemesinden rahatsızlık duymaktaydı. Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumlarının değişimi konusu, belirsiz kalan önemli bir meseleydi. Mübadele dahilinde olan bazı Rumlar kaçıp saklanmış, bu arada Yunanistan da nüfus mübadelelerini uygulamayacağını duyurarak nüfus mübadelesi planının kolay kolay hayata geçirilemeyeceğini gözler önüne sermiştir.

Yunanistan'daki Türklerin durumunun o dönemde içler acısı olduğu açıkça görülmektedir. Şükrü Kaya bu konuda TBMM'nin yetersiz kaldığını vurgulayarak Makedonya ve Epir (İspir) Türklerinin, Yunanistan tarafından sürekli işkenceyle göçe zorlandığı bir dönem yaşadıklarını belirtmiştir. Kaya, Yunanlıların Lozan Antlaşması hükümlerine uymamasıyla ilgili olarak "aslında Kurtuluş Savaşı'nda Türk ordusu Selanik'i de rahatlıkla alırdı, ama bize uzatılan barış çubuğuna kandık ve Lozan'a gittik ve Lozan'da da kandırıldık. Fakat asıl Lozan'dan sonra kandırılmaktayız. Lozan'da imza edilen Mübadele Mukavelenamesi daha imzasının ertesi günü bozulmaya başlamıştır"[88] diyerek tepkisini ortaya koymuştur.

Kaya, o dönemde Türkiye'ye 150-200 bin Türk'ün gönderilmek istendiğini ve Türklerin işkenceyle göçe zorlandıklarını ifadeyle Türkiye'nin bunu hiçbir şekilde kaldıramayacağını vurgulamış ve Cemiyeti Akvam'ın Yunanistan'ı Lozan Antlaşması'nı uygulamaya zorlamasını istemiştir. Yunanistan'la mübadelenin zorluğu hususunda Yunanistan'da kalan Türklerin durumunu şöyle aktarmıştır:

> "Mübadele olmak için evvela oradaki müslümanların emvali menkule (taşınır mal) ve gayrimenkullerinin tespiti lazımdı. Halbuki böyle olmadı, Girit'ten, on beş, yirmi bin, Midilli'den yedi, sekiz bin Müslüman gitmezden evvel elle-

88 TBMMZC, D.2, c.3, s.320.

rine emvali menkule ve gayrimenkullerin senetlerini almaları lazım gelirdi. Midilli'den Müslümanlar gittikten sonra onların emval ve emlaki tespit edilecek ve defterleri kimin eline verilecektir? Ve nasıl tespit edilecektir? Bugün oradaki Müslümanların malları mahvolmuş demektir."[89]

Şükrü Bey, Yunanistan'ın Makedonya'dan 120.000'den fazla Müslümanın göçüne karar verirken, Türkiye'nin durumunu dikkate almadığını savunmuştur. Yunanistan'dan gelen Türkler eşya ve mallarını olduğu gibi bırakırlarken Yunanlılar ayrılırken Rumların değil, Türklerin evlerini yıkmışlardı. Ülke dahilinde Yunanlıların bıraktığı enkaz altında titreşen kırk binden fazla aile bulunmaktaydı. Şükrü Kaya, Yunanistan'ın mübadeleye öncelikle uzak köylerden ve dağınık yerlerden başlaması gerekeceği yerde en toplu yerlerden başlamasını da yadırgamıştır. Çünkü bir yerdeki halk mübadeleye karar verince, o yerin etrafındaki halk da göçe karar veriyordu. Kaya, böylece Yunanlıların taktik uygulayarak Türkleri kendi istekleriyle göçe zorladıklarını ve "ne yapalım siz karar verdiniz" iddiasıyla suçluluktan kurtulmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Kaya'ya göre, Türkiye'nin iskân yeteneği ancak altmış bin kişilikti ve iki yüz bin kişiyi iskân etmesi mümkün değildi.

Şükrü Kaya, Trakya Türklerinin Lozan Antlaşması'ndan beri süregelen kötü durumunu Cemiyeti Akvam'a da götürmüş, Türklerin haklarını uluslararası kuruluşlarda uluslararası hukukun elverdiği sınırlar içerisinde sonuna kadar savunmuştur.

Şükrü Kaya, Yunanistan'ın 1924 yılı içinde yüz bin ve daha fazla muhacir göndermesi durumunda, bu Türkleri İstanbul'daki Rumların evlerine yerleştirmeyi düşünmüştür. O günlerde Türkiye'yi heyecanlandıran hususlardan bir diğeri de, Türkiye hakkında İngiltere Dışişleri Bakanı Chamberlain'in demecidir. Türkiye'nin en çok dikkatini çeken husus, Mister Chamberlain'ın Mös-

89 *Age*, s.321.

yö Herriot ile Paris'te, Mussolini ile de Roma'da görüştüğü sıralarda gazetelerin birinde, Mister Chamberlain'in Mösyö Herriot'ya söylediği iddia edilen "Türkiye Cumhuriyet'i zayıftır, Türkiye'nin tacili sükûtu için merkezini İstanbul'a nakletmesini temin eylemek lazımdır"[90] ifadesi olmuştur. Kaya, bu husus üzerinde durarak işin aslının olup olmadığını araştırmıştır. Fransa Hükümeti, Chamberlain ile yapılan görüşmede Türkiye'den söz edilmediğini ve yalnızca Türkiye'de sefir ve sefaretler meselesinin konuşulduğunu söylemiştir. Mösyö Herriot da Türkiye'nin konuşulmadığının, Fransa'nın Türkiye'yle dostluğuna zarar verecek hiçbir şeyin görüşülmediğinin güvencesini vermiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı da Türk Büyükelçisi'ne bu görüşmelerde Türkiye'nin gündeme gelmediğini ifade etmiştir. Aynı şekilde İtalya Hükümeti'nin açıklaması da, ne dost ne de düşman olarak Türkiye'den hiçbir suretle söz edilmediği ve İtalya'nın İngiltere'yle görüşecek bir Türkiye işinin bulunmadığı olmuştur.

Aynı dönemde Kerkük ve Musul meselesinin üzerinde uzun süre durulmuş ve Cemiyeti Akvam da Musul ve Kerkük'le yoğun olarak ilgilenmiştir. Musul-Kerkük konulu ilişkiler de bizzat Şükrü Kaya tarafından yürütülmüştür. Türkiye, Cemiyeti Akvam ile temas halinde Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkıyla ilişkisini sürdürmek istemiştir. Şükrü Kaya, Misakı Milli'ye dahil olmasına rağmen alınamayan Musul'un işgal altında olduğunu ve bu durumda Türkiye'yle bağlarını koparamayacağını, hukuki bağın devam ettiğini ileri sürmüştür. Musul, Kerkük, Süleymaniye gibi kentlerin Türk halkını barındırdığını ve bunların haklarının muhafaza edilmesi gerekliliğini de vurgulamıştır.

Türkiye'nin Musul'la ilişkisini sürdürme gayretleri İngilizlerin engelleriyle karşılaşmıştır. Musul'a giden Cemiyeti Akvam Heyeti refakatindeki Türk heyetinin İngilizlerden kaynaklanan sıkıntıları, Şükrü Bey'in üzerinde durduğu hususlardan biri olmuştur.

90 TBMMZC, D.2, c.11, s.359.

Musul Meselesi'nin Cemiyeti Akvam'da son kez görüşülmesinin ardından Cenevre'de nihai karar alınmıştı. Bu karara göre, Cemiyeti Akvam tarafından seçilecek tarafsız üç temsilciden oluşturulacak heyet Musul'a giderek incelemelerde bulunacak ve Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türkiye'yle coğrafi, iktisadi, mali, ırki noktalardan ilgisini tespit edecekti. Bu heyete Türk tarafının temsilcisi olarak Cevat Paşa verilmişti. Tercüman olarak da Musul, Kerkük, Süleymaniye çevresini ve orada konuşulan lehçeleri bilen Fettah ve Nâzım Bey adlı kişiler seçilmişti.[91] Kaya, bu heyeti Bağdat'a göndermişti. Fakat, Fettah ve Nâzım Beylerin Cemiyeti Akvam Heyeti'ne katılmasına İngilizler itiraz etmekle kalmayarak bir de tercümanları tutuklamıştı. Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya, Cemiyeti Akvam nezdinde İngiliz memurlarının bu hareketini ve tercümanların bir kampta tecrit edilmesini protesto etmiştir. Gelen yanıtta, "İngiltere'nin, halkın heyecana kapılarak Fettah ve Nâzım Beylere suikast yapılmasını engellemek" amacıyla Bağdat'ta bir kampta alıkoydukları bildirilmiştir. Şükrü Kaya'nın protestosu üzerine tercümanlar kamptan çıkarılmış ve Bağdat'ta serbest bırakılmışlardır. İngilizler, bu sefer de Nâzım ve Fettah Beylerin şehirde serbest bir şekilde gezmelerine engel olmuşlar ve Cemiyeti Akvam Komisyonu'na katılmalarını istememişlerdir. Buna rağmen Kaya, Türk Heyeti'nin kayıtsız şartsız serbest bırakılmasını ve her yerde Musul Heyeti'ne refakat etmesini sağlamıştır. Türk Heyeti'nin bulunmadığı tahkikatın doğruluğunun kabul edilemeyeceği konusundaki kararlılığını Cemiyeti Akvam'a bildirmiştir. Bunun üzerine Komisyon, İngiltere'nin Irak memurları nezdinde girişimde bulunmuş ve heyet, Musul'a giderek gerekli incelemeleri yapabilmiştir. İngilizlerin iddialarının aksine, Türk Heyeti Musul'a gittiğinde halk toplanarak Türkiye'ye bağlılığını göstermek için "Yaşasın Türkiye" sloganlarıyla heyeti karşılamıştır.[92]

91 TBMMZC, D.2, c.1, s.211.
92 *Age*, s.212.

Musul ve Irak üzerinde hak iddia eden İngiltere'nin amacı bu yörelerin Türk egemenliğine girmesini önlemekti. İngiltere bu amacını açıkça vurgulayarak daha sonra Türk Heyeti'nin Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün İngiltere'den ayrılmasına yönelik çabalarından dolayı tutuklandıklarını ifade etmiştir. Şükrü Kaya, Türkiye'nin Musul ve Kerkük'teki çıkarlarının korunmasını, yalnız Fettah ve Nâzım Beylerin değil, Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkının da görevi saymıştır. Kaya, bölge halkının da Türk egemenliğine girme isteğinde olduğunu açıklamıştır.

Dışişleri Bakanı olarak Şükrü Kaya "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" politikasının savunucularından biriydi. Türkiye için en önemli husus, Türkiye'nin hudut ve hukukunun korunması idi. Bir başka temel prensip de "sulhperver" olmaktı. Kendi hudutlarımız dahilinde kendi hâkimiyetimizi ilgilendiren konularda kimsenin müdahalesi kabul edilemez, Türkiye'nin içişlerine kimsenin karışmasına izin verilemezdi. Şükrü Kaya, bu hususta Yunanistan'ın gündeme getirdiği Patrikhane meselesini de doğrudan doğruya Türkiye'nin iç işi olarak görmüştür. Patrik'in her zaman, her yerde bir Türk memuru olarak tanındığını ileri süren Kaya, bu duruma şu veya bu sebeple üçüncü bir tarafın müdahalesine izin vermek taraftarı değildi. Türk dış politikasının genel çizgileri dahilinde Şükrü Bey, bu üç ilke doğrultusunda barışçı ve özgürlükçü bir politika izlemekteydi. Halbuki Yunanistan, Kostantin Araboğlu Efendi adında bir metropolite Türkiye'nin resmi sıfat vermesini, mübadeleye tabi olmamasını ve ruhaniliğinin kabul edilmesini istemişti.[93] Kaya, resmi sıfatı ve memurluğu aranmaksızın bu gibi kişilerin Mübadele Komisyonu tarafından mübadeleye tabi tutulduğunu dile getirerek Yunanistan'ın isteklerine itiraz etmiştir. Çünkü mübadele işleriyle ve şahıslarla doğrudan doğruya Muhtelit Komisyon meşgul olmaktaydı.[94] Yunanistan bunun üzerine bir

93 Goloğlu, *age*, s.102-104.
94 TBMMZC, D.2, c.14, s.183.

notayla meseleyi uluslararası düzleme taşımak istemiş ve Türkiye'yi Mübadele Antlaşması'na aykırı davranmakla suçlamıştır. Bu sebeple Yunanistan, Türkiye'yi Cemiyeti Akvam'a davet etmiştir. Yunanistan'ın notasını yanıtlamayan Kaya, Cemiyeti Akvam'a saygı duymakla birlikte Türkiye'nin kendi meselelerine kimseyi karıştırmamakta kararlıydı ve bu sebeple Cemiyeti Akvam'ın davetine katılmamıştı:

> "Her vakit ispat edilen ve her yerde de anlaşıldığı üzere patrikhane meselesi umuru dahiliyemize hiç kimseyi müdahale ettirmeyeceğimiz için Cemiyeti Akvam'ın bu davetine de icabet edememek mecburiyetindeyiz."[95]

Kaya, Dışişleri Bakanlığı döneminde dış ticarete de önem vermiştir. Bu amaçla şehbenderlik[96*] ve şehbender vekillikleri oluşturmuştur. Bu kişilerin Ticaret Bakanlığı'yla birlikte hareket etmesi konusunda talimat çıkarmış ve doğrudan doğruya Ticaret Odalarıyla, tüccarlarla ilişki içine girmelerini temin etmiştir. Hatta Şehbenderlik Dairesi, Türk şehbenderlerden aldıkları raporları toplayarak derli toplu bir eser yayımlamıştır. Bu ticari raporlar ikişer üçer bin basılarak bütün ticaret odalarına, belediyelere, kütüphanelere ve gazetelere gönderilmiştir. Şükrü Kaya, şehbenderlerin bazı özelliklere sahip olmaları gereğine dikkat çekmiştir. Bu özellikler şehbenderlerin yabancı dil ve ilgili yasa ve mevzuatı bilmeleriydi. Bir başka özellik olarak da ticareti ve piyasaları bilmelerini istemiştir. Triyeste, Manchester, Marsilya gibi ticari merkezlere gönderilecek şehbenderlerin Ticaret Bakanlığı'yla ortak bir şekilde seçilmelerini ve ortak faaliyet yürütmelerini faydalı görmüştür. Kaya şehbenderlerin eğitimli tüccarlar arasından seçilmeleri gereğine de dikkat çekmiştir.[97]

95 Aynı yer.

96 Ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki uyuşmazlıkları çözmekle görevlendirilen memur.

97 *Age*, s.184.

Dış ilişkilerimizin sorunlu olduğu bir dönemde, Şükrü Kaya, yabancı ülkelerle ilişkileri dostane bir şekilde yürütmeye gayret göstermiştir. Beyrut'a ve Halep'e konsolos tayin ederken Mısır hükümetinin Türkiye'ye büyükelçi gönderme isteğini de kabul etmiştir. Uluslararası ilişkilere büyük önem veren Kaya, komşu ve müttefik her türlü yabancı ülkeye gönderilecek olan devlet adamı ve bürokratların seçimiyle özel olarak meşgul olmuştur. Kaya'ya göre bu temsilciler sadece hükümeti değil aynı zamanda TBMM'yi ve Türk toplumunu temsil etmekteydiler.

Şükrü Kaya'nın Dışişleri Bakanlığı süreci, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yaşanan diplomatik sıkıntıların giderilmeye çalışılmasıyla geçmiştir. Kaya, özellikle Yunanistan'ın kendi sınırları içindeki Türkler üzerinde kurduğu baskıyı azaltmaya çalışmış ve Yunanistan'daki Türklerin haklarını uluslararası alanda savunmuştur. Mübadele sorunu, Yunanistan'ın Lozan'da kabul edilen hükümleri uygulamadığını her fırsatta vurgulayan Kaya'nın Dışişleri Bakanlığı döneminde de devam etmiştir.

Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin geleceğiyle ilgili İngiltere'yle yaşanan çatışma, Sovyetler'le olan dostluğun devamı gibi konular Kaya'nın Dışişleri Bakanlığı süresince üzerinde durduğu belli başlı sorunlar olmuştur. Şükrü Kaya, Musul Meselesi gündemde iken İngiltere'nin Irak siyasetine karşı SSCB'yle dostluğa özel bir önem vermişti. Kaya'ya göre 1925 yılında dünya siyaset sahnesinde üç kuvvetin ağırlığı hissedilmekteydi. Bunlardan birincisi Avrupa kıtası siyasetini temsil eden Fransız siyasetiydi. İkincisi, müstemleke siyaseti izleyen İngiltere'ydi. Üçüncüsü ise "dünyayı kapitalistlerin elinden kurtarıp hürriyete sevk ve isal etmek (ulaştırmak) şeklinde tecelli eden bir siyasettir ki, o da Rus siyasetidir, Bolşevik siyasetidir."[98]

98 TBMMZC, D.2, c.4, s.473.

Şükrü Kaya, Rus siyasetini ve dostluğunu şöyle değerlendirmekteydi:

> "Bugünkü vaziyetimiz Ruslarla, eskiden olduğu gibi, tamamiyle dostanedir. Çünkü; bu dostane olmakta bizim kadar, Rusların da menfaati vardır. Çünkü Rusya'nın gayesi ikidir. Birisi ideâl, mefkure gayesidir. Yani dünyayı Bolşevik yapmak gayesidir. Bu gayeyi güden zimamdaran, gerek üçüncü enternasyonalde olsun, gerek hükümette olsun bu gayeyi takip eden, bu mefkure sahibi zimamdaran bu emellerinde halistirler, ciddidirler. Onlar için Bolşevizim bir safhai iktisadidir. Evvelâ kapital teşekkül eder, sonra sermayedar ile amele arasına ihtilâf girer. Bolşevizmin ekilmesine salih (uygun) toprak hazırlanmış olur."[99]

Şükrü Kaya, Rusların Türkiye'de Bolşevizm'le beraber birçok şeyi denediği fikrindeydi. Ruslar sanayiyi, araziyi Bolşevikleştirmekte başarılı olamamışlardı ama iç ticareti devlet idaresine aldırtmayı başarmışlardı. Bu yolla da en büyük darbeyi indirmişlerdi. Rusya'nın dış ticareti son bir senedir müthiş bir büyüme gerçekleştirmiş ve bundan da kazançlı çıkan Ruslar olmuştu. İngiliz tüccarları bu durumdan yararlanamamışlardı.

Şükrü Kaya, Kurtuluş Savaşı'nda Rusların vermiş olduğu destek nedeniyle Ruslarla dostluğa önem vermekteydi. Rusların Çarlık rejiminden Bolşevikliğe geçişi ise Rus dostluğuna verdiği önemi artırıyordu. Bu düşüncesi milletvekillerince de desteklenmekteydi:

> "Biz Rusya'yı çarlık görmektense bolşevik görmeyi her vakit tercih ederiz. (Doğru sesleri) ve bizim yegâne şeyimiz, bolşevizmin Rusya'da baka bulmasında, daim olmasındadır. Rusya'nın bizimle dost olması bizim için çok faidelidir. Çünkü bu dostluğun harici düşmanlarımız üzerine büyük

99 *Age*, s.474.

tesiri olacaktır. Evvelâ İngiltere'yi arz ettim. Düşmanlarımız sayılabilecektir."[100]

İngiltere Türkiye'yle düşman bir konumda olmadığı halde izlemiş olduğu olumsuz siyasetle Avrupayı ve İslam ülkelerini Türkiye'ye karşı kışkırtmaktaydı. İngilizler Avrupa'ya, Türklerin İslam Birliği siyaseti izlediğini, Hintlileri ve Mısırlıları ihtilale teşvik ettiği yalanını yaymaktaydı. Dahası, İngilizler tarafından Türklerin Arap kabilelerini yönlendirerek karışıklık yarattığı propagandası yapılmaktaydı. Türkiye'yi Avrupa'ya düşmanmış gibi göstermeye çalışan İngiltere, benzer bir siyaseti de Müslümanlara karşı güderek Türkiye'yi İslam ülkelerine karşı kışkırtmaktaydı. İngiltere'ye göre Türkler Bolşevik olmuşlardı; Halife'yi kovmuşlar, gavur olmuşlardı.

Musul Meselesi, İngiltere'nin Türkiye hakkındaki siyasetini açıkça göstermişti. Şükrü Kaya, İngiltere'nin esas amacının petrol olmadığı düşüncesindeydi. Böyle olmuş olsaydı İngiltere Türkiye'nin İngiltere'ye petrol ve imtiyaz verilmesi teklifini kabule yanaşırdı. Oysa Musul topraklarına sahip olmakla İngiltere'nin esas hedefi, Kürtleri Türkiye'ye karşı düşman bir kuvvet olarak tutmak ve Ortadoğu'yu denetimi altına almaktı:

> "Onun [İngiltere] gayesi, Türkiye'yi bir de Şarktan, sarmaktır. Musul'da, Süleymaniye'de, şurada, burada mevcut olan Kürtleri aldatarak 'size istiklâl veriyorum' diyerek şimal (kuzey) tarafımızdan bize daima hasım olacak bir kütle yaratmayı düşünmektedir. Belki bu tariki Baku'ya kadar götürmektir. Bu suretle İran'daki petroller ele geçtikten sonra Irak'taki petrol madenlerini eline geçirir ve Bakü'ye kadar gider. Yani dünyanın bu en zengin petrol dizmanlarını havi olan (içine alan) havza eline geçer. Ve aynı zamanda bir taş ile iki kuş vurmuş olur."[101]

100 *Age*, s.475.
101 *Age*, s.474.

Dışişleri Bakanı Kaya, İngiltere'nin dışında Türkiye'nin ikinci büyük düşmanı olarak Yunanistan'ı görüyordu. Çünkü Yunanistan, Megali İdea düşüncesi etrafında her zaman İstanbul'u almak ve bu suretle Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmek amacını canlı tutmuştu. İstanbul, Yunanlıların kızıl elmasıydı. Üçüncü bir tehlike daha vardı ki, o da İtalyanlardı. Kaya, nüfusu her sene 5-6 yüz bin civarında artan İtalyanlara kendi topraklarının yeterli gelmeyeceği inancındaydı. Amerikalılar memleketlerine dışarıdan gelenleri artık kabul etmiyorlardı. İtalyanlar ise Trablus'a gitmek istemiyorlar, bu sebeple de aç kalıyorlardı. İtalyan yöneticiler ise bu durumdan kurtuluşu Türkiye politikasında arıyorlardı. Bu zihniyet, İtalya'yı Türkiye'ye düşman etmişti.

Kaya bu üç düşmanın yapabileceklerini de tek tek ele almıştır. Kaya'ya göre İngiltere "bekle ve gör" siyaseti gereğince sabredecekti. İngilizler Türklerin kendi kendini yönetme yetenekleri bulunmadığı düşüncesiyle eninde sonunda kendilerine muhtaç kalınacağını hesaplıyorlardı. Kaya, İngilizlerin bu düşüncesini şöyle dile getirmişti:

> "İngilizler Türkler için şu sözü söylemekte ve şu zihniyeti taşımaktadırlar. 'Türk adam olmamıştır, bütün yaptıkları bu inkılâbî muharebe vesaire hep zahiri şeylerdir. Türklerin hududuna düşman geldi. Bu ise Türklerin asabiyetine dokundu, derhâl ayaklandılar, düşman da zayıftı, harbettiler ve düşmanı memleketlerinden attılar. Şimdi çubuklarını yakıp keyiflerine bakıyorlar. Siyaseti hariciye ile, iktisatla meşgul değildirler. Meşgul olsalar da kabiliyetleri yoktur. Binaenaleyh bir gün pişmiş yemiş gibi düşeceklerdir. O günü bekliyelim' diyorlar. Şimdi arz ettiğim gibi bu bir defa siyaseti katiyeleridir."[102]

102 *Age*, s.475-476.

Şükrü Kaya, yine de İngiltere'nin bazı meselelerde beklemekle yetinemeyeceği ve hedeflerini gerçekleştirmek için bazı hareketlere girişeceği fikrindeydi. Öncelikle İngiltere, Türkiye'nin sermayeye muhtaç olduğundan hareketle "Türkiye'de asayiş yoktur, ecnebi düşmanlığı vardır" diyerek sermayenin işletilmesine izin verilmediğini propaganda edecekti. Bütün dünya marşelleri Türkiye'ye karşı kapattırılacaktı. Bu suretle Türkiye'nin yok olması sağlanacaktı. İngiltere'nin ikinci düşüncesi de Türkleri savunma gücünden mahrum etmekti. Türkiye'nin ihtiyacı olan silahları "biz verelim" denilerek Türkiye'ye zaman kaybettirilecekti. Kaya, bu durumu İngiltere'nin "Türkler tayyare alacaklarmış; onların alacakları tayyareyi biz alalım ve bu suretle kendilerini kuvayı müdafaadan mahrum edelim" düşüncesinde olduğunu ifadeyle açıklıyordu. Kaya'ya göre İngiltere'nin üçüncü siyaseti de Musul Meselesi'ne yönelikti. İngilizler bu siyasete göre örgütlenmelerini İran'ın güneyine kadar yaygınlaştırmışlardı. Kaya, İngiltere'nin iki milyon askerini Musul'a sevk edebileceğini fakat İngiliz halkının böyle bir fedakârlığa tahammülünün olmadığı fikrindeydi. Bu yüzden İngiltere savaşı göze alamazdı.[103]

Şükrü Kaya'nın Dışişleri Bakanlığı döneminde ele alınan bir başka mesele de Boğazlar'ın iki yakasının silahsızlandırılması meselesiydi. Lozan Antlaşması gereğince Boğazlar'ın 15 kilometrelik kısmı askerden arındırılacaktı. Bu sınır, Çanakkale'de uygun bir şekilde belirlenmişti, fakat İstanbul'a ait kısımda anlaşmazlık yaşanmaktaydı. Kaya anlaşmazlığı şöyle ortaya koyuyordu:

> "Eğer Boğazın her noktasından muvazi (eşit) olmak üzere on beş kilometre yerde nıkat (nokta) alarak tersim edersek (resmedersek) bazı yerlerde amuden (dikine) on beş kilometre olduğu halde, mailen on beş kilometreden dûn (az) oluyor."[104]

103 *Age*, s.476.
104 *Age*, s.478.

Kıyıdaki girinti ve çıkıntılardan dolayı bazı yerlerde bu sınır 13 kilometreye kadar iniyordu. Kaya, Boğazlar'ın iki yakasının her noktasından 15 kilometre alınmasını ve sahile eşit olarak bütün girinti ve çıkıntılara askerden arındırılmış bir hat çekilmesini savunmaktaydı. Boğazlar Komisyonu'nun teklifi ise Boğaz'ın iki tarafından iki nokta belirlenerek 15 kilometre çapında çizilen daireleri birleştirmekti. Bunun ilerisi serbest alan, Boğaz tarafı askersiz alan olacaktı. Kaya iki teklif arasında pek fark görmüyordu. Yine de orta bir yerde buluşarak Boğaz içinde, merkez noktalarında daha çeşitli olması hususunda uzmanlara talimat vermiştir.[105] Şükrü Kaya bu teklifi getirdiği tarih olan 4 Şubat 1925'ten bir ay sonra (3 Mart 1925) Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılacaktır.

Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanlığı döneminde ilgilendiği Musul, Boğazlar'ın durumu, Patrikhane, mübadele meseleleriyle bu görevinden ayrılıp İçişleri Bakanlığı'na getirildiği ve Dışişlerine vekalet ettiği dönemlerde de ilgilenmeyi sürdürmüştür.

105 Aynı yer.

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN İÇİŞLERİ BAKANI: ŞÜKRÜ KAYA (1927-1938)

İçişleri Bakanlığı Görevine Gelmesi ve Menemen Olayı

TBMM'nin üçüncü döneminde yeniden milletvekili seçilen (5 Ekim 1927) Şükrü Kaya, 4. İsmet İnönü Hükümeti döneminde, 1 Kasım 1927 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na getirilmiştir.[1] Bu tarihten 25 Eylül 1930'a kadar hükümette görev alan Kaya, bundan sonraki hükümetlerde de görevini Atatürk'ün ölümünün ertesi gününe kadar sürdürecektir (1 Kasım 1927-11 Kasım 1938). Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanı olmasından sonra da, din istismarına dayanan gerici hareketler son bulmamıştı. Aklın rehberliğine değil, bazı gericilerin fikirlerine itibar eden bir kesim hâlâ toplumda etkiliydi. İç isyanlar olarak Kurtuluş Savaşı döneminde karşımıza çıkan bu gerici hareketler, Cumhuriyet'in ilanından sonra da görülmeye devam etmişti. İşte bu gerici hareketlerden biri de Menemen'de isyan haline dönüşmüştür.

23 Aralık 1930 tarihinde, yedek subaylığını yapmakta olan öğretmen Kubilay, şeriat isteyenler tarafından Menemen'de öldürülmüştür.[2] Olayın elebaşısı, "mehdi" olduğunu iddia eden Giritli Mehmet (Derviş Mehmet), Nakşibendi tarikatına bağlıydı. 7 Ara-

1 *ATABE*, c.22, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s.53.

2 *Hâkimiyeti Milliye*, 25 Aralık 1930. Olayla ilgili bilgi için bkz. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009, s.313-314; Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 2008, s.537-541; Çağlar Kırçak, *Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik (1856-1950) I. Kitap*, Bilar Yayınları, Ankara, 1989, s.299-300.

lık'ta altı müridiyle (Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan, Ramazan) Manisa'dan yola çıkan Derviş Mehmet, 23 Aralık sabahı, gün doğarken Menemen'e girerek belediye meydanında çevresine topladığı yaklaşık yüz kişiyle şeriat ilan ettiğini açıklamıştı. Silahlı olan isyancılar, bir askeri birliğin başında alaya müdahale eden yedek subay Asteğmen Kubilay'ı, hemen ardından da Hasan ve Şevki adındaki iki mahalle bekçisini öldürdüler. Daha sonra olay, askeri birlikler tarafından şiddetle bastırıldı. Derviş Mehmet vuruldu ve kaçanlar da yakalandılar.

O günlerde Şükrü Kaya'nın yaveri olan Nejat Saner'in anlatımına göre, bu önemli olay İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya haber verilince, durum hakkında derhal Atatürk'ü bilgilendirmişti. Atatürk de Kaya ile Ordu Müfettişi Fahrettin Altay Paşa'ya Menemen'e gitmesi emrini vermişti.

Ayaklanmanın başladığı gün, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Yüksek Askeri Şûra üyesi olan Fahrettin Paşa'yla birlikte Menemen'e gitmiş ve Menemen'de Kolordu Komutanı'nın duruma el koyarak suçluları yakalattığını ve divanı harp kurduğunu görmüşlerdir. Yapılan soruşturma sonucunda olayda birkaç kişinin rol oynadığı, halkın olaya karışmadığı fakat olaya seyirci kalarak da tepki göstermediği anlaşılmıştır. Muğlalı Mustafa Paşa Divanı bu olayda 37 kişinin idamına karar vermiş ve hükümler infaz edilmiştir. İçişleri Bakanı olayı bütün ayrıntılarıyla gece Menemen'den Atatürk'e haber vermiş, Atatürk "Menemen'i yakınız" isteğinde bulununca Şükrü Kaya, "Paşam, bana itimat buyurunuz, olayı en ince ayrıntılarına kadar incelemiş bir sorumlu bakan sıfatıyla böyle bir hareketin lüzumuna kail (inanmış) değilim" demiştir. Atatürk de kendisine güveninin tam olduğunu belirterek "peki öyleyse, nasıl isterseniz öyle hareket edin" diyerek[3] bu fikrinden vazgeçmiş-

3 İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Özel Kalem Müdürü olan Nejat Saner, bu olayı 1946 yılında Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Şükrü Kaya, Zeki Polar ve kendisinin

tir.[4] Kaya, gerekli önlemleri almak üzere Menemen'e gitmiş, burada yaptığı değerlendirme sonucunda olayın nedeninin cehalet ve taassup olduğunu, en çok üzüntü veren şeyin ise bu feci olay yaşanırken bazı kişilerin ilgisiz ve onaylar durumda kalmaları olduğunu söylemiştir.[5] Şükrü Kaya, daha sonra gelişmeleri aktarırken Atatürk'e Menemen'i yakma isteğinin nedenini sormuştur. Atatürk'ün bu soruya verdiği yanıt, irtica karşısındaki tutumunu ortaya koymaktadır:

> "Ben seni çok bilgili ve akıllı bir İçişleri Bakanı olarak tanıyorum. Menemen kasabasının ne berbat bir yerde olduğu tabii gördün. Böyle bir vesileyle oradaki yurttaşlarımızı daha iyi bir yere nakleder ve burasını yakmakla da orada taştan bir anıt yükseltir ve üzerine de 'Cumhuriyet'in ilanından 7 yıl sonra burada irtica hareketi baş göstermiş ve burası yakılarak irtica hareketi ezilmiştir' yazısını yazardınız. Bunu da gelecek kuşaklar ibretlen görür ve okurlardı. Ne yapayım ki istediğimi sen de anlamadın."[6]

27 Aralık'ta, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Ordu Komutanı Fahrettin Altay İstanbul'a dönerek Dolmabahçe Sarayı'nda Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e olay hakkında bilgi vermişlerdir.[7] Burada Atatürk, Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Kâzım Özalp, Orgeneral Fahrettin Altay ve Şükrü Kaya'nın katıldığı bir toplantıda Menemen Olayı değerlendirilmiştir. 28 Aralık'ta Menemen'e gelen Kaya, Kubilay'ın kabri önünde

---

olduğu bir ortamda Kaya'nın aktardığını bildirmektedir. Bkz. Saner, *age,* s.44-47; Nazmi Kal, *Atatürkle Yaşadıklarını Anlattılar,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001, s.170-171.

4 Turan, *age,* s.540.

5 Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi (1927-1931)*, c.I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.553; *Hâkimiyeti Milliye*, 30 Aralık 1930.

6 Saner, *age,* s.46-47.

7 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, c.1, Yapı Kredi Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2002, s.150.

"bu şehitlere, inkılâba ve vatana karşı cinayeti işleyenler elbette cezasız kalmayacaktır" demiştir.[8] 31 Aralık 1930'da toplanan Bakanlar Kurulu, Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesine karar vermiştir. Bu karar, TBMM'nin ertesi günkü oturumunda oybirliğiyle kabul edilerek onaylanmış ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na 2. Ordu Kumandanı Fahrettin Altay, Divanı Harp Başkanlığına 1. Kolordu Komutan Vekili Muğlalı Mustafa Paşa atanmıştır. 1 Ocak 1931'de iktidar, Menemen, Manisa, Balıkesir ve kazalarında örfi idare (sıkıyönetim) ilan etmiş ve 2 Ocak Cuma günü Şükrü Kaya Bandırma'ya, oradan da İstanbul'a geçmiştir. 3 Ocak 1931'de Gazi Mustafa Kemal'le görüşerek bilgi vermiş, Menemen'de her türlü önlemin alındığını ve halkın güven içinde olduğunu belirtmiştir.

7 Ocak 1931 tarihinde de Çankaya'da, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, İsmet İnönü, Kâzım Özalp, Fahrettin Paşa, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Milli Savunma Bakanı Zekai Apaydın'ın katıldıkları bir toplantı yapılarak Menemen Olayı tartışılmıştır.[9] Bu toplantı sonunda, olayın gerici nitelikte ve politik bir olay olduğu fikrine varılmıştır. Gazi, siyasi bağlantıların iyi araştırılmasını, cezalarda layıkınca davranılmasını ve gerekirse olaya karışanların Menemen'den başka yerlere göç ettirilerek olayın yatıştırılmasını istemiştir. *Son Posta, Yarın* gibi gazetelerin gericilere cesaret vererek hükümeti düşürmek için çaba sarf ettiklerinin dile getirildiği toplantıda gazetecilerin tutuklanması ve divanı harpte sorgulanmaları gereği de ortaya konmuştur. Fethi Bey dışında bazı Serbest Cumhuriyet Fırkası üyelerinin de eğer olaya karıştılarsa, takibe alınmaları gerektiği tespit edilmiştir.[10] Kâzım Karabekir'in *Hüradam* gazetesinde yazdığı yazıların Menemen Olayına sempa-

8 Kocatürk, *age,* s.513.

9 Tartışmanın ayrıntıları için bkz. Taylan Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor),* Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s.434-440.

10 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.III, Remzi Kitabevi, 25. Basım, İstanbul, 2010, s.366-378.

tiyle bakan kesime cesaret verip vermediğinin incelenmesi kararı alınmış, ayrıca orduya sızdıkları düşünülen Nakşilerin, ordudaki müritlerinin tespit edilmesi için Osman Şevket Paşa'nın da sorguya çekilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

İsmet İnönü, toplantıda eski Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın manen suçlu olduğunun ortaya konulmasından yana olmuştur. Kâzım Paşa ile Şükrü Kaya ise tarikat bağlantısı üzerinde durmuşlar ve Nakşibendiliğin ortadan kaldırılması gereğini ifade etmişlerdir.

Şükrü Kaya, ayaklanmanın gerici olduğunu tespit ederken[11] ayaklanan gericilerin "Cenab-ı Hak isterse kâfirler de Müslümanlığı muhafaza ederler. İngilizler gelirlerse de zararı yoktur" diye bağırdıklarına da dikkat çekmiştir. Menemen'de ayaklananların "İngilizler gelecek dini kurtaracak" sözlerini sarf ettiklerini ifade eden Kaya, Bayburt ayaklanmasında askerleri kesenlerin de Nakşiler olduğunu hatırlatmıştır. 31 Mart Olayı'nın ateşleyicilerinden Derviş Vahdeti'nin de Nakşi olduğunu belirten Kaya, Nakşilerin ne derece olumsuzluk yaratabildiklerini geçmişten örnekler vererek açıklamıştır.

Toplantıda üzerinde durulan bir başka konu da Ermeniler ile şeyhlerin birlikte hareket etmeleri olmuştur. Doğudaki şeyhlerin Ermenilerle nasıl birleştiklerinin divanı harbe bildirilmesi istenerek Menemen Ayaklanması'nın bir Nakşibendi Ayaklanması olduğu hakkında fikir birliğine varılmıştır.

Toplantı sonucunda alınan kararlar özet olarak şunlardır:

1. Olay irticai, tertipli ve siyasidir.

2. Olay, bölgesel mi genel mi araştırılacaktır. Olaya bakış bir bölgeyle sınırlı kalmayacaktır.

3. İlgisi olanlar cezalandırılacaktır. Yoğun yerler dağıtılacaktır.

4. İdam cezaları beklenmeksizin Meclis'in onayıyla bir kısmı uygulanacaktır.

---

11 Şükrü Kaya toplantıda tarikat bağlantıları üzerinde durmuştur. Bkz. *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, c.1, s.151.

5. Menemen ve ilgili köylerin sorumlu ilan edilmeleri halinde, iskân edilmeyen hale konmaları için özel yasa çıkarılacaktır.

6. Tarikatlara üye kadın müritler önemlidir, hoşgörü gösterilmemelidir. Balıkesir'de Şeyh Halil'den sorulmalıdır.

7. Bu meseledeki esas siyaset bütün ilgililere gereği kadar anlatılmalıdır. Uygulama radikal ve ibret verici olmalıdır.

8. Özlük İşleri (Muamelatı Zatiyye) şefi Şevket Osman ve Ali Seydi Beyler ile bu gibiler araştırmaya tabi tutulacaktır.

9. Üçüncü maddenin ikinci fıkrası için şu manada yasa maddesi ve onun tatbiki lazımdır. Divanı Harp, lüzum gördüğü kimseleri ülkenin bir mahallinden diğer mahalline geçici veya daimi cezalandırır, uzaklaştırır. Mahal tayininde hükümetle mutabık kalmıştır.

10. Şeyhlik ve müritliğe fiilen katıldıkları sabit olanlar hakkında ağır ceza tatbiki için yasa çıkarılacaktır.

11. *Son Posta, Yarın, Hüradam, Köroğlu, Yeni Asır* gibi gazetelerin tesir dereceleri aranmalı, ona göre uygulama yapılmalıdır. Kâzım Karabekir'in *Hüradam*'a makale yazması dikkat çekicidir.

12. Menemen Belediye Başkanı'nın nutkundan silinen cümlelerin maksadı araştırılacaktır. Balıkesir'de Vehbi Bey, Ali Hikmet Paşa'ya "Asker ateş etmezse ne yaparsınız? Biz onlara karşı göğsümüzü açarız" demesi dikkat çekicidir. Antalya'da askere taş, sandalye atanlar kimlerdir? Şeyhler midir? Abdülkemali'nin adamı ile tekbir, bayrak gibi şeyler var mıdır? Araştırılacaktır. Feneryolu'nda Bağdat Caddesi'nde Hüseyin Paşa Köşkü'nde ikamet eden Bedirhanilerden Kürt Hüseyin Paşa'nın damadı, Erkânıharbiye Miralaylığından emekli ve halen sigorta müfettişi Fevzi üzerinde dikkatle durulacaktır. Fevzi Bey'e Şeyh Esad'ın halifesi denmektedir. Abdülkadir Kemali'nin takibi lazımdır."[12]

---

12 Toplantı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *ATABE*, c.24, Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2011, s.394-397; Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922),* İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.434-439.

Sıkıyönetim Mahkemesi, 15 Ocak 1931 günü 105 sanığı yargılamaya başlamıştır. Duruşmalar, 25 Ocak'ta sona ermiş ve 105 sanıktan 37'si için ölüm cezası verilmiştir.[13] 6 sanığın ölüm cezası yaş haddi nedeniyle 24 yıl "idama bedel hapis cezası"na çevrilmiştir.[14] Diğer sanıklardan 20'sine bir yıl, 14'üne 3 yıl, 6'sına 15 yıl, birine 12,5 yıl hapis cezası verilmiş, 27 sanık beraat etmiştir. 26 Şubat 1931'de, sıkıyönetim Manisa ve Balıkesir'den kaldırılmış ama Menemen'de 8 Mart'a kadar uzatılmıştır.

Şükrü Kaya Hakkında Gensoru

1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

1929 Dünya Ekonomik Krizi[15] tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de finans sektörü (para) ve reel sektör (üretim) üzerinde büyük değişimlere yol açmış, tarım ürünü fiyatlarındaki yüzde 40-60'lık düşüş, çiftçileri ve kırsal bölge nüfusunu kötü etkilemiştir. 1929 yılında buğday 15 kuruş iken 1930 yılında 3-4 kuruşa düşmüş, çiftçi yoksullaşmıştır.[16] Dış ticaret, tarım ürünleri ve hammadde ihracına ve sanayi ürünü ithaline dayandığı için, tarım ürünlerindeki büyük fiyat düşüşü ticaret hacmini de daraltmıştır. Dünyada hammadde fiyatları düşünce, ihracatı tarım ürünlerine dayalı olan Türkiye dış ticaret açığı vermiştir. Fiyatların düşmesi, Türk çiftçilerinin durumunu ve Türkiye ekonomisini sarsmıştır.[17]

---

13 *Hâkimiyeti Milliye,* 2 Şubat 1931.

14 *Ayın Tarihi*, sayı 83, Şubat 1931, s.6903.

15 Dünya ekonomik krizi nedeniyle şehirlerde 25 milyon kişi işsiz kalmıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro,* Remzi Kitabevi, 5. basım, İstanbul, 2003, s.53.

16 Ahmet Hamdi Başar, *Davalarımız*, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1943, s.3.

17 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alagon), Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1999, s.76.

Şükrü Kaya, Türkiye'nin iktisadi sıkıntısının 1928 ve 1929 yıllarının kuraklığından ve 1930'lu yılların başındaki ürün bolluğundan dolayı düşen fiyatlardan kaynaklandığını açıklamıştır.[18]

Lozan Barış Antlaşması'yla ekonomide bazı sınırlamalar getirilmiş, Türkiye bu nedenle yerli sanayisini yeterince geliştirme olanağı bulamamıştır.[19] 1929 yılında sınırlamaların kalkmasıyla ekonomide önemli bir atılım beklenirken Dünya Buhranı'yla bu ümitler bir süre sonra boşa çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası kültürel, siyasal, ideolojik alanda devrimleri gerçekleştirmiştir ama ekonomik sıkıntı devam etmektedir.[20] Bu dönemde hükümet ise kısa sürede fabrikaların ve halkın üretimini artırmak suretiyle ekonomik işlere müdahalenin gereği üzerinde durmaktadır.[21] Türkiye'nin bu bunalımdaki konumu ve çözüm yolları, CHF yöneticileri tarafından araştırılmaktaydı. Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanlığı görevini vekaleten üstlendiği sırada, elçiliklere bir genelge gönderdi. Bu genelgeyle Türkiye'nin iktisadi ve mali durumunun diğer ülkelerle karşılaştırılabilmesi için dünyada ve Türkiye'de krizin etkilerine dair elçiliklerin fikrini öğrenmek istemişti. Bu fikirler aynı zamanda Atatürk'ün ekonomiyle ilgili açıklamalarına da kaynak oluşturacaktır.[22]

Bu dönemde Lozan Barış Antlaşması'yla taksitlendirilen borçların ödenmesi bitmişti. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda özel

18 CA, A. IV-6 D.54 F.3-9.

19 Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.20. Nitekim 1930'lu yıllara bakıldığında, Dünya Krizi'nin tesirindeki bir dünya düzeninde sosyoekonomik çözümler aranırken ve 1932'den sonra beliren Kadrocular Devletçilik'te karar kılarken, Serbest Cumhuriyet Fırkası ise 1930 yılında liberal eğilimli bir tercihte bulunmuştu.

20 Bunalımla beraber liberal politikalarının inandırıcılığı da sorgulanmıştır. Devletçilik gündeme gelmeye başlamıştır. Bkz. Selim İlkin-İlhan Tekeli, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,* ODTÜ Yayınları, Ankara, 1983, s .216-217.

21 M. Akif Tural, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.104.

22 CA, A. IV-6 D.54 F.3.

girişimin ekonominin itici gücü olacağı düşünülüyordu. Fakat, elinde sermayesi yetersiz olan özel sektör ülkenin ihtiyacı için gerekli yatırımları yapamamış ve CHF, özel sektör eliyle ülkenin ekonomik gelişmesini sağlamada yetersiz kalmıştı. Dünya bunalımının da etkisiyle halk ekonomik sıkıntı içindeydi.

Atatürk, 1930 yılı içerisinde, halktaki hoşnutsuzlukları[23] tespit etmek ve çözüm üretmek amacıyla, yanına Şükrü Kaya'yı da alarak uzmanlar eşliğinde bir yurt gezisine çıkmıştır. Krize ekonomik çözüm bulmakta zorlanan Kemalistler, krizin yarattığı sosyal hoşnutsuzluğa çare aramaktaydılar. Atatürk, ülkede oluşan toplumsal muhalefetin yeni bir siyasi partiyle Meclis'e taşınması taraftarıydı. Ülkedeki denetim eksikliğini gidermek ve halkın isteklerini Meclis'e taşımak amacıyla Mustafa Kemal, toplumsal muhalefeti yönlendirme açısından güvendiği, en yakını olan arkadaşlarını göreve çağırarak yeni bir parti kurulmasını istemişti.[24] Ahmet Ağaoğlu anılarında, Mustafa Kemal'in yeni partinin muhafazakâr olmasını istediğini yazar. Şükrü Kaya ise "memlekette muhafazakârların çokluk" olması nedeniyle bu yeni partiye karşı çıkmıştır. Buna karşılık "Memlekette hiç kökü olmayan ve binaenaleyh kendisi ile kolaylıkla başa çıkılabilecek mesela bir Sosyalist Fırka'nın teşekkülünü" teklif etmiştir.[25] Fakat 12 Ağustos günü, Fethi Okyar'ın başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulmasına karar verilmiştir.[26] Kaya, SCF'nin kuruluş nedenini 1947 yılında yazdığı bir makalede şöyle açıklayacaktır:

---

23 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 29. basım, İstanbul, 2009, s.263-264; Cemil Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950),* c.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.40.

24 Karaosmanoğlu, *age,* s.160-162; Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,* (haz. Arı İnan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. basım, İstanbul, 2009, s.376.

25 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.27; Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler,* Tekin Yayınevi, 2. basım, İstanbul, 1978, s.112.

26 *Hâkimiyeti Milliye*, 13 Ağustos 1930.

"Hükümetler için tek partili meclisler, görüldüğünden ve sanıldığından çok daha güç ve tehlikelidir. İnsan taraftarını, aleyhtarından kolaylıkla ayıramaz. Fikirler daha hududsuz, eğer parti grupunda bir karar alınmamışsa reyler, daha kaypaktır. En acı tenkidlere, en ağır hücumlara, dostun sitemidir, diye hakkı ile cevap verilemez. Parti gruplarındaki, encümenlerdeki, Meclisteki tartışmalar yetmiyormuş gibi efkarı umumiyede, hükümetin kontrolsüzlüğü şüphesi de vardır. Bu ve buna benzer sebeplerle demokrasiyi İngiliz sisteminde geliştirmek için Mecliste, hükümeti kontrol edecek ikinci bir fırka teşkil edilmek istenildi, Serbest Fırka kuruldu."[27]

Bu ifadesiyle Kaya, SCF'yi, işlevi CHF'yi denetlemekle sınırlı bir parti olarak görmektedir. SCF'yi kurma görevinin Fethi Bey'e verilmesinde, Atatürk'ün arkadaşı olması yanında onun siyasal düşüncelerinin ve eğilimlerinin de etkin olduğu görülmektedir. İsmet İnönü de, Okyar'ı devrimlere engel olmadan CHF'ye muhalefet edebilecek bir partiye lider olabilecek tek kişi olarak düşünmüştür.[28] Atatürk de eleştiriye ve denetime dayalı bir Meclis'in daha sağlıklı çalışacağı fikrindedir.[29] Afet İnan, SCF'nin kuruluşunda demiryollarına fazla harcama yapılmasının tartışma konusu haline geldiğine dikkat çekmiştir. İnan, Fethi Okyar'ın bu konuda "devlete bu kadar masraf yükletilmesini" doğru bulmadığını belirterek meselenin bir SCF-CHF ayrılığından değil, Devletçilik ve Liberalizm[30] biçimindeki bir görüş ayrılığından kaynaklandığı

27 Şükrü Kaya, "CHP ve DP'nin Karşılıklı Durumları 2", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1947.

28 Karaosmanoğlu, *age*, s.93.

29 *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977, s.79.

30 Liberalizmin ekonomik ve siyasal düzen anlayışı için bkz. Mustafa Albayrak, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm", *Atatürk Yolu*, c.5, sayı 18, Kasım 1996, s.91-96.

ifade etmiştir. Atatürk'ün bu konuya önem verdiğini de sözlerine eklemiştir.[31] Bunun yanında Atatürk, Türkiye'nin manzarasının dışarıda ve içeride "diktatörlük"[32] olduğunu belirterek yeni bir partiyle hem bu görüntünün değiştirilmesi hem de CHF'nin, yaptığı işlerde denetlenmesi[33] ve CHF'ye karşı olan gizli muhalefetin ortaya çıkarılmasını hedeflemiştir.

Ali Fethi Bey, öncelikle ılımlı ve liberal bir tutuma sahipti.[34] Gazi Mustafa Kemal'le yaptığı görüşmelerde, İsmet İnönü hükümetinin devletçi politikalarını eleştirmiş, yabancı sermaye için elverişli koşullar yaratılması gerektiğini, vergilerin ağırlığı sebebiyle özel girişimcilerin sermaye birikimi sağlayamadıklarını söylemiştir. SCF, köylüye ucuz kredi sağlanmasını, özel teşebbüsün artırılmasını, tefeciliğin önlenmesini, adil bir vergi sisteminin getirilmesini savunmuştur.[35]

Bu ortamda doğan SCF'nin halk nazarında bir umut olarak belirmeye başlamasıyla[36] partinin sorunları çözeceğine olan inanç kuvvetlenmiş ve halkın SCF'ye katılımı artmıştı. SCF, kısa zamanda yurt çapında örgütlendi. SCF'ye halkın ilgi göstermesinin bir başka nedeni de bu fırkanın İsmet İnönü hükümetine karşı muhalefeti temsil etmesiydi. SCF örgütünü genişlettikçe, başka muhalif unsurları da kapsamaya başladı. SCF çatısı altında toplanan gruplar şunlardı:

---

31 *Age,* s.53; Sina Akşin ve diğerleri, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2007, s.148.

32 Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.102.

33 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.50.

34 Berna Türkdoğan, "Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.19, Kasım 2003, sayı 67, s.1429.

35 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara 1994, s.176; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c.I, Remzi Kitabevi, 12. basım, İstanbul 2009, s.390.

36 Atakan Hatipoğlu, *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü Kemalizmden Sosyal Demokrasiye,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.155.

- Temelde CHF'li olan fakat İsmet İnönü'ye karşı olanlar,
- Burjuvazi ve yerel eşraf içerisinde CHF'nin kararlarından çıkarları zedelenenler,
- Cumhuriyet'e karşı olanlar,
- Laik uygulamalara karşı olanlar,
- Liberal düşüncelerle daha tutucu bir toplumun oluşumunu özleyen aydınlar.[37]

Bütün çabalara karşın kısa süre içerisinde denetimi yitirilen Serbest Fırka, iktidarı ve hatta rejimi açıkça tehdit eden bir akım haline gelmiş, devrimleri benimsemeyen Cumhuriyet karşıtları, bu parti aracılığıyla devrimlerden geri dönüşü istemişlerdir. Bu topluluk içinde halifeliği, sultanlığı geri getirme heveslileri bile bulunmaktadır. Yine de SCF'ye Cumhuriyet yönetimine karşıt olanlardan daha çok ekonomik nedenlerle ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Yoksulluktan kurtulma isteği, bu partiye karşı duyulan sempatinin en önemli nedenini oluşturmaktaydı.

Dünya Ekonomik Krizi halkın alım gücünü zayıflatmış, halkta ekonomik hoşnutsuzluk yaratmıştı. İşte bu nedenle SCF ekonomik sorunların çözüm kaynağı olarak tutunulacak bir dal olarak görülmekteydi. Ancak dünyadaki ekonomik sorunlar nedeniyle devletlerde Devletçilik prensibi gündeme gelirken, SCF'nin liberal politikaları savunması şüphesiz çelişkili bir görüntü sergilemekteydi. Bu anlamda SCF tabanını, CHF'nin devlete ekonomide daha fazla rol vermek isteyen programından rahatsızlık hissedenlerin oluşturduğu da söylenebilir.[38]

SCF'nin iktidarı hedeflemesi ve halkın bu partiye ilgisi, CHF'de tedirginliğe yol açmıştır. Henüz yeni kurulan bir partinin böyle id-

37 Tevfik Çavdar, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* c.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.2055.

38 SCF'nin 11 maddelik programı için bkz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye,* Ankara, 1997, s.70-72.

dialarla seçimlere hazırlanması, CHF'de şaşkınlıkla karşılanırken bu durum, Hakkı Tarık Bey tarafından Meclis'te şu şekilde açıklanmıştır:

> "Fethi Beyefendi nutuklarında kendisinin Meclis dahilinde bir murakabe (teftiş) teşkilatı vücude getirmeğe hemen hemen memur olduğunu iddia etmiştir: Bendeniz bu sözü söylerken, öyle yapmadınız dedim. Yani Meclis dahilinde bir murakabe teşkili ile iktifa etmek istemediklerini ifade etmek istedim."[39]

Hakkı Bey, SCF'nin denetim örgütü olmakla yetinmeyerek siyasal iktidara aday olmasını eleştirmektedir. İkinci partiye ihtiyaç olduğunu söyleyen Ali Çetinkaya ise Fethi Bey'i "beş gün içerisinde, üç ay içerisinde Başvekil (Başbakan) olacağım hayali ile, hırsı ile"[40] hareket etmekle eleştirerek SCF'nin CHF'ye rakip olmasını doğru bulmadığını belirtmiştir.

CHF, Fethi Okyar önderliğindeki SCF'yi ülke yönetimindeki eksik, hatalı işleri düzeltici, denetleyici bir konumda görmek istemiştir. Fakat SCF, kısa zamanda iktidara geleceğini söyleyerek CHF'nin beklentilerinin ötesine geçecektir. SCF'nin kısa zamanda büyümesi ise halkta CHF iktidarına karşı hoşnutsuzluğun olduğunu göstermektedir.[41]

1930 Belediye Seçimleri

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı, bunaldıkları maddi sıkıntıya bir çözüm bulacağı umuduyla destekleyen herkesin "gerici" ya da "karşı devrimci" olduğunu ileri sürmek elbette gerçekçi bir tutum olmaz. Bireysel haklar ve özgürlükler alanında ortaya atılan her istemi de Cumhuriyet rejimine karşı bir hareket olarak değerlendirmek de ola-

39 TBMMZC, D.3, c.22, s.40.
40 *Age,* s.41.
41 Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi,* Ant Yayınları, İstanbul, 1970.

naksızdır. Bununla birlikte, SCF'yi bu tür bir örgütlenme için araç olarak görenlerin azımsanamayacak sayıda olduğu da söylenmelidir. Örgütlenmesini geniş bir alana yayan SCF, 1930'daki seçimlere katılmıştır. Seçim kampanyasında CHF, SCF'ye karşı sıkı önlemler almıştır. CHF tarafından SCF'ye karşı yapılan girişimlerin gerisinde CHP'nin, bu partiyi denetim partisi olarak görmek istemesi de yatmaktadır. SCF, CHF'lilere göre iktidara adaylığını koymakla hata etmiştir. SCF'nin, kurulduktan sonra seçimlere hazırlanmak amacıyla 4 Eylül 1930'da yapmak istediği miting Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un engellemeleriyle karşılaşmış, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği telgraf sayesinde İzmir Mitingi yapılabilmiştir. Bu mitinge halkın katılımı yoğun olmuştur. İzmir Valisi Kâzım Bey (Dirik), Fethi Bey'e bir yazıyla "güvenliği sağlamakta güçlük çektiğini, bu nedenle de ertesi gün vereceği söylevden vazgeçmesi" gerektiğini bildirmiş, Fethi Bey de bu durumu bir telgrafla Atatürk'e aktarmıştır. Atatürk ise, Fethi Bey'e Başbakan, İçişleri Bakanı ve İzmir Valisi'nin gerekli önlemleri almakla sorumlu olduklarını telgrafla bildirerek konuşmasını yapması için güvence vermiştir.

Fethi Bey, yazışmalarla kaybedilen zamandan dolayı söylevini ertesi güne bırakmasına rağmen İzmir'de yaşanan sıkıntı devam edecektir. 5 Eylül 1930 günü İzmir Palas Oteli'nin etrafı Fethi Bey'i görmek isteyenlerce doldurulmuş, CHF ise alternatif bir gösteri düzenlemiştir. *Anadolu* gazetesi sahibi ve başyazarı Haydar Rüştü Bey'in SCF ve sempatizanları için yazdığı küçük düşürücü, suçlayıcı yazılar yüzünden halk *Anadolu* gazetesi ve CHF binası önünde protesto gösterilerinde bulunmuş ve gazetenin matbaasını taşlamıştır.[42] Polisin, olaya müdahale etmesi ve halkın taş atarak karşılık vermesi üzerine ateş açılması sonucu yaralananlar olmuş ve bir çocuk da hayatını kaybetmiştir. Ölen çocuğun babası, Fethi Bey'e çocuğunu göstererek şöyle söylemiştir:

42 *Hâkimiyeti Milliye*, 6 Eylül 1930.

"İşte size bir kurban! Başkalarını da vermiştiriz. Yalnız sen bizi kurtar!"[43]

İzmir mitinginde SCF'ye karşı yapılan engellemeler, SCF'nin kolay yoldan iktidara gelemeyeceğini gösterecektir.[44] SCF, karşılaştığı zorluklar konusunda devlet yetkililerinden ve kamu görevlilerinden şikâyetçi olmuş, Fethi Okyar, valilerin ve emniyet güçlerinin engellemeleri karşısında İçişleri Bakanlığı'nı ve bu bakanlığın başında olan Şükrü Kaya'yı suçlamıştır.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 3 Eylül 1930 günü CHF Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda, SCF lideri Fethi Okyar'ın Genel Müfettişlik Bölgesi'nde teşkilat kurmayacaklarını vaat ettiğini bildirmektedir. Buna rağmen örgüt kurmak isterlerse karşı gelinemeyeceğini de belirterek bu durumdan bakanlığın bilgilendirilmesini istemiştir.[45] Bu bölgede CHF'nin de örgütü yoktur. Bu müfettişlik bölgesinin, Şeyh Sait İsyanı gibi gerici nitelikte isyanlar ile Kürt isyanlarının yaşandığı bölge olması nedeniyle SCF'nin burada örgütlenmesinin istenmediği anlaşılmaktadır.[46]

İçişleri Bakanlığı, 5 Eylül 1930 günü valiliklere gönderdiği genelgeyle Cumhuriyet'e karşı birtakım gerici ve yıkıcı propagandaların yapıldığının anlaşıldığını, bu gibi propagandalar karşısında görevlilerin hemen harekete geçmeleri gerektiğini söyleyerek yönetici ve memurların "nüfuz ve selahiyetlerini (yetkilerini) en geniş manada kullanmaları"nı istemiştir. SCF'nin ileri gelenlerinden Ahmet Ağaoğlu, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın gönderdiği çeşitli yazılarla vali, kaymakam ve belediye başkanlarını harekete

---

43 Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi (Serbest Cumhuriyet Fırkası)*, Altın Kitaplar Yayıncılık, Ankara, 1983, s.177.

44 İzmir mitingi ve sonrasında gelişen olaylar için bkz. Karaosmanoğlu, *age*, s.95-99; Okyar- Seyitdanlıoğlu, *age*, s.73-74.

45 Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.210-211.

46 Şeyh Sait'in 1925 yılından önce de isyan girişimleri vardır. Bkz. Cebesoy, *age*, s.541.

geçirerek CHF'yi korumalarını ve desteklemelerini istemesinden şikâyetçi olduğunu ifade etmiştir. Ağaoğlu, "Gazi'nin işlenmeye" başladığını ve bu faaliyetin İzmir Olayı'ndan sonra şiddetlendiğini fikrinde olduğunu da aktarmıştır.[47]

Şükrü Kaya, TBMM'nin 2 Ekim 1930 tarihli toplantısında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın milli, iktisadi, mali siyasetlerini ülkenin tek kurtuluş yolu olarak gördüğünü, bundan sapılırsa memlekete büyük zararlar geleceğine inandığını ifade etmiştir. Memurların aydın bir kesim olarak siyasi fikirden mahrum bir makine gibi düşünülemeyeceğini, kanunen oy verme haklarının olduğunu açıklayarak da kendini savunmuştur.[48]

Şükrü Kaya açısından içinde bulunduğu dönem dikkate alındığında, CHF'den başka parti iktidara gelecek olursa Cumhuriyet tehlikeye girecektir. İstanbul'da seçim alanlarının birinde görülen yeşil bayrak ve SCF Adana örgütünün duvarına asılan Arapça yazılı poster, bu kaygının artmasına neden olacaktır.[49] SCF'nin dini istismar ettiği şeklinde CHF örgütlerinden de İsmet İnönü'ye raporlar gelmiştir. Kaya, işte bu kaygının önüne geçebilmek için memurların birer makine olmadığını belirterek kendi fikirleri doğrultusunda eyleme geçebileceklerini ima etmiştir. Memurların, yasanın dışına çıkarak keyfi davranmalarını kastetmemişse de, böyle bir açıklamanın kamu görevlilerine kendi başlarına davranmaları konusunda cesaret vermiş olduğu ortadadır. Fethi Bey ise bu süreçte SCF'nin karşılaştığı zorlukları ve yolsuzlukları örnekleriyle ortaya koymuştur. Ona göre, SCF'ye oy vermek isteyenler polis ve jandarma tarafından engellenmişlerdir. Bazı yerlerde SCF üyeleri baskıyla adaylıktan çekilmeye zorlanmışlar, buna karşılık CHF ise SCF'yi "halifelik getirmek isteyen parti" iddiasıyla suçlamıştır.

47 Ağaoğlu, *age*, s.27.

48 Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi (Serbest Cumhuriyet Fırkası)*, s.200.

49 Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s.166.

Bu sıkıntılı ortamda girilen seçimlerde SCF, 502 belediyeden 22'sini kazanmasına rağmen daha fazla belediye kazanması gerektiği iddiasıyla sonuca itiraz etmiştir. SCF'liler CHF'nin seçimleri baskı ve yolsuzlukla kazandığı fikrindedirler. Fethi Bey, belediye seçimlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında İçişleri Bakanı'nın yanıtlaması talebiyle Meclis'e bir önerge sunmuştur.

Şükrü Kaya Hakkında Meclis'te Gensoru Görüşmesi

Fethi Bey, son belediye seçiminde, hemen her seçim dairesinde seçmenlerin serbestçe oy haklarını kullanmalarının hükümet kuvvetleri tarafından önlendiğini iddia etmiştir. Bu sebeple seçim işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında İçişleri Bakanı'nın açıklamada bulunması talebiyle 3 Kasım 1930'da gensoru önergesi vermiştir:

> "B. M. Meclisi Riyaseti'ne
>
> Son belediye intihabatında hemen her intihab (seçim) dairesinde müntehiplerin (seçmenlerin) serbestçe intihap haklarını kullanmalarına hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanaat ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar hakkında dahiliye vekilinden istizahta (açıklamada) bulunmak üzere müzakere açılmasını teklif ederim.
>
> Gümüşhane Mebusu Ali Fethi"[50]

Önerge, Meclis'in 15 Kasım 1930 günlü oturumunda görüşülmeye başlanmıştır.

50 *Akşam*, 5 Kasım 1930.

Fethi Bey, seçimlerle ilgili olarak şunları söylemiştir:

> "Muhterem İçişleri Bakanı, memurların, polis ve jandarmanın belediye seçimi işlerine engellerini yasaklayamamaktadır, bu bir faciadır. Seçmenlerin Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda belirtilmiş olan hak ve hürriyetlerinin açıkça hükümet memurları tarafından ayaklar altına alınmasına karşı seyirci kalmak bir Cumhuriyet Hükümetinden beklenemez."[51]

Fethi Bey, gensoru görüşmesine yol açan nedenleri açıklarken belediye seçiminde seçmenlerinin oy vermek için saatlerce beklemelerinden bazı hükümet memurları ile CHF'lilerin telaşlandığını, oyların arzu edilen tarafa verilmediği görüldükçe asabileştiklerini belirtmiştir. Halka irtica, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenilmesini tepkiyle karşılayarak sözlerine şöyle devam etmiştir:

> "Hükümetten memnun olan bu halk belediye seçiminde neden birdenbire mürteci oluverdi? Hakikat bu kadar az bir zamanda bu kadar zıt iki çehre nasıl gösterebilir? Bu irtica denilen hareket nasıl tecessüm etti? Halk laik kanunları istemiyoruz, Halifeyi istiyoruz mu dedi?"[52]

Fethi Bey'in değerlendirmesine göre, halkın Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın belediye adaylarına oy vermek istemesini irtica suretiyle yorumlayanlar, halkın oyunu da denetim altına almak istemişlerdir. Defterde ismi varken "ismin yok" diye geri çevrilenlerin isimlerinin hizasına sahte imza veya parmak izleri konularak, o isim sahibine seçmenin gıyabında oy attırılmıştır. Fethi Bey, bu olayların belgeyle tespit edildiğini ve belgelerin gerekli makamlara verildiğini de sözlerine eklemiştir. Fethi Bey'in iddiasına göre

51 TBMMZC, D.3, c.11, s.39.
52 TBMMZC, D.3, c.22, s.17.

bazı yerlerde seçmenlere "ismin yok" yanıtı yeterli gelmeyince nüfus tezkerelerine birer bahane bulunmuş ve "tezkerenin şu veya bu köşesi yırtılmıştır" denilerek seçmenlere oy hakkı verilmemiştir. Bazı yerlerde ise, bu tedbir de yeterli gelmeyince "nüfus cüzdanlarının kabul edilebilir olmadığı" söylenerek yeniden nüfus cüzdanı çıkartmalarının gerektiği ifade edilmiştir. Öte yandan nüfus daireleriyse nüfus cüzdanı vermekten kaçınmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine oy verecek seçmenlerin belediye dairelerine girmelerinin polis ve jandarma tarafından engellendiği ve seçmenlerin zabıta kuvvetlerince dağıtıldıkları da Fethi Bey'in iddiaları arasındadır. Fethi Bey, bütün şehir ve kasabalarda bir merkezden verilen talimata göre hareket edildiği ve halkın gözü önünde yaşanan olaylara neden olan memurların İçişleri Bakanı tarafından yönlendirildiği fikrini açıklamıştır.

Fethi Bey'e göre, Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine oy vermek isteyenlere karşı binbir türlü zorluk çıkarılırken CHF'ye oy verecelere kolaylık gösterilmişti. CHF'ye oy verecekler arasında nüfus kağıdı ibraz etmeyenlerin bile mahallelerinden aldıkları ilmühaberle veya nüfus dairelerinden verilen pusulayla oy kullanmaları temin edilmişti. Fethi Okyar, göçebe halinde sık sık yerlerini değiştiren birtakım kişilerin nüfus tezkereleri aranılmaksızın zorla Halk Partisi'ne oy attırılmasının sağlandığını da iddia etmiştir.

Fethi Okyar, yolsuzlukların bir kısmını yer ve olay göstererek aktarmıştır. Adana'da sandıktan çıkan oy sayısı 4.730'dur; oysa adının yanında imza, mühür ya da parmak izi olan seçmen sayısı 4.652'dir. Fethi Bey'in iddiasına göre 78 kişiye açıktan oy kullandırılmıştır.[53] CHF için verilmiş ve aynı parmak izini taşıyan tomar tomar oy pusulaları çıkmıştır. Mersin'de Halk Fırkası adaylarına verilen 960 oya karşılık SCF adaylarına 1734 oy verilmiş olduğu görülünce seçimin altıncı günü, her ne pahasına olursa olsun

53 Turan, *Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 2005, s.306.

köşe başlarına polis komiserleri, polisler ve bekçiler konularak halkın belediye dairesine gitmeleri engellenmiştir. Çatalca ve Silivri'de ise seçim defterleri çalınmış olmasına rağmen günler sonra sandıklar açılıp CHF adaylarının başarısı ilan edilmiştir. Silivri'de 800 kişinin SCF'ye oy vermiş olduğu imza, mühür ve parmak iziyle belli iken seçim sandığı gece kırılmış, sonra da SCF'nin oyu 270 olarak açıklanmıştır. Antalya'da da seçmenlere oylarını kullanmamaları için çeşitli baskılar yapılmıştır.

Fethi Okyar, SCF'yi destekleyenleri savunmuş ve "Efendiler, biz anarşistlerin istediği hürriyeti istemiyoruz. Biz bütün demokrasi memleketlerinde ve bilhassa Cumhuriyetle idare olunan memleketlerde mutat (belli) olan, kanunî olan hak ve hürriyeti istiyoruz"[54] demiştir.

İddialarını sürdüren Okyar, Konya'da başta vali olmak üzere zabıta amirlerinin açık bir şekilde halkı, mahalle muhtarları ile seçim encümenini tehdit ederek Halk Fırkası lehine oy vermeye zorladıklarını söylemiştir. 49 mahallede mevcut 8 bin oy sahibinden ancak bine yakın oy alınabilmiş ve geri kalan erkek ve kadın binlerce oy sahibi yurttaşın belediye önünde sabahtan akşama kadar bekledikleri halde oy haklarını kullanamadıklarını belirtmiştir. Konya Valisi'nin otuza yakın mahalle muhtarını çağırarak "Halk Partisi'ne oy verdirmeye çalışacaksınız, aksi halde aldığım emir üzerine derhal icraata geçer kafanızı kırarım"[55] diye tehdit ettiğinin muhtar zabıtlarıyla belgeli olduğunu söyleyen Okyar, İzmir'de defterler askıdan indirildikten sonra da Halk Fırkası'na oy verecekleri anlaşılanların defterlere kaydolunduklarını ifade etmiştir. Okuma yazma bilmeyenlerin pusulalarının SCF'ye üye mutemetlere yazdırılmasına engel olunduğu, tasnife başlanmadan önce defterlerdeki imza ve parmak izleri toplamının 24.938 olduğu halde sandıklardan 25.702 oy pusulası çıktığı dolayısıyla 764 oyun açıktan atıldığı da Fethi Bey'in iddiaları arasındadır.

54 TBMMZC, D.3, c.22, s.63.
55 *Age*, s.18.

Fethi Bey'in bir başka iddiasına göre Antalya'da seçim encümeni yasal şekilde teşekkül etmemiş ve encümen üyelerinden birçokları da okuma yazma bilmeyenlerden seçilmiştir. Fethi Bey, seçim sandıklarının olduğu yerlere girenlere "hangi partiye oy vereceksin?" diye sorulduğunu belirterek "Serbest Cumhuriyet Fırkası'na" cevabını verenlerin ya isimlerinin bulunamadığını ya da bir saat uğraştırıldıktan sonra oy kullanabildiklerini iddia etmiştir. Ayrıca Fethi Bey, seçimin dördüncü günü, Antalya Valisi'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası İdare Heyeti'nden iki kişiyi ayrı ayrı evine davet ettiğini ve bu kişilere "ne pahasına olursa olsun seçimin Halk Fırkası lehine sonuçlanması için hükümetin her vasıtaya başvuracağını" bildirdiğini aktarmıştır. Bu kişilere, Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan çekilmeleri ve Cumhuriyet Halk Fırkası adaylarına katılmalarının söylendiğini de belirtmiştir. Hatta birinin belediye başkanı yapılacağı, aksi takdirde bankalardaki kredilerinin kesileceği ve hükümetle olan her işlerinde güçlükle karşılaşacaklarının söylendiği de iddialar arasındadır.

Fethi Bey, belediye seçiminde İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, Aydın, Bursa, Denizli, Muğla, Kütahya, Isparta, Malatya, Trabzon, Bolu, Gaziantep, Kırşehir, Giresun, Rize, Niğde, Çankırı, Amasya illerinde ve bu illere ait ilçe ve belediyelerde de aynı türden engeller, kanunsuzluklar, fesatlar olduğunu vurgulamıştır. Kanunsuzluklara karşı seçmenler tarafından idare amirlerine verilen şikâyetnamelerin birçok yerde kabul edilmemiş veya kabul edilse de itibara alınmamış olmasından yakınmıştır. Belediye seçiminde İçişleri Bakanlığı memurlarının aldıkları talimat dahilinde harekete mecbur olduklarından bu manzaranın ortaya çıktığını düşündüğünü de sözlerine eklemiştir. Yani hükümet kuvvetleri kanuna, milli hâkimiyete ve halkın oy kullanma hakkına karşı güç kullanmıştır.

Fethi Bey'in iddiasına göre, seçmenler kütüklere yazılmamış, kütüklerde adları yazılı olan seçmenler de nüfus tezkereleri için "yırtık olduğu" gibi sebeplerle geri çevrilerek yerlerine başkalarına oy kullandırılmıştır. Bazı yerlerde halk, jandarma ve polis tarafından seçim sandıklarına yaklaştırılmamışlardır. Bazı yerlerde de SCF'ye oy verecekler tutuklanmış ve onların yerine başkalarına oy kullandırılmıştır.

Fethi Bey'in bu suçlamaları karşısında Şükrü Kaya söz alarak bazı olaylara açıklık getirmiş ve seçimlerde yaşananları aktarmıştır. SCF'ye üye olanlar ve sempati besleyenler arasında "siyasi akideleri itibarıyla bizden uzaklaşan ve uzaklaştırılan var"[56] diyerek bunların arasında siyasi ve şahsi emellerini yeni partiye benimsetmek isteyen yurttaşlar olduğunu belirtmiştir. Kaya, uzun harp ve feci istilaların bıraktığı harabelerin unutularak milletin ve devletin bu harabelerin imarları için yaptıklarının SCF sempatizanlarınca boş gayretler ve emekler gibi gösterilmesini eleştirmiştir. Hürriyetin sınırının "dalgalı ve gölgeli" bırakıldığını, devrimin yaptığı eserlerin bir gün birer birer ortadan kalkacağının zihinlere yerleştirildiğini açıklamıştır. Kaya, SCF'yle ilgili olarak ortaya koyduğu bu endişelerinin seçimde tek tek yaşandığını da hatırlatmıştır.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, seçim başlar başlamaz devletin yasalarına, otoritesine tecavüz edildiğini, bazı yerlerde zabıtaya kurşun sıkıldığını, seçim mücadelesi bahanesiyle halkın hakkına ve hürriyetine taarruz edildiğini savunmuştur. Yurttaşın hak ve hürriyetini muhafaza etmek ve oy hakkını serbest şekilde kullanmasını sağlamak için hükümetin müdahalesini Fethi Bey'in "seçime müdahale" olarak yorumlamasının yanlışlığını ifade etmiştir. Kaya'ya göre, bir devletin otoritesinin sahası ne kadar genişlerse ve bu kudret ne kadar sağlam olursa yurttaşın hak ve hürriyeti ile yeteneğinin gelişimi de o oranda artacaktır. Her yerde aynı çalışma tarzının görülmesinin ve herhangi bir taarruz halinde devlet

56 *Age*, s.47.

kuvvetlerinin derhal ileri sürülmesinin merkezden alınmış sistematik bir emrin gereği olarak yorumlanamayacağını söyleyen Kaya, Cumhuriyet'in idare amirlerinin eğitim görmüş, Cumhuriyet ve demokrasinin gereğini ve idare kanunlarını bilen kişiler olduğunu da sözlerine eklemiştir. Bir müdahale karşısında aynı önlemleri her yerde alacaklarını, her olay için her yere ayrı ayrı emirler vermeye gerek olmadığını da belirtmiştir.

Şükrü Kaya, Belediye seçimleriyle ilgili olarak yurttaşların şikâyetlerini üçe ayırmıştır: Birincisi, doğrudan doğruya zabıta ve adliye olaylarıyla ilgili şikâyetlerdir. Bu gibi olaylar adliyeye nakledilmiştir. İkinci şikâyetler, belediye usulsüzlüklerine ait şikâyetlerdir. Üçüncü olarak, seçimden sonra gelen şikâyetler vardır; bunlar da Mülkiye Teftiş Heyeti'ne devrolunmuştur. Önemli merkezler ve önemli şikâyetler, doğrudan doğruya mülkiye müfettişleri tarafından incelenmektedir. Küçük yerlerde, küçük merkezlerde şikâyetleri incelemekle kaymakamlar görevlendirilmişlerdir.

Şükrü Bey, Fethi Bey'in seçim yolsuzluklarına ilişkin suçlamalarına da yanıt vermiştir. Belediye seçimlerinde defter usulünün geçerli olduğunu, muhtarların defterleri düzenleyerek astığını, yurttaşların belli süre içinde itiraz etmezlerse oy kullanamayacaklarını, dolayısıyla Fethi Bey'in "defterde isimler yok"[57] demesinin anlamsız olduğunu vurgulamıştır. Oy verenlerin azlığından şikâyet edilemeyeceğini, çünkü bu belediye seçiminde önceki senelere göre daha fazla oy verildiğinin tespit edildiğini de söylemiştir.

Kaya, Fethi Bey'in "irtica, komünistlik, anarşi lekeleri sürülmek istenildi" sözlerine ise şu karşılığı vermiştir:

> "Fethi Bey, bu renkler sizin fırka için biraz da mukadder (kısmet) bir şeydir. Çünkü fırkanın bidayeti teşekkülünden (kuruluşundan) bir hafta sonra bütün memlekette şubeler açıldı. Halbuki bidayette (başlangıçta) nizamnameniz mu-

57 Turan, *age*, s.306.

cibince teklif ve hüviyet varakaları (evrakları) vardı. Bunlar tetkik olunacaktı. Hüviyetleri tespit olunacaktı. Ondan sonra partiye alınacaktı. Hatta bu adamlar içerisinde bazı fena ve menfi adamların bulunabileceği ihtimaline binaen Dahiliye Vekaleti'nin de (İçişleri Bakanlığı) yardım etmesi mevzubahisti. Fakat bir gün memleketin her tarafında fırkalar teşekkül ettiğini haber aldık. Bir de Van'da teşekkül etmiş partiye bu suretle devşirme olarak girenlerin tabiidir ki seciyeleri kadar akidei siyasiyeleri de çeşitli olacaktı. Elbette ki bunların içerisinde fevkalade münevverler, en ileri Cumhuriyetçiler, komünistler, anarşistler, mürteciler hulasa her nevi ve her çeşit kimseler bulunacaktı."[58]

Kaya'nın, SCF'ye girecek üyeler konusunda İçişleri Bakanlığı'na danışılması, bu kişilerin bir dizi incelemeden geçirilmesi gibi isteklerde bulunmasının nedeni, Cumhuriyet karşıtı kişilerin burada toplanmasıyla SCF'nin Cumhuriyet'e karşı bir tehdit odağı haline gelme ihtimalinden duyduğu endişeden kaynaklanmaktaydı. Ne var ki bu endişe, "bir siyasi partinin üyelerini denetim altına almaya çalışma" boyutuna ulaşmıştı.

Şükrü Kaya, Antalya'daki belediye seçimlerinde, oy vermek üzere gelenlerin askere taş atarak kumandanın başını yardıklarını, bu sebeple halkın bu şekilde toplanmasına karşı tedbir alındığını dile getirmiştir. Kaya'nın tespitine göre halk belediye meydanına birer birer değil toplu olarak ve SCF İdare Heyeti'nin önderliğinde gelmiştir. Dükkânlar kalabalığın tehditleriyle kapattırılmıştır. Serbest Fırka yöneticileri toplanma esnasında seçim sandığının salondan aşağıya getirilip belediye önüne çıkarılması gibi kanunsuz bir istekte bulunmuşlardır. Bu talepleri karşılanmazsa dağılmayacaklarını söyleyerek "zorla indireceğiz, öleceğiz, şehit olacağız, buradan geri dönmeyeceğiz"[59] demek suretiyle

58 TBMMZC, D.3, c.22, s.50.
59 *Age*, s.52.

halkı hükümet ve zabıta kuvvetlerine karşı kışkırtmışlardır. Encümen Heyeti vaziyetten korkarak sandığı terk edip kaçmıştır. Kaya, "oy sandıkları yerinde bulunduğu sırada SCF'ye oy atmaya gelenlerin ellerinden pusulaları alınıp yırtıldı. Altı aydan az oturanlara oy verdirildiği" şeklindeki iddialar hakkında, bu tür olayların zamanının ve hangi seçmene karşı yapıldığının belirtilmediği ve hiçbir seçmen tarafından da kendisine böyle bir şikâyetin ulaşmadığı yanıtını vermiştir. Defterde ismi olmayan ve zamanında başvurmayarak oy kullanma hakkını kaybedenlerden CHF adına oy atacakların deftere ilave edildiği iddiasının ise doğru olmadığını ve deftere sonradan kaydolmuş tek bir isme bile tesadüf edilmediğini dile getirmiştir. Kaya, SCF'ye oy atmaya gelenlerin ellerinden pusulalarının alınıp yırtıldığı iddiasının gerçek olmasına olanak olmadığını, çünkü öyle olsaydı sandıkların etrafında bulunan SCF üyeleri tarafından olaya müdahale edilmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Oysa ne böyle bir olayın meydana geldiği ne de SCF üyelerinin herhangi bir müdahalesi Kaya'ya iletilmiştir.

Şükrü Kaya, "Halk Fırkası seçmenlerinden nüfus cüzdanı aranmadığı halde Serbest Fırka üyelerinden nüfus cüzdanı arandığı" iddiasının da asılsız olduğunu söylemiştir. Nüfus cüzdanı sormakla görevli encümen üyesinin bir seçmeni şahsen tanıyorsa nüfus cüzdanı sormayabileceğini ifade eden Kaya, üyenin tanımadığı kişilerden nüfus cüzdanı görme talebinde bulunmasının bir mecburiyet olduğunu da sözlerine eklemiştir. Bu nedenle de böyle bir uygulamanın şikâyet sebebi olamayacağını ve "diğerlerinden nüfus cüzdanı sormadınız, benden de sormayınız" isteğinin geçerli bir istek olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Kaya, Antalya belediye meclisi seçiminin hiçbir aşamasında seçimin kanunen fesih ve iptalini gerektirecek herhangi bir yolsuzluk olayının görülmediği düşüncesinde olduğunu da ifade etmiştir. Bu düşüncesini güçlendirmek için de, hükümeti temsil eden polis müdürünün Antalya SCF Başkanı Dr. Burhanettin Bey'le birlikte

bütün seçim merkezlerini ziyaret ettiğini ve böylece seçimin SCF temsilcisinin şahitliğinde tarafsız gerçekleştirildiğini söylemiştir.

Kaya'ya göre, SCF her yerde düzenlediği mitingler yoluyla seçim sonuçlarına itiraz etmek ve şikâyetlerde bulunmakla halk arasında ayrılık yaratmak istemektedir. Nihayet propagandaları sayesinde yurttaşlar arasında gerginlik ve soğukluk yaratmayı başardıkları da tespit edilmiştir.

Fethi Bey, Şükrü Bey'den sonra tekrar söz alarak "SCF örgütleri içinde fesliler, tekkeciler, mürteciler vesaireler denilen kimselerin olmadığını, bazı CHF miletvekillerinin iddia ettikleri gibi Arap harflerinin tekrar gelmesini arzu etmediklerini" vurgulama gereği duymuştur. Fethi Bey ayrıca SCF lehine oy veren kişilerin hüviyetini araştırmanın ve farklı manalar çıkarmaya çalışmanın hiçbir partinin yetkisinde olmadığını ortaya koyarak İçişleri Bakanı'nın bu konudaki tavrını yadırgadığını ifade etmiştir. Şükrü Kaya'nın SCF'nin kısa zamanda iktidara gelme çabasına dair sözlerine karşı çıkarak bu sözleri şöyle eleştirmiştir:

> "Şükrü Kaya, bizim sonu gelmeyen kabahatlerimiz arasında hakikaten en önemli ve İçişleri Bakanı Beyefendi'nin de bir türlü affedemediği bir kabahatimiz vardı. Bu da az zaman için hükümete geçmek niyetinde olduğumuzu söylemiş olmaklığımızdır. Bu nasıl affolunabilir? Fırka teşekkül etsin de hükümete geçmek niyetinde olduğunu söylemesin, bu mümkün müdür? Bir fırka hükümet mevkiinde bulunduğu zaman ilanihaye o mevkiyi tutmak için iddiada bulunabilir. Başka bir fırka programı ile, prensiplerde siyasi bir teşekkül halinde mücadele sahasına atılabilir. Fakat İçişleri Bakanı Beyin itikadınca bir şartla. O da az veya çok zamanda iktidar mevkiine geçmek niyetinde olduğunu söylememek şartı ile."[60]

60 *Age*, s.62.

Fethi Bey, iktidar olma isteğinin siyasi teşekküllerin tabiatından olduğunu ifade ederek iktidar hedefi olmadan, "uzaktan eğlence tarzında, spor tarzında hükümetin icraatını tenkit edeceğim derse, böyle bir partiye siyasi fırka denemez" diyerek iktidara gelmek niyetinde olduklarını ve parti çalışmalarını savunmuştur.[61]

Fethi Bey, hiçbir zaman hiçbir kimseye miting yaparak "şikâyet edin" demediklerini de sözlerine eklemiştir. Fesçiler, tesbihçiler, tekkeyi süpürenler, yeşil bayrak taşıyanlar vb. hakkında verilen bilgiden dolayı tüm SCF'nin suçlanmasını doğru bulmadığını da söyleyen Fethi Bey'e göre, Antalya'da toplanan halkın dağılmaması, insanların oy verme isteğinin şiddetine işarettir. Okyar, propaganda yapmak maksadıyla İzmir'e gidişini sabırsızlık olarak değerlendiren CHF milletvekillerine de "bundan doğal bir şey olamayacağı" şeklinde yanıt vermiştir. Antalya'daki olayın bastırılması esnasında askere karşı hürmetsizlik ettiği iddialarının doğru olmadığını ve böyle bir şeyi aklından bile geçirmediğini belirtmiştir. Fethi Bey'in Antalya seçimlerine ilişkin şikâyeti ise halkın oy vermesinin jandarma ve asker kuvvetiyle engellenmesi olmuştur. Fethi Bey, kendinin de oy veremediğini belirterek ismini askıdaki deftere yazdırdığı ve oy vermek için seçim dairesine gittiği halde, isminin defterde görülmemesinin "altı ay bir yerde ikamet etmemiş" olmasına bağlanmasının yanlışlığı üzerinde durmuştur. Oysa kendisiyle beraber Paris'ten gelenlerin isimlerinin defterde bulunduğunu ifadeyle kendi isminin defterden çıkarılmış olduğunu söylemiştir.

Fethi Okyar, Atatürk ve kendi resminin dükkânlara konmasını eleştiren CHF milletvekillerine karşı, "Gazi'nin resmi ile iftihar etmek, açık şekilde göstermek ve Gazi'nin emrile fırkamız teşekkül etmiştir"[62] demenin doğallığını savunmuştur. SCF'nin "Ga-

61 İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2005, s.332.

62 *Age,* s.67.

zi'ye karşı kurulmuş bir parti" olduğu iddiasını kabul etmeyerek, SCF'lilerin Gazi'nin himayesini istedikçe CHF'li milletvekillerinin SCF'lileri bu himayeden o kadar uzaklaştırmak için çalıştıkları iddiasında bulunmuştur. Fethi Bey'e göre CHF'lilerin bu tür davranışları Türkiye'de muhalif bir partinin ortaya çıkmasını ve vücut bulmasını olanaksız kılmak anlamına gelmektedir. Fethi Bey ayrıca kendisini, "kurulduğundan beri hiçbir zaman Gazi'ye karşı çıkmış bir parti olmadıklarını" söyleyerek savunmuştur.

Şükrü Kaya, irticacı kişilerin kimler olduğu hususunda kendilerine haber verilmesi için CHF Genel Sekreterliği'ni uyardıklarını ve bu konuda da Fethi Bey'le daha önceden anlaştıklarını ifade etmiştir. Kaya, bir anda teşekkül etmiş SCF'nin kuruluşundan bir hafta sonra bütün ülkede şubeler açmasını ve araştırma yapılmaksızın çok sayıda kişinin devşirme olarak bu partiye girmesini endişeyle karşıladığını belirterek, bu parti içinde Cumhuriyetçilerin olabileceği gibi gericilerin de olabileceği düşüncesinin yarattığı sıkıntıdan söz etmiştir.[63]

Kaya'ya göre SCF'liler arasında çok namuslu vatandaşlar yanında, Sultan Hamit zamanından kalma casuslar, hıyanetleri sabit suçlular, irticacılar, adi suçlular, mahkûmlar ve kaçakçılar da vardır. Bundan dolayı İçişleri Bakanlığı endişesinde ve bunları takipte haklıdır. Kaya, Fethi Bey'in gazetelere "bana oy veren vatandaşlar fırkamdandı"[64] şeklindeki açıklamasıyla Meclis'teki "benim fırkayı teşkil eden kişilerin hepsi Cumhuriyetçi, laiktir" açıklamasının çeliştiğini de vurgulamıştır. Fethi Bey'in mutlaka hükümete geçmek istediği iddiasında bulunmadığını, yalnızca propaganda yapılırken bu noktaya işaret ettiğini söyleyen Şükrü Bey, "Halk Partisi'nin dağıtılacağı", "Atatürk'ün artık Halk Partisi'ni sevmediği" ve "Halk Partisi'ni yöneten İsmet İnönü hüküme-

63 Suna Kili, *Bir Çağdaşlaşma Modeli Atatürk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. basım, İstanbul, 2008, s.90.

64 TBMMZC, D.3, c.22, s.68.

tinin az bir zamanda düşürüleceği" söylentisini yayanların Fethi Bey'in arkadaşları olduğunu ima etmek istediğini, aksi halde elbette bir partinin iktidar hedefinin olması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.

Şükrü Kaya, Fethi Bey'in Adana ve Antalya'da herhangi bir yurttaşın yazdığı özel bir mektubu, "bütün arkadaşların resmi raporudur" şeklindeki değerlendirmesi için ise Fethi Bey'in müfettiş raporlarını dikkate almadan sadece kendi belgelerini dikkate aldığını söylemiştir. Fethi Bey'in "idare memurları kanunsuz da olsa amirlerinden aldıkları emirleri yerine getirmişlerdir."[65] ifadesinin doğru olmadığını, çünkü memurların hiçbir zaman yasaya aykırı hareket etmediklerini ifade etmiştir. Fethi Bey, görüşmenin sonunda son belediye seçimi esnasında olan kanunsuzluklara dair yaptığı açıklamayla Şükrü Kaya'nın Meclis'i tatmin edemediğini ifadeyle, İçişleri Bakanı için "Meclisçe eleştirilmesi layık görüldü" şeklindeki bir ifadenin kabulü teklifini Meclis Başkanlığı'na sunmuştur. Kaya, Fethi Okyar'ın "geriye gittiği" iddiasına karşı "liberal değil devletçi ve milliyetçi" olduğunu, Okyar'ın "sağa giden" tarafta yer aldığını söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

> "Ben hiç bir vakit liberal olmadım. Ben her vakit milliyetçi ve devletçi olarak kaldım. Bugün de devletçi ve milliyetçiyim. Hürriyetperverlikte de bize tekaddüm edemez. Fethi Bey de Halk Fırkası'ndan idiler. Sıfatlarını ve mevkilerini değiştiren ve sağa giden Fethi Bey'dir. Devletçilik ile milliyetçiliğin, liberalizm ile arasındaki farkları da bilenlerdenim. Eğer Fethi Beyefendi'ye anarşiye doğru gidiyorsunuz dedimse maksadım manayi lûğavisi değildir, manayı ilmisidir. Çünkü anarşistler de liberallerdir."[66]

65 *Age*, s.69.
66 TBMMZC, D.3, c.22, s.69.

Şükrü Kaya da "seçim esnasında dürüst uygulama ve açıklama" yaptığına dair Meclis'ten güvenoylaması yapılmasını istemiştir. Yapılan güven oylamasında 316 milletvekilinden 80'i oylamaya katılmamış, oy veren 231 kişiden 10 kişi dışında diğer 221 milletvekili güvenoyu vermiştir. Böylece Şükrü Kaya'ya güvenoyu veren milletvekilleri gensoru önergesini reddetmişlerdir.[67]

Fethi Bey'in, Şükrü Kaya'nın uyarılması amacıyla yapılmasını önerdiği bu görüşmede, SCF'nin kendisi sorgulanmış, siyasal bir parti olarak varlık nedeni tartışılmıştır. Fethi Bey'in propaganda yapmak amacıyla İzmir'e gitmesini sabırsızlık olarak gören CHF milletvekilleri SCF'yi iktidar partisi olarak düşünemiyorlardı. SCF'ye üye olmak isteyenlerin İçişleri Bakanlığı'yla işbirliği içinde fırkaya kaydedilmesinin önerilmesi, bir siyasal partinin özgürlüğüne müdahale olacaktı. Cumhuriyet'e ve devrimlere karşı olan çevrelerin SCF aracılığıyla amaçlarına ulaşmak istemesi, şüphesiz SCF liderlerinin de böyle düşündüğü anlamına gelmiyordu. Ancak Fethi Bey, bu kişiler arasında sayılmasa da bu kişilerin partiye üye olması dolayısıyla sorumluluk taşımaktaydı. Fethi Bey aralarında irticacı, Cumhuriyet karşıtı kimselerin barınamayacağını söyleyerek kendi anlayışını ortaya koymasına rağmen bu kişileri fırkasında bulundurmasından dolayı sorumlu tutulmuştur. Bu noktada hilafet ve tekkeleri açmak isteyenler, suçlular ve diğer kişiler "SCF'yi ne kadar etkileyebildi?" sorusu önem taşımaktadır. Elbette bu soru göz ardı edilerek mitinglerde ve toplantılarda ortaya çıkan olumsuzlukların SCF'ye mal edilmesi adil bir tutum olmayacaktır. Her birey farklı amaçlarla herhangi bir partinin, oluşumun içine girmeyi şüphesiz isteyebilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bu anlayışın örgütün liderlerince de paylaşılıp paylaşılmadığıdır. Ülke genelinde SCF yöneticileri tarafından planlı, organize davranışlar tespit edilememişken, SCF'nin faaliyetlerini çekingenlik içinde yapmasına neden olunması, dikkate değer bir başka hususdur.

67 Giritlioğlu, *age*, s.113.

İskân, Mübadele ve Nüfus Meselesi

Mübadele ve Nüfus Meselesinin Gelişimi

Fransız Devrimi'nden sonra milli devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla beraber ülkelerin sınırları yeniden belirlenmiş ve nüfus hareketliliği artmıştı. Osmanlı Devleti'nin küçülmesiyle beraber de sınır dışında kalan Türklerin iskânı önemli bir sorun haline gelmişti. Bunun yanında I. Dünya Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı sonuna kadarki süre zarfında Anadolu'da nüfus kaybı yüzde 30'u bulmuştu. Nüfus kaybının yüzde 20'si ölümlerden, yüzde 10'u da zorunlu yer değiştirmelerden doğmuştu.[68] Bu dönemde hem dışarıdan gelen Türkleri üretici konuma getirecek şekilde yerleştirme hem de Anadolu'da azalan yerli nüfusu artırma sorunları çözüm beklemekteydi. Atatürk, göçmenlerin üretici kılınması için hızlı bir şekilde yeterli derecede donatılmaları gerekliliğini vurgulamıştı.[69] Cumhuriyet yönetimi kurulduğu zaman üretici nüfusun artırılması başlıca amaçlardan biri olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'nda bulunan mübadele hükümlerinin uygulanması amacıyla 8 Kasım 1923 tarihinde kabul edilen 368 sayılı yasayla Mübade, İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlık toprak ve iskân işlerinin yanında mübadele işlemini de yerine getirmek üzere görevlendirilmiştir. Mübadele Antlaşması'na göre gelenlerin nakil, iaşe ve iskânlarıyla görevlendirilen bu bakanlığa devletin elinde bulunan mülki ve askeri araçları kullanabilme yetkisi verilmiştir.[70] 16.04.1914 tarihinde kabul edilen "Mübadeleye Tabi Ahaliye Muvakketen (Kayıtlı) Verilecek Emvali Gayrimenkule Dair Kanun"la mübadeleyle Yunanistan'dan gelenlere ve önceden gelmiş olan göçmenler arasından Yunanistan'da

68 Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları,* Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.114.

69 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,* s.406.

70 Çakan, *age,* s.341.

taşınmaz malı olanlara, Yunanistan'daki taşınmazların kesin tespitine kadar geçici mal dağıtımına karar verilmiştir. Dağıtılacak taşınmazların hükümetin elinde olan boş taşınmazlardan ve iskân bölgesinden olması kararlaştırılmışsa da, 07.04.1926'da yasada yapılan değişiklikle taşınmazların sadece iskân bölgesinden olması şartı kaldırılmıştır. Mübadeleyle İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulduğu 1923'ten 27.10.1924 tarihine kadar geçen sürede ülkeye gelen göçmen sayısı 380.000'i bulmuştur.[71] Mübadelenin bitmesiyle 1 Kasım 1924 tarihinde bu bakanlık Genel Müdürlük haline dönüştürülüp İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Türkiye'de iskânla ilgili ilk yasa 30 Mayıs 1926 tarihli, 885 sayılı yasaydı. Bu yasa bazı değişikliklerle 1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı İskân Yasası yürürlüğe girene kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girmesiyle beraber Şükrü Kaya, iskân işleriyle sorumlu bir bakan olmak suretiyle mübadeleyle gelen bir milyona yakın insanın yerleştirilmesi ve mal sahibi edilmesi işiyle görevlendirilmişti.[72] Karışık ve zor bir görev olan iskân meselesinde 1928'e kadar olan durumda dışarıdan gelenlere hakkını vermek ve iskân etmek, herkesi kendi hakkına yakın olan emlağa sahip kılmak noktasında sıkıntılar devam etmiştir. 1927 yılında yapılan CHF Kongresi'nde nüfus politikası partinin en önemli faaliyet sahası olarak kabul edilmişti.[73] Kaya, 1928 yılı İçişleri Bakanlığı bütçesinin belirlenmesiyle ilgili yaptığı konuşmada, yeni bir yasanın hazırlanarak bu sıkıntıların aşılacağını bildirmiştir.[74]

İskân işinde, Türk vatandaşlığında kalmayanlar da ülkenin herhangi bir yerini seçmekte serbest bırakılmıştır. Bu kişilere istedikleri yerde ve istedikleri şekilde oturabilme izni verilmiştir. Fakat hükümet, hükümetin araçlarıyla ve desteğiyle yerleşmek

71 *Age,* s.343.

72 TBMMZC, D.3, c.3, s.268.

73 Esma Torun, *Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Fırkası*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2003, s.198.

74 Aynı yer.

isteyenleri kendi eğilim ve durumlarına göre yerleştirecekti. Bu Türklerin ülkeye gelmesi hem onların hem de Türkiye'nin çıkarınaydı. Çünkü böylece Türkiye nüfusu artacaktı. Türkiye nüfusu, 1927 yılında yapılan seçimde 13.648.270 kişidiydi.[75] Türkiye'nin kapladığı 760.000 km.lik alan düşünülürse kilometrekareye 18 kişi düşmekteydi. Kaya, Türkiye nüfusunun Belçika'yla kıyaslanmasını doğru bulmamıştır. Çünkü Türkiye'nin vaziyetiyle, ekonomisiyle, doğasıyla, yüksekliğiyle, dağlarıyla, sularıyla veya susuzluğuyla başlı başına önemli olduğu ve ayrı değerlendirilmesi gerektiği inancıyla nüfusun yerleştirilmesinde bu hususlara dikkat edilmesi gerektiği fikrini taşımaktaydı.[76]

Nüfusun artırılması için Balkanlar'da terk edilmek zorunda kalınan yerlerdeki Türklerin getirilmesine gayret gösterildi. Bu durum bir İngiliz elçilik raporuna şöyle yansımıştır:

> "Osmanlılık reddedildiğinden ve Hilafet yıkıldığından beri, Türkiye'nin siyaseti Türk olmak ve Türk kazanmaktır."[77]

Atatürk de nüfus azlığına ve özellikle Makedonya ve Batı Trakya'daki Türkleri nakletme ihtiyacına dikkat çekmiştir.[78] Kaya, izlenecek nüfus siyasetiyle ilgili olarak vatandaşlığa geçenler ile yerli vatandaşların nüfus cüzdanı sahibi olmasını esas kabul etmekteydi.

İskân işiyle İçişleri Bakanlığı ilgilenmekteydi. İskân işi iki kısımdan ibaretti. Birincisi, Lozan Antlaşması gereğince mübadeleyle gelen bir milyona yakın Türk'ün yerleştirilmesi ve mal sahibi yapılmasıydı. Ayrıca Türkiye'ye getirilen bu kişilerin Yunanistan'da bıraktıkları mallara karşılık burada kendilerine verilecek

---

75 Mehmet Kaplan ve diğerleri, *Atatürk Devri Fikir Hayatı I,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.466.

76 Torun, *age,* s.269.

77 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç,* Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s.275.

78 *Age,* s.275-276.

mallara ait işlemler de çözüm beklemekteydi. Bu işler "mübadele işleri" olarak adlandırılmıştı. İskân işiyle meşgul kılınan iskân daireleri çok sıkı teftişe tabi tutulan dairelerdendi. Çünkü iskân işi belirsiz ve zorlu bir işti. Mübadelenin ilk safhasında Lozan'da imzalanan Türk-Rum halklarının mübadelesine ait anlaşma gereğince yurda gelecek yarım milyon kişinin nakil, kabul, sevk, iaşe, iskân işlerinin düzeni ve idaresi için önemli araçlara ve kuvvetli kurumlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Halbuki o sırada memleket uzun ve yıkıcı savaşlardan yeni çıkmış, devlet kaynakları azalmış, ülkenin hemen her tarafı harap olmuştu. Dahası işgal orduları da geçtikleri yerleri düzenli bir biçimde tahrip etmişti. 1.050 köy, 11 kasaba, bir şehrin tamamı, İzmir, Eskişehir ve Afyon, Uşak, Alaşehir gibi şehirlerimizin önemli ve mamur kısımları yakılmıştı. Memleketin doğu ve güney kısımlarıyla Trakya da böyle yakıcı ve yıkıcı istilalara, işgallere uğrayıp tahrip edilmişti. Vatanın istila ve işgale uğramayan kesiminin insanı, işgal edilen toprakları kurtarmak için canını, malını senelerce sarf etmiş, evine, çiftliğine bakmaya zaman ve para bulamamıştı. İşgalden kaçarak vatanın iç kısmına sığınan insanlar, yurtlarını bir yığın çamur ve kömür halinde bulmuşlardı. Orduyla beraber yerlerine dönen yurttaşlar ise başlarını sokabilecek bir yer bulabilmek için tahripten uzak kalabilen yerlere sığınmışlardı.

Uzun savaşlar devletin servetini, üretimini, kuvvet ve kaynaklarını oldukça azaltmıştı. Mübadele tatbikatına girişildiği zaman ülkenin iskân kabiliyet ve kudreti bu derece zayıftı. Anavatana katılacak yarım milyon insanın ülkeye nakilleri, kabulleri, muhtaç olanlarının iaşe ve sevkleri, kendilerine eski yurtlarındaki toplumsal ve iktisadi konumlarına uygun alanlar seçilmesi gerekmekteydi. Bununla beraber çalışma, yaşama vasıtalarının temini ve bundan başka eski yerlerinde hali vakti yerinde olanlara, gelir sahiplerine hiç olmazsa eski yaşam şartlarının kısmen olsun iadesi, meselenin zorluğunu ortaya koymaktaydı. Mübadele edilen

halkın toplumsal yapısında ve iktisadi durumlarında farklılıklar bulunmaktaydı. Türkiye'nin o günkü iskân durumunun darlığı yanında başka sıkıntılar da mevcuttu. İskâna özgü yerlere de savaşta ve yangınlarda evleri yanmış, yıkılmış olanlar sığınmış ve bu kişiler ister istemez boş kalan evleri işgal etmişlerdi. Ayrıca iskâna uygun binaların bir kısmı resmi daire olarak kullanılmış, bir kısmına da memur ve asker aileleri yerleştirilmişti. Bunların da derhal tahliyesine olanak yoktu. Boş evlerin bir kısmı da oturulmayacak kadar haraptı. İlk mübadil kafileleri gelmeye başladığı zaman iskân alanlarındaki oturma vaziyeti de bu merkezdeydi. Tüm bu etkenler iskân işini güçleştirmekteydi.

Lozan Antlaşması'ndan sonra oluşan iskân meselesine ait dosyaların miktarı otuz üç bindi. 1930'a kadar altı senede bu dosyalardan ancak üç bini yapılabilmişti.[79] Kanunların karışık ve yetersiz, ilgililerin çokluğu ve kapsadığı meselelerin karışık ve ayrı oluşu, hariçte kalan emlak kıymetlerinin belirlenememesi, tasarruf belgesinin ve tasarrufa ait diğer işlerin belirsiz olması, Türkiye'deki emlağın harap veya işgal edilmiş bulunması gibi sorunlar çözüm beklemekteydi.

1925 yılından 1929 yılının Mayıs ayına kadar 27.669 mübadele dosyasından 10.032'si tamamlanabilmişti. Tamamlanan dosyaların yıllara dağılımı şöyledir:[80]

Yıl	Sonuçlanan Dosya
1925	53
1926	181
1927	892
1928	1.752
1929	777
	Toplam 3.655

79 TBMMZC, D.3, c.19, s.138.
80 CA, A. IV-8-1 D.56-2 F.55-2.

1929 yılının Mayıs ayında 1.548, Haziran'ında 1.604, Temmuz'unda 1.301, Ağustos'unda 1280 ve 15 Eylül'ünde 640 dosya tamamlanmıştır. 1929 yılında kabul edilen temlik yasasıyla mesele biraz daha basitleştirilerek 1930'a kadar 30.000 dosya sonuçlandırılmıştır. Mübadeleye ait uygulamanın dağıtım kısmının 1930 yılının Haziran sonuna kadar bitmesi planlanmıştır. Lozan Antlaşması gereğince gelenlerle daha önceden gelmiş olan ve yarım milyonu geçmiş muhacir az çok mallarını almışlar ve ülkenin üretim kapasitesine katılmışlardır.[81]

İskânın ikinci görevi ise ülkede bulunan göçebelerin ve anavatan haricinde kalan Türklerin iskânı idi. Kaya, göçebelerin yerleştirilmesinin gerek emniyet ve gerek üretim açısından büyük bir görev olduğu fikrindeydi.[82] Yurdun batı taraflarında Türk ırkına mensup ve Türkçe konuşan 200 binden fazla göçebe ve Yörük'ün olduğunu hesaplamaktaydı. Bunlar göçebe halinde yaz aylarını yaylalarda ve kışı da kışlalarda geçirmekteydiler. Ayrı bir halde dağ başlarında bulunan bu kimseler eğitimden yoksundular. Medeniyetle temas edemeyen bu kesim, yurdun bazı yerlerindeki mezrayı tahrip ederek ülkenin tarım güvenliğine ve emniyetine zarar vermekteydiler. Kaya, göçebelerin yerleştirilmesini, hem onların medeniyetle buluşması hem de yurt güvenliği açısından faydalı görmekteydi.

Mübadelenin bir amacı da Şükrü Kaya'nın ifadesiyle "yurdumuzu yabancı nüfuz ve nüfustan kurtarmaktı."[83] Savaşlar nedeniyle azalan nüfus karşısında ülke savunmasının zayıflamasından dolayı nüfusun artırılması meselesi önemliydi.[84] Atatürk de, "nüfusumuzu tezyid etmek (artırmak) lazımdır"[85] diyerek aynı

81 Aynı yer.
82 Aynı yer.
83 TBMMZC, D.3, c.26, s.60.
84 Duman, agm, s.474.
85 Arı İnan, *Mustafa Kemal Ataürk'ün Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1982, s.54.

meseleye dikkat çekmiş ve Batı Trakya'daki Türklerin toptan getirtilmesini istemiştir. 1923-1934 yıllarındaki göçler, hükümetten iskân hakkı ve maddi olanak talep etmeme şartına dayalı olarak kendi ekonomik gücüyle gelenlerin yaptıkları göçlerdi. 1934 yılında çıkarılan İskân Yasası'yla hükümet, gelenlere, arazi, ev, zirai araç, ilaç, tohum gibi maddi yardımlar yaparak iskân edecekti.[86] 1934'ten sonra güvenlik politikaları iskânda önemli bir etken haline gelmiştir. 17 Temmuz 1935 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Şükrü Kaya'ya hitaben yazılan yazıda Bulgarların Türkiye'ye savaş açacağı ve önlem olarak Trakya'yı ve Doğu'yu nüfuslandırmak gerektiği belirtilmekteydi.[87] Kaya da Bulgaristan'a gösterilen dostluğa karşı iyilik göremediklerini söyleyerek Trakya'da kuvvet bulundurmak gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır:

> "Trakya bizim için hem İstanbul hem Boğazlar meselesidir. Trakya, İstanbul bizim elimizde olmazsa Türkiye Afgan gibi bir şey olur. Trakya'yı takviye için burasını iskân edeceğiz. On senede buraya en az beş yüz bin nüfus yerleştireceğiz. Burasını indelhace (ihtiyaç halinde) kendi kendine yeter hale getireceğiz. Bulgaristan'ın sekiz kolordusu varsa biz de sekiz kolordu bulunduracağız."

Yurdun her tarafının, bir zamanlar mülkün kime ait olduğunun şüpheli olduğu gibi birtakım hak davalarına neden olması, Kaya'ya göre milliyet birliğinin sağlanamadığını göstermekteydi. Bu amaçla Mübadele ve Teffiz (Bırakma) Muamelelerinin İntacı (Sonuçlanması) Kat'i (Kesin) Tasfiyesi Hakkında Yasa Meclis'e getirilmiştir.

Ulus birliğini sağlamak yönünde getirilen bu yasanın dayandığı tarihsel geçmişi açıklayan Şükrü Kaya, mübadil iskânının ilk yıllarında karşılaşılan zorlukları da aktarmıştır. Yunanistan'da

86 Duman, agm, s.476-478.
87 Agm, s.479-480.

kalan topraklarda yarım milyon Türk kalmıştır. Oturabilecekleri yerlerin onların kabiliyetine göre önceden hazırlanarak belli bir süre yaşayabilecekleri topraklara kısım kısım getirilmesi istenmişse de bu olanaklı olamamıştır. Çünkü Türkiye'yi terk eden Rumlar zorunlu olarak Makedonya'nın, Epir'in (İspir) Türklerle dolu olan köylerine ve şehirlerine yığılmışlardır. Yunan hükümetinin o zamanki durumu, oradaki Türk halkının hayatını ve çıkarını tamamen savunacak eğilimde değildir. Uzak yerlerdeki köyler şehirlere ve şehirler de sahillere toplanmıştır.

Mülteci Türkler arasında hastalığın, açlığın, sefaletin baş göstermesi üzerine Hilali Ahmer, bu Türklerin sağlık sorunlarıyla ilgilenmiştir.[88] Kurtuluş Savaşı'nda Batı bölgesinde köy, kasaba ve şehirler yanmış, zarar görmüştü. Doğuda ise birçok il I. Dünya Savaşında harap olmuştu. Van, Bitlis, Muş gibi Doğu Anadolu'nun büyük şehirleri tahrip edilmişti. Karadeniz de işgalden kurtulamamıştı. Bu koşullarda Yunanistan'dan büyük kitleler halinde Türkiye limanlarına çıkan mübadillerin her birinin durumuna göre ev bulmanın olanağı yoktu. O sırada mübadele işlerine Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti (Bakanlığı) bakmaktaydı. Hilali Ahmer'in ve bazı yerli kurumların desteğiyle imkân dahilinde mübadillere yer bulunmaya çalışılmıştır. Ne var ki, 1930 yılına kadar verilen mallar, mübadillerin haklarını tam olarak karşılamamıştı. Kısa bir zamanda dört yüz küsur bin mübadili bir seneden az bir süre zarfında Türkiye'ye getirme zorunluluğu, mübadillere göç ettikleri yerlerde bıraktıkları malların tam karşılığının verilmesini engellemiştir. Her yurttaşın elinde bulunan belgeden onun hakiki mal sahibi olduğuna karar kılmak, ondan sonra o mülke değer biçmek, mübadile hisse vermek, bahçenin, gayrimenkulün gerçek sahibini bulmak ve en son olarak malı mübadile vermek kolay değildi. Buna rağmen Türkiye'ye 1900 yılından beri bir milyon nüfus yerleştirilmiştir.[89]

88 TBMMZC, D.3, c.26, s.60.
89 TBMMZC, D.4, c.3, s.126.

İskânın ilk aşamasında yaşanan bu sıkıntıların yanında mübadele edilen halkın iktisadi ve toplumsal yapıları arasındaki büyük farklılıklar nedeniyle de sıkıntılar yaşanmıştır. Türkiye'deki mallarını terk eden Rumlar birçok şehirde oturmaktaydılar. Savaş alanı dışında oturan Rumların çoğunun ise arazisi yoktu. Halbuki Makedonya'dan, Epir'den, Tesalya'dan gelen Türklerin çoğu çiftçiydi. Her mübadil veya muhaciri, kendi ihtiyacı ve alışkanlığına göre iskân etmek olanaksızdı. Hükümet ise bu gibi emrivakilerle karşı karşıya kalmıştı. Bu zorunluluklar iskân işinin karışık bir şekilde devam etmesine neden olmuştur.[90]

Mübadelede karşılaşılan zorluklardan biri de malların kıymetinin tespit edilmesiydi. Herkesin, her ailenin malı, esas ve kıymet itibariyle tayin ve tespit edilerek onun tam eşdeğerinin verilmesinde sıkıntılar yaşanıyor, Türkiye'deki ve Yunanistan'daki tasarruf belgelerinin çeşit çeşit olmasından dolayı davaların çözümünde güçlükler ortaya çıkıyordu. Bir malın kıymeti birkaç suretle tespit edilmekteydi. Bunlardan biri o malın kendi kıymetiydi; bir diğeri malın sağladığı kazanç oranında hesap edilecek kıymetti; bir başkası da pazarda satılan kıymetti. Türkiye'deki tapulardaki kıymetlerin çoğu ise takdiri tespit ediliyordu. Bu nedenle mal bedeli gerçek kıymetinin altında veya üstünde tespit edilebilmekteydi. Bir mübadilin önce malı olduğunun sonra da malının kıymetinin ispat ve tespiti gerekiyordu. Kadastrosu olmayan memleketlerde bunu tayin ve tespit etmek güç bir işti. Bu sebeple mübadelede devreye birtakım çıkarcılar girmişti. Yurtdışında ve içinde çıkarcılar, gerek yalan sözlerden gerek belgelerin kayda, delile dayanmamasından gerekse de bazı insanların zaafından yararlanmışlardır.

Kaya'ya göre iskân işinde karşı kaşıya kalınan bir diğer zorluk, gelen muhacirlerle giden muhacirler arasındaki uğraşı ve uzmanlaşma farklarıydı.[91] Örneğin Makedonya'nın köylerinden getirilen

90 TBMMZC, D.3, c.26, s.61.
91 Aynı yer.

çiftçiler Türkiye'den giden Rumların toprakları olmadığı için boş köylere yerleştirilememişti. Niğde, Bor ve Niksar gibi yerlere, oradaki Rumların evleri bulunmakla beraber arazileri olmadığı için Selanik köylüsünü getirtmek, bu köylüleri açlığa mahkum etmek demekti. Bu çiftçileri arazili bir yerde iskân etmek gerekliydi. Bu suretle doğudaki arazi değersizlendi ve kimse buralara talip olmadı. Sahillerde bulunan araziye ise ilgi arttı ve oralardaki iskân ve mübadele durumu daha da güçleşti. Bir arazi verildiği vakit önce sınırı tespit olunacak sonra kıymeti belirlenecekti. Arazi az, orta ve çok diye üçe ayrılacak ve her biri için belirlenen kıymetin ortalamasına göre kıymet tespit edilecekti. Yüz binlerce tarlanın bu suretle kıymetlerinin belirlenmesi, o tarlaların kıymetinden fazla masraf yapılmasını gerektiriyordu. Bu sebeplerden dolayı yapılan kıymet takdirleri tahmini olmuştur. Elde mevcut talepname dosyasının adedi 40.000'e yakın iken 1923'ten 1928'e kadar geçen altı sene zarfında ancak 1.200 dosyaya bakılabilmiştir.[92]

Kaya'ya göre bu şekilde devam etseydi bir mal sahibi malını tasarruf etmek için büyük zorluk çekecek, malını benimsemeyecek ve o malı ihmal edecekti. Hak sahibi senelerce malsız ve mallar da senelerce bakımsız kalacak ve hiçbir mübadil hiçbir zaman üretici konumuna geçemeyecekti. Bu nedenlerden dolayı iskân işine kısa yoldan çözüm bulunması tercih edilmiştir. Temlik Kanunu'yla arazi dağıtımı esasları kolaylaştırılmış, bu sayede beş senede sonuçlandırılamayan dosyaların beş misli, 5-6 ay gibi kısa bir zamanda tamamlanmıştır.[93] Dosyaların bu kadar kısa zamanda tamamlanması, ancak kıymet takdiri usulünü kabul etmekle mümkün olmuştur. Kıymet takdiri uygulanarak 1930 senesinin sonunda gelinen durum şu şekildedir: Dosyalar tümden elden geçirilmiş, bu dosyalardan 23.000'i olumlu sonuçlanmıştır. 7-8 bini belgesizlikten iptal edilmiştir. İncelenmesi gereken 300 ka-

92 Aynı yer.
93 *Age*, s.62.

dar dosya kalmıştır. Gerek vesikaların noksanlığından ve gerek bunları tamamlayamadıklarından mal sahiplerine adi iskân (bir aileye geçimini sağlayabilecek ev, eşya, toprak vermek gibi yardımlarla yapılan iskân) suretiyle mal verilmiştir.

Bu süreçte tapu harcı sorunu mübadilleri sıkıntıya düşürmüştür. Yalnız Ayvalık'ta mübadillerin tapu harçları 800.000 lira tutmuştur. Ülkeye yeni gelmiş ve henüz üretici olmaya başlamış, dolayısıyla mallarını kısmen satabilmiş bir halkın bu parayı bir kerede vermesinin olanağı yoktu. Bu sebeple Meclis'e sunulan Mübadele ve Teffiz Muamelelerinin İntacı Kat'i (Kesin Olarak Sonlandırma) Tasfiyesi Hakkında Yasa'yla önce mübadillere, Bulgaristan mübadillerine, diğer muhacirlere ve köylüye verilen malların tapu senetlerinin harç ödenmeksizin verilmesi öngörülmüştür. Bu sayede bu yurttaşlar mallarına hemen sahip olabilmişler, mallarına sahip olduktan sonra da onu satma ve işletme hakkını tamamıyla elde edebilmişlerdir. Herhangi bir belge alamadan gelen köylüler ise adi iskân suretiyle, fakat borçlanma yoluyla verilen mal, parasız mal sahibi edilecek ve böylece muhacirler ağır borç yükünden kurtulacaklardır.

Mübadillere mal dağıtımı bu yasayla üç oran dahilinde yapılmıştır. Bu oranlar, kıymetli tapu sahiplerine yüzde 50, kıymetsizlere yüzde 40, beyanname vesair belge sahiplerine yüzde 20 idi.[94] Fazla alanlar, yasanın yayımlanmasından sonraki üç ay içinde borçlanacaklar veya kendilerindeki malı terk edip karşılığında gayrimenkulün sağladığı kazanç oranında tasfiye belgesi almak üzere başvuruda bulunacaklardı. Eksik alanlar ile hiç alamayanlar, dahil oldukları kategoriye göre belli oranları alacaklardı. Senetleri olmadığı için toprak verilemeyenlere bono verilecekti ve bu uygulamayı Ziraat Bankası yapacaktı. Bu kişilerin hakları bonolarla düzenlenecek, kalan Rum malları satılarak bu kişilere verilecekti.

94 Aynı yer.

Yasanın on birinci maddesiyle tasfiye belgesindeki bonolar düzenlenmiştir. Tasfiye belgesindeki bonolar gayrimenkulün sağladığı kazanca göre üç tertip kuponu içermekteydi. Kazancının üçte birinden daha az mal almış veya hiç almamış olan mübadillere üç kuponlu, üçte ikisine kadar mal almış olan mübadillere ikinci ve üçüncü tertiplere ait iki kuponlu, üçte ikisi miktarında veya daha fazla mal almış bulunan mübadillere yalnız üçüncü tertibe ait bir kuponlu tasfiye belgesi verilmiştir. Mal satıldıkça önce birincilere, sonra ikincilere ve geri kalan ise üçüncülere bölüştürülecekti. Tapuya kaydı lazım gelenler hariç olmak üzere İçişleri Bakanlığı emrindeki gayrimenkul mal Hazine emrine devrediliyordu. Bu mallardan, önceden mübadele dışı Türklere ait olup 10 Haziran 1930'a kadar dağıtım kararı alınmış veya bu yasanın yürürlüğe girdiği tarihte muhacirlere tahsis edilmiş veya yangınzedelerin işgalinde bulunmuş olan ve 2., 4. ve 5. maddelere uygun olarak sorumluluklarındaki gayrimenkul, aynı kıymette mal ayrılarak mübadele dışı hak sahiplerine devrolunuyordu.

İskân iktisadi, coğrafi durumlar göz önünde tutularak yapılmıştır. Coğrafi duruma göre nispeten bağımsız olmakla beraber iktisadi olarak yolların, demiryollarının ve limanların gelişimine tabi olacaktı. İskân işinde en çok ekonomik yöne önem verilmiştir. Gelecek olan muhacirlere, nüfus başına en az 500, en çok da 1.000 lira verilmesi gereği tespit edilmişti. Mübadillerin Türkiye'ye gelmesi, iskânı, bir sene beslenmesi, kendilerine yiyecek, içecek ve alet verilmesi ancak bu bütçeyle mümkün olabiliyordu. Bu masraf o zamanki bütçeyle karşılanamayacağı için eldeki para ayrılarak önce yerli nüfusun çoğalmasını sağlayacak çareler aranmıştır. Bunun için Sağlık Bakanlığı köylünün sağlığına önem vermiş ve İçişleri Bakanlığı topraksız köylüye toprak vererek halkı hemen üretici konumuna getirmeye çalışmış ve iki sene içinde birçok kişi toprağa bağlanmıştır.[95]

95 TBMMZC, D.4, c.3, s.120.

Kaya, bu yasayla dünyada örneği görülmemiş büyük bir meselenin halledildiği inancındaydı. Bu inancını desteklemek için muhacir iskânı meselesiyle karşı karşıya olan bazı ülkeler ile Türkiye'yi kıyaslamıştır. Filistin, Yahudi iskânı için 1923'ten 1930'a kadar 40.000.000 lira harcadığı halde 10 senede ancak 150.000 nüfus iskân edilebilmişti. Cemiyeti Akvam'ın nakti ve manevi yardımı ile Güney Amerika'ya gönderilen Beyaz Rus muhacirleri de başarıyla iskân edilememişti. Aynı mesele Yunanistan'da da hâlâ halledilmiş değildi. Halbuki Türkiye, 7-8 güç ve çetin yıldan sonra bu meseleyi diğer devletlerden daha iyi çözmüştü. Türkiye, Lozan Antlaşması sayesinde 500.000 nüfusu kendi nüfusuna katmıştı.[96]

Kaya için asıl amaç, gelenlerin "gerek üretim sahasında gerek nüfus ve ilerleme yollarında bizimle beraber, elbette bu memleketin ve bu milletin yükselmesinde kıymetli birer etken"[97] haline gelmeleriydi.

Kaya, mübadele yüzünden doğan şikâyet ve sıkıntıların hemen ortadan kaldırılamasa da nihayetinde yasalar yoluyla yok edilebileceğini ileri sürmekteydi.

Mübadiller için çıkarılan yasayla ayrıca şu amaçların gerçekleştirilmesi öngörülmüştü:

1. Mübadillerin nakil, iskân ve iaşeleri,

2. 1912 senesinden beri iskân muamelesi görmemiş muhacir ve mültecilerle aşiretlerin savaşlarında meskenleri yananların iskân ve terfihleri (refaha ermeleri),

3. Tahrip edilen yerlerin imar edilmesi.

Ülke sekiz iskân bölgesine ayrılarak her bölgede birer müdüriyet kurulmuştur. İl ve ilçe merkezlerinde vali ve kaymakamların gözetiminde birer iskân ve imar komisyonu oluşturulmuştur.

Yasada adi iskân ile mübadillere verilen alanları gösteren cetvel aşağıdaki gibidir.[98]

---

96 TBMMZC, D.3, c.26, s.62.

97 Aynı yer.

98 *Age*, s.64.

Hane: Evin eşya ve parçaları itibariyle ev halkı (ailenin toplumsal durumune göre). Oda miktarı nüfusa göre (azami altı oda), dükkân uğraşı çeşidine göre,

Arazi: Ortalama beş nüfus itibariyle.

	Azami Dönüm	Asgari Dönüm
İyi: Birinci derece toprak verimliliğine sahip ziraat arazisi	75	50
Orta: İkinci derecede kuvvei inbatiyeye (verimlilik gücü) malik ziraat arazisi	100	75
Düşük: Üçüncü derecede kuvvei inbatiyeye malik ziraat arazisi	140	100
Tütün yerleri: Birinci derecede tütün yetiştiren ziraat arazisi (Samsun, Bafra gibi)	15	12
İkinci derecede tütün yetiştiren ziraat arazisi (İzmir, İzmit gibi)	20	15
Sebze bahçeleri: Büyük şehir civarında	10	5
Uzak yerlerde olan bahçelerle bahçe olabilecek kabili iskân arazi	15	10
Bağ: Birinci derece üzüm yetiştiren yerler (İzmir gibi)	10	6
İkinci derece üzüm yetiştiren yerler (merkezden ve nakliye araçlarından uzak yerlerde, aralarındaki mesafeye, mahsuldarlık derecelerine göre)	15	10

Balada [Aşağıda] bahsedilmeyen diğer çeşit arazi de bunlara kıyasen verilmiştir.

Ağaçlar

	Azami Adet	Asgari Adet
Zeytinlik: Birinci derecede mahsuldar ve makbul zeytin mıntıkasında	120	100
İkinci derecede mahsuldar ve makbul zeytin mıntıkasında	150	120
Üçüncü derecede mahsuldar ve makbul zeytin mıntıkasında	200	150

Yabani ve aşısız, genç zeytin ağaçlarının beş adedi bir ağaç hesap olunur.

Portakal ve limon ağaçları: Kıyasen verilecek,

Dut ağacı ve dutluklar: Seyrek ve sıklığına göre mahallince tayin edilecek ve geçimi sırf dutçuluğa özgü kalacak beş nüfuslu bir aile için azami on dönüm olarak hesap olunmuştur.[99]

A. Muhacirin arasında ziraat, doktorluk, veterinerlik gibi okullardan mezun veya okullarda yüksek eğitim görmüş olan kişi varsa bunlara yukarıdaki oranlardan bir misli fazla dağıtım yapılır.

B. Aile miktarı beş nüfustan fazla olursa kişi başına nüfus için aşağıdaki oranlar dahilinde arazi ve ürün veren ağaç adedi artırılır:

Birinci derecede verimli araziden 8-10 dönüm
İkinci derecede verimli araziden 10-15 dönüm
Üçüncü derecede verimli araziden 15-20 dönüm
Tütün arazisi2-3 dönüm
Bağ ve bahçe1,5-3 dönüm
Zeytin ağacı 20-30 adet

99 Aynı yer.

C. Aile nüfusu beşten az olursa noksan olan her nüfus için bu oranın nısfı derecesinde indirim yapılır.[100]

Doğu illerinin işgale uğraması neticesinde yersiz yurtsuz kalan, başka yerlere dağılan yurttaşların bir kısmı adi iskâna tabi kılınmıştır. Memleketlerinde bırakmış oldukları mal karşılığında iskân edilmiş olanlar ise bu yasanın kapsamı içine alınmışlardır. Yasanın beşinci maddesiyle meskene muhtaç, yangından zarar görmüş olanların işgallerinde bulunan meskenler kime ait olursa olsun adi iskân derecesindeki miktarı bedava devredilecekti. Fazlası, borçlanma kanununa uygun olarak borçlandırılacaktı.

Yasanın altıncı maddesiyle kendisine verilen gayrimenkullerden adi iskân sınırı dahilinde bedelsiz verilecek olanların bu yasanın kabulüne kadar verilmemiş borç taksitleri tahsil olunmayacaktı, tahsil edilmiş olanlar iade edilmeyecekti. Gerek adi iskân gerek mal verme suretiyle mübadillere, muhacirlere ve yangından zarar görenlere temlik edilecek gayrimenkuller tapu harcı alınmadan tapuya geçirilecekti.

Yasanın yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay zarfında her ilden mal dağıtım komisyonlarınca ispat edilebilen bordro ile gönderilecek istihkak mazbataları tasfiye heyeti marifetiyle incelenerek bu mazbataların sahipleri adına yazılı olmak üzere tasfiye belgeleri düzenlenecek ve Maliye Bakanı tarafından imzalanacaktı. Tasfiye vesikaları bu suretle tamamlandıktan sonra ait olduğu illere gönderilecek ve makbuz karşılığında sahiplerine verilecekti.

Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan topraklardan Türkiye'ye gelen Türklerin üç grup halinde ülkeye yerleşmesi öngörülmüştür. Bunlardan birinci gruptakileri doğrudan doğruya kendi olanakları, araçlarıyla ülkeye gelip yerleşenler oluşturmaktaydı. Türkiye'nin her tarafı kendilerine açıktı ve tabiyet meselesi kolaylıkla halledilebilmekte, bu mübadiller ülkenin diğer bireyleri arasına

100 TBMMZC, D.3, c.26, s.64.

karışabilmekteydiler. İkinci grup, hükümet desteğiyle iskân edilecek olanlardı. Onlar için de ikinci derecede iskân mıntıkası ayrılmıştı. Üçüncü gruptakiler doğrudan doğruya hükümet araç ve olanaklarıyla getirilecek kişilerdi. Bunlar en az nüfuslu yerlere gönderileceklerdi.[101]

Şükrü Kaya, iskâna uygun olmayan yerlerin düzeltilmesi için bir heyetin ülkeyi gezerek siyasi, iktisadi, askeri durumu değerlendirdiğini ve iskân masraflarını incelediğini belirtmiştir. Hazırlanan bir programla yirmi beş sene içerisinde Türkiye'de iskân siyasetinin nasıl bir yol izlenerek ortaya konulacağı Tasfiye Yasası'yla belirlenmişti. Bu süreçte Kaya, Ankara'dan Eskişehir'e kadar olan yerlerde "nerelere ne kadar köy yerleştirilebilir ve nerelerde ne kadar köy ıslah olunabilir?"[102] sorusuna yanıt aramıştır. Bu güzergâhtaki bazı köyler yerleşime uygun hale getirilmiş, Ankara çevresindeki köyler düzenlenerek hem Ankara'nın bayındır görünmesi hem de iskâna uygun hale getirilmesi sağlanmıştır. Kaya, Ankara'nın etrafından başlanarak Ankara yolları üzerinde bulunan yerli ve yabancı kişilerin iskân ve çalışma şartlarını düzeltmek gereğini vurgulamıştır.

Türkiye'ye gelecek olanlardan Türkçeden başka dil konuşanların "Türkleştirilmesi" meselesi üzerinde de durulmuştur. Kaya, Türk oldukları halde geldikleri memleketlerin lisanlarını konuşanlara konuştukları lehçenin aykırı olduğunun ve Türkçeye uygun düşmediğinin fiili ve hissi olarak gösterilmesi gerektiği kanısındaydı. Bunun birinci çaresi eğitimdi. Kendi dillerini konuşan yüz bini geçkin bu kitle kendi dillerinin noksanlığını anlayacak, Türkçe konuşmanın yalnız zevk ve şeref değil, aynı zamanda siyasi ve iktisadi bir yarar olduğunu da görecekti.[103]

---

101 TBMMZC, D.4, c.3, s.120.
102 Aynı yer.
103 *Age*, s.123.

Aynı günlerde muhacirler ile mültecilerin beraberlerinde Türkiye'ye getirecekleri malların, gümrük vs. vergilerden muafiyeti hakkında bir yasa düzenlenmesine gidilmesi de düşünülmüştü. Böylece bu kişilerin Türkiye'de yerleşebilmeleri kolaylaşacaktı. İskân Yasası gereğince muhacir sıfatıyla kabul edilenler ile hariçten gelen mülteci ve aşiret ailesinin birlikte getirecekleri aşağıda listesi verilmiş eşyaları, malları ve hayvanları, gümrük resmiyle bir defaya mahsus ödenmek üzere benzer bütün teklif ve resimlerden muaf tutulmuştur:

1. Bir aile için:
A. Kişisel eşya ve ev eşyası, eksiksiz
B. Meslek ve iş eşyası, gelecekteki kayıtlar ile

Çiftçi ise, çift hayvanları, arabaları, araba ve koşum takımları, çiftçiliğe mahsus her çeşit alet ve edevat ve makineleri, her çeşit damızlık hayvan, tohumluk ve yiyecek zahireleri ile toptan ve büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla zirai ürünlerinden kıymeti altı bin liraya kadar olan miktarları.

Sanatkâr ise, her tür sanat alet ve edevatı ve makineleri, söküp getirecekleri fabrikalar ile aletleri tümüyle ve fabrika ürünlerinden ve hammaddelerinden kıymeti altı bin liraya kadar olan miktarlar, (trikotaj fabrikası makineleri ve kauçuk sanayi ürünlerinden olan ayakkabılar hariçtir. Ancak kişiye özel ve kullanılmış küçük trikotaj makineleri muafiyetten faydalanır).

Tüccar ise, öteden beri sattığı ticari mallarından kıymeti 12.000 liraya kadar olan miktarı (şeker, benzin, petrol, ipek ve ipekliler ve tekele tabi maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayi üretiminden olan ayakkabıları hariçtir).

2. Bir cemaat için (bir köy veya mahalle veya cemaate ait kullanılmış eşya):

A. Bütün okul eşyası

B. Bütün cami eşyası

C. Vakıflara ait eşya ve mahsuller

Ç. Köy ve mahalle odası eşyası, hatıralar ve cemaate yadigar eşya

D. Köyün veya mahallenin orta malı olan boğa, aygır, teke, koç ve damızlık bütün hayvanlar

E. Köy veya mahallenin harman ve orak makinesi ve traktör gibi müşterek ziraî makine ve aletleri, köy deşilmeni ve un fabrikası gibi müşterek sanat fabrikaları makineleri.

Muhacir ve mülteciler bu belirtilenlerin dışında menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli veya ellerinde mevcut nakitleri karşılığında Türkiye'de meşgul olacakları sanat veya ticaret veya ziraat eşyası getirebilirlerdi. Bu eşya gümrük ve diğer resimlere tabi idi. Ancak bu eşyanın şeker, benzin, petrol, ipek ve ipeklilerden ve Türkiye'de gümrüğe tabi maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayi ürününden olan ayakkabılardan olmaması şart koşulmuştur.[104]

104 *Age*, s.149.

Mübadelenin resmen başladığı 10 Kasım 1923 tarihi öncesi düşünülen iskân planında, gelecekler, kabaca tütüncü, çiftçi-bağcı, zeytinci olarak aşağıdaki tablodaki gibi belirlenmiştir:[105]

Gelecekleri Mahal	Tarım Grupları Dağılımı			İl Toplam	İskân Edilecekleri Yer
	Tütüncü	Çiftçi-Bağcı	Zeytinci		
Drama ve Kavala	30.000	-	-	30.000	Samsun ve havalisi
Serez	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana ve havalisi
Kozana, Gribene, Naslıç, Kesriye	2.500	15.000	5.000	22.500	Malatya ve havalisi
Kayalar, Karaferye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili'nin Yunanistan Bölgesi, Yenicevardar, Karacaahat	3.000	25.000	15.000	43.000	Amasya, Tokat ve Sivas
Zeytüncü, Drama, Kavala ve Selanik	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve havalisine
Kesendire, Polaroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde ve havalisine
Preveze ve Yanya	-	15.000	40.000	55.000	Antalya, Silifke ve havalisine
Midilli, Girit ve diğer Adalar	-	30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit ve Mersin
TOPLAM	**79.000**	**175.000**	**140.000**	**394.500**	

105 Ağanoğlu, *age*, s.288.

İller bazında, Türkiye Cumhuriyeti'ne 1921-1927 yapılan göçler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

İL	GÖÇMEN	İL	GÖÇMEN
Adana	7628	İzmir	30095
Afyon	1045	İstanbul	55487
Aksaray	3286	Kars	2512
Amasya	3673	Kastamonu	769
Ankara	1779	Kayseri	6703
Antalya	4702	Kırklareli	27254
Artvin	46	Kırşehir	193
Aydın	6484	Kocaeli	20740
Balıkesir	37088	Konya	5020
Beyazıt	2856	Kütahya	1855
Bilecik	4126	Malatya	76
Bitlis	2329	Manisa	13829
Bolu	194	Mardin	0
Burdur	432	Maraş	1132
Bursa	34148	Mersin	3330
Cebelibereket (Osmaniye)	2718	Muğla	4045
Çanakkale	10856	Niğde	15671
Çankırı	0	Ordu	1123
Çorum	1575	Rize	0
Denizli	2459	Samsun	22579
Diyarbakır	298	Siirt	0
Edirne	49336	Sinop	1189
Elazığ	1452	Sivas	4892
Erzincan	97	Ş. Karahisar	5779
Erzurum	1095	Tekirdağ	30243

İL	GÖÇMEN	İL	GÖÇMEN
Eskişehir	2441	Trabzon	404
Giresun	596	Tokat	8209
Gümüşhane	596	Urfa	1
Gaziantep	811	Van	275
Hakkâri	145	Yozgat	32
İçel	1000	Zonguldak	1241
Isparta	1096	**TOPLAM**	**431.065**

Her iki tablodan da anlaşıldığı üzere iskân öncesi gelmesi planlanan 394.500 kişi sayısı, daha 1927 yılında aşılarak 431.065 kişiyi bulmuştur. Giden Rumlar 1.200.000 civarında iken gelen Müslümanların sayısı daha azdı; üstelik de Rumların yüzde 30'u tarımla uğraşırken, gelen Müslümanların yüzde 90'ı tarımla uğraşmaktaydı.[106] Bu durum, gelenlere verilmesi gereken toprağın yetersiz kalmasına neden oluyordu.

İskân Yasası'nın yürürlüğe girdiği 1934 yılı sonuna kadar Türkiye'ye yerleştirilen kişi sayısı, yapılan yardımın içeriği ve miktarına bakıldığında şöyle bir görünümle karşılaşılmaktadır:

1923 tarihinden 1933 tarihine kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerin sayısı mübadil olarak 99.709, evde 379.913 kişiydi. Muhacirlerin sayısı, yani mübadele mıntıkası dışından gelenlerin miktarı 58.627, evde 248.392'di. Toplam ev olarak 157.836, nüfus olarak da 628.305'ti. Bunlara 107.564 ev, 16.315 arsa, 15.201 dükkân, 6.230.971 dönüm arazi verilmiştir. Mübadillere ayrıca kanun gereğince verilen çeşitli bonolar bu meblağın haricindeydi. Bu bonoların toplamı da 6.000.000 lira tutmuştur. 1 Haziran 1933'ten 1 Haziran 1934 tarihine kadar ülkeye gelen muhacirlerin sayısı 3.018, evde 15.319 nüfustur. Muhacirlerin ülkelere göre dağılımı şöyleydi:

106 *Age*, s.297.

337	evden	1.383	nüfusu	Yugoslavya'dan
956	"	4.743	"	Bulgaristan'dan
749	"	3.337	"	Romanya'dan
642	"	4.248	"	Rusya'dan
47	"	235	"	Suriye'den
52	"	252	"	Adalar'dan
230	"	1.112	"	İran'dan,
5	"	9	"	Batı Trakya'dan.[107]

Bu kişilerin yurda dağılımı da şu şekildedir:

1.345	evde	6.397	nüfus	Trakya'ya,
8	"	24	"	Elazığ'a
3	"	15	"	Diyarbakır'a
1.661	"	8.881	"	çeşitli illere
1	"	2	"	serbest olarak kalanlar

1 Haziran 1934 tarihinden 1 Kasım 1934 tarihine kadar geçen sürede ülkeye gelen muhacirlerin toplamı 3149 evde 11.924 nüfustur. Bunlar da aşağıdaki yerlerden gelmişlerdir:

496 evde 1.959 nüfus Yugoslavya'dan, 1519 evde 5.059 nüfus Bulgaristan'dan, 972 evde 4.337 nüfus Romanya'dan, 37 evde 182 nüfus Rusya'dan, 28 evde 95 nüfus Suriye'den, 62 evde 161 nüfus Adalar'dan, 3 evde 23 nüfus Kıbrıs'tan, 1 evde 5 nüfus Afganistan'dan, 12 evde 49 nüfus İran'dan, 19 evde 54 nüfus Batı Trakya'dan.

107 Rıfat N. Bali, *1934 Trakya Olayları,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.369; Ergüven, *age,* s.141.

Bu kişiler de şu şekilde yurda dağıtılmışlardır:

2032	evden	7739'u	Trakya'ya
60	"	159'u	Antalya'ya
174	"	1255'i	Elazığ'a
56	"	279'u	Diyarbakır'a
322	"	1246'sı	çeşitli illere
505	"	1246'sı	serbest olarak kalmışlardır.[108]

1934'e kadar gelen muhacirlerin toprakları kendilerine dağıtılmıştır. Yalnız 1934 senesinde gelenler bunun dışında tutulmuş, çünkü yeniden bir toprak dağıtımı başlamamıştır. Muhacirlerin çoğu çiftçi oldukları için yerleştikleri yerlerde mevcut köyleri takviye etmek suretiyle yerleştirilmişlerdir. Kendilerine boş mallardan (emvali metruke) ve milli araziden toprak verildiği gibi istimlak şekliyle 1505 no.lu yasaya göre de toprak verilmiştir. Kaya, sonraki en önemli meselenin, bundan sonra gelecek muhacirlere toprak bulma meselesi olduğunu düşünmekteydi. Çünkü elde devlet malı olarak pek az toprak kalmıştı. Yasanın belirttiği köy meralarından fazlası bu kişilere toprak olarak verilecekti. Bu miktar da gelecek muhacirlere yetmeyeceği için yapılacak iş, mevcut ve işlenmeyen sahipli toprakları istimlak ederek bu kişilere dağıtmaktı.[109]

Evler iki yöntemle yapılmıştır. Bazısı mahalline ve gereğine göre yapılarak doğrudan muhacir iskân edilmiş ve birçok yerlerde de bu evler muhacirlere yaptırılmıştır. Bu şekilde iskân masrafı çok azaltılmıştır. Şükrü Kaya, muhacirlerin kendi evinin malzemesini kendisine temin ettirip bunun karşılığında işçilik bedelinin verilmesinin faydalı olacağını savunmuştur. Böylece hem muhacirlere iş bulunmuş olmakta hem de evin bedeli kendisine verilerek bu suretle geçimi de temin edilmiş olmaktaydı.

108 Ergüven, *age*, s.141.
109 *Age*, s.142.

Yapılacak yardımın ölçüsü bütçeyle belirlenmiştir. Bu düzenleme son iki seneden beri Doğu illeri için 250.000 lira, Batı illeri ve merkez masrafı için 55.000 liraydı. Halbuki her muhacir ailesinin iskânı, nüfus başına 1.000 liradan, beş nüfus 5.000 liraya mal olmuştu. Fakat Türkiye'deki kolaylıklar ve yerli halkın muhacirlere gösterdiği sevgi ve merhamet sayesinde iskân masrafı büyük oranda azaltılmıştır. Kaya, bu masrafı nüfus başına 100 lira olarak hesaplamıştır.[110]

Türkiye'ye 1923'ten 1934 senesine kadar bir milyona yakın Türk gelmiştir. Kaya, 25 senede bir nüfusun katlanacağını düşünerek iki milyon Türk'ün Türkiye'ye getirilebileceği fikrindeydi. Yine Kaya'ya göre Türkiye'de bilim, teknoloji, eğitimin gelişmesi, Cumhuriyet'in feyizlerinin Türkiye dışını yayılmış olması, Türk bağımsızlık ve şerefinin dünya çapında itibar görmesi hariçteki Türk'ü anavatana çekecekti. Kaya, Türkiye'ye olan göç üzerinde bu etkenlerin, diğer etkenlere göre daha büyük olduğunu düşünüyordu.[111]

Muhacirlerin yerleştirilmesinde en çok önem verilen iskân sahası Trakya'ydı. Trakya'ya yalnız 1934'te 12.000 muhacir yerleştirilmişti. Trakya Genel Müfettişliği bu işle meşgul olarak Trakya'ya gelenlerin üretime geçmelerini sağlayacak önlemleri almaya çaba gösteriyordu. Kendilerine Hilali Ahmer Cemiyeti 5.000 lira göndermiş, 5.000 lira daha gönderileceğinin güvencesi de verilmişti. Şükrü Kaya, Tarım Bakanlığı'yla ilişki içinde muhacirlerin tarımsal faaliyetlerine yardımcı olmuştur. Tarım Bakanlığı, Ziraat Bankası'yla anlaşarak muhacirlere gerek yiyecek gerek tohumluk olarak 6.000 ton buğday göndermeyi kararlaştırmıştır. Gelen göçmenlerin sayısı 1935'e kadar 1.200.000'i bulmuştur. Bu göçmenler Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan büyük bir akın halinde gelmekteydiler. 1934 yılı içerisinde ülkeye gelmek isteyen göç-

110 Aynı yer.
111 *Age*, s.146.

menler için alınmış tedbir olmadığından göçmenler kabul edilmemişlerdi. Kaya, Trakya arazisinin bol, sağlıklı olduğunu, bazı yerlerde bataklıklar olsa da kurutulabileceğini, bu şekilde Çanakkale de dahil olmak üzere, bütün Trakya'ya 5-6 sene zarfında, 600.000 nüfusu yerleştirmenin olanaklı olacağını hesaplamıştı.[112] Bunun için de karşılarına toprak ve para meselesi çıkmaktaydı. Yapılan uzun çalışmalar sonucunda iskân için yapılacak evlerin mümkün olan en az masrafla inşası mümkün olabilmiştir. Böylece 1935 yılı içerisinde 35-50 bin kadar nüfus Trakya'ya yerleştirilebilmiştir.

Kaya, Türkiye'nin doğusunda da nüfusun artırılması gerektiği kanaatindeydi. Senelerden beri süren savaşlar Doğu'nun nüfusunu azaltmıştı. Özellikle Van Gölü havzası bir zamanlar büyük bir medeniyet merkezi iken, bugün orada kilometre başına beş nüfus düşmekteydi. Buranın nüfuslandırılması gerektiğini düşünen Kaya, nüfusun yoğun olduğu yerlerden buraya insan gönderildiğini ve gönderilmeye devam edileceğini de söylemiştir. Kaya, Van Gölü havzasının ormanı, arazisinin genişliğiyle her bakımdan çok iyi bir bölge olduğu düşüncesindeydi. Bu bölge Artukoğulları'nın ve birtakım Türk beyliklerinin medeniyet merkezi olmuştu. Kaya bunun dışında, nüfus yerleştirilecek alanları belirlerken siyasi ve toplumsal etkenleri de göz önünde bulundurmuştu. Demiryolu hatlarının iki tarafını büyük bir nüfusla doldurmayı düşünmüş ve Orta Anadolu'nun nüfusunu, ülkenin doğu ve batı sınırlarının bekçisi olarak görmüştü.[113]

Şükrü Kaya, muhacirlerin yerleştirilmesinde devletin öncelikli siyasetlerinden birinin de nüfus siyaseti olması gerektiği fikrindeydi. Kaya'nın nüfus siyaseti, gelecek muhacirleri bir düzen dahilinde getirtmek, yerleştirmek ve onları derhal verimli kılmaktı.[114]

112 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1935.

113 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935),* Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.143-144.

114 Ergüven, *age,* s.148.

Mübadele ve Teffiz (Bırakma) Uygulamalarının Sonuçlanmasına Dair Kesin Tasfiye Yasası'ndan sonra mübadillere verilen bonolarla ilgili sorunların önemli kısmının aşıldığı görülmektedir. Bonolar 120.000'den fazlaydı. Bunun büyük bir kısmı dağıtılmıştı. İçişleri Bakanlığı ve idare amirlerinin verdiği 120.000'den fazla karara sadece binde iki oranında itiraz edilmişti. Bunların birçoğu da yapılan uygulamanın doğru olduğunu düşünerek itirazlarından vazgeçmişlerdi. Bazılarının itirazları da Danıştay tarafından İçişleri Bakanlığı'nın kararları kabul edilmek suretiyle reddolunmuş ve bonolar sahiplerine verilmiştir. Birinci sınıf bono sahipleri satılan mallara ortak olmaktaydı ve Ziraat Bankası'nda bir milyondan fazla para bulunmaktaydı. Birinci sınıf bonolar biter bitmez ikinci sınıf bonolara, ondan sonra da üçüncü sınıf bonolara başlanacaktı. Kaya, bonoların sahiplerince düşük fiyattan satılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. İkinci ve üçüncü sınıf bonolara sahip yurttaşların bonolarını yüzde 30, yüzde 40 oranında daha düşük satmamalarını istemiş, bunun için Maliye'nin paralarını vereceğini belirterek güven sağlamaya çalışmıştır. Maliyenin bono sahiplerine toplam borcu 5.000.000 lira, boş arazinin kıymeti ise 6.000.000 lira idi.[115]

1935 yılı sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 16.200.694 kişiydi.[116] 762.736 km^2 alanda nüfus yoğunluğu 21,2 kişi olmuştu. Kaya'ya göre komşu ülkelerin ve özellikle Balkan devletlerinin nüfus yoğunluğuyla kıyaslandığında bu durum kabul edilir değildi. Yurt topraklarının iskân edebileceği daha çok kişi vardı. Mevcut istatistiklere göre nüfus yoğunluğu Bulgaristan'da 57,7, Yunanistan'da 49,1, Yugoslavya'da 55,7, Romanya'da 61,7 kişiydi. Bu rakamlar Şükrü Kaya'ya Türkiye nüfusunun hızla artırılması noktasında radikal önlemler alınması gerekliliğini hissettirmiştir.[117]

115 TBMMZC, D.4, İ.68, c.9, s.250.
116 Kaplan ve diğerleri, *age,* s.474.
117 *CHP Onbeşinci Yıl Kitabı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938, s.57.

1932 yılına gelindiğinde mübadillerin ellerindeki tefviz (birisine bırakma) belgelerine karşılık tapu senedi verilmesine dair yasa çıkarılmıştır. Mübadillerin ellerindeki kıymetli tapulara karşılık kendilerine verilen veya verilecek olan mal yüzde 50'den, kıymetsiz tapulara karşılık yüzde 40'tan ve tasfiye isteklerini belgeleyen kefaletnameler yüzde 20'den fazla olamayacaktı. Memleketinde mal terk etmeyen mübadiller ile gayrimübadil, muhacir, mülteci, aşiret halkı ve yangınzedelere iskân ve borçlanma kanunları gereğince adiyen verilen gayrimenkul mal için verilen geçici tasarruf belgeleri değiştirilerek sahibine ve hazine çıkarına birinci derece ipotekli tapu senedi verilecekti. Yangınzedelere yalnız Ermeni malı verilmekle kalınmayıp Rum malı da verilebilecekti.

Yapılan bu düzenlemelerle beraber iskân meselesini temelli halledebilmek amacıyla 1934 yılında İskân Yasası gündeme gelmiştir.

İskân Yasası ve Mübadele

İskân Yasası'na kadar Türkiye Cumhuriyet'inde, ağaların ellerindeki toprağın alınarak ağalığın tasfiye edilmesi gündeme alınmamıştı. Cumhuriyet genel olarak, kullanılmayan boş toprakları ve hazine arazilerini dışardan gelenlere ya da çok muhtaç durumdaki nüfusa dağıtma yoluna gitmişti. Ekonomik olanaklar arttıkça göletler, kamışlık ve fundalık gibi yerler ya devlet tarafından ıslah edilip dağıtılmış ya da dağıtıldıktan sonra sahipleri tarafından devletin sağladığı destekle ıslahına çalışılmıştı. Cumhuriyet'in başlarında Türkiye'de, ekilecek toprağa gereksinim vardı. Dışarıdan getirilen göçmenlere, içeriden nakledilenlere, sığınmacı olarak gelenlere ve topraksızlara, az toprak sahiplerine devletin toprak vermesi gerekmekteydi. Bu yol uygulanmaksızın nüfusu ne toprağa ne de devlete bağlamak olanaklıydı. Feodal unsurların toplum üzerindeki egemenliğinin sürmesinde toprağın önemi çok

büyüktü. Binlerce dönüm arazisi olan ağa ve şeyhler hem topraklarında halkı çalıştırıyor hem de din aracılığıyla halkın kendilerine bağımlılıklarını pekiştiriyorlardı. Osmanlı Devleti, halkı kendisine bağlamak için ağa ve şeyhlerle işbirliği yapmıştı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra çağdaşlaşmanın gereği olarak feodalizmin ve gericiliğin tasfiyesine girişilince bu durum değişmeye başlamıştır. Toprak dağılımında adalet sağlamadan, herkese geçinebileceği, üretim yapabileceği toprağı sağlamadan ve toprak ağalığını tasfiye etmeden çağdaşlaşma ve ilerleme olamazdı.

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda nüfus azalmış ve bu durum da nüfusun verimliliğini olumsuz etkilemişti. Ekili-dikili araziler yıllarca boş kalmış ve hazine arazileri talan olmuştu. Üretken nüfus savaşlar nedeniyle azalırken[118] askerlikten muaf unsurlar ülke topraklarını ve kaynaklarına el koymuşlardı. Cumhuriyet kurulduktan toprak sorunu önemli sorunlardan biri haline gelmişti. Devletin yönetici kadroları, Osmanlı Devleti'nin muhacirleri mağdur ettiğinden, yerli unsuru gözetmediğinden şikâyet etmekteydiler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına bakıldığında çiftçi nüfusunun yüzde 1'ini oluşturan toprak ağalarının tüm toprakların yüzde 39.3'ünü elinde tuttuğu görülür. Nüfusun yüzde 4'ünü oluşturan zengin köylüler toprağın yüzde 26'sını, yüzde 87'sini oluşturan fakir köylüler yüzde 34.5'ini ellerinde tutarken, geri kalan nüfusun yüzde 8'inin hiç toprağı yoktu. Örneğin 1936 yılı belirlemelerine göre Türkiye'de, 100 kişiye düşen ekili toprak 159 hektar, ekilemeyen boş toprak 670 hektardı. Bulgaristan'da ise 100 kişiye düşen ekili toprak 132 hektar iken, ekilmeyen toprak 31 hektardı.[119] Adaletsiz toprak dağılımı ve kullanılmayan toprağın bol oluşu, hazine arazilerinin yasasız ele geçirilmesine, arazi anlaşmaz-

118 Duman, agm, s.474.

119 Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980, s.512.

lıklarına ve arazi sınırı ihlallerine yol açmıştı. Boş toprakların çok oluşu, toprak mücadelesi verilmesi konusunda halkta yeterli bir istek uyandırmamıştı.

Toprak dağıtımı ve iskânla ilgili ilk yasalar Lozan'dan sonra çıkarıldı. Bu ilk yasalar, savaşta ülkeyi terk edenlerin topraklarının savaş mağdurlarına ve Yunanistan'dan getirilen mübadillere verilmesini sağlamıştı. Bu yasaların birçoğu güvenliği sağlamak için bazı unsurların yaşadıkları bölgenin dışına çıkarılmasını ve topraklarının kamulaştırılıp dağıtılmasını da öngörmüştü. Güvenlik sorununu çözmek için halkı toprağa bağlamak ve büyük toprak sahiplerinin halk üzerindeki etkisini kırmak gerekiyordu. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra hükümet toprak dağıtımını sağlayacak bir yasa taslağı hazırlayarak TBMM'ye sunmuştur. Toprak ağaları, iskân yasaları Meclis'te tartışılırken toprakların kamulaştırılıp dağıtılmasını öngören yasa hükümlerini "mülkiyet hakkı", "mülk gaspı" gibi kavramların arkasına sığınarak engellemeye, etkisiz hale getirmeye çalışmışlardır.

Türkiye'ye dışarıdan gelecek mübadil, muhacir ve mültecilerle Türkiye içinde iskân edilecek aşiretlerin, savaştan dolayı evi harap görmüş, yanmış kişilerin (harikzade) yerleştirilmesi için 8 Mart 1923 tarihinde İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuştur. Bakanlık çalışmalarına 10 Kasım 1923'te resmen başlamıştır. Bu bakanlığın kaldırılarak iskân işlerinin İçişleri Bakanlığı'na devredildiği 11 Ocak 1924 tarihine kadar 400.000 kişi yerleştirilmiştir. Yerleştirilenlerin iskân bölgelerindeki dağılımı şöyledir: İzmir'de 64.000, Samsun'da 56.000, Konya'da 30.000, Karesi'de 38.000, İstanbul'da 33.000, Trakya'da 79.000, Bursa'da 26.000, Adana'da 20.000 Antalya'da 6.000, Sivas'ta 4.000, Kastamonu'da 2.000 kişi.[120]

1925 yılının bütçe yasasıyla halkı toprak sahibi yapmak için önlem alınmıştır. Milli araziden, bedeli on yılda ödenmek üzere toprağı olmayanlara veya az olanlara 200 dönüme kadar toprak

120 Neşet Halil, *Büyük Meclis ve İnkılap*, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s.101.

verilmiştir. Sonra bu süre 20 yıla çıkarılmış ve daha sonra bu borçlar silinmiştir. Fakat 96.000 nüfusa 73.450 dönüm toprak verilmiştir. Bu dönemde topraksız veya toprağı kıt hayli çiftçi bulunmaktadır. Bunlar kısmen kiracı, kısmen yarıcı (ürünü mal sahibi ile yarı yarıya bölüşerek çalışan işçi) olarak başkalarının topraklarında çalışıyorlardı. Arazinin dar veya çoğunlukla verimsiz, nüfusun çok olduğu yerlerde ortakçılık yaygındı. Devlet malı olan çiftlik arazisi az olduğundan ancak bir iki yüz bin kişiye yeterdi. Bu toprakların etrafındaki halk toprağa muhtaç olduğundan yarıdan fazlasını onlara ayırmanın gerekli olduğu düşünülmüştü.

Devletin elindeki milli topraklara fazla sayıda muhacir yerleştirilmesi olanaklı değildi. Esasen mevcut olanın çoğunu on yıldır devlet muhacirlere, muhtaçlara vermişti. Devletin elinde köy, kasaba ve şehirlerin sınırları içindeki tapuya bağlanmamış, sahipsiz ve orta malı olan yerler vardı. Kaya, yeni yerleştirmelerle köylerin nüfusunu artırarak şimdiye kadar mahrum kaldığı birçok nimete kavuşturacağını düşünüyordu. Kaya, devlet bu topraklardan yararlanmaya çabalarken çiftlik adını taşıyan, işletilmeyen, üzerinden yıllar geçtikçe yabanlaşan birçok verimli, sulak arazinin birtakım kimselerin tasarrufu altında bulunmasını doğru bulmuyordu. Milli kazanç itibariyle bunların gelirinden mahrum kalınmakta, bunların yanı başındaki topraksız halk darlık çekmekteydi. Bu çiftliklerin sayısı 1075 kadardı. İşgal ettikleri toprakların çevresi 5.780.000 dönüm, tapu kıymetleri 7.000.000 lira kadardı. Kaya, bu saha içindeki otlaklar, bataklıklar, fundalıkların da hesaplanmasıyla bu toprakların 110.000.000 dönümü geçeceğini hesaplıyordu. Cumhuriyet idaresi, bu toprakların millete verilmesi için istimlak yasasına dayanarak ve yarım milyon lira harcayarak 346.000 dönüm toprak satın alıp altı bin kişiye dağıtmıştır.[121]

1930'lu yıllarda ağaların egemenliğinin tasfiye edilmesine ve halka toprak verilmesine dair fikirler daha yüksek sesle söylen-

121 TBMMZC, D.4, c.23, s.69.

meye başlanmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aşiretlerden, ağalardan yakınmakta, ağaların hükümet binasını bile kendi arazisinde bulundurmasından şikâyetçi olmaktaydı. Ağaların köylü üzerinde egemenliğini kırmak için topraklarının ellerinden alınmasından bahsediyordu.

Şükrü Kaya ve diğer Cumhuriyet kadroları topraksız ve az topraklı köylüyü topraklandırmak, ağaların Cumhuriyet ve halk üzerindeki baskısını yok etmek amacıyla 2510 Sayılı İskân Yasası'nı gündeme almışlardır.

İçişleri Bakanlığı'nca (İçişleri Vekaleti) hazırlanan "İskân Yasa Tasarısı", Başbakanlığın 2 Mayıs 1934 günlü yazısıyla TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur. 27 Mayıs 1934'te İskân Geçici Encümeni'ne havale edilen tasarı 11.06.1934 tarihinde de Encümen tarafından gerekli görülen değişiklikler yapılarak bir mazbatayla TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur. Kimlerin ve hangi ülke halklarının Türk kültürüne bağlı sayılacağının Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edileceğini belirleyen yasa, Türk kültürüne bağlı olmayan, anarşist, casus, göçebe ve Çingenelerle ülke dışına çıkarılanların Türkiye'ye muhacir olarak alınmamasını da öngörüyordu.

Tasarıyla aşiret reisliği, beylik, ağalık ve şeyhlikle bunlara bağlı her türlü örgüt ve organ kaldırılıyor, bu örgüt ve organların kayıtlı kayıtsız tüm taşınmazları devlete devrediliyordu.

Yasa gerekçesinin hazırlanmasında Şükrü Kaya'nın önemli katkıları olmuştur. Gerekçede, bu yasanın Türk'ün tutsak ve buyruk altında yaşamaması için çıkarıldığı açıklanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren gerileyişinin Türklerin adım adım Anadolu'ya dönmelerine neden olduğunun belirtildiği gerekçede, anayurda dönüş ve yerleştirmenin bir düzen içinde, bilimsel bir yolda olmadığının düşünüldüğü ifade edilmekteydi. Türklerin bu geri dönüş işine ise artık gerileyen Osmanlı İmparatorluğu ilgi göstermemişti. Osmanlı'da Türklüğün Müslümanlıktan sonra gelmesi devletin yıkılmasının sebebi olarak gösterile-

rek Türkleştirmeyi içeren bir iskân uygulamasının yapılmasının gerekliliği ortaya konmuştur.

Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme döneminde Orhan Gazi'nin koyduğu esaslara ve Fatih'in yasalarına göre kurulan idare teşkilatı uç beylerinin, dirlik sahibi sipahilerin, yurtluk ve ocaklık sahibi Türk aile zümrelerinin, tımar ve zeamet erbabının etrafında Türk kolonilerinin vücut bulmasına hizmet etmekteydi. Fakat hilafetin Osmanlılara geçişi, din ve mezhep gayretleri sonucunda, Müslümanlığın kimliği tanımlamada belirleyici hale gelmesi, İslamlaşan nüfus kitlelerinin Türklüğü temsil etmesine engel olmaya başlamıştı. İslam dinine mensup bulunan fakat Türk kültürüne uzak olan bazı zümre ve aşiretlere, voyvodalara verilmesi Osmanlı saltanatının dağılmasını beraberinde getirmişti.[122] Osmanlı sınırları daraldıkça yabancı hâkimiyeti altında yaşayamayan Türkler iki yüz yıldır göç halindeydiler. Kafkasya'dan, Kırım'dan, Besarabya'dan, Mora'dan vb. gelen ve çeşitli dil ve şiveler konuşan muhacirler Türk milli birliğine katılamamışlardı.

Çeşitli yerlerden gelen muhacir unsurların hane hane Türk kasaba ve köyleri içine dağıtılarak eritilmeleri amacı hiçbir zaman düşünülmemiştir. Aksine çeşitli illere gelen bu halk blok halinde bağımsız köy ve mahalle teşkil etmek üzere yerli Türklerin arasına bir ayrımcılık unsuru olarak katılmışlardı. Bunlar yıllarca kendi dillerini konuşmuşlar ve Osmanlı devrinde Türkçeyi ana dillleri olarak benimseyememişlerdi. Türk soyuna ve kültürüne üye muhacirler bile blok halinde ayrı yerleştirilmek yüzünden ırkdaşlarına ısınamamışlardı. Türk ırkından olan ve bunların dışındaki kimselerin Türk dilini ve kültürünü benimsememesi Osmanlı'nın dağılma gerekçelerinden biri olmuştur.

Kaya, Osmanlı devrinde Türklerin, yer yer geri planda kaldığını ve Türk Yörüklerinin kendilerine özgü töreleri, gelenekleri ve üretim tarzlarıyla Osmanlı yönetimince "bir kalem vergiden başka

122 *Age,* s.2.

hiçbir mana ifade etmeyen anlaşılmaz birer âlem" olarak görülerek kendi başlarına yaşamaya terk edildiklerini düşünmekteydi.[123] Tasarı Meclis'te görüşülürken Türklerin Osmanlı dönemindeki durumu, Naşit Hakkı Uluğ'un dilinden şu şekilde ifade edilmiştir:

> "Bugünkü bakir varlık üzerinde hür, zengin ve sağlam nesilleri yaşatabilecek, Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek olan yerleştirme yasası, inkılâbın ana yasalarından bir belli başlısı olmak mümtazlığındadır. Geniş ve şümullü (kapsayıcı) hükümleri, Osmanlı idaresinin içerde ve dışarda kati tasfiyesini tamamlayacak yollan gösteriyor. İki buçuk asırdan beri Tuna boylarından başlayarak Meriç kenarına kadar Türkler elleri boş, aç ve sefil ana yurda akıyor ve burada nüfusun, sağlığın kadrini bilmeyen bir idarenin elinde kırılıp gidiyordu. Bunların içinde bilhassa korunan unsurlar, Türk dili ile konuşmuyor, ufuklar karardığı vakit, düşman safına geçmekten utanmıyor, Anadolu'nun kıyılarından bir hançer gibi vatanın bağrına saplanmaya savaşıyorlar."[124]

İskân Yasası, Osmanlı aşiret sisteminin kökten değiştirilmesini hedeflemiştir. Osmanlı Devleti, aşiretleri kendi hallerine bırakmak, hatta reis ve ağalarının aşiret üzerindeki nüfuzlarını pekiştirmek için onları ağalar ve beyler aracılığıyla yönetime bağlamıştı. İskân Yasası'nın gerekçesinde eski ve yeni Osmanlı idaresinin yasalarının, fermanlarının ve fetvalarının aşireti, ağalığı, beyliği, bir yönetim şekli olan muhtarlık ve belediye başkanlığı şeklinde gördüğü ve tanıdığı belirtilmiştir. Şükrü Kaya, aşiretlerin ortaçağdan kalma ve toplum arasında birer ayrım yaratıcı kurum olarak artık ortadan kaldırılması gerekliliğini ele almış ve yasa Meclis'te görüşülürken düşüncelerini dile getirmiştir.

123 Aynı yer.
124 *Age*, s.67.

İskân siyaseti, Cumhuriyet döneminde esaslı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Balkan ve I. Dünya Savaşları'nda işgale uğrayan memleketlerden göç edenlerin barındırılması için günü gününe acil önlemler alınması zorunluğu, devletçe esaslı bir iskân siyaseti izlenmesine olanak bırakmamıştı. Lozan Antlaşması'ndan sonra muhacir, mübadil, mülteci ve yangınzede yüz binlerce insanın sevk, iaşe ve iskânları için aileleriyle birlikte hayatlarını sürdürmelerini sağlayacak, zararlarını bir dereceye kadar karşılayacak gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Mübadele ve Teffiz Muamelelerinin İntacı Kati Tasfiyesi Hakkında Yasa'yla mübadele, dağıtım, temlik (bir hakkın başka birine geçirilmesi) işlerinin kesin olarak sonuçlanması işleri bir senede tamamlanmıştır.

Lozan'dan İskân Yasası'na kadar geçen sürede bu önlemler alınmışken daha sonra milli bünyenin korunmasına, sağlamlaştırılmasına, homojenleştirilmesine, göçmenlerin milli kültüre ve çağdaş medeniyete uyumlarının sağlanmasına önem verilmiştir. 1927 yılında genel nüfus sayımı ve iskân siyasetinin esaslarının belirlenmesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sayımla yurdun nerelerinde, ne oran ve miktarda nüfusa ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Buna göre ülkede nüfus yoğunluğu yüzde 18'di. Milli üretimi artırmak ve değerlendirmek için nüfusu artırmanın hem dışardan gelecek Türklerle hem de içerideki nüfusu artırmakla olanaklı olacağı tespit edilirken muhacirlerden topraksız olanların topraklandırılmasıyla da üretimin artırılması hesaplanmıştır. Yörüklerin ve aşiretlerin gezici durumdan yerleşik duruma getirilmelerinin de tarım ve sanayi üretimini artırmaya katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Bu suretle iskân işi, iç ve dış olarak iki aşama halinde ortaya konulmuştu. İç iskân aşaması ülkenin çeşitli iklim, coğrafya, ekonomik koşullara sahip bölgelerinde nüfus yoğunluğunu düzenlemeyi esas almıştır. Çingene, göçebe, Yörük ve aşiretlerin iskân durumu belirlenerek aşiretlerin hükmi şahsiyetleri, çeşitli şekil

ve adlar altında kazanılmış hak halini almış kimliklerini ortadan kaldıracak hükümler tasarıya eklenmiştir.

Yasayla milli birliğin sağlanmasına yönelik uygulamalar devreye sokulmak istenmiştir. Anadili Türkçe olmayan nüfusun birikmesinin yasaklanmasına ve mevcutlarının dağıtılmasına karar verilmiş, bu suretle kültür birliğinin korunması için hükümet yetkili kılınmıştır. Bu hususta yabancıların köylerde yerleşememesi, şehir ve kasaba sınırları içerisinde yabancı nüfus oranının genel nüfusun yüzde 10'unu aşması önlenerek milli bünyenin korunması gözetilmiştir.[125]

Bu amaçla iskân alanları 1, 2, 3, 4 no.lu mıntıkalara ayrılmıştır. 1 no.lu mıntıkalara Türk nüfusunun toplanması, 2 no.lu mıntıkalara istenilen nüfusun nakil ve iskânı, 3 no.lu mıntıkalara dışarıdan gelecek ve mali gücü belirli sınırın üstünde olan Türk muhacirin serbestçe iskânı uygun görülmüştür. 4 no.lu mıntıkalarda ise iskân ve ikamet yasaklanmıştır.

Dış iskân aşamasıyla ilgili olarak gelecek muhacirlerin sağlık, toplumsal, medeni ve kültürel durumları yönünden kabul şartları, tescil işlemleri tespit ve kabul edilmeyecek olanlar hakkında da yasada hükümler vardı. Hem dışardan gelecek muhacirlerin hem içeride nakledilecek kişilerin sevk, iaşe ve iskânına ilişkin uygulamalar ışığında adi iskân, borçlu iskân ve teffize ait yasal yollar düzenlenmiştir.

Yeni tesis edilecek köyler de ortak ihtiyaçları karşılayacak şekilde daha donanımlı kılınmaya çalışılmıştır. Yeni yurtlarına yerleşecek olanlara üretim hayatını canlandırmak için iktisaden yapılacak olan yardımlar, içeride iskân faaliyetini ve ülkeye dışarıdan gelecek olanların rağbetini artıracak içerikteydi. Bu suretle üretici kılınanların iskân durumlarının düzeni ve özellikle içeride nakilleri yapılanlar ile iskân edilen Yörüklerin ve aşiretlerin geçmişle ilgilerini tamamen kesmeleri hedeflenmiştir.[126]

125 *Age*, s.3.
126 *Age*, s.4.

İskân Yasası'yla ilgili tasarı, 07.06.1934 tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Muhacirin İdaresi kurularak bu işe devlet el koymuştu. 1877'den beri Bulgaristan'dan, Romanya'dan, Sırbistan'dan, Yunanistan'dan, Rusya'dan ve başka ülkelerden gelenler Türkiye'de hiçbir düşünceye bağlı bulunmayarak gelişigüzel yerleştirilmişlerdi. Sadece dışarıdan gelenler değil Yörük ve Türkmen gezginci Türkler de yaylalarda, dağlarda kendi başlarına bırakılmışlardı. Kaya, Osmanlı'yı, bu kişileri yaylalardan indirerek yerleşmelerini sağlamadığı ve Türk varlığı içine katmadığı için eleştirmiştir. Farklı dinden, dilden insanlar en güzel şekilde yerleştirilirken Türkler ihmal edilmiştir. Bu yerleştirmede yerli Türkler gelenlere yardım ederek onlara göçmenliğin zorluklarını unutturmaya çalışmışlardır. İslam dininden olan bu göçmenlerin birçoğu Türk soyuyla aynı inançtaydılar. Ancak Türk kültürüne girmemişlerdi. Kendi töre ve göreneklerine bağlı kalmakla beraber dil lehçelerini de bırakmamışlardı. Bu diller, işlenmemiş dil oldukları gibi göçmenler de dillerini bırakmamakta ısrarcı olmuşlardı.

Kaya için muhacir yerleştirmede gözetilmesi gereken hususlara yer vermeyen Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü işlerinden biri de gelenleri gelişigüzel yerleştirmesi olmuştu. Ayrıca gelenler üzerinde devlet buyruğu gevşek kalmış, bu durum da yerleştirme işini karışık hale sokmuştu. Bugüne kadar muhacir işleri için konulan yasalar, emirler, nizamlar, talimatlar muhacirleri hızla yerleştirerek Türk varlığına eksiksiz katamamıştı.[127] Lozan Antlaşması'yla beraber oldukça düzenli bir yolda yerleştirmeyi ancak Cumhuriyet Hükümeti başarabilmiştir.

Yasa; muhacir, mülteci, göçebe ve gezgin Çingenelerin yurda yerleştirilmesinde, Türk kültürüne bağlılık, nüfus yoğunluğu ve dağılımı esas alınarak Bakanlar Kurulu'nca hazırlanmış bir prog-

127 *Age*, s.6.

rama uyulmasını hükme bağlamıştır.[128] Kaya, yasayla nüfus yoğunluğunu artırmak istemiştir. Yurt topraklarının verim kabiliyeti her yerde aynı olmamakla birlikte üçte biri dağlık ve çorak olup üçte ikisi çiftçiliğe elverişliydi. Nüfus yoğunluğu da verim kabiliyetine göre oluşmamıştı. 762.736 km² toprak ve 17.000.000 nüfus mevcuttu. Km²'ye 22,3 kişi düşmekteydi. Doğu Karadeniz'de nüfus yoğunluğu 68 ve Batı Karadeniz'de 32, Marmara Havzası'nda 35, Trakya'da ve Çanakkale'de 25, Gediz ve Menderes Havzası'nda 38, Orta Anadolu'da 22, Akdeniz Havzası'nda 18 ve Gavur Dağları ile Fırat arasında (Malatya, Maraş, Gaziantep ilerinde) 22, Birinci Umumi Müfettişlikte 11 ve Doğuda (Erzincan, Gümüşhane, Erzurum ve Kars illerinde) 15'ti.[129]

Yurdun Doğu Karadeniz Havzası'ndan başka yerlerde çiftçilik bakımından topraklar verim kabiliyetine göre yoğunluğunu bulmamıştı. Kaya, nüfus yoğunluğunun az olduğu yerlere toprağın verimliliğine ve iklim koşullarına göre nüfus yerleştirilebileceğini hesaplıyordu. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesi mevcut nüfusun en az iki katını taşıyabilecek nitelikteydi. Murat Havzası ve Van Gölü etrafı boştu. Kars, Erzurum ve Erzincan illeri de nüfusa muhtaçtı. Akdeniz Havzası verim gücüne göre daha hayli nüfus çekebilecek kapasitedeydi. Özellikle zeytincilik, fıstıkçılık ve meyvecilik ile dağların etekleri ve üzerleri bayındır hale getirilebilirdi. Verim gücü yüksek olan Menderes ve Gediz havzaları dolmuş sayılamazdı.

Trakya'da yoğunluk (25) Balkan Savaşı'ndan öncekine (48) göre azalmıştı. Dağlık olan ve Türklerin bulunduğu Batı Trakya'da nüfus yoğunluğu 103'tü.[130] Orta Anadolu'da boş yerler fazlaydı ama kuraklık tehlikesi içinde bulunan bu kısımda sulama düzeni

128 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),* İmge Kitabevi, 4. basım, 2008, s.372.
129 TBMMZC, D.4, c.23, s.7.
130 *Age,* s.7.

kurulmalıydı. Kaya, kuraklığı, yerleştirmede birinci derecede göz önünde tutulması gereken bir etken olarak görerek buralarda yerleştirilenlere en az geçimlerini sağlayacak miktarda sulak toprak vermeyi gerekli görüyordu.

Kaya, iskân meselesini sadece muhacirleri, içeride göçmen halinde olanları topraklandırma ve yerleştirme meselesi olarak düşünmemişti. Kaya'ya göre yurtdışından da insanların gelmesine ihtiyaç vardı. Bu bakımdan sadece çiftçilik bakımından değil sanat ve ticaret bakımından da incelemeler yapılıp buna göre yerleştirmenin planlanması gerekiyordu. Verimli toprakların altını üstünü işlemek, kurulmuş ve kurulacak olan şehir, kasaba ve köyleri birbirine bağlamak da yine iskânla halledilecekti.

Kaya, yerleştirme işini bilimsel esaslara göre yaparak dağınık Türklerin göçebe yaşayışına son vermek ve kültür işini temelli çözümlemek niyetindeydi. Yasa bu bakımdan, değişik dille konuşan Türk unsurlarını Anadolu Türklüğü içinde eriterek uluslaşmayı pekiştirmeyi hedefliyordu. Kaya, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi yasanın onlara verdiği her türlü hakkı kullanmalarına rağmen Türk bayrağına gönül bağlamayanlara Türk yurttaşlığını uygun görmüyordu. Yasa, öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış ve Türkiye'de yerleşecek olanlara Türk kültürünü benimsetmek için devletin yapacağı işleri açıkça gösteriyordu. Yasa, bu kişileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için yurda daha sağlam bağlamak yollarını içermekteydi. Kaya, "Türküm diyen herkesin bu Türklüğünün devlet için belli ve açık olmasını" istiyordu. Çünkü, "devletin yasalarından her türlü koruyuculuğu ve yararlığı görerek her Türk gibi yurdun bütün iyiliklerini, kazançlarını, verimlerini bol bol almakla beraber Türk duygusunu taşımaz gibi durmak işini bu yasa kökünden kesip atmak"[131] gerekirdi. Kaya, bu kişileri Türk benliğinde yerleştirip eriterek bir kardeş ve yurttaş varlığı yaratmak istemiştir.

131 *Age,* s.8.

Şükrü Kaya, yasanın amacının ülkenin gelişimini ve birliğini sağlamak olduğunu belirtmiştir. Bu durum öncelikle nüfusla daha sonra dışarıdan gelen göçlerle ilgiliydi. Üçüncü olarak da gezgin aşiretlerle ve dördüncü olarak topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla ilgiliydi. Yasanın dört hedefi esas olarak bunlardı.

Kaya, Meclis'te de nüfus meselesinin yeni bir mesele olduğunu, medeniyet ve refah arttıkça nüfusun arttığını dile getirmiştir. Nüfusun yirmi beş senede bir katlandığını düşünen Kaya, bir ülkenin uğrayabileceği en büyük felaketin nüfus kıtlığı olduğuna inanmaktaydı. Bu sebeple yasanın nüfus yoğunluğu fazla olan illerden nüfusu daha az olan illere gidecek olanlara yardım edileceğini vurgulamıştır. Şimdiye kadar çıkarılan yasalar dışarıdan gelen Türk muhacirlerine yardım etmişti. Kaya'ya göre, bir ülkenin asıl nüfus sermayesi dışarıdan gelenler değil, kendi nüfusuydu. Kaya, 18 milyon olan nüfusun 25 sene sonra 35-40 milyon olacağını tahmin etmekteydi.[132]

Yasanın gözettiği hedeflerden bir diğeri de göç konusuydu. Kırım'dan, Mora'dan, Kafkasya'dan gelen muhacirlerin yerleştirildiği ve ülkeye faydalı oldukları görülmüştü. Kaya bundan sonra geleceklerin de üretime katılmalarının sağlanacağını belirtmiştir. Kaya, iç iskân meselesi olarak da göçerlerin durumunu ele almıştır. O dönemde bir milyondan fazla göçer vardı. Doğuda, batıda, hatta Adana'da, Antalya'da, Burdur'da, Isparta'da, Muğla'da bile göçerler bulunmaktaydı. Bu göçerler arasında ne bir hâkim ne bir hekim ne de bir öğretmen vardı. Bu kişilerin sıkıntı içinde yaşadığına inanan Kaya, göçerlerin insani, ahlaki, milli, siyasi terbiyeden yoksun kalmalarını ve kendilerine Cumhuriyet'in nimetlerinin ulaştırılamamasını bir eksiklik olarak görmüştür. Bu kişileri de medeni ve iktisadi bir halde oturtmak gerektiğini açıklayarak yasanın bu sorunlara da çare bulduğunu ifade etmiştir.

132 TBMMZC, D.4, c.23, s.141.

Kaya, "Topraklandırma" adıyla ayrıca bir yasa hazırlanacağının müjdesini vermiştir. Gerek muhacirlerin yerleştirilmesi gerek göçerlerin yerleşik hale getirilmesi gerekse de topraklandırma hususu, tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir millet yaratma düşüncesine yönelikti.

Yasa, bu alanlara yerleştirilecek olanları açıklama yoluna giderek muhacir ve mültecinin tanımını da yapmıştır.

Muhacir: Türkiye'de yerleşmek maksadıyla dışarıdan, bireysel veya toplu olarak gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler, aşiretler ve Türk kültürüne bağlı, belli bir yerde yerleşmiş kimselerdir. Kimlerin ve hangi ülke halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı Bakanlar Kurulu kararıyla tespit olunacaktı.

A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar

B: Anarşistler

C: Casuslar

Ç: Göçebe Çingeneler

D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınmayacaktı.[133]

Mülteci: Türkiye'ye yerleşmek maksadıyla değil zorunluluk nedeniyle geçici oturmak üzere sığınanlardır.

Yasada Türkiye iskân bakımından üç çeşit alana (mıntıka) ayrılmıştır:[134]

A) 1 no.lu mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusun çoğalması, yoğunlaşması istenilen yerlerdir.

B) 2 no.lu mıntıkalar: Türk kültürüne katılması istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

C) 3 no.lu mıntıkalar: Yer, sağlık, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve düzen sebepleri ile boşaltılması istenilen, iskân ve ikameti yasak edilen yerler.

---

133 *Age*, s.142.

134 *Age*, s.141.

1 no.lu mıntıkalara yerleştirmenin şu esaslara göre yürütülmesi karara alınmıştır:

A: Yeniden hiçbir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntıkaların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin katılmasına izin verilemez.

B: Bu mıntıkalarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler, Türk kültürüne bağlı köyler ile belediye, ilçe ve il merkezleri civarına yerleştirilirler.

C: Bu mıntıkalarda, 1914'ten önce yerleşip anadili Türkçe olan ve I. Dünya Savaşı'nda veya Milli Savaş'ta mıntıka dışarısındaki illere gelmiş ve bu yasa yürürlüğe girene kadar hiçbir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç: Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu gözönünde tutularak bu mıntıkalara alınıp yerleştirilirler.

D: 3 no.lu mıntıkalar halkından veya 1 no.lu mıntıkalar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleri ile birlikte iklim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere 1 no.lu mıntıkalara alınıp iskân edilirler.

E: 1 no.lu mıntıkalar haricindeki iller halkından bu mıntıkalara, aileleri ile birlikte gelip yerleşmek isteyen Türk soylu ve kültürlü asker ve Mülkiye'den emeklileri, yine bu iller halkından ve Türk soyundan olduğu halde bu mıntıkalarda askerlik etmiş olup terhislerinde ailelerini getirerek ve bekar olanlardan da evlenerek yerleşmek isteyenler 17. maddeye göre, iskân edilirler.[135]

2 no.lu mıntıkada aşağıda yazılanlar İçişleri Bakanlığı'nın uygun göreceği yerlerde iskân edilecekti:[136]

A: Dışarıdan gelen muhacirler ve mülteciler,

135 *Age*, s.142.
136 *Age*, s.145.

B: Bu mıntıkadaki aşiretler,

C: 1 ve 3 no.lu mıntıkalardan naklolunanlar,

Ç: 1 ve 3 no.lu mıntıkalar halkından olup bu mıntıkalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler,

D: 1 no.lu mıntıkalarda Türk ırkından olmayanlardan bu mıntıkaya gelip yerleşmek isteyenler.

Aşağıda yazılanlar Bakanlar Kurulu kararı ile nakil ve iskân edilebilirler:

A: Topraksız veya az topraklı çiftçiler

B: Heyelan ve sel gibi afete uğrayan kimseler

C: Verimsiz, bataklık, tehlikeli ve askerlikçe yasak topraklardaki insanlar

Ç: Kültürel, siyasi, idari, içtimai, askeri, iktisadi sebeplerle nakline lüzum görülenler

Türk ırkından olmayanların, dağıtmak suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları zorunlu tutulmuştur. Yer, sağlık, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve güvenlik sebepleri ile hükümetçe iskân ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen 3 no.lu mıntıka halkı, iklime, yaşayış şartlarına göre 1 veya 2 no.lu mıntıkalara nakil ve iskân edileceklerdi. Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları zorunlu tutuluyordu.

3 no.lu mıntıkalara, Bakanlar Kurulu kararı olmadıkça, hiç kimsenin yeniden iskân edilmesine ve oturmasına izin verilmiyordu.[137]

Yasa, muhacir ve mültecilerin kabulünü belli esaslara bağlamıştır. Yedinci maddeyle Türk soyundan olup olmamaya göre farklı iskân belirlenmiştir. Türk soyundan olup hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeye serbest bırakılmışlardır.

137 Aynı yer.

Hükümetten iskân yardımı isteyenler hükümetin göstereceği yerlere gitmeye zorunlu tutulmuştur. Türk soyundan olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yerleşeceklerdi; hükümetin izni olmadıkça buralarda kalacaklardı. İzinsiz başka yere gidenler ilkinde yerlerine çevrilecek, tekrarı halinde Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlıktan düşürülecekti. Türkiye'ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamayacağı da hükme bağlanmıştı.

İçeride nakli, kültürel ve idari önlemler alınmıştır. Halkın daha rahat yaşayabileceği ve üretim yapabileceği alanların oluşturulmasına çalışılmıştır. Toprağı, az olan veya bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık yerlerde bulunan ve geçim araçlarından yoksun köyler ile 3 no.lu mıntıka halkı yaşayış ve sağlık koşulları uygun yerlere nakledilecekti. Evleri dağınık köyler daha uygun merkezlerde toplanacak, obalar ve komlar köyler içine taşınarak yenilerinin yapılması yasaklanacaktı.

Yasayla Türkiye içinde Türk kültürüne bağlı olmayanların Türkler arasında kaynaştırılması da düşünülmüştür. Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin, toplu olmamak üzere kasabalara ve Türk kültürünün baskın olduğu köylere dağıtılıp yerleştirilmesi öngörülmüştür. Casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya ve yabancı gezginci Çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmaya İçişleri Bakanlığı yetkili kılınmıştır.

Ortaçağ ilişkilerine dayanan aşiretlerin durumuna da değinilerek aşiretlere şahsiyet tanıyan aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir belgeye, görgü ve göreneğe ilişkin her türlü teşkilatları, uygulamaları kaldırılmıştır. Yasanın ortaçağ ilişkilerinin ortadan kaldırılmasını açıkça hedeflediği görülmekteydi. Bu yönüyle yasanın sadece iskân meselesi ile ye-

tinmeyip çağdaşlık, ilericilik, laiklik gibi hedeflerinin de olduğu anlaşılmaktadır.

Yasadan önce herhangi bir hüküm veya belge, örf-adet ile aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara bağlı reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı-kayıtsız bütün gayrimenkuller devlete geçiriliyordu. Böylece feodal ilişkilerin temelini oluşturan toprağın bu kesimin bağlantıları koparılmaya çalışılmıştır. Bu kişilerden alınacak toprak, muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanacaktır. Bu durum yasanın 10. maddesindeki A ve B bentlerinde şu şekilde ifade edilmiştir:

> "A: Kanun aşirete hükmî şahsiyet tanımaz. Bu hususta, her hangi bir hüküm, vesika ve ilâma müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilât ve teazzuvları kaldırılmıştır.
> B: Bu kanunun neşrinden önce herhangi bir hüküm veva vesika ile veya örf ve âdetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayitli, kayitsiz bütün gayrimenkuller devlete geçer."[138]

Tapu sicillerinde mülkiyete dair bir kayıt yoksa veya kayıtlar yalnız kişiler adına olup halk arasında bunların aşirete ait olduğu söyleniyor ve aşiret fertleri de bu gayrimenkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa mülkiyet, inceleme üzerine o yerin idare heyetince karara bağlanacaktı.[139] Doğan Avcıoğlu'nun açıkladığına göre, 1933-1934 yıllarında Kaya'nın hazırlattığı toprak yasası tasarısı "toprak ağalarının ellerindeki tapusuz hazine arazilerine; devlet tarafından el konularak, topraksız köylüye dağıtılmasını"

138 *Age*, s.143.
139 Aynı yer.

öngörmüş, fakat tasarı Tarım Bakanlığı ve Danıştay tarafından reddedilmiştir.[140]

Aşiretlerin tapuya kaydı olmayan topraklarının alınmasıyla yetinilmemiş aynı zamanda toplumla bağlarının kesilmesi de düşünülmüştü. Aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınır boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından sakınca bulunanlar, aileleriyle birlikte uygun yerlere göç ettirilecekti. Böylece aşiretler Türk kültürü içinde eritilerek zararlı tutumlarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu uygulama sırasında aşiretler arasında ayrım yapılmıştır. Türk olup da Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiret fertlerinin dağınık olarak 2 no.lu mıntıkalara (Türk kültürüne katılması istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler), Türk kültürlü göçebe aşiret fertleri sağlık ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirilecek, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler gereğine göre Türkiye dışına da çıkarılabilecekti. Asım Us'un anılarından anlaşıldığı kadarıyla Kaya, iskân yasasıyla doğu bölgesinin güvenliğinin sağlanması için Kürt nüfusun Türk nüfusuna göre 1/2 oranında bırakılmasını hedeflemiştir. Böylece Kaya, "şark vilayetlerindeki Kürt meselesi halledilirse som (katışıksız) Türk bir devlet haline" gelineceğini düşünmüştür.[141]

Anadili Türkçe olmayanların Türkiye içinde ayrı bir öbek olarak yerleştirilmemeleri de öngörülmüştü. Bu kimselerin toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle kurması, işçi ve sanatçı kümesi haline gelmesi veya bu kimselerin bir köyü, mahalleyi, işi veya sanatı kendi soydaşlarına bırakması yasaklanmıştı.[142] Böylece bu kimselerin Türkçe öğrenmeleri ve milli bünyeye katılmaları sağ-

140 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap,* Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s.489.

141 Asım Us, *Hatıra Notları (1930-1950),* Vakit Matbaası, İstanbul, 1966, s.93.

142 TBMMZC, D.4, c.23, s.144.

lanmış olacaktı. Bu kimseler gereklilik durumunda toplu olmamak üzere başka yerlere naklolunacak ve vatandaşlıktan çıkarılabileceklerdi. Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen yabancıların oranının belediye sınırı içindeki nüfusun yüzde 10'unu geçmemesi ve ayrı mahalle kuramayacakları da hüküm altına alınmıştır. Bu yolla bu kimselerin Türklerden ayrı bir varlık olarak yaşamalarının önüne geçilmeye çalışılmış ve Türk kültürüyle çabucak kaynaşmaları sağlanmak istenmiştir.

Yerleştirilen kişilere devlet yardımı da düşünülerek iskân siyasetinin halkın yararına en uygun şekilde uygulanmasına çalışılmıştır. Devlet, muhacir ve mülteciler ile gümrükten muaf eşyalarını ve hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yollar üzerinde değilse buraya en yakın istasyon veya limana kadar parasız nakledecekti. Ayrıcalıklı nakliye, tahmil ve tahliye şirketleri bu kimseler ve onların eşyaları, hayvanları hakkında asgari tarifelerini uygulayacaklardı.

2, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14. maddelerdeki düzenlemeyle içeride bir yerden diğer yere naklolunanlardan ve dışarıdan kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyacı olan kişiler iskâna tabi tutulacaklardı. Kendilerinin kişisel, ev, sanat ve ticari eşyaları, aletleri, yiyecekleri, tohumlukları, koşum ve damızlık hayvanları ve gümrükten muaf bütün eşyaları ayrıldıkları yerden karşılanacaktı veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları hükümetçe verilecekti. Bunların hareket ettikleri veya sınırlarımızdan içeriye girdikleri günden iskân edildikleri güne kadar geçen sürede ve iskânlarından itibaren bir yıl içinde yatacakları yer, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri hükümetçe karşılanacaktı. Bunlardan çok fakir olanlara bir defalık giyecek de hükümetçe verilecekti.[143]

Hükümetçe naklolunanlardan ve kendi olanaklarıyla gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyacı olmayanlara ve serbest iskân

143 *Age*, s.145.

isteyenlere hükümetçe masraf yapılmayacak, ancak imkân olan yerlerde bunlara toprak, ev için arazi, bağ ve meyvelik yeri verilecekti. Masrafları kendilerince ödenmek şartıyla nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak hükümetçe düzenlenerek temin edilecekti. İskân yerlerini bırakarak serbest iskân isteyenlere, verilmiş olan yapılar ve topraklar ve yapılan masraflar peşin olarak geri alınmak şartıyla İçişleri Bakanlığı'nca serbest iskân izni verilebilmekteydi.

Yasada iskânın nasıl yapılacağı ve toprağın ne miktarda hangi kimselere dağıtılacağı da belirlenmiştir. İskân, bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri, mütedavil (kullanılan, elden ele geçen) sermaye; çiftçilere de ayrıca yeterli toprak ile çift hayvanı, alet, tohumluk, ahır ve samanlık yeri vermekle gerçekleştirilecektir.

Köylerde, kasabalarda sanatkârlara dükkândan ayrı, hakkına düşen payın yarım miktarı toprak da veriliyordu.

İskân derecesini gösteren toprak dağıtım cetveli şu şekildedir:

I- Ziraat topraklarında:

A: İki nüfuslu bir aileye:

	En az dekar	En çok dekar
İyi Topraklardan	30	45
Orta "	45	60
Aşağı "	60	90

B: İkiden fazla her nüfus için aşağıdaki miktarlar ekleniyordu:

	En az dekar	En çok dekar
İyi Topraklardan	10	15
Orta "	15	20
Aşağı "	20	30

II- A: İki nüfuslu bir aileye:

Kasaba ve şehir civarlarında sulu bostan yerleri ile kurulu bağ ile yetişkin, verimli narenciye bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlık ve her çeşit meyve bahçelerinden aşağıdaki topraklar verilecekti:

En az dekar	En çok dekar
6	15

B: İkiden fazla her nüfus için (2) dekar artırılır.

III- Bir aileye yukarıdaki 1. veya 2. bentlerdeki yerlerin birisinden veya bu hesaplamaya göre bir oran dahilinde her ikisinden toprak verilmekle beraber her aileye bağ ve meyvelik yapmak üzere (2-5) dekar bağ ve meyve yeri verilmiştir. Ancak bu yerler üç yıl içinde bağ ve meyvelik yapılmadığı takdirde geri alınacaktır.

İki yıl zarfında verilen bağ ve meyvelik yerlerini imar edenlere talep ederlerse yeniden on dekar bağ yeri ve meyvelik verilebilecektir. Ancak üç yıl içinde imar edemedikleri kısımlar geri alınacaktır. Geri alma süresi hastalar için iyi olduklarından ve küçükler için rüşt yaşına girdiklerinden itibaren hesap olunuyordu. Bütün yerlilere ve ihtiyaçsız muhacirlere de aynî suretle bağ yeri ve meyvelik temin edilebilecektir. Bu topraklar imarı izleyen zamanda, süreye bakılmaksızın tapuya bağlanıyordu.

IV- Muhacir ve mültecilerden yüksek okul mezunları ile Türkiye'ye veya Türk Milletine iyi hizmetleri geçtiği hükümetçe tasdik olunanlar için 1., 2. ve 3. fıkralardaki miktarlar bir misli, lise ve bu derecedeki okul mezunlarına üçte iki ve ortaokul mezunlarına üçte bir fazlasıyla verilmiştir.

V- 1 no.lu mıntıkaya iskân edilen mütekaitlerin ve 2 ve 3 no.lu mıntıkalardan 1 no.lu mıntıkaya naklolunan Türk ırk ve kültürüne mensup olanların yüksek, lise veya bu derecedeki okul ve ortaokul mezunlarına da hisseleri IV. bentteki fazlaları ile beraber verilmiştir.

İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkârlara aşağıda yazılı topraklardan dağıtılacaktı:[144]

A: Kaynağı ve türü ne olursa olsun bütün milli topraklar,

B: Kasaba, şehir ve köylerin sınırları içinde bulunan mera, baltalık ve fundalık gibi orta malı olup hükümetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklar,

C: Kasaba, şehir ve köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan boş yerler,

Ç: Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda, Bakanlar Kurulu kararı ile uygun görülen yerler,

D: Hükümetçe satın alınacak veya istimlak olunacak çiftlikler ve topraklar.

İskânda, hükümetçe verilen talimata göre yapı yapılması için malzeme veya para verilebilmekte veya yapıda kendileri de çalıştırılabilmekteydi. İskân için devlet ormanlarından parasız kereste verilmesi ve bu yapıların yapılmasında asker, devlet memuru ve işçilerini ve araçlarını kullanmak da olanaklı kılınmıştır.

Yeniden kurulan veya canlandırılan köylere orta malı olarak mevcut nüfusun ortak ihtiyacına uygun okul, cami, köy odası, karakol, pazar, harman ve mezarlık yerleri, otlak, sulak yerler, orman, baltalık ve başka ortak ihtiyaçlara gerekli yerler parasız veriliyordu. Okul odası, çeşme, su yolları, kuyu, sarnıç ve sulama tertibatı da hükümetçe yapılabilir veya tamir edilebilirdi.

Hükümet iskân meselesinde bazı zorunluluklar da tespit etmiştir. Bunlardan biri 3 no.lu mıntıkalardan zorunlu nakledilenlerin, menkul mallarını birlikte götürebileceğine dairdi. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak devlete geçiyordu. Tasarruf belgesine bağlı olanların sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üze-

144 TBMMZC, D.4, c.9, s.147.

rinden, tapu ve vergi değerleri olmayanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer "istihkak mazbatası" verilmiştir.

Hükümetçe naklolanlar veya kendi istekleriyle göç edenler bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye edeceklerdi. Bu süre içinde tasfiye etmeyenlerin menkul ve gayrimenkul malları devletçe tasfiye olunacaktı. İsteyenler gayrimenkullerine karşılık hükümetten istihkak mazbatası alabilecek, bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak devlete geçecekti. İstihkak mazbataları önce sahiplerine gittikleri yerde iskân için verilen menkul ve gayrimenkul mallara mahsup edilecek, kalanları için yerleştikleri il içinde Hazine'nin mülk ve toprak artırmalarında nakit para alınacaktı. Bir aileye istihkak mazbatası karşılığı olarak iskân sınırının iki katından fazla toprak verilemeyecekti.

1, 2, 3 no.lu mıntıkalarda iskân edilecek kişilerin iskân edilecekleri yerlerde oturma ve gayrimenkulleri ellerinde bulundurma süreleri belirlenerek iskânda süreklilik hedeflenmiştir.[145] Buna göre; hükümetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 no.lu mıntıkada hükümetçe yerleştirilen kimseler yerleştirildikleri yerde en az on yıl oturmalıydılar. Bunlar İçişleri Bakanlığı'nın izni olmadıkça başka yerleri yurt edinemezdi. Başka yerlere izinsiz gidenler yerleştirildikleri yere geri döndürülecekti. 1 ve 3 no.lu mıntıkalardan 2 no.lu mıntıkaya naklolunan ve 2 no.lu mıntıkada 9., 10. ve 11. maddelere göre bir yerden başka yere nakledilenler on yıl sonra dahi Bakanlar Kurulu kararı olmadıkça başka yerlere gidip yurt edinemeyecekti.

1 ve 2 no.lu mıntıkalara yerleşenlere borçlu ve borçsuz iskân yoluyla verilen gayrimenkuller on yıl süreyle hiçbir suretle satılamayacak, bağışlanamayacak, rehin edilemeyecek, haciz olunamayacaktı. Bir tek hükümetin izni ile Ziraat Bankası'na bırakılması uygun görülmüştü.[146]

145 *Age*, s.148.
146 *Age*, s.148.

Muafiyetler de belirlenerek iskân edilecek kişilerin, mallarını kolaylıkla Türkiye'ye getirmeleri ve hızlı bir şekilde üretime katılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bu muafiyetlerden gümrüğe özgü olanlar şunlardı:

1) Bir aile için:

A: Kişisel ve ev eşyası tam olarak,

B: Meslek ve iş eşyası aşağıdaki şartlar ile gümrükten muaf oluyordu.[147]

Çiftçi: Çift hayvanları, arabaları, araba ve koşum takımları, çiftçiliğe mahsus her türlü alet ve edevatı, makineleri, damızlık hayvanları, tohumluğu, yiyecekleri ve aşlıkları tam olarak, büyük ve küçük hayvanlarla zirai ürünlerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarı.

Sanatkâr: Her türlü sanat aletlerini ve makineleri, söküp getirecekleri fabrikaları, aletlerini eksiksiz, fabrika üretiminden ve hammaddelerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarı (trikotaj fabrikası makineleri ve kauçuk sanatları ürününden olan ayakkabıları hariçtir. Ancak kişiye özel ve kullanılmış küçük trikotaj makineleri muafiyetten yararlanırlar.)

Tüccar: Önceden beri sattıkları ticaret mallarından değeri 12.000 liraya kadar olan miktarı (şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliler ve gümrüğe tabi maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayi üretiminden olan ayakkabılar hariç).

2) Bir cemaat için (bir köy ve mahalle veya cemaate ait kullanılmış eşya):

A: Bütün okul eşyası,

B: Bütün cami eşyası,

C: Vakıflara ait eşya ve mahsuller,

147 Aynı yer.

Ç: Köy ve mahalle odası eşyası, hatıralar ve cemaate yadigar eşya,

D: Köyün ve mahallenin orta malı olan boğalar, aygırlar, tekeler, koçlar ve damızlık bütün hayvanlar,

E: Köy veya mahallenin harman, orak makinesi ve traktör gibi ortak ziraî makine ve aletleri, köy değirmeni ve un fabrikası gibi müşterek sanat fabrika ve makineleri.

Muhacirler ve mülteciler belirtilen maddeler dışında da menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli veya ellerinde bulunan nakitleri karşılığında Türkiye'de yapacakları sanat, ticaret veya tarım eşyası getirebilirlerdi. Bu şekilde getirilecek eşya, gümrük ve benzeri resimlere tabi olacaktı.[148]

Muhacirler, mülteciler, 1 no.lu mıntıkada iskân edilenler, bir yerde yurtlandırılan göçebeler ve bir mıntıkadan öteki mıntıkaya hükümetçe naklolunup iskân edilenler aşağıdaki muafiyetlerden yararlanacaklardı:

1) Vergi Muafiyeti

A: 1 no.lu mıntıkaya iskân edilenler yerleştirildikleri yıl sonundan başlayarak, beş yıl ve 2 no.lu mıntıkada yerleştirilenler, yurtlandırıldıkları yıldan başlayarak üç yıl toprak, yapı, kazanç, muamele ve yol vergilerinden muaf tutulurlar. Yeni yapılar bina vergisi yasası muafiyetlerine tabidir.

B: Bu yasa hükümlerine göre hükümetçe temlik edilen toprak ve yapılardan bu temlik dolayısı ile veraset ve intikal vergisi, ferağ (mülkü başkasına bırakma) harcı ve resmi alınmaz.

C: Noterce yapılacak borçlanma senetleri pula, harç ve ücrete tabi değildir.

148 *Age*, s.149.

2) Tapu Muafiyeti

Gerek parasız gerek borçlu ve gerekse peşin paralı olarak verilen bütün yapı ve toprakların senedi verilerek harçsız ve pulsuz tapuya bağlanmıştır. Temlik ve teffiz, kıymet takdiri, borçlanma ve ipotek konup kaldırma muameleleri hiçbir harca, masrafa ve pula tabi tutulmuyordu.

3) Askerlik Muafiyeti

Geldikleri yıl Şubat'ın 1'inde 22 yaşını bitirmiş olanlar, muvazzaf hizmete tabi tutulmayıp ihtiyata geçirilecek, nüfus kütüğüne yazıldıkları tarihten başlayarak iki yıl geçmedikçe talim, manevra ve başka iş için silah altına alınmayacaktı. Geldikleri yıl, Şubat'ın 1'inde 22 yaşını bitirmeyenler, muvazzaf askerlik hizmetini yapmaya zorunlu tutulmuşlardı. Ancak bunlardan geldikleri tarihte 16-22 yaşında olup da hükümetçe iskân edilenlerin ve hükümetin gösterdiği yerde yurt tutanların muvazzaflık hizmetleri, nüfus kütüğüne kaydoldukları tarihten başlayarak iki yıl geciktiriliyordu.[149] Bu hizmetleri en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı aya indiriliyordu. Hükümetçe iskân edilmeyenler veya gösterilen yerde yurt tutmak istemeyenler, yalnız iki yıllık geciktirme hakkından yararlanacaklardı.

Türkiye içinde bir iskân mıntıkasından diğer bir iskân mıntıkasına hükümetçe naklolarak yerleştirilen vatandaşlardan muvazzaf hizmete tabi olup da bunu henüz yapmamış olanların bu hizmetleri, yerleşecekleri yere vardıkları tarihten başlayarak, iki yıl geciktirilecek ve en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı aya indirilecekti.

Hükümet, iskân edilenlere verilecek toprak, menkul ve gayrimenkul malların kaç taksit halinde olacağını belirten borçlanma ve diğer mali hükümleri de ortaya koymuştur. 1 ve 2 no.lu mıntıkalarda hükümetçe iskân edilmiş veya edilecek muhacirlere,

149 *Age*, s.150.

mültecilere, göçebelere ve naklolulanlara 885 no.lu yasa hükümlerine göre verilmiş veya verilecek olan iskân sınırı içerisindeki sermaye, sanat ve tarım aletleri, hayvan, koşum ve araba takımları, tohumluklar ve 1 no.lu mıntıkalardakilere iskân sınırı içinde verilmiş veya verilecek toprak ve yapılar parasız veriliyordu. Bunlardan önce borçlanmış olanlardan tahsil edilmeyen taksitler tahsil edilmeyecek ve tahsil edilenler de geri verilmeyecekti. Tevzi Cetveli'nin üçüncü bendine göre verilen topraklar da parasızdı.

2 no.lu mıntıkada 885 no.lu yasa hükümlerine göre iskân edilmiş veya bu yasa hükümlerine göre iskân edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara verilmiş veya verilecek yapılar ve topraklar borçlanmaya tabi idi. Borçlanma iskânın sekizinci yılının eylülünde başlamak ve yirmi yılda ve kırk eşit taksitte ödenmek üzere yapılacaktı. Borç yirmisekizinci yılın sonunda tamamen tahsil edilmiş olacak, peşin verenlerin borçlarının yarısı affedilecekti. Bu yasadan önce iskân edilmiş olan muhacirlere, mültecilere, nakledilenlere ve göçebelere borçla iskân sınırı içinde verilmiş olan toprak ve yapıların bedeli iskân edildikleri tarihten sonra sekizinci yılın eylülünden başlamak üzere yirmi yılda ve kırk taksitte tahsil edilecekti.[150]

TBMM'ye sunulan İskân Yasası'nın 48. maddesine gelinceye değin, yasanın diline yapılan eleştirilerin dışında içeriğine yönelik ciddi bir eleştiri olmamıştı. 48. maddenin gündeme gelmesiyle birlikte Mecliste yoğun bir tartışma başlayacaktı. Toprak sahipleri bu maddeye karşı harekete geçip maddenin kabul edilmemesi için mücadele vereceklerdir.

Tartışmanın konusu olan 48. madde şöyle idi:

> "Muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara verilecek olan topraklar ve yapılar dağıtılmazdan altı ay önce ilan olunur. Bu müddet içinde mülkiyet veya herhangi bir

150 *Age*, s.151.

durum dolayısı ile istihkak iddia edenler, o yerin hükümetine ve ihtilaf hasıl olursa mahkemeye müracaatla haklarını ispat ettikleri takdirde mallarına aynen tesahup ederler (sahip olurlar). Bu müddeti geçirdikten sonra bedelen başka hiçbir iddia dinlenemez."[151]

Toprak dağıtımıyla ilgili 48. madde ve bu maddeyle bağlantılı 49. ve 50. maddeler de itiraz konusu olmuştur. 48. maddeye göre, dağıtılacak boş topraklar 6 ay öncesinden ilan edilecek, tapusu olanlar bu süre içinde ilana itiraz edecekti. Haklı olduğu anlaşılırsa o toprak listeden çıkarılacaktı. 49. madde ise dağıtılan yapı ve toprakların geri alınmayacağını, ancak hak sahipleri ortaya çıkarsa bir yıl içinde başvurarak hazineden topraklarının bedelini alabileceklerini düzenliyordu. Süreyi geçirenler hak sahipliğini yitirecekti. 50. maddeye göre de, değişik nedenlerle başka bir yere yerleştirilen veya iskân yerini terk edip 5 yıl geri gelmeyenlere verilmiş olan yapı ve topraklar başkalarına verilip tapu kaydı buna göre değiştirilecekti. Tartışma, ihtiyacı olanlara verilecek toprak ve emlakin, yıllar sonra bile olsa, bir sahibi ortaya çıkarsa iade edilmesini isteyenlerle, toprak dağıtıldıktan sonra yeni sahibinin üzerine tapulanmasını ve bir daha geri alınmamasını isteyenler arasında sürmüştü.

İtirazlar, 48. madde okunduğunda Adliye Komisyonu sözcüsü Trabzon Milletvekili Raif Bey'in, maddeyle ilgili açıklama yapmak amacıyla söz istemesiyle başlamıştır. Raif Bey, Adliye Komisyonu'nun bu maddenin çıkarılmasını istediğini fakat kabul edilmeyerek maddenin Karma Komisyon tarafından konulduğunu belirtmiştir. Tasarının içeriğinin bu maddedeki amacı karşıladığını ve muhacirleri yerleştirelim derken yerli halkın göçmen durumuna düşeceğine dair itirazını öne sürerek bu maddenin tasarıdan çıkarılıp Adliye Komisyonu'nun hazırladığı şu hükmün maddeleştirilmesini istemiştir:

151 *Age*, s.153.

> "Trakya'da iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden hükümetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir ve bunların eski kayıtları terkin olunur. Bu gayrimenkul sahipleri zuhur eder (ortaya çıkar) ve başka bir yere iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak ve yapı verilir."[152]

Raif Bey, Trakya bölgesi için düzenlenen bu maddenin konulmasını Adliye Encümeni adına teklif etmiştir.

Anlaşıldığı üzere, değişik komisyonların bir araya geldiği zamanlarda yapılan toplantılarda maddelerin tasarıya girmesini önleyemeyen Raif Bey ve diğer milletvekilleri, maddeler Meclis'te okunurken önlemeye çalışmışlardır.

Raif Bey'den sonra söz alan Karma Komisyon Sözcüsü olan Kütahya Milletvekili Mehmet Bey, yasanın amacının işlenmemiş boş toprakların dağıtımı olduğunu söylemiştir. Dağıtılacak toprakların ilan edilerek 6 ay içinde itiraz edileceğini, itiraz haklı bulunursa o yerin listeden çıkarılacağını, dağıtımdan sonra yine de mağdur olan çıkarsa 1 yıl içinde bedelini alabileceğini, fakat 3-5 yıl geçtikten sonra birisinin, tapu gösterip toprağı işleyen kişiyi tarlasından çıkarıp atmasının uygun olmayacağını iddia etmiştir. Muhacirlerin iskânını ve mal sahiplerinin çıkarını sağlama meselesinin sadece Trakya'ya özgü olmadığını belirterek Trakya için ayrı hüküm koymayı uygun bulmamıştır.

O halde madde karşıtlarının, maddelerin içeriğine doğrudan değil dolaylı gerekçelerle karşı çıktıları ve böylece aslında kendi kişisel çıkarlarını savunuyor olmalarını örtbas etmeye çalıştıkları fikrine varılabilir.

Bursa Milletvekili Rüştü Bey, 1771 Sayılı Yasa'da, verilen malın geri alınamayacağı hükmünün bulunduğunu belirtmiş, Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey de "devletinse alınmaz,

152 Aynı yer.

ama şahsınsa alınır"[153] diye Rüştü Bey'e karşı çıkmıştır. Rüştü Bey dağıtılan toprağın yeni sahibi tarafından işlenmesinden sonra birisinin "burası benimdir, tapum vardır" demesinin iskân edilen kişiyi mağdur edeceğini söyleyerek Anadolu'da 11 yıl geçtikten sonra bile muhacire verilen toprağın geri alınıp eski sahibine iade edildiğini belirtmiştir. Rüştü Bey de meselenin sadece Trakya'da değil diğer yerlerde de yaşandığını açıklayarak maddenin Trakya'ya özgü kılınmasına karşı çıkmıştır.[154]

Kayseri Milletvekili Sait Azmi Bey, askerlik hizmeti için cepheye giden bir vatandaşın okulun, caminin kapısına asılan ilanı görmeyeceği için itiraz edemeyeceğini ve mülkiyet hakkını yitireceğini ileri sürmüştür. Okul ve cami kapısına asılan bir ilanla dava hakkının engellenmesinin Anayasaya ve Medeni Kanun'a aykırı olduğunu savunmuştur.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Raif ve Sait Beylerin itirazlarının yerinde olmadığını düşünmekteydi. Şükrü Kaya, bu yasayla devletin terk edilmiş boş araziyi dağıtacağını, dağıtıldıktan sonra birisinin tapu göstererek toprak sahibini dışarı atmasının uygun olmadığını savunmuştur. Eğer böyle bir hak iddia edilirse köylünün elinden toprak alınmayıp, hak sahibine devletin bedelini ödeyeceğini belirtmiştir. Kaya, toprağı sınırlı olan Trabzon'da 20-30 dönümü olanın bile zengin sayıldığını, 200 dönüm toprağı olan ve bu toprağı nasıl kazandığı belli olmayan birisinin, tapu göstererek toprak üzerindeki köylüleri çıkarıp attığını örnek olarak vermiştir. Bu kişilerin topraktan çıkarılması yerine bedelinin verilmesinin mülkiyet hakkına tecavüz olmadığını savunmuştur.[155]

Muhacirlere dağıtılan sınır boyundaki Sazlıklar Köyü'nün tapusunu gösteren şahsın bu tapuyu nasıl ve ne zaman ele geçirdi-

153 *Age*, s.154.
154 Aynı yer.
155 *Age*, s.155.

ğinin belli olmadığını[156], Gökabat Körfezi'ndeki yerlilerin sıtmayı göze alarak bataklığı kuruttuklarını, kanallar açtıklarını, ekip biçtiklerini belirten Kaya, sonra da bir şahsın gelip toprakların kendisine ait olduğunu söyleyip bunları dışarı attığını açıklayarak bu gibi pek çok örneğin bulunduğunu söylemiş ve imar edilen arazinin daima bir sahibinin ortaya çıkacağını öne sürmüştür. Şükrü Kaya, böylece bundan önceki iskân yasalarının uygulamalarında eksik kalan yanlarının olduğunu ortaya koyarak bu yasanın da bu tür mağduriyetlere neden olmamasını gözetmeye çalışmıştır.

Şükrü Kaya, Raif ve Sait Beyleri ikna etmek için mülkiyet hakkının mutlaka korunacağını ve tanınan süre azsa bir sene, üç sene uzatılabileceğini söylemiştir. Fakat on sene orada hayat geçiren ve yerleşen bir muhaciri on sene sonra bütün emeğinden mahrum ederek göçebe haline koymanın doğru olmadığını vurgulamıştır. Muhacirin, köylünün topraklarına değil, boş yerlere oturtulacağını belirterek mülkiyet hakkının çiğnenmeyeceği güvencesini vermiştir.[157]

Kaya, köylünün üretim yapar hale getirdiği toprağı, sonradan eski sahibinin veya tapuyu nasıl ele geçirdiği belli olmayan birinin ortaya çıkarak köylünün elinden aldığını örneklerle açıklamasına rağmen mülkiyet hakkı kavramı öne sürülerek maddeye itirazlar sürecektir. Görüldüğü gibi toprak sahibi, toprağını işine yaramadığı için yıllarca boş bırakmakta, devletin ilanını görmezden gelmekte, köylü toprağı işledikten sonra toprağın sahibi olduğu aklına gelmektedir. Kaya, bu tür uyanıklıkların da önüne geçmek istemiştir.

Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher, sadece boş toprağın değil toprağı bol olanın da toprağının elinden alınıp topraksızlara

156 İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1990; Suat Aksoy, *Yüz Soruda Türkiye'de Toprak Reformu*, Gerçek Yayınevi, 2. basım, İstanbul, 1971, s.55-56.

157 TBMMZC, D.4, c.23, s.155.

dağıtılabileceğini öngörüyordu. Kaya, arazisinin sınırını "filan dağdan filan dağa kadar" diyen insanların olduğunu, tapusunu göstererek "Medeni Yasa diye, tasarruf hakkıdır diye bir fatihi doyuracak kadar ellerinde arazi bulunduranlara bu kadar toprağı bırakamayacaklarını"[158] savunuyordu.

Ziya Gevher, bu kadar bol toprağın bir kişinin elinde olmasının mülkiyet hakkı kapsamına girmesini eleştirerek mülkiyet hakkına bakılmaksızın bu toprakların topraksızlara, az topraklılara dağıtılması gerektiğini ima ediyordu.

Sahipsiz boş toprakların dağıtılmasının yanında bazı kişilerin elindeki büyük toprakların da kamulaştırılıp dağıtılması düşünülmekteydi. Şükrü Kaya, bedeli verildikten sonra kişinin mülkiyet hakkının biteceğini söyleyerek bunun yolunu açıyordu. Bunu sezen büyük toprak sahipleri, yasanın Trakya'da uygulanması veya okul ve camilere asılacak ilanların görülemeyeceği, bunun mülkiyet hakkının ihlali olduğu gibi gerekçelerin arkasına sığınarak maddeyi engellemeye çalışıyorlardı.

Trabzon Milletvekili Raif Bey, Şükrü Kaya'nın sözlerine karşı çıkarak en önemli şeyin tasarruf güvencesi olduğunu, bu güvence olmadan hiç kimsenin mülküne sahip çıkamayacağını, Medeni Yasa'nın tapuda kayda geçmiş, iyi niyete dayanan her türlü kazancı koruduğunu, bu hüküm varken buraya "verilen mal geri alınamaz" diye bir hüküm koymanın anlamsız olduğunu belirtmiştir. Raif Bey, görüşünü desteklemek için ülke nüfusunun ¾'ünün çiftçi, az topraklı ve toprağına bağlı olduğunu, yurt savunmasına da onun için koştuğunu, tapusunu yastığının altında altın gibi sakladığını savunmuştur. Raif Bey, Kaya'nın, toprağı işlemeye başlayan kişinin yıllar sonra arazisinden tapu gösterilerek atıldığı ve bu durumlarla Anadolu'nun her yerinde karşılaşıldığı fikrini abartılı bulmuş, birkaç bin muhacir için on dört milyon insanın tasarruf güvenliğinin tehlikeye gireceğini öne sürmüştür. Bazı ör-

158 Aynı yer.

nekler var diye yasaları değiştirmenin anlamlı olmadığını söyleyen Raif Bey, milletvekillerini etkilemek için şöyle konuşmuştur:

> "On tane olsun, yirmi tane olsun, yirmi misal var diye, bütün ana kanunları değiştirelim mi? Bu şu demektir. Bütün cihana karşı bizim yasalarımız tasarruf emniyetini temin etmiyor, biz gelen muhacirlere hususi hak ve ayrıcalık vereceğiz demek olur."[159]

Raif Bey, 5-6 yıl toprağın başından ayrılınca toprağın elden çıkmasının doğru olmadığını, altı ay içindeki ilandan kimsenin haberi olmayacağını düşünmekteydi. Dağıtılan toprağın eski sahibine devletin bedelini ödeyecek olmasına da, devletten hak edilenin güçlükle alınmasının da uygulamada hiçbir değeri olmayacağını öne sürerek itiraz etmiştir. Raif Bey, kamulaştırılmasından sonra arazinin sahibinin çıkması durumunda devletin yapacağı ödemenin ne kadar olacağının tartışmalı olduğunu öne sürerek maddenin geçmemesine çalışmıştır. Bütçeye bu amaçla konulan ödeneğin yeterli olmayacağını da sözlerine eklemiştir.[160]

Raif Bey hem çiftçinin tapusunu yastığının altında altın gibi sakladığını hem de "tarlasının dağıtılacağı" ilanını 6 ay gibi kısa bir sürede göremeyeceğini söyleyerek kendisiyle çelişen bir tarzda konuşmuştur. Raif Bey, büyük toprak sahiplerini korumak için küçük toprak sahibi çiftçilerin haklarını koruduğunu da öne sürmüştür.

Şükrü Kaya, mahalli idarelerin tapu kaydı olmayan sahipsiz boş yerleri ilan edeceğini, 6 ay içinde bir sahibi çıkarsa verileceğini, çıkmazsa dağıtılacağını, dağıtıldıktan sonra yine de bir sahibi çıkarsa devletten toprak yerine bedel alabileceğini söyleyerek maddeyi yinelemiştir. Ekili-dikili bir arazinin başka birine geri verilmeyeceğini bir kere daha vurgulayıp bunun tasarruf huku-

159 *Age*, s.156.
160 Aynı yer.

kuna aykırı olmadığını, istenirse daha güvenceli olması açısından "dağıtılacak arazinin hiç kimse adına tapu kaydı olamayacağı" yolunda bir hüküm eklenebileceğini de bildirmiştir.

Kaya'nın bu sözlerine Raif Bey "bu da kötü, ülkede tapusuz arazi tapuludan çoktur" şeklinde itiraz etmiştir. Kaya, Raif Bey'in sözlerindeki çelişkiyi vurgulayarak amacının toprağın işlenmesi olduğunu ve tapu kaydına kayıt konarak sorunun çözülebileceğini iddia etmiştir:

> "Siz bu memleketin tapusuna itiraz ediyorsunuz; tapuda mukayyet (kayıtlı) olmayan arazi dersek daha fena olur, diyorsunuz, elimizdeki tapuları altın gibi yastığımızın altına yatırırız dediniz, kabul ettim. Şimdi de daha fena diyorsunuz. Niçin daha fena olsun? Trakya ile Anadolu arasında ne fark vardır? Tapuda bu kaydı olmayan arazi diyelim, artık hiçbir mahzur kalmaz.
> Arkadaşlar; maksat vatandaşın malını hariçten getirilecek muhacirlere yağma ettirmek değildir. Memleketin toprağını, memleketin çocuğuna verip işlettirmektir. Mal sahibine haiz olduğu tasarrufun kıymeti de verilecektir. Arada muhacir, yerli farkı diye bir şey yoktur. Verilecek tarlanın içerisinde yabancı adamların da mevcuttur. İngilizinki de vardır, Yunanınki de vardır. Yerleştirilecek yalnız Türklerdir. Tapu kayıtlarını muhterem tutalım ve bunun için bir fıkra koyalım."[161]

Kaya'nın "sahipsiz, boş, tapuda kaydı olmayan arazi" biçiminde belirttiği toprakların dağıtılması fikrine Raif Bey, tapusu olmasa bile, yine de o yerin eski bir sahibinin bulunabileceği, çünkü tapusuz mülkün tapulu mülkten daha fazla olacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Bu durumda devlet istediği yurttaşa, tapusuz, boş bir araziyi bile ileride herhangi bir sahibi ortaya çıkabileceği dü-

161 *Age*, s.157.

şüncesiyle dağıtamayacaktı. Yine bu durumda herhangi bir yerdeki boş bir araziyi, tapusu olmasa bile bir başkası sahiplenebilecek, fakat sahiplenen kişi muhtaç yurttaş olmayacaktı. Raif Bey de, "tapuda kayıtlı olmayan" denirse sakıncanın azalacağını, fakat çoğu yerin tapusunun olmadığını, bazı arazinin tapusu çıktığı halde zavallı köylünün parası olmadığı için arazisini alamadığını öne sürmüştür. Türk köylüsünün yağmacı olmadığını, istila gören çoğu yerlerin henüz devlet yazımına geçmediğini belirten Raif Bey, eğer bu maddeler kabul edilirse, zavallı köylünün mallarının elinden alınacağını iddia etmiş ve "tapusuz yerler devletindir, diye hüküm koyarsak, sonra feryatları dinlemekten baş alamayız, önüne geçemeyiz"[162] diye görüşlerini savunmuştur. Kendi memleketinde on bin arazisi tapusuz nüfusun olduğunu ama bu kişilerin vergi verdiklerini dolayısıyla yasalar yapılırken ülkenin özel durumunun dikkate alınması gerektiğini açıklamıştır.

Şükrü Kaya, yasanın köylüyü zarara sokmayacağını, amacın köylünün toprağını elinden almak değil, büyük arazileri alıp köylülere vermek olduğunu ifade etmiştir. Köylünün, küçük çiftçinin endişe etmesine gerek olmadığını söyleyen Kaya, hiç kimsenin köylünün toprağına yan gözle bakamayacağını da sözlerine eklemiştir. Köylünün tarlasına haciz koydurtulmayacağını ve köylünün tarlasını alıp çiftlik kuranlara engel olunacağını da belirten Kaya için amaç, işlenmeyen toprakları işleyen ellere vermek ve bu suretle işlenmeyen toprakları bayındır bir hale koymaktı. Karma Komisyon Sözcüsü Mehmet Bey, yasanın tapulu malı hedef almadığını, on dönüm arazisi olan bir çiftçinin hakkına ilişilmeyeceğini, tapusu yoksa bile vergisinin ödenmesinin tapuyu almak için yeterli olacağını belirtmiştir.

Raif Bey ve sözcülüğünü yaptığı grup, Şükrü Kaya ve komisyon sözcüsü Mehmet Bey'in sözleriyle ikna olmayıp, bu maddenin çıkarılmasında ısrarlı olmuşlardır. Oturum başkanı dört kişinin

162 *Age*, s.157-158.

daha söz istediğini, fakat konu yeterince anlaşıldığı için artık hiç kimseye söz vermeyeceğini belirtmiş ve verilen yeterlik önergesini oya sunmuştur. Yapılan oylamayla önerge kabul edilmiş, fakat bu sırada Eskişehir Milletvekili Emin Bey önergenin aleyhinde olduğunu bildirerek söz istemiştir.

Emin Bey, "tapu kaydı koyalım, vergi kaydı koyalım, şunu yapalım, bunu yapalım" gibi önerilerin sorunu gidermeyeceğini belirterek Şükrü Kaya'nın önerilerini kabul etmemiş ve görüşünü desteklemek için şunları söylemiştir:

> "Oturtulacak yerin sahibi askere gitmiş, şehit olmuş bir adamın filan yerdeki çayırlığı, arazisi kalmıştır. Bu beş senede, oraya oturan muhacir arazinin hududu yok, başıboş diye sürmüştür. Beş sene sonra o şehidin oğlu büyümüş veya babası şehit olmamış da herhangi bir yerden gelmiş olabilir. Orası beş yüz senelik baba ecdadından kalmış arazidir. Binaenaleyh bu şekildeki hareketle bir taraftan yeni yuva kuralım derken diğer taraftan yerliyi muhacir yapıyoruz demek olur. Bu hüküm, hakkı tasarrufu ihlal eder. Beş sene belki ben kaybolabilirim. Öyle bir his veriyoruz ki, nihayet toprak sahibi olmak bu memlekette ayıpmış gibi bir manzara hasıl oluyor. Yavaş yavaş büyük emval (mallar) sahibi olmak, çok para sahibi olmak fena telakki edilmeye (anlaşılmaya) başlanırsa bunun sonu neye varır?"[163]

Emin Bey'in bu ifadeleri üzerine Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Bey yerinden, "o kadar korkma hiçbir şey olmaz" diye çıkışmış, Emin Bey de "dünyanın karıştığı bir zamanda, şu buhranlı devrede yeni yeni tedbirlerle alemi rahatsız etmemek lazımdır"[164] diyerek devletin zor durumla karşılaşabileceğini ima etmiştir.

---

163 *Age*, s.159.
164 Aynı yer.

Başkan madde için olumlu görüş bildirecek olan Mazhar Müfit Kansu ve diğer milletvekillerine söz vermeyip, yeterlik oylamasının sonucunu yürürlüğe koymuştur.

Burdur Milletvekili Mustafa Şeref Bey yazılı bir önerge vererek, "tapuda veya vergide kayıtlı arazi ve yapılar için 48, 49 ve 50. madde hükümleri uygulanmaz" şeklinde yeni bir madde konulmasını istemiştir. Amaç, tapusu olan ya da vergisi ödenmiş olan arazinin dağıtılamayacağına ilişkin güvence verip, maddelerin kalmasını sağlamaktı. Bu güvenceyi yeterli görmeyen Adalet Komisyonu Sözcüsü Raif Bey başka bir önerge sunarak söz konusu 3 maddenin tasarıdan çıkarılmasını ve hepsinin yerine, yalnızca Trakya Bölgesi için geçerli olacak tek bir madde konulmasını istemiştir.

Başkan, Mustafa Şeref Bey'in önergesini gündeme almadan Raif Bey'in önergesini oya sunmuş, maddelerin tasarıdan çıkarılmasının oy çokluğuyla kabul edildiğini açıklamıştır. Bundan sonra da üç maddenin yerine geçecek, yalnızca Trakya Bölgesi'yle ilgili yeni 48. madde önergesini oylatıp kabul ettirmiştir.

Meclis'teki toprak ve mülk sahipleri bu tartışmalardan galip çıkmışlar ve İskân Yasası'nın, Toprak Reformu niteliğini kazanacak bir yasa olmasını önlemişlerdir.

Toprak sahipleri, egemenlik ve zenginlik aracı olan toprağı ellerinden çıkarmak istememişler ve Meclis'te ağaların egemenliklerini kırarak çağdaşlaşmayı ve toprak dağıtımını sağlamak isteyen Şükrü Kaya ve diğer milletvekilleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Meclis'te, toprak sahiplerinin itirazları ağır basmıştır. İskân Yasası çok daha fazla sayıda topraksızı toprak sahibi yapabilecekken ve çok daha fazla sayıda toprak birikimini dağıtabilecekken bunu gerçekleştirememiştir. Böylece toprak ağalarının adil yollarla sahip olmadığı toprakları, devlet, istediği halde halka dağıtamamıştır. Üstelik Meclis'in bu kadar güçlükle çıkardığı İskân Yasası çok kısa bir süre sonra ağaların lehine değişmeye başlayacaktır.

Yer değiştiren göçmenlerin gerek yolculukları ve gerekse yerleştirilmeleri esnasında bulaşıcı hastalıklar, salgınlarla karşılaşmaları göçmenlerin sağlığı için olduğu kadar genel sağlık için de önemli tehdit olduğundan iskân ve göçmen işleri Sıhhat ve İçtimai Muavenet (Sağlık ve Sosyal Yardım) Bakanlığı'na devredilmiştir. 2510 sayılı İskân Yasası'nda, muhacir işleri ikiye ayrılarak doğrudan politika ve kültürle ilgili kısım İçişleri Bakanlığı'nda kalmış ve toplumsal destekle ilgili kısım da Sağlık Bakanlığı'na devrolunmuştur. İskân işinin, nakil, iskân ve iaşe tarafları teknik itibariyle doğrudan doğruya Sağlık Bakanlığı'nı ilgilendirdiğinden bu bakanlığa devredilmesi uygun görülmüştür.[165]

Mübadelenin geçmişine bakıldığında 1923'ten 1935 yılına kadar Türkiye'ye 660.000 muhacir geldiği görülmektedir. Bunun 400.000'i mübadele suretiyle gelenlerdir. Diğer kısım da kendi istek ve arzularıyla gelen Türklerdi. 1923'te Mübadele Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi üzerine İskân Bakanlığı kurulmuştu. Bir sene sonra, İskân Bakanlığı, mübadelenin arkasının alınması üzerine kaldırılarak Muhacir Genel Müdürlüğü kurulmuştu. Bu Genel Müdürlük 1929'a kadar devam etti daha sonra Nüfus Genel Müdürlüğü oluşturuldu ve 1929'dan 1934'e kadar muhacir işleri bu suretle görüldü. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, devlet bütçesinin darlığı ve buhran dolayısıyla bu işe daha fazla önem verememişti. Bu hususta yaşanan en önemli gelişme, 1934'te verilen bir tahsisatla başlamıştır. Bu andan itibaren Rumeli'den gelen Türkler Rumeli ve Trakya'ya yerleştirilmeye başlanmıştır. 18.11.1935 tarihine kadar Trakya'ya yerleştirilen nüfusun miktarı, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan'dan gelenler dahil olmak üzere 65.000 kişiydi. Kaya, bundan sonraki işin Trakya'da, geleceklerin yerleştirilmesi için yapılacak evlerin inşasına kullanılmak üzere yeterli miktarda cam, çivi gibi inşaat malzemelerinin temini olduğunu belirtmiştir. Romanya, 1935 yılında muhacirin en çok geldiği yer olmuştur. Ro-

165 TBMMZC, D.5, c.6, s.77.

manya Hükümeti'yle sözlü olarak birtakım düzenlemeler yapılmış, Kaya bu düzenlemelerin esaslarını şu şekilde ortaya koymuştur:

> "Türkler mallarını serbestçe satacaklar, paralarını alacaklar ve orada kanunun müsaadesi nisbetinde mal alarak burada Leva ile Türk parasının mübadele sureti ile maruz kalacağı düşüklüğe mani olmak, kalan vergileri affetmek, kendilerinin askerde olan çocuklarını askerden çıkaracak, memuriyette bulunup da tekaüd (emekli) olanların maaşları verilecek."[166]

Romanya'daki evlerini satıp ve işlerini tanzim ederek Köstence'de vapura binen 3 bin Türk'ün ve evlerini sattıkları halde geçici olarak evlerinde bulunan beş bin kişinin kış gelmeden evvel Trakya'ya nakli veya İstanbul ve civarında yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Kaya, bu kişilerin kış günü küçük vapurlarla naklinin zor olacağından devletin elinde bulunan büyük vapurlarla nakledilmelerini ve toplu bir halde Türkiye'ye getirilmelerini planlamıştır. 1935 yılı içinde Romanya'dan gelen muhacirler ancak mallarını satarak ülkeye gelebiliyorlardı. Bulgaristan'dan gelenlerse aynı işlemi yapamıyorlardı. İki senede Bulgaristan'dan 35.000'den fazla muhacir gelmişti ve bin aile de mallarını tasfiye etmiş olarak Bulgaristan'da beklemekteydi.

Şükrü Kaya, Trakya'da kısa bir zaman zarfında İstanbul hariç bir milyon nüfus görmek niyetindeydi. Trakya'ya yerleştirilen ve yerleştirilecek nüfusun buraya en yakın olan ve Trakya'nın havasına, toprağına benzeyen yerler halkından seçilmesini gözetmiştir. Kaya, bu durumun da sağladığı kolaylıklarla Trakya'ya 500.000 nüfus yerleştirmeyi hesaplamıştır. Kaya, gelen kişilerin bir an önce üretici konumuna geçmelerine de önem veriyordu. 1934 yılından itibaren Romanya'dan ve Bulgaristan'dan gelen muhacirler, gelir gelmez derhal üretimle ilişkilendirilmiştir. Kaya, aç

166 *Age*, s.78.

ve açık tek bir muhacirin bulunmadığını mutlulukla belirtmiştir. İskân işinin başlangıcından bitimine kadar yapılan masraflar yıllara bölündüğünde devletin yaptığı masraf, nüfus başına 21 lira olarak tespit edilmiştir.[167]

Kaya, Türkiye'ye gelmek için başvuranların gelme nedenleri arasında psikolojik nedenlerin ağırlık oluşturduğunu savunmuş ve esas sebebin Atatürk'e, Atatürk yasalarına ve rejimine kavuşmak isteğinden kaynaklandığını ifade etmiştir.

İskân siyasetiyle varılmak istenen hedeflerden biri, yıllar süren savaşlardan sonra üretim yeteneğinin kaybına neden olan nüfus sorununu çözmekti. Bir yandan yerli nüfus artırılacak bir yandan da dışarıdan göçmen ve mülteci getirilerek bu mesele çözülecekti. Göçmenleri yerleşik hale getirerek toprağa bağlamak da bu hedefin kapsamı içindeydi. Bir başka hedef ise, halkın toprak sorununu çözmekti. Kaya değerlendirilmeyen, boş toprakları ihtiyaç sahiplerine dağıtarak halkı geçinebileceği kadar toprak sahibi yapmaya çalışmıştır. Toprağın önemli kesimini elinde bulunduran ağaların toprakları da iskân kapsamında değerlendirilerek dengeli bir toprak dağılımı hedeflenmiş ama bir süre sonra ağalar topraklarını yeniden ellerine geçirmeye başlamışlardır. İskân siyasetiyle feodal kesimin ayrıcalıklarına dokunularak halk üzerindeki üstünlükleri kaldırılmak istenmiş, aşiret yaşamına son verilerek çağdaş bir ulusun yaratılması amaçlanmıştır.

İskân siyasetiyle bu hedefler gözetilmişse de toprak sorununu çözmek ve feodal unsurların egemenliğini kırmak yönündeki çabalar Meclis'te engellerle karşılaşmıştır. Sahipsiz, boş arazilerin yanında büyük topraklar kamulaştırılıp topraksız halka dağıtılabilmiş ve topraksız halk feodal ağaların elinden kurtarılabilmiş olsaydı köylü toprağa bağlanabilecekti. Bu yolla kendi toprağında özgürce üretim yapabilecek olan köylü, ağaların hükümranlığından kurtularak bağımsız birey olma yolunda ilerleyebilecek ve

167 *Age*, s.79.

uluslaşma hızlı bir şekilde devam edebilecekti. Yasa bunu amaçlamakla beraber ağaların elindeki büyük topraklara dokunulamaması, uluslaşmanın hız kazanmasının önüne geçmiştir. Ne yazık ki, ortaçağa dayanan ağalık ve gericilik düzeni ortadan kaldırılamamış ve feodal gericilik günümüze değin hayatını sürdürmüştür.

İllerin ve Yerel İdarelerin Yönetimi ve Toprak Reformu

İllerin Yönetimi

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, illerin yönetiminde "Tevsii Mezuniyet"[168] (Yetki Genişliği) ve "Tefriki Vezaif"[169] (Görevler Ayrımı) esaslarını gözetmiştir. Tevsii Mezuniyet, karar alma ve memur tayini hususlarında merkezin yetkilerinden bir kısmının kanunla taşra idarelerinin başına devlet başkanının temsilcisi ve hükümetin uygulama birimi olarak bulunan valiye verilmesiydi. Tefriki Vezaif ise hükümetin genel görevlerinden siyasi olanlarının merkeze, siyasi içeriği bulunmayanların il ve belediyelere verildiği ve bu suretle halkın yönetime katılmasının sağlandığı bir esastı. Kaya, İl İdare Yasası'nı bu iki esas üzerine düzenlemiştir. İllerin yönetiminde takip edilen diğer bir esas da "taksimatı mülkiye"dir. Cumhuriyet yönetimi merkezileşmesini, Osmanlı Devleti'ndeki birkaç ilin bir araya gelerek oluşturduğu "vilayet" yerine 1921 yılında "il esasına dayalı örgütlenme" ile sağlamaya başlamıştır.[170] İl sınırlarının küçülmesinin demokrasinin yararı olduğu kadar halkın lehine olduğunu düşünmüştür. İl sınırlarını, her ilin hem yerel yönetimleri hem de İl Genel Yönetimince yönetilebilmesine

168 Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939, (ed. Birgül Ayman Güler), AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2007, s.28.

169 Aynı yer.

170 *Age,* s.13.

göre düzenlemiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonraki yıllar, savaştan henüz çıkıldığı zamanlar olduğu için bu yetenekteki illerin sayısı azdı. İnsanlar illerine henüz tam olarak yerleşemedikleri için illerin nüfusu belirlenememiş, dolayısıyla ilin yönetim kabiliyeti ölçülememiştir.

İllere ait Tevsii Mezuniyet ve Tefriki Vazaif yetkilerinden bir kısmı da Genel Meclisler tarafından görülmüştür. Genel Meclisler ve onların adına hareket eden İl Encümenleri'nin verdikleri kararlar valiler tarafından yerine getirilmiştir.

Kaya, sıkı bir merkeziyetçiliğe karşı çıkmıştır. Çünkü çoğu işin nasıl yapılacağının merkez tarafından belirlenmesi o ilde kısa zamanda yapılacak işlerin uzun zamana yayılmasına, en basit işler için bile aylar süren görüşmeler, yazışmalar yapılmasına neden olmaktaydı. İl yönetimlerine (İl Genel Meclisi ve İl Özel Yönetimi) ve valiye işlerin zamanında ve hızlı yapılması amacıyla yeterli yetki verilmesinden yana olmuştur. Yetki genişliği yoluyla, halkın kendi kendini yönetmeye alışması ve "mesuliyetin tadını" çıkarmasını savunmuştur.[171] Kaya için illere, işlerini kolaylıkla yapabilecekleri, ülkenin asayiş ve huzurunu, yurttaşların hukukunu sağlayacak yetkilerin verilmesi yetki genişliği ve görevler ayrımı esaslarını gerçek anlamı ile ifade etmekti.[172] Bu ise, illerde devletin kuvvet ve kudretini temsil edecek sorumlu makama, merkezi olsun, yerel olsun idari, iktisadi, toplumsal faaliyetleri merkezin göstereceği genel program ve direktifler dahilinde olmalıydı. Kaya, her şeyin merkez tarafından belirlendiği sıkı merkeziyetçiliğe karşı çıkarken, illerin merkezden ayrı bağımsız bir varlık olarak ortaya çıkmalarını da doğru bulmamıştır. İstenen merkezle yerelin bir uyum içinde işbirliğiydi. Günlük işleri illerdeki otoritelere yaptırmayı, işlerin en önemli ve yüksek olanlarını da bakanlık masalarına bırakmayı savunmuştur. Kaya için mer-

171 *Ayın Tarihi*, sayı 42, Haziran 1937, s.86.
172 TBMMZC, D.3, c.10, s.73.

keziyet kuvvet ve birlik temin ediyordu. Esas olarak takip edilen ve temini istenen amaç buydu. Kaya, katı bir şekilde uygulanan merkeziyetçiliğin temin edeceği kuvvet ve birliğin, merkezi "kendi sıkleti altında ezeceğini" düşünmüştür. Kaya'ya göre Tevsii Mezuniyet kesinlikle merkeziyetti ve idarede merkeziyetçilik iki şekilde belirmekteydi. Biri Temerküz şekliydi. Diğeri Tevsii Mezuniyetti. Temerküz şekli, her yetkinin merkezde birikmesi, bütün kararların merkezden alınmasıdır. Şükrü Kaya, merkezileşme olarak da adlandırılabilecek Temerküz'ün devlet yönetiminde uzun süre esas kabul edildiğini düşünmüştür. Temerküz esasının tarihi incelendiği vakit, yönetimi daima anarşiye götürdüğünü savunmuştur. Kaya, merkeziyetçiliğin sınırının belirlenmesi noktasında şu soruya yanıt aranması gerektiğini ortaya koymuştur:

> "Sürekli olarak merkezi hükümetçe tayin edilmiş il otoritesi, o il dahilinde bizzat karar vermeye yetkili olacak mıdır, yoksa işlerin dosyasını hazırlayarak, karar zeminini yaparak, merkezi hükümete kararı vermek suretiyle dosyasını gönderecek midir? Eğer birinci şekil kabul olunursa Tevsii Mezuniyet, ikinci şekil kabul olunursa Temerküz şekli kabul olunur."[173]

Kaya bu soruya yetki genişliği ve merkeziyetçiliği tanımlayarak yanıt aramıştır. İşlerin bir kısmını milletvekillerinin masasından alıp valinin masasına koymak Yetki Genişliğiydi. Hepsini de milletvekillerinin masasında toplamak merkeziyetçilikti. Kaya, merkeziyetçiliğin yönetim hürriyetini yoksun ve belirsiz bir hale getirdiği iddiasındaydı. Yetki Genişliği ve Görevler Ayrımı sınırlarını aşarak vasi ve sınırsız ademi merkeziyet de devletin kuvvetini ve vatanın birliğini ihlal ediyordu.[174] Kaya, hem merkezin iller üzerindeki denetimini sağlayacak hem de illerin kendi başlarına

173 *Age*, s.80.
174 *Age*, s.74.

bazı işlerini hızlı, kolay, rahat görebilmelerini sağlayacak bir yasayı hazırlayarak Meclise getirmiştir. Bütün ülkelerin valilerin yetkilerini artırırken Türkiye'de önceden verilmiş bazı yetkilerin bile geri alınması tartışma konusu olmuş ve valilerin yetkilerinin artırılması yönünde çalışma başlatılmıştır. Yetki genişliği ilkesi ile valiye, ilin genel işlerini uygulaması için ilin durumunu, sorunlarını tartışmak amacıyla belli kişileri istediği zaman toplayabilme olanağı verilmiştir. Vali devletin, bakanlıkların temsilcisi ve bakanlıkların idari, siyasi uygulama vasıtası olup ilin genel yönetiminden sorumluydu.

Genel yönetimin düzeni, mevzuatın düzgün bir şekilde uygulanması suretiyle halk ve hükümet arasındaki ilişkinin daha samimi hale gelebilmesi, devletin taşra teşkilatı ile yurdun bütün ihtiyacının vaktinde görülebilmesi ve "inkılâp hareketlerinin daha fazla kökleşmesi"[175] amaçlarıyla Vilayet İdaresi Yasası hazırlanmıştır. Yasa ile il, ilçe merkez ve sınırlarının değiştirilmesi, belediyenin teşkili veya kaldırılması, merkez ve sınırının değiştirilmesi, bir ilçeden başka bir ilçeye bağlanması hususlarında il yönetim heyetinin ve İl Genel Meclisi'nin görüşünün alınması kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde yeniden köy oluşturulması, köylerin birleştirilmesi, ayrılması ve bir belediyeden başka bir belediyeye bağlanması için de İl Özel Yönetiminin ve İl Genel Meclislerinin görüşü alınacaktı. Vali, memurlar hakkında uyarı cezası verebilecek ve bir memur ile amiri arasında bir emrin kanun ve nizamnamelere, talimat ve emirlere uygun olmamasından dolayı çıkan uyuşmazlıklara karar verebilecekti. Valiler, devlete ait işleri doğrudan doğruya yerine getireceklerdi. İl dahilindeki jandarma, zabıta ve polis kuvvetleri valinin emri altına verilmiştir. Vali yardımcılarının, mektupçuların ve Jandarma komutanları ile polis ve hukuk işleri müdürlerinin tayinlerinde valilerin görüşleri alınacaktı.

175 Aynı yer.

Valilerin illerin yönetimi ile ilgili görevleri şu şekilde düzenlenmiştir:

1. Emniyet ve asayişin temini

2. Genel idareye ait görevlerden bir kısmının doğrudan doğruya yönetimi ve diğerlerinin denetimi

3. Devletin manevi şahsiyetini temsil etmesi

4. Bir kısım genel yönetim memurlarının tayini

5. İdare, yerel yönetim ve belediyeler üzerinde denetim ve teftiş yapması

Teşkilatı Esasiye Yasası'na dayanılarak Yetki Genişliği ve Görevler Ayrımı esasları dahilinde yapılan bu yasa, eski Vilayet İdaresi Yasası'nda şu değişiklikleri yapmıştır:

a) İdari teşkilat derecesinin il, ilçe ve belediye olarak üçe indirilmesi

b) Eskiden özel bir yasa ile yönetimi kabul edilen belediyeler yönetiminin de birlik ve düzenlik temini için aynı yasa çerçevesi içine alınması

c) Valilerin her bakanlık temsilciliğinden başka ilde devletin de temsilci ve idari siyasi icra aracı olması esasının kabulü

d) İl ve ilçe yönetim şube reislerinin gösterilmesi

e) Mansup (idareye bağlı) yönetim heyetlerinin teşkili

f) Vali muavinliklerin oluşturulması

g) İl yönetim şubeleri ile kaymakamların, ilçe yönetim şubeleri ile belediye müdürlerinin yasaca gerekli kararlarına karşı demokrasi esasına uygun olarak yurttaşlara iptal davası açması yetkisinin verilmesi

h) Devir-teftiş faaliyetine önem verilmesi

j) Kuvvetlar ayrımı görüşüne uymayan adli ve askeri alanlar üzerindeki teftiş ve denetim yetkisinin kaldırılması

Görüldüğü gibi devletin taşradaki yöneticisi olan valiler aracılığıyla merkezin yetkisi genişletiliyordu. Yerel yönetimler üzerinde valilerin gözetimi ve denetimi artırılarak merkeziyetçilik

sağlanmaya çalışılmıştır. Bunu 1929 yılındaki diğer gelişmelerle birlikte ele almak gerekir. Yönetimin merkezileşmesini, Lozan'da kararlaştırılan dış borç ödemelerinin bittiği ve ekonomide devletçiliğin uygulanmasının tartışıldığı bir ortamda değerlendirmek gerekir. Cumhuriyet'in ekonomik bağımsızlığını artırmaya ve Dünya Ekonomik Krizi'yle de baş etmeye çalıştığı ortamda merkeziyetçilik toplumsal birliği sağlamak yönünden ulusal devletin inşasında önemli bir gereklilik olmuştur. Cumhuriyet 1925'te Şeyh Sait Ayaklanmasını, 1930'da Ağrı İsyanını ve Menemen Olayını yaşayacaktı. Etnik ve mezhepsel temelde siyaset yapan feodal sınıfların varlığı hâlâ ciddi tehditti ve ulusal birliğin sağlanması şarttı.[176] Bu bakımdan merkeziyetçiliğin Cumhuriyet'in yaşamasında ve ulus-devlet anlayışının yerleştirilmesinde önemli bir ivme kazandıracağı düşünülmüştü. Merkeziyetçilik, yerel halk üzerindeki ağa, eşraf, şeyh gibi unsurların egemenliğini kırarak kamu hizmetlerinin planlı ve hedefli bir şekilde sunulması yoluyla toplumsal özgürlüklerin genişletilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Dahiliye Memurları Yasası'yla İçişleri Bakanlığı memurlarının derece ve sınıfları aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

Merkezde:

1. Müsteşar
2. Teftiş heyeti reisi, genel müdürler, bakanlık hukuk müşaviri
3. Müdürler, genel müdür muavinleri, hukuk müşaviri muavini
4. Şube müdürleri
5. Şefler ve memurlar
6. Kâtipler

İllerde:

1. Genel müfettişler
2. Valiler

176 *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, s.13-20.

3. Vali yardımcıları

4. Kaymakamlar, mektupçular, hukuk işleri müdürleri ve polis müdürleri

5. Nüfus, iskân, belediye müdürleri, il maiyet memurları, mektupçuluk kalemi mümeyyizleri

6. İl mektupçuluk kalemi, idare heyeti ve nüfus başkâtipleri, iskân ve evrak memurları, ilçe tahrirat (gelir) kâtipleri, nüfus ve iskân memurları

7. Belediye tahrirat (yazı işleri) kâtipleri, belediye nüfus memurları, ilçe yazı işleri katibi refikleri (yardımcıları) ve nüfus kâtipleri

Dahiliye Memurları Yasası'yla İçişleri Bakanlığı memurluğu meslek haline sokulmuştur. İçişleri Bakanlığı memurlarının tayin, terfi, kıdem, atama, ehliyet, istifa, nakil gibi durumları düzene girmiştir. Buna göre, İçişleri Bakanlığı memurluğuna aday olabilmek için ortaokul mezunu olmak şarttı. Ortaokul mezunu bulunmadığı takdirde yarışmayla alınması uygun görülmüştü. O güne kadar ise vasıf ve ehliyet aranmaksızın her yerde kuralsız bir şekilde memur ataması yapılıyordu.[177] Adaylık süresi en fazla bir seneydi. Mülkiye veya hukuk okullarından mezun olanlar, adaylık devrelerini birinci sınıf belediye müdürlüklerinde, bakanlık veya il maiyet memurluklarında veya bu derecelere karşılık gelen bakanlığın uygun bulacağı memurluklarda geçirirlerdi. Kaymakamlık ve diğer memurlukların önemli kısmı mülkiye mektebi veya yedi yıllık liseden mezun olmak şartıyla hukuk mezunlarına tanınmıştı. Kadınlar da memur olabileceklerdi. Siciller düzenli hale konuyordu. Terfi kıdem ve ehliyete bağlanmıştı. Bir derece içinde bir sınıftan yukarı sınıfa veya bir derecenin en yüksek sınıfından üst derecenin en küçük sınıfına terfi için bulunduğu sınıfta üç sene hizmet etmiş olma şartı getirilmiştir.

177 BCA, 490.01.22.840.1.

Şükrü Kaya, il sınırlarının belirlenmesinde coğrafi durumları ve iktisadi ihtiyaçları dikkate almıştır. Coğrafi durum değişmese de yolların, demiryolları ve limanların gelişimi, iktisadi durumlar göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin bir kasabada pazar yeri kurulması veya liman açılması nedeniyle illerin sınırlarında değişiklik yapılabilecekti.

Kaya, İl Genel Meclisleri'nin kuruluşunun 1912 yılında olduğunu ve o günden Cumhuriyet'in ilan yılına kadar olan sürenin savaş yılları olduğunu söyleyerek, yerel yönetimlerin tahribata uğradığını belirtmiştir. Kaya, Cumhuriyet'in ilanından 1928'e kadar geçen beş yıllık sürede yerel yönetimlerin yüzde 10'dan fazla geliştiğini ileri sürmüştür. 1923'de özel bütçelerin toplamı 17 milyon, 1924'te 19 milyon, 1925'te 41 milyon, 1926'da 34 milyon, 1927'de ise 41 milyon 353 bin liraydı. İller, 1928 yılına kadar en büyük masrafları eğitim ve yola yapmıştı. 1928'de eğitime harcanan para 19 milyondu.[178]

İllerin 1928 yılı içinde yol olarak yaptıkları ve gördükleri hizmetler şunlardır:

1.089 km yeni yol yapılmış, 822 km taş döşenmiş ve 2096 km de tesviyei turabiye (yol düzleme) ve 434 köprü yapılmış ve 249 köprü tamir edilmiştir.

İl Özel Yönetimleri sağlığa ve tarıma para ayırmakla beraber bu işlerde merkezle iletişim halinde ve merkez emrinde çalışmaktaydılar. Fakat maliyedeki gelir usulü, İl Genel Meclisleri'nin ve il bütçelerinin daha serbest olmalarına engel olmuştur. Kaya, bu durumdan şikâyet ederek bu usulün kaldırılması gerektiğini savunuyordu.

Şükrü Kaya, her yurttaşın bir nüfus cüzdanı olmasını ve yanında bulundurmasını düşünerek 1928 yılından itibaren hayata geçirmiştir. 1928 yılı bütçesi için Meclis'te yaptığı konuşmada suç miktarının da her yıl azaldığını dile getirmiştir. Köy ve kırların

178 TBMMZC, D.3, c.3, s.267; Nizam Önen-Cenk Reyhan, *age*, s.531.

emniyetinin tamamıyla jandarmanın elinde olduğunu ve buraların iyi yönetildiğini belirtmiştir.[179]

1931 itibariyle altmış üç il vardı. İller için iki esas düşünülmüştü: İl Genel Yönetimi ve İl Özel Yönetimi. Kaya, İl Genel Yönetimi'nde, o ilin devlet teşkilatının masrafına denk gelire sahip olmasını gözetmiştir. İl Özel Yönetiminde ise, yerel yönetimin kendisine açıklanan özel görevleri kendi geliri ile yapabilmesini esas almıştır. Buna karşılık bir de siyasi ve yerel durum vardı. Bazı yerleri, bu durumu taşımadığı halde devlet, gerek dahile ve gerekse harice karşı siyaset gereği olarak il halinde tutmak zorunluydu. Bazı iller, halk ve gelir az da olsa il olarak kalmalıydı. Kaya, illerin çoğalmasını, yerel halkın iktisadi, toplumsal, siyasi yararına görmüştür. Çünkü her il merkezi, bir uygarlık, irfan, bir güvenlik merkeziydi.[180]

İllerin yönetiminde Kaya, ilçelere rol vermiyordu. Önemli olan il teşkilatıydı. İl teşkilatında ilin sınırı, adedi, yönetimi önemliydi. İller adedinin az olması, yönetim ve ihtiyaç noktalarından iyi bir esastı. Bu esasın dayandığı bir kural vardı. O da, ilin geliri ile ihtiyacını görebilmesidir. Bu ihtiyaç belirdikçe il adedini indirmekte fayda görmüştür. Fakat Şükrü Kaya, 1930'lu yıllarda böyle bir zorunluluk karşısında kalmadıkları düşüncesindeydi. Yalnız ıslah lazımdı. Atılacak adımlar, yerel yönetimlerin sınır ve yetkilerini artırmak yolunda olacaktı.[181] Kaya, İl Özel Yönetimi bütçelerinin artırılmasına çalışmıştır. İl Özel Yönetimi bütçeleri tesis edildiğinde 18 milyon lira tahsis edilmişti. Bu miktar 1926'da 46-47 milyonu bulmuştu. Vergilerde yapılan indirim yerel yönetim bütçeleri üzerinde de etkili olduğu için yerel yönetimlerin bütçesi daha sonra 32 milyona inmiştir.

179 *Age*, s.268.
180 TBMMZC, D.4, c.3, s.119.
181 TBMMZC, D.4, c.9, s.245.

Şükrü Kaya, 1932 yılına kadar İçişleri Bakanlığı'nın çeşitli yıllarda yapılan işlerini şöyle sıralamıştır:

Cami sayısı (avluları ve odaları dahil): 1.913.

İlkokulların sayısı: 1913'te 2.365; 1927'de 6088; 1930'da 6672.

Öğrenci çocuk sayısı: 1913'te 216.251; 1929'da 457.728; 1930'da da 479.442.

Öğretmen sayısı: 1913'te 6.383; 1927'de 15.112; 1930'da 16.227 kişi. (Buna mahalle okulları ve diplomasız hocalar da dahildi. 1930 yılından sonra diplomasız ve sertifikasız hocalar kalmamıştır.

1924'ten 1930'a kadar yerel yönetimlerin, eğitime sarf ettikleri paranın toplamı öğretmen maaşları da dahil 75.992.258 lira olmuştur.)

Yollar: 1913'te düzenlenmiş halde 2.835 km, şose halinde 12.804 km; 1927'de yol düzenlemesi 7.254 km, şose halinde 14.798 km.

Yerel yönetimler tarafından yapılan yol düzenlemesi: 4.419 km ve yapılan şose adedi 2.323.

Yol faaliyeti için 1928'de 488 km inşaat ve 467 km onarım; 1929'da 335 km inşaat, 573 km onarım çalışması yapılmıştır. Yol faaliyetinin 1928 ve 1929'da arttığı görülmüştür. 1930'daki yol faaliyeti için 232 km inşaat, 673 km onarım çalışması yapılmıştır.

1927 sonuna kadar 454 büyük köprü, 2.238 küçük köprü ve 5.187 menfez; 1928'de 466 köprü inşa ve 611 köprü tamir edilmiştir. 1929'da 2.333 köprü yapılmış ve bu köprülerin 1106'sı tamir edilmiştir. 1930'da ise 1.752 köprü yapılmış ve 1153 köprü tamir edilmiştir.

Maaş ve ücretler hariç olmak üzere yerel yönetimlerin yollara sarf ettikleri para üç yılda 23 milyon küsur lira olmuştur.

İllerde 1913 tarihinde bütün hastanelerin mevcudu 10 iken 1932'de 67'ye ulaşmıştır. Bunların 42'si 25, 22'si 50, 5'i 100, 2'si 150 yataklı hastane idi.

Meyve veren ağaç istasyonları, haralar ve sanayi kurumlarının sayısı 23 iken 1932'de meyve veren ağaç istasyonları 26, haralar 31, sanayi kurumlarının sayısı 20 olmuştur.[182]

182 *Age*, s.246.

Kaya, illerin gelişimiyle ilgili olarak Malatya'yı örnek vermiştir. 1916'da Malatya'da bulunup da tek çivi çakmayanların, şimdi ilin durumuna baktıklarında harikalarla karşılaşacaklarını iddia etmiştir. Batıdan doğuya birçok ilin Kurtuluş Savaşı'nda işgal edilerek yakıldığını, cam nedir bilmeyen il merkezlerine şoseler, hastaneler yapıldığını, hekimler gönderildiğini söylemiştir. Hakkârilinin camın ne olduğunu bilmediğini, cam gittiği zaman Hakkârili çocukların buz diye ağızlarına aldıklarını da veciz bir örnek olarak aktarmıştır.

Kaya, yönetimde görev alan idari kadrolarda aranacak nitelikler konusunda tecrübe ve eğitime dikkat çekmiştir. Eğitimli kadroların tercih edilmesi gerektiğini vurgulayarak iyi eğitimli, tecrübeli kadroların gerekliliğini ortaya koymuştur. Yalnız tecrübe sahibi olmanın yönetim için tehlikeli olacağını ifade eden Kaya, bunun cahillerin ve cehaletin kabul edilmesi anlamına geleceğini vurgulamıştır. Bir cahilin tecrübesinin yalnızca kendi hayatına ait olduğunu düşünerek yönetimde eğitime önem vermiştir.

Kaya yaşadıkları yerin yönetim sistemleri ve rejimlerine göre bireylerin ve idari kadroların karakteristik özelliklerini sıralamıştır. Bu doğrultuda İstibdat Yönetimi, Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nde bireylerin temel özelliklerinden bahsetmiştir. İstibdat yönetiminin yurttaşlarda aradığı özellik yalnız ve yalnız itaat, her emre uymaktır. Kaya, böyle bir yurttaş istemediklerini söyleyerek Cumhuriyet'in aradığı yurttaş tipini şöyle tarif etmiştir:

> "Bizim aradığımız vatandaş, memleketin yararını milletin mukadderatını tıpkı o memleketin başında bulunmuş en büyük mesul gibi düşünerek, çalışarak bilen, bildiğini her yerde her zaman söyleyerek memleketle ilgili olan vatandaştır. Bizim aradığımız vatandaş budur. Çünkü, demokrasi ve Cumhuriyet ne istibdatta olduğu gibi kafa kırar ne de meşrutiyette olduğu gibi aldatır."[183]

183 *Age*, s.247.

Kaya, "mektebi olmayan yönetimcilik" anlayışını doğru bulmayarak yöneticilerin eğitimli olmalarını vurgulamıştır. Kaya'ya göre, bir yönetim memuruna verilen sorumluluk, her gün bütün insanlığı ilgilendiren bir faaliyet sahasıydı. Tecrübeli yöneticidir diye bir memura geniş bir sahanın emanet edilemeyeceği fikriyle insanların okuyarak, çalışarak yetiştiklerine inanmaktaydı. İdari kadroların yetiştirilmesini bilinçli ve özel bir eğitim faaliyetinin sonucu olarak ele alan Kaya, eğitim faaliyeti olmadan yöneticilik yapılamayacağının üzerinde özellikle durmuştur. Dönemin özelliklerine uygun ideal bir memur modeli yaratmada sürekli denetim sistemi geliştirmenin de olumlu olacağı kanaatini taşımaktadır.

Kaya, kaymakamlık ve valilik sistemlerini ele almış ve kaymakamlık sisteminin çok eski bir sistem olarak hiçbir faydasının olmadığını iddia etmiştir. Bu sistemin halkı merkezden uzaklaştırdığı ve merkezi halka yaklaştırmadığı fikrindedir. Yönetim biliminde bu uygulamanın yeri olmadığını savunan Kaya, bu şekildeki yönetimin sırf memur yetiştirmekten başka bir işe yaramadığını ifade etmiştir. Valilik çağlarını kaymakamlıkta geçirmiş ve zayıf kalmış yöneticilerin vali olarak atandıklarını ve bu durumlarıyla çok da başarı gösteremediklerini iddia etmiştir.[184] Şükrü Kaya'nın görüşüne göre yönetim memuru, "memleket yasalarını ve rejimi" hassasiyetle bilmeli, fakat yasa çerçevesi dahilinde çalışmalıydı. Kaya, Cumhuriyet rejiminin, onu ayakta tutacak kadro potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmekteydi.

Kaya, 1934 yılında fuhuş meselesini önemli bir mesele olarak ele almıştır. Fuhuşla mücadeleyi milli bir dava olarak görmüş ve fuhuşu, ülkenin ahlaki ve sıhhi bünyesini kemiren bir bela olarak değerlendirerek bu alanda da milli bir mücadelenin verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun için öncelikle toplumsal bünyede kurumların oluşturulması ve halkın bu konuda aydınlatılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu itibarla hükümete ve basına önemli görevler düştüğünü de sözlerine eklemiştir.

184 *Age*, s.251.

Kaya'ya göre bir başka sorun da dilencilerin varlığıydı. Bu toplumsal yaranın kaynağının iktisadi olduğunu belirten Kaya, belediyelerin veya hükümetin fakir yurtları açmasını bu sorunun çözümünde en iyi yol olarak görmekteydi. Dilenciler buralara geçici olarak alınarak çalışıp çalışamayacakları ve genel durumları incelenecek, çalışabileceklerse işe gönderilecekler, çalışamayacaklarsa da bu yurtlarda barındırılmaları sağlanacaktı.

Doğu bölgesinde, arazinin genişliğine göre nüfusun az olması sebebiyle mülki kurullar ve yönetim taksimatı azaltılmış ve zaten birçok yerde de öteden beri teşkilata lüzum görülmemişti. 1935 yılına gelindiğinde ise Doğu illerindeki güvenliğin, soysal ve kültür işlerinin düzeni, halk ile hükümet arasındaki bağlılığın pekiştirilmesi gereği göz önünde bulundurularak yönetim teşkilatının artırılmasına ve sıklaştırılmasına gerek görülmüştür.

Kaya yollar ve demiryollarının ilerlemekte, halkın birbiriyle olan ilişkisinin artmakta olduğunu düşünürek bazı yeni ilçeler kurmuş ve illerde vali yardımcılığı kadrolarını artırmıştır. Arazinin genişliği, Irak ve İran gibi iki devlet arasında bulunması ve halk arasına hükümet teşkilatının daha iyi girebilmesi gibi düşüncelerle Hakkâri tekrar il yapılmıştır. Şemdinli (Şemdinan) Siirt'ten, Beytüşşebap ve Gevaş ise Van'dan alınarak Hakkâri'ye bağlanmıştır. Muş'un çok geniş olması, şoseli yolunun olmaması nedeniyle yağışlı zamanlarda bu bölgenin yönetiminde güçlük çekilmekteydi. Bitlis'in kuvvetli bir Türklük merkezi olması ve civarındaki dağlı köylülerle daima ilişkide olması nedeniyle, Bitlis ili kurulmuştur. Çapakçur, Genç, Solhan ve Bingöl ilçeleri Muş'tan, Kiğı Erzincan'dan alınarak ve merkezi Çapakçur kasabası olmak üzere Bingöl ili kurulmuştur. Erzincan ilinin Pülümür ilçesiyle Elazığ ilinin Nazimiye, Hozat, Mazgirt, Ovacık, Pertek, Çemişgezek ilçelerinden oluşturulmak üzere de Tunceli ili kurulmuştur. Bakanlar Kurulu'nca görülecek lüzuma göre başka bölgeye nakledilmek üzere bu ilin merkezi bir süre Elaziz (Elazığ) kasabası olmuştur.

Yeni kurulan ilçelerin adı ve bulundukları iller şöyleydi:[185]

İl	İlçe
Hakkâri	Şemdinli
Bitlis	Hizan
Bitlis	Kotum
Diyarbakır	Bismil
Diyarbakır	Eğil
Van	Gürpınar
Ağrı	Patnos
Elazığ	Karakoçan
Elazığ	Sivrice

Yeni kurulan il ve ilçelerin kuruluş gerekçeleri hem Doğuda nüfusun artırılması hem de feodal beylerin önderliğinde çıkan Kürt isyanları nedeniyle tehdit yaşayan emniyetin sağlanması idi. Şükrü Kaya, yeni il ve ilçeler oluşturarak bu illerde merkezi otoriteyi artırmayı amaçlamıştır.

Cumhuriyet'in on beşinci yılı içinde (1938) idari taksimatta 62 il, 378 ilçe, 894 belediye vardı. 1938 yılında İl Özel Yönetimleri'nce alınması gereken önlemler şu şekilde ortaya konmuştur:

1. Yerel ihtiyaçlara ve halkın ödeme yeteneğine göre dolaysız vergilere zam yapabilmek hususunda genel meclislerin sahip oldukları yetkinin iadesi, ispirto ve ispirtolu içkiler üzerindeki il hisselerinin çoğaltılması, tütün fiyatlarına il hissesi olarak bir miktar zam yapılması.

2. Genel hizmetlerle il işlerinin ayrılması, illere karşılıksız yeni hizmetler eklenmemesi.

3. Milli karayolları ile büyük köprülerin iller tarafından yapılması veya bunlar için yol parasından hisse ayrılması görevler ayrımı esasını ihlal eden bir hadise olduğundan, illere ait yol ve

185 TBMMZC, D.4, c.7, s.172.

köprülerin yapımı ile bunların inşa, tamir ve bakım masrafının eksiksiz olarak mahallerine terki, yol parasından nafia (inşaat) hissesi olarak alınmakta olan yüzde 15'lerin tamamen İl Özel Yönetimlerine bırakılması.

4. Merkezden tayin edilip merkezi temsil eden eğitim, inşaat, sağlık, ziraat ve veteriner müdürleri nezdinde memur, kâtip ve hizmetlilerin maaş ve ücretleri ile çeşitli masraflar karşılığında verilen para, aydınlatma, ısıtma ve kırtasiye masraflarının müdürlerin devir ve teftiş harcırahlarının genel müvazeneye (genel bütçeye) göre alınması.

5. Bütçelerin masraf kısımlarını gayri iradi şekilde artıran ve öğretmenler için kabul edilen otomatik terfi sisteminin kaldırılarak terfilerin devlet yönetiminde olduğu gibi gelir imkânları ve kadro esası dahilinde yapılması, il bütçelerine, tahammülleri haricinde masraf yükleyen makam tahsisatının üç ve daha fazla öğretmeni olan okullardaki başöğretmenlere bırakılması.

6. İl memur ve hizmetlilerden alınmakta olan buhran ve muvazene (denklik) vergilerinin buhrandan daha fazla etkilenen İl Özel Yönetimlerine terk edilmesi.

7. İl bütçelerinin merkezce tetkik ve onayı sırasında incelemenin;

a) Yasa ve yetki harici vergi tarh edilip edilmediği
b) Yerel yönetimleri ilgilendirmeyen hususta tahsisat ayrılıp ayrılmadığı
c) Gelirlerin tahmininde isabet olup olmadığı
e) Zorunlu işler, tertip sırasında alınmadıkça isteğe bağlı işlere para ayrılıp ayrılmadığı
h) İllerce düzenlenen ve merkezce onaylanan iş programlarına uyulup uyulmadığı
ı) İl memur ve hizmetlileri ile emekli, dul ve yetim maaşlarının borç, faiz ve amortismanlarının bütçeye konulup konulmadığı

g) Genel Meclisler tarafından düzenlenen ve Bakanlar Kurulu heyetince onaylanan kadroların sınırı dışına çıkılıp çıkılmadığı noktalarına dikkat edilmesi

8. Devlet bütçesinde Özel yönetimlere yardım adı altında açılacak bir fasla her yıl yeterli miktarda ödenek konarak sıkıntıya düşen illere yardımda bulunulması.[186]

Görüldüğü gibi Şükrü Kaya, illeri birer medeniyet merkezi olarak görmüş ve illerin gelişmesine önem vermiştir.[187] İllerin halkın ihtiyacını karşılayacak şekilde, ülkenin iktisadi, toplumsal, siyasi gelişme çizgisine uygun olarak gelişmesine çalışmıştır. Bu amaçla yasalar çıkarılarak illere kendine yetecek ödenek ve yetki aktarımı yoluyla il yönetiminin kolay ve hızlı olmasına çaba harcamıştır. İllerin sınırları konusunda ülkenin güvenlik, ulaşım, halkın iletişim durumları da göz önünde bulundurulmuştur.

Belediye ve Köylerin Yönetimi

Osmanlı Devleti'nin belediyeciliğe gereken önemi vermeyişi ve Kurtuluş Savaşı'nın yerleşim yerlerinde yarattığı tahribat, Cumhuriyet'in kurulmasıyla belediyelerin önemle ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Cumhuriyet ilan edildiğinde belediyeler önemli ölçüde altyapı ve imar sorunlarıyla karşı karşıyaydı. Savaş koşullarında şehirlerin yanması ve binaların yıkılması altyapı, imar ve konut sorunlarını doğurmuştu. Bu sebeple belediyecilik anlayışı ilk yıllarda öncelikle bu sorunlar etrafında şekillenmiştir.[188] Cumhuriyet yönetiminin belediyecilikle ilgili yasalarının çoğu Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanı olduğu dönemde çıkarılmıştır. Kaya, köy, kasaba, il yönetimlerini kapsayan yasalarla merkezi yönetimin etkinliğini artıran bir idari yapı tasarlamıştır:

186 *Onbeşinci Yıl Kitabı,* s.84-85.
187 *Hâkimiyeti Milliye*, 24 Ocak 1930.
188 İlber Ortaylı-İlhan Tekeli, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi,* (ed. Ergun Türkcan), Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978, s.27.

"İdare teşkilatı bahsinde ise hükümetimizin programı malumdur. Köyleri takviye ederek komün kanunu ile temeli kurmak ve onun üzerine tam teşekküllü nahiye dediğimiz kaza mahiyetindekileri ikmal ederek vilayetlere müntehi olmak üzere bunlara kafi salahiyetleri verdikten sonra merkezde yakın mürakabeyi temin için büyük mıntıkalara ayırarak umum müfettişlikler tesis etmek!"[189]

Şükrü Kaya, Cumhuriyet öncesinde padişahların şehirlerin imarını ve sosyal yardımları, ganimetlerden ve miri gelirden alabildikleri, şahsi masraflarından artırabildikleri parayla yapabildikleri fikrindeydi. Bu eserler hakkın ve halkın gazabına karşı bir çeşit sigorta olarak görülüyor ve din olgusuna dayanıyordu. Kaya'ya göre Cumhuriyet dönemindeki belediyelerimiz eski anlayıştan tamamen farklı yepyeni bir teşekküldü.

Osmanlı'nın mutlakiyetçi merkezi idare anlayışı, mahalli idarelerin gelişmesini önlemişti.[190] Kaya, eskiden belediye görevlerinin halk ve kadılar tarafından görüldüğünü, mevcut dönemde ise buna ihtiyaç olmadığını vurgulamıştır.[191] Osmanlı döneminde ne temiz su içme zevkinin ne de temiz hava alma lezzetinin bilinmediğini belirten Kaya, Osmanlı'nın elektrik, tiyatro, sinema, mezbaha istemediğini de öne sürmüştür. Halbuki Meşrutiyet'ten ve özellikle Cumhuriyet'ten sonra bu durum tamamıyla değişicektir. Kaya "su denilince abdest alınan, yemek yapılan su"[192] anlaşıldığını naklederek Cumhuriyet'le bu anlayış değiştirmiş ve su kullanımını yaşamın her alanına sokmuştur.

---

189 TBMMZC, D.3, c.1, s.76-77.

190 *Mahalli İdareler Dergisi, Özel Sayı,* İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1973, s.26.

191 *İç Bakanı Şükrü Kaya'nın Uraylar Kongresini Açma Söylevi,* Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.1-2.

192 *Ayın Tarihi*, sayı 42, Haziran 1937, s.86-87.

Kaya, İçişleri Bakanı olduğu 1927 yılından 1930 yılına kadar olan dönemde belediyelerin elektrik, hava gazı, su, kanalizasyon gibi altyapı sorunları ile sağlık koşullarının iyileştirilmesi gibi temel ihtiyaçların giderilmesine önem vermiştir. Bu dönemde başkent olmanın etkisi ve belediyecilikte diğer şehirlere örnek olması amacıyla Ankara'nın imarı esas alınmış, belediyecilik faaliyetleri Ankara Belediyeciliği etrafında yoğunluk kazanmıştır. 16 Şubat 1924'te 417 sayılı "Ankara Şehremaneti [Belediyesi] Yasası" çıkarılmıştır. Belediye Başkanı'nın başkanlığında Fen İşleri, Sıhhıye, Hesabiye, Yazı İşleri, Hukuk İşleri Müdürlerinden oluşan bir heyet oluşturulmuştur.[193] "Ankara'da İnşası Mukarrer [Kararlaştırılmış] Yeni Mahalle İçin Muktazi [Gerekli] Yerlerde Bataklık ve Merzii Arazinin Şehremenati'nce İstimlaki Hakkında Yasa" çıkarılarak tesis ve inşası düşünülen mahaller için gerekli yerlerin ¼'ü arazi sahiplerine bırakılmak şartıyla kalan arazinin ve mahalle halkının sağlığını korumak amacıyla bataklık arazinin tamamının İçişleri Bakanlığı'nın "Genel Menfaat" kararıyla Ankara Belediyesi'nce kamulaştırılması öngörülmüştür.[194] Arsa spekülasyonunun Eski Ankara'da yüksek değerde olmasının da etkisiyle Çankaya-Eski Ankara arasında yeni bir yerleşim yeri kurulması planlanmıştır. Çıkarılan 583 sayılı yasayla kamulaştırmanın rayiç bedelden değil de vergi değerinin 15 misli üzerinden yapılması, kamulaştırmanın hız kazanmasını sağlamıştır. 22 Mayıs 1926'da 844 sayılı yasayla "Eytam (Yetimler) ve Emlak Bankası" kurulmuş ve bu banka, kredi kaynak ve fonlarının çoğunu Ankara'nın imarı için kullanmıştır.[195]

Ankara'nın, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte nüfusunun hızlı bir şekilde artması, arsa, yapı malzemesi, kredi kurumlarının oluşturulması, konut gibi ihtiyaçları da artırmıştır. Kaya bu gibi işleri

193 Sıddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler*, R. Zelliç Basımevi, İstanbul, 1946, s.239.
194 *Age,* s.239-240.
195 Ortaylı-Tekeli, *age,* s.40.

belli bir disipline koymak amacıyla plana önem vermiştir. Ankara'nın imar planı için 1928'de uluslararı bir yarışma düzenlenmiş ve yarışmayı Prof. Dr. Herman Jansen kazanmıştır. Jansen Planı, Şükrü Kaya zamanında, 1932 yılında uygulamaya konulmuştur.[196]

28 Mayıs 1928'de Ankara Şehri İmar Müdürlüğü planlama ve uygulama birimi olarak kurulmuştur. İmar Müdürlüğü'ne imar planını ve beş yıllık programını hazırlama görevi verilmiştir. Katma bütçeli bir idare olarak kurulan müdürlüğe, gelir kaynağı olarak devlet bütçesinden ödenek, satış ve kira gelirleri ayrılmıştır. Müdürlük kendi fonu ve karar organı olan bir yapıda tasarlanmıştır. Bu müdürlüğün de katkısıyla Ankara, spekülasyonun yüksek olduğu alanlarda değil, mülkiyeti devletin olan arsalar üzerinde büyümüştür. Ankara'da halk ve memurlar için yeni mahalleler kurulmuştur. Geniş bulvar ve yollar yapılmıştır. Planda evsiz fakirlere verilmek üzere merkezinde çarşı, dispanser, okul bulunan ucuz arsalar ayrılmasına rağmen il ve belediye yeterli ilgiyi göstermemiştir.

Bu dönem geliri az olan kurumlardan biri de belediyelerdi. Kaya, belediyelerin görevlerini eski, harap, boş, bakımsız şehirleri tamir ve imar etmek, karanlık, dar ve tamirsiz, kaldırımsız, lağımsız, çamurlu yolları düzenlemek ve temizlemek, sokakları aydınlatmak biçiminde sıralamıştı. Ne var ki Kaya'ya göre belediyelerin gördüğü davranış, çoğunlukla takdirden ziyade eleştiriydi. Belediyelerin kuvvet ve yetkilerini artırma, hayat kaynağını koruma ve gelirini artırma zamanı çoktan gelmişti. Belediyelerin kuruluşu ve yetkilerine ait İçişleri Bakanlığı ayrıca bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Belediyeler arasındaki telgraf hatları 1928 yılında tamir edilmeye başlanmıştır. 1928 yılında sekiz yüz km.den fazla yeni telgraf hattı çekilmiştir. Ankara'da ve İstanbul'daki telsiz telgraf tesisatı bütün dünyanın merkezleriyle iletişim halindeydi. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün yaptığı düzenleme ve

196 Atay, *age*, s.484-493.

çizdiği program neticesinde diğer büyük şehirlerde de telgraf ve telefon şebekelerinin tesis edilmesi ve büyük şehirlerin beş sene zarfında birbirine bağlanması kararlaştırılmıştır.

Kaya, belediye işlerini düzenlemek ve yönlendirmek amacıyla 05.10.1930 tarihinde kabul edilen *"Dahiliye Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Yasa"*yla Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün kurulmasını sağlamıştır. Bu genel müdürlük işten, zamandan ve paradan tasarruf sağlamak için iki şubeye ayrılmıştır. Birinci şube; mahalli idarelere ait yasa, nizam ve talimat projelerini sıraya koyarak il, belediye ve köy meclislerinin karar ve temennilerini inceleyecekti. İkinci şube; il, belediye ve köy bütçeleri, mahalli idarelerin mali ve istatistik işleri ile sorumlu olmak üzere üç bürodan oluşmuştu.[197]

Kaya, belediyecilikte tasarrufa önem vermiş, bu nedenle de Londra'da yapılan Dünya Belediyecilik Kongresi için İstanbul Belediyesi'ne yapılan daveti reddetmiştir. Amacı, belediye temsilcisi yerine Londra Büyükelçisi'ni Kongre'ye göndererek belediyenin tasarruf yapmasını sağlamaktı.[198]

Şükrü Kaya'nın 1930 yılına değin Ankara Belediyeciliği uygulaması etrafında yoğunlaşan belediyecilik anlayışı, 1930'dan sonra modernleşme, düzenli kent yaşamı, hizmetlerin çeşitlendirilmesi, belediye gelirlerinin artırılması konularında şekillenmiştir. Kaya bu amaçla, 53 yıllık Vilâyat ve Dersaadet Belediye Kanunları'yla 1924 tarihli Ankara Şehremaneti Kanunu'nu yürürlükten kaldıran 3 Nisan 1930 tarihli "Belediye Yasası"[199] ile 1 Haziran 1933 tarihli "Belediyeler Bankası Yasası" gibi belediyeciliğe yön veren yasaların çıkarılmasına öncülük etmiştir. 1929 Dünya Krizi'nden sonra "Devletçilik" ilkesinin gündeme gelmesi, birçok kamu hizmetinin belediyeleştirilmesi olgusunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde An-

197 TBMMZC, D.3, c.19, s.133.
198 TBMMZC, D.4, c.23, s.253.
199 Tümerkan, *age,* s.245.

kara hariç hızlı bir şehirleşme olmayışı, altyapı ve konut sorunlarının önemini önceki döneme göre azaltmış,[200] belediyelerin temel görevi sağlıklı ve çağdaş şehirler yaratmak olmuştur. Ankara nüfusunun yıllık yüzde 6 artması, gecekondu, konut kiraları, arsa spekülasyonu gibi sorunlara neden olmuştur. Kaya, gecekondulaların yerlerine başka yerler gösterilerek gecekondulaşmanın önüne geçmeye çalışmıştır. Geniş bulvar ve yolların, meydanların, bina, hastane, parkların yapılması ve bu amaçla Jansen Planı'nın uygulamaya geçmesi belediyecilikte çağdaşlığa, kentsel yaşama, plan ve programa verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir.

3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı "Belediye Kanunu"nu inceleyen encümen mazbatasında belediyelerin yetkileri artırılırken, devletin gözetimi altında bulundurulacağı da belirtilerek belediyelerin yetkileri genişletildiği ölçüde devletin denetiminin artırılmaması amaçlanmıştır:

> "Beldelerimizi perişan ve harap bir vaziyetten kurtarmak için belediyelerin diğer mütemeddin memleketlerde olduğu gibi salâhiyetlerini artırmak içtimaî ve iktisadî bir zarurettir. Ancak bu zaruret teslim olunurken göz önünde tutulacak diğer siyasî ve içtimaî bir zaruret de bu idarelerin Devlet murakabesi altında bulundurulmasıdır. Belediye idarelerine verilen salâhiyetlerin hududu genişletildiği nisbette bu idareler üzerindeki Devlet murakabesi de artırılmamış olursa belde idarelerinde ve binnetice Devlet idaresinde anarşiye meydan bırakılmamış olur."[201]

Belediyelerin "yetki, görev, seçim, kuruluş, gelir kaynakları" bakımından belediyeler arasında eşitlik sağlanması hedeflenmiş, fakat İstanbul ve Ankara kapsam dışında bırakılmıştır. İstanbul'da valilik ile belediye başkanlığı birleştirilerek vali aynı zamanda be-

200 Ortaylı-Tekeli, *age*, s.48.
201 TBMMZC, D.3, c.17, s.24.

lediye başkanı yapılmıştır. Belediye Meclisi'nin görevleri, İl Meclisi ile Belediye Meclisi üyelerinin katılmasıyla oluşan "İstanbul Genel Meclisi"ne bırakılmıştır. Ankara'da ise belediye başkanının seçimi İçişleri Bakanı'na bırakılmıştır. Ankara valisi gerektiğinde belediye başkanını seçilebilecektir. İl merkezi olan yerlerde belediye başkanlarının seçimi valinin; il merkezi olmayan yerlerde belediye başkanlarının seçimi İçişleri Bakanı'nın onayı ve Cumhurbaşkanı'nın tasdikiyle kesinleşmektedir.[202] Böylece belediyelerin yönetim organları üzerinde merkezin etkisi artırılmak istenmiştir.

Bir başka hedef, belediyelerin "mahalli müşterek ihtiyaçları" karşılamak konusunda serbest olmalarıydı. Kaya, bu serbesti yanında belediyeler üzerinde merkezi yönetimin denetimi üzerinde de dikkatle durmuş, belediyelerin bütçe ve hesap işleri üzerinde merkezi yönetimin denetimini gerekli görmüştür.[203]

Kaya, Belediye Yasası'yla merkezi yönetime belediyelerin plan ve programları üzerinde denetim ve yönlendiricilik görevi vermiştir. Bunu, vergilerin belediyelerce hangi işlere harcandığının tespiti açısından da önemli görmüştür. Belediyeler harita, kadastro, şehir planları yapmaya ve bu planları en az beş yıllık çalışma programı hazırlayarak uygulamaya zorunlu tutulmuştur.[204] 18 Nisan 1933 tarih ve 2290 sayılı "Belediye Yapı Yollar Yasası"yla belediyelerin, İçişleri Bakanlığı'nın belirteceği süre içinde haritasını hazırlatmasını ve beş yıl içinde tek başına veya planı hazırlatmak üzere kuracakları birlikler eliyle kent planı hazırlatmaları zorunlu tutulmuştur. Belediyelerin bu planları hazırlayamaması üzerine 7 Haziran 1935'te Belediye Yasasına ek olarak 2763 sayılı yasa çıkarılarak Belediye İmar Heyeti kurulmuştur. 10.000'den fazla nüfuslu yerlerin imar planları, içme suları, spor alanları, lağım işleri bu

202 Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969, s.281'den akt. Akyol, *age,* s.101.

203 Ergüven, *age,* s.41.

204 *İdare Dergisi,* sayı 25, Nisan 1930, s.546.

heyet aracılığıyla yapılarak merkezin yetkisi zorunlu olarak artırılmıştır.[205] "Belediye Yapı Yollar Yasası"yla planlama konusunda İçişleri Bakanlığı'na verilen yetkiler zamanla diğer bakanlıklara devredilmiştir. Merkezi yönetime belediyelerin kararları yanında karar organları üzerinde de denetim yetkisi verilmiştir. İl belediye başkanları İçişleri Bakanı'nın önerisi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı, diğer belediyelerde ise valinin onayıyla atanacaktır.

Kaya, 1580 sayılı Belediyeler Yasası'yla belediye seçimlerinin tek dereceli olmasını, 18 yaşından büyük kişilerin ve kadınların katılımını sağlayarak halkın yönetimde etkin olmasını gözetmiştir. Yasayla, belediye meclisi oturumlarının halka açık olması ve halkın belediye işleriyle daha ilgili olması amaçlanmıştır. Bu bakımdan yasa halkın kendini yönetmesi noktasında önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. Yasayla belediyelerin hizmet alanı geniş tutulmuş, belediyelerin görevleri tek tek sayılmıştır. Altyapıya önem verilmekle beraber elektrik, hava gazı, tramvay, su tesisatı, bayındırlık işleri gibi hizmetler de belediyelerin görevlerinden sayılmıştır.

Belediyelerin hizmetleri "zorunlu" ve "isteğe bağlı" olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bazı işler de sadece "bir kısım belediyenin yapacağı işler" arasında sayılmıştır. Belli gelir grupları içinde belediyelerin hangi hizmetleri göreceği yasada belirtilmiştir.[206] Eczane, muayene, yetimhane, cenaze hizmetleri, dispanser, tımarhane, hastane, emzirme evleri açmak, sağlık ve sosyal yardım "zorunlu" hizmetler arasında gösterilmiştir. "İsteğe bağlı" görevler arasında belediye tiyatrosu, sineması, müzesi yapmak, fırın ve süthane işletmek, ürün sergi ve panayır yerleri açmak, buzhane ve genel su deposu yapmak, ucuz belediye konutları yapmak, belediye adına inşaat yaparak kiraya vermek, iş bulma kursları düzenlemek, fakirler için yardım sandıkları kurmak gibi hizmetler sayılmıştır.

---

205 Ortaylı-Tekeli, *age*, s.74.

206 *Age*, s.56-57; *İdare Dergisi*, sayı 25 Nisan 1930, s.540-550.

Bir kısım belediyenin yapacağı işler belediye gelirine göre "geliri elli bin liradan fazla", "geliri iki yüz bin liradan fazla", "geliri beş yüz bin liradan fazla" olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Fenni mezbahalar yapma "geliri elli bin liradan fazla" olan belediyelerin; yetimhane, doğumhane, tımarhane, emzirme odası, belediye hastanesi yapma ve işletme, veterinerlik hizmetleri "geliri iki yüz bin liradan fazla" olan belediyelerin; stadyum, belediyelere ait eğlence yerleri yapma ve işletme, yarış yerleri yapma hizmetleri "geliri beş yüz bin liradan fazla" olan belediyelerin görevleri arasında gösterilmiştir.[207] Şükrü Kaya, "isteğe bağlı" hizmetleri de belediyelerin yapması gerekli hizmetler arasında görmekle beraber, hizmetlerin "zorunlu" ve "isteğe bağlı" olarak ayrılmasının gerekçesini belediyelerin bütçelerinin yetmeyişi olarak açıklamıştır.[208] Kaya, zorunlu yapılması gereken hizmetler yanında fırıncılık, berbercilik ve diğer sanatların belediyeler tarafından görülmesini "belediye sosyalistliğinde ileri gitmek"[209] olarak değerlendirmiş ve Türkiye'de belediyelerin bu hizmetleri, bütçelerinin yetersizliği nedeniyle yapmasının olanaksızlığından bahsetmiştir.

Belediyelere yeni görevler verilmekle beraber bunları gerçekleştirecek gelir kaynakları yasada gösterilmemiştir. 1 Ocak 1934 yılında çıkan yasayla muhtarlıklar kaldırılarak görevlerinin bir bölümü belediyelere devredilmiştir. Belediye Yasası ve diğer yasalarla görevleri artırılan belediyelere gelirleriyle olanaklı olmayan görevler verildiği görülmekteydi. Şükrü Kaya hazırlanacak yeni bir yasayla bu eksikliğin giderileceğine söz vermişse de 1929 Dünya Krizi'nin de etkisiyle para bulunamamasından dolayı yeni bir yasa hazırlanamamıştır. Şükrü Kaya buna rağmen, belediyelerin, özel idarelerin yaptığı işin paraya ilişkin olmayıp, gayrete, zekâya, ilme, çalışmaya bağlı olduğu kanaatini de ifade etmiştir.

207 Tümerkan, *age*, s.272-293.
208 Ergüven, *age*, s.46.
209 Aynı yer.

Belediyelerin programları, projeleri hazırlanmış ama uygulanmaları yeterli paranın bulunacağı bir zamana bırakılmıştır. Bu durum yasaya Belediyeler Bankası kurmak üzere belediyelerin her yıl gelirlerinin yüzde 5'ini "ihtiyat akçesi" olarak ayırmaları yoluyla bir nebze olsun düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle geliri yetmeyen belediyelere bu akçeden kaynak aktarılabilecektir. 1933 yılında Belediyeler Bankası'nın kurulmasıyla belediyelerin işlerini görebilmesi için önemli bir mali kaynak yaratılmıştır.

24 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı yasa ve 15 milyon sermayeyle, kamu hizmetleri için gerekli parayı bulmak amacıyla Belediyeler Bankası kuruldu. Belediyelerin toplam geliri 1933'te 14 milyon lira, bütün belediyeler ile özel idarelerin aldığı para 45 milyon lirayı bulmuştur.[210]

Belediyelerimizin gerek medeni ve gerekse sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri kendi gelirleriyle olanaklı değildi. Ülkenin krediye ve paraya olan ihtiyacı dolayısıyla belediyeler parayı güçlükle ve ağır faizlerle temin edebiliyorlardı. Kaya, belediyelerin aralarında bir banka yaratarak biriktirdikleri parayla kendi kendilerine yeterli olmalarını ve ülkenin imarına katkı sağlamalarını amaçlamıştır. Belediyeler, yirmi yıl süreyle bütçelerinin yüzde 5'ini tahsisatları hükümetçe gösterilen bir bankaya yatırmaya zorunlu tutulmuşlardır. Kaya, bankada 15 senede 15 milyon para birikeceğini hesaplamıştır. Bu suretle belediyeler kendi aralarında kendi ihtiyaçlarını hiç kimseye muhtaç olmadan temin edebileceklerdir.

Belediyelere, şehirlerin düzenlenmesi ve tesisinde yapacakları esaslı kamu hizmetleri için muhtaç olacakları para, yapılacak işlerin önemine ve belediyelerin ödeme kabiliyetlerine göre verilecekti. Bankanın kısa veya uzun vadeli avans ve cari hesap açması veya bunlara aracılık ve kefil olması düşünülmüştür. Banka yapacağı borçlanma, avans ve cari hesaplar için lüzum gördüğü temi-

210 TBMMZC, D.4, c.15, s.106.

natı borç vereceği belediyelerden isteme yetkisine sahipti. Banka, Ziraat ve Emlak Bankaları gibi bankaların yararlandığı haklardan ve ayrıcalıklarlardan da yararlanacaktı.

Bu bankayı yönetecek kişiler belli makam sahipleri, belediye başkanları arasından seçilmişti. Şubeleri olmayacaktı; mevduat kabul etmeyecekti. Diğer bir milli bankayla anlaşacak, onlara kasadarlık yaptıracak ve bu suretle de işleyecekti. Kaya, bankanın 10-15 sene sonra gayet kuvvetli ve esaslı bir maliye kurumu olacağını ve şehirlerin ihtiyacını karşılayacağını tahmin etmekteydi. Bankanın süresi 99 yıl, idare merkezi Ankara olarak belirlenmişti. Banka, belediyelerin maaş, ücret ve sürekli masrafları için borçlanma yapamazdı. Belediyeler, zorunlu iştirak hissesinden başka bankaya belirli olarak koyacakları hisselerden, bankanın elde edeceği kârlardan, gereğinde genel ve mahalli bütçelerden ayrılabilecek iştirak veya yardım hisselerinden, özel yasayla gösterilecek faydalardan yararlanabileceklerdi. Bankanın paraları, menkul ve gayrimenkul malları devletin para ve malları olacaktı. Fakat yatırılan paralar belediyelerin borcu dolayısıyla haczedilemeyecekti. Belediyelere hissedar olmadıkları için hisse senedi verilmemişti. Belediyeler Belediye Yasası'yla yüzde 5 oranında parayı bu bankada iştirak hissesi koyarak sermaye biriktirmiş oluyorlardı.[211]

Yasanın 19. maddesiyle belediyelere su, elektrik, tramvay, hava gazı tesisatı kurma ve işletme, nehir, körfez, göl, vs. üzerinde vapur işletme hakkı verilmiştir. Belediyeler bu hizmetleri belediye şirketleri kurarak yerine getirmeye çalışmışlardır. Kaya, sayılan bu hizmetlerin fertlerin ve şirketlerin ellerinde bırakılamayacağını belirterek bu hizmetlerin devletleştirilmesini ve belediyeleştirilmesini savunmuştur.[212] Ayrıca 31 Mayıs 1933'te Gümrük Tarife Yasası'yla bu yasaya bağlı tarifede yazılı maddelerin gümrük resimlerine belediye hissesi

211 TBMMZC, D.4, c.16, s.178.

212 *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939,* s.976; Ortaylı-Tekeli, *age,* s.68-69.

olarak yüzde 10 verilerek belediyelere yeni gelir kaynağı yaratılmıştır. Bu yasayla ayrıca bir şehirden diğerine mal girerken alınan ve iç gümrük vergisi diye adlandırılan Oktruva Vergisi kaldırılarak yerel Pazar ile ulusal pazarın bütünleştirilmesine çalışılmıştır.[213]

Kaya, İstanbul şehrine özel önem vermiş, İstanbul'un şehir planı için 1932'de İçişleri Bakanlığı bütçesinden ödenek ayırmıştır. Bir yarışmayla 200-300 bin nüfuslu şehirlerin planını yapmış bir plancıyla İstanbul'un planı için anlaşma yapılmıştır. Belediye planları hazırlanan şehirler arasında İzmir, Manisa, Aydın, Diyarbakır, Malatya, Elazığ da bulunmaktaydı. Fakat gerek belediyelerin mali durumunun uygun olmaması ve gerekse planın haritaya gereksinim duyması, planların derhal yapılmasını önlemiştir. Önce haritalar yaptırılarak planlar tasarlanmış ve uygulanmıştır. Bu hizmetlerin de belediyelerin bütçelerinden her sene kesilmesi kararlaştırılan parayla yapılması öngörülmüştü. Aynı zamanda bu hedefleri gerçekleştirmek üzere bir de Belediye Bankası kurulmuştu. Belediye Bankası sayesinde belediyeler mahrumiyetten, banka kapılarında dolaşmaktan da kurtarılmış oluyordu.

519 belediyenin hiçbirinde şehrin ihtiyacını ve sıhhi ihtiyaçlarını tatmin edecek bir teşkilat ve şebeke yoktu. Şehirlerin yüzde 90'ı hâlâ açık kanal ve kuyulardan su ihtiyacını temin etmekteydi. Kaya, belediyelerin su ihtiyacının karşılanması yönünde gerekli çözümleri devreye sokmuş, 1937 yılında, 1940 yılına kadar 60 belediyenin içme suyu sorunun çözülmesi için gerekli olan çalışmaları başlatmıştır. Bu dönem şehirlerin temiz su, kanalizasyon, aydınlatma, plan ihtiyacı büyüktü ve Kaya, 1940-1945 yıllarına kadar Özel İdarelerden sağlanacak paralarla tüm Türkiye'nin ihtiyacının giderilebileceğini müjdelemişti.[214] 1935 yılına gelindiğinde hâlâ 519 belediyenin tam bir planı yoktu. İstanbul'un planı da hâlâ yapılamamıştı. Kaya, daha sonra İstanbul'un imar planını B.

213 *Age,* s.61.
214 *Ayın Tarihi*, sayı 42, Haziran 1937, s.86-87.

Prost'a hazırlatacaktı.[215] İzmir'in planı ise yarımdı. Ankara'nın yakın civarının planının hazırlanması da yeni gündeme alınmıştı.

Belediye Bankası'nın 1935'te 4 milyon liraya yakın sermayesi bulunmaktaydı. Kaya, belediyelerin genel gelirini 1933 yılı için 18.476.097 lira, 1934 yılı için 18.711.379 lira olarak hesaplamıştır. Bu meblağın 2.553.070 lirası devlet geliriydi. 8.776.145 lira belediye geliri, 365.245 lira borçlardan gelen gelir, 4.719.394 lira çeşitli gelirler, 697.784 lira da yardım vs. satılan malların geliriydi. Bu toplam gelirin yalnız 5.000.000'u İstanbul Belediyesi'nindi. Kaya, 1935'te bu gelirlerin sarf edildiği yerleri şu şekilde ortaya koymuştur:[216]

1.936.717 lira sağlık, 1.220.100 lira imar, 3.779.745 temizlik işleri ve aydınlatma, 3.114.255 lira çeşitli hizmetler, 3.439.373 lira inşaat.

Kaya, belediyelerimizin mevcut mali durumunu yabancı ülkelerdeki belediyelerle kıyaslamıştır. Buna göre ülkemizde gelir çok zayıf, emlak, gelir getiren kurumlar azdır. Belediyeler, gelir getiren kamu hizmetlerini yapamamaktadırlar. Kaya bu durumu belediyelerin yol, kaldırım, lağım, inşaat ve tamir işlerine emlak sahiplerinin katılımının azlığına bağlamıştır. Kaya, belediyelerin sigortalardan ve kiralardan çok az gelir sağlamasını doğru bulmayarak belediyelerin plan, yol, lağım gibi inşaatından artan kıymetin tamamıyla emlak sahiplerine bırakılmaması gerektiğini, arsa ve bina masraflarından belediyenin hisse almasını savunmuştur. Avrupa'da belediyelere verilmiş olan gelir veya vergiler ülkemizde ya devletin ya da vakıfların elindeydi. Belediye ve müesseseleri ülkemizde vergiye tabiydi. Kaya, gelir ve vergilerdeki bu durumun Türk şehirleri ile emsal yabancı şehirler arasında yarattığı vergi farkını şu şekilde dile getirmiştir:

Almanya'da belediyeler zengin olduğu halde belediye içinde her nüfusa 52 mark vergi düşmekteydi. New York nüfus başına 1 dolar verirken 1916'da 75 dolara çıkmıştı. Dresden Belediyesi'nin

215 *ATABE*, c.30, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.155.
216 *İç Bakanı Şükrü Kaya'nın Uraylar Kongresini Açma Söylevi*, s.4.

senelik geliri Türkiye bütçesine eşitti. Türkiye'deki belediyeler ise bu gibi gelirlerden yoksundular. Kamu hizmetleri çoktu ve sermayesizlik bu gibi işlerin yapılmasına engeldi. Belediyelere verilmesi lazım gelen vergiler vardı ki, ülkede böyle bir uygulama mevcut değildi. Kaya, belediyelerin beşer yıllık program dahilinde 1931'den 1935'e kadar yaptığı işleri şu şekilde sıralamıştır:

2.380 km kaldırım, 1.908 km şose, 160 km asfalt, 112 km parke, 4.041 resmi bina, 3.287 genel bina, 352 park, 261 spor yeri, 190 mesire yeri, 3 darülaceze, 24 hastane, 28 dispanser, 44 klinik, 477 pazar yeri, 1.471 köprü 120 abide yapımı; 116 yerin elektriğe kavuşturulması; 212 şehirde su tesisatı ve 152 mezbaha yapımı.[217] Belediyelerin 1923-1938 yılları arasındaki hizmetleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:[218]

	Belediyelerin Uygulamaları (1923- 1938)		
Yıl	**1923**	**1933**	**1938**
Belediye Sayısı	421	501	583
Elektrik Tesisatı Olan Yerler	4 (adet)	94	150 (138)
İçme Suyu Olan Yerler	20 (adet)	185	245
Fenni Su Tesisatı Olan Yerler	2 (adet)	24	49
Mezbaha	17 (adet)	93 (143)	114 (186)
Pazar Yerleri	90 (adet)	407	436
Haller	-	60	81
Spor Alanı	7 (adet)	184	198
Park ve Bahçeler	29 (adet)	209	304
Asri Mezarlıklar	-	-	22
Asfalt Yol	17 (km)	79	159
Şose Yol	251 (km)	1100	1.213

217 *Age*, s.7.
218 Ortaylı-Tekeli, *age*, s.89.

	Belediyelerin Uygulamaları (1923-1938)		
Yıl	**1923**	**1933**	**1938**
Köprü Menfez	393 (adet)	1181	1.477
Kaldırım	578 (km)	1480	5.657
Hipodrom	-	-	3
Halihazır Harita	-	-	-
İmar Planı	-	-	82 (?)

Not: Parantez içindeki sayılar aynı yıla ait farklı kaynaklardan sağlanan, doğruluğu daha az olan verilerdir.

Yerel yönetimler ele alınırken Şükrü Kaya'nın üzerinde durduğu konulardan biri de köylerin yönetimi olmuştur. 1924 yılında, Türkiye nüfusunun yüzde 85'inin köylerde yaşıyor olması nedeniyle köy konusuna öncelik verilmiştir. 1932 yılında 14 milyon nüfusun 11 milyonunu köylüler oluşturuyordu. Cumhuriyet kurulana kadar Türkiye köyleri kanunen bir usule ve düzene tabi değildi; görenekler ve mahalli teşekküllerle yönetilmişti. Kaya, köyün ve köylünün işlerinin muhtarların iktidarlarına, çalışkanlıklarına ve keyfine tabi olduğunu, köylerin ıslahının da Cumhuriyet'e nasip olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet, kabul ettiği Köy Yasası'yla köylerimize bir şahsiyet kazandırarak düzen getirmiştir. Kaya için, mevcut Köy Yasası tam manasıyla köyün ihtiyaçlarını karşılayan bir "Komün Yasası" değildi. Zaten köylerin durumu ve nüfusunun da esasen komün teşkilatına uygun olmadığını düşünüyordu. Yeni kabul edilen Köy Yasası komüne doğru bir adımdı ve uygulaması yeni olduğu halde kendisinden beklenen neticeleri vermişti.

Köylerin sayısı 1928'de 40.921'di. Köy Yasası'yla köylerle meşgul olmak üzere merkezde bir büro kurulmuştur. Bu merkez, 1927'den 1928'in ortalarına kadar 12.748 km yol yapmıştır. Vaktiyle

atla gidilemeyen bazı köylere artık araba ve otomobillerle gidilebilmekteydi. 427 köprü 834 okul yapılmış ve 212 köye yeniden su getirilmiş, 2.000 km²lik bataklık kurutulmuş ve iki milyona yakın ağaç dikilmiştir.[219] Bütün bunlar genel sorumluluk haricinde Köy Yasası sayesinde yapılabilmiştir.

Şükrü Kaya, köyün ihtiyacının karşılanması maksadıyla komün niteliğindeki köylerin oluşturulması için Tam Teşekküllü Belediyelerin kurulmasını önermiştir. Mevcut belediyeler, ihtiyacı tam olarak karşılamayan kuruluşlardı. Bunların başında yalnızca bir belediye müdürü vardı. Pek azında nüfus katibi ve tapu katibi de vardı. Kaya'ya göre memurlar ülkeye gelişigüzel dağıtılmışlardı. Yüz köylü belediyeler olduğu gibi iki yüz köylü belediyeler de mevcuttu. Bu nedenle Şükrü Kaya, bu teşekküllerden beklenilen faydaların elde edilemeyeceğini öngörmüştür. Ona göre yapılması gereken; sorumlu müdürü, kâtibi, nüfus kâtibi, tapusu, vergisi ve bütçesindeki izni oranında sulh hâkimiyle Tam Teşekküllü Belediyelerdi. Tam Teşekküllü Belediyelerinin ülkeye düzenli dağıtılmasıyla köylere gerekli yardımın götürülmesini amaçlamıştır. Kaya, Tam Teşekküllü Belediyelerle ilgili üç esas tespit etmiştir.

a) Köyler arası mesafe esası

b) Nüfus esası

c) Köy miktarı esası.[220]

Kaya, Tam Teşekküllü Belediyeleri, bir köylünün yaya olarak köyünden merkezi idareye gidip işini gördükten sonra yine yaya olarak geceye kalmadan köyüne gidebilmesini sağlayacak şekilde tasarlamıştır. İlçe merkezlerinin uzaklığı dolayısıyla köylüler zorluklarla karşılaşıyorlardı. Köylü işini görebilmek için ilçe merkezine belki iki günde ancak gitmekte ve orada günlerce kalmaktaydı. Bu durumun önüne geçmek için köyle belediye arasındaki mesa-

219 TBMMZC, D.3, c.3, s.266.

220 *Age,* s.267; Nizam Önen-Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929),* İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.527-528.

fe 12-15 km olarak tespit edilmiştir. Belediyenin kapsadığı köyün adedi 25'ten ve nüfusu da on binden fazla tutulmamıştır. Böylece halkın ihtiyacını görebilecek şekilde belediye memurunun köylülerle temas edebileceği bir ölçü gözetilmiştir. Kaya, bu belediyelerin sayısının 1.500 olmasını yeterli görmüştür. Her bir belediyenin teşkilatının da üç bin liraya mal olacağını hesap etmiştir. Bu teşekküllerin köylerin imarına, devletin desteğinin köylerin yanı başında bulunmasına yardım edeceğini savunmuştur. 1928 yılı için bütçede bu belediyelerden yüz adet kurulabilecek kadar ödenek ayrılmıştır. Diğer Tam Teşekküllü Belediyelerle beraber belediyelerin toplamı 750'yi bulmuş, geriye kalan Tam Teşekküllü Belediyelerin yıllara bölünerek belli bir plan dahilinde yapılmasına karar verilmiştir. 1928 yılında Tam Teşekküllü Belediyelerin oluşturulmasına başlanmış ve CHF'nin 3. Büyük Kongresi'nde de bu belediyelerin artırılması öngörülmüştür.[221] Atatürk de, bu belediyelerden halkın memnuniyet duyduğunu açıklamış ve Tam Teşekküllü Belediyelerin artırılmasını önermiştir.[222] Kaya, köylerin durumuna göre posta dağıtımını öncelikle merkezden başlayarak yavaş yavaş etrafa yaymayı planlamıştır.

Kaya, köylere medeniyetin girebilmesi için köylerin 200-250 evden oluşması gerektiğini savunmaktaydı. Böyle olduğu takdirde köylere dispanser ve diğer teşkilat girebilecekti. Köylerin dağınık olması, sağlık ve diğer hayat şartları açısından köylülerin perişan olması anlamına gelmekteydi. Kaya, dağınık yerleşimli köylerin bir araya getirilmesine çabalamıştır. 5.000 civarındaki göçerin de bu köylere yerleştirilmesini sağlamıştır.[223]

Her sene düzenli bir program dahilinde yapılması öngörülen Tam Teşekküllü Belediyelerden ellisinin yapımı 21 Temmuz 1931

221 *CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931),* Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.6.

222 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,* c.1, s.379.

223 *Ayın Tarihi*, sayı 42, Haziran 1937, s.91-92.

tarih ve 1857 no.lu yasayla kabul edilmiştir. Fakat bu belediyeleri kurmak için gerekli olan miktarda para bulunamadığından 1932 senesi bütçesine ödenek konulamamıştır. Tam teşekküllü elli belediyenin yılda 22.500 liralık masrafı bulunması, bu ödeneğin 1932 bütçesine konulamaması ve diğer taraftan bu belediyelerin teşkilat tarzına nazaran ayrıca vergi ve tapu memurlarının temininin zorluğu ve bunların bile masraflarının maliye bütçesine konulamaması sebepleriyle Yeniden Tam Teşekküllü Elli Belediye Teşkili Hakkındaki 1857 No.lu Yasa iki yıl ertelenmek zorunda kalınmıştır.

Şükrü Bey için hakiki servet, köylünün servetiydi. Ona göre köylü ne kadar zenginleşirse diğer insanlar da o kadar zenginleşecekti. Bunun için geçtikleri yollarda köylünün ekili alanını tahrip eden göçebelere engel olmaya çalışmıştır. Kaya açısından Türkiye'yi iktisadi, siyasi, askeri hususta ve savunma alanında ayakta tutan en birinci unsur köylülerdi. 1932 itibariyle köylerin adedi 40.223'tü. Kaya'ya göre Köy Yasası komün denilen idare şeklinin tam ifadesi olmasa da buna dair pek çok hükmü barındırmaktaydı. Köy Yasası, 1932 yılında 22.000 köyde tatbik edilmekteydi. Yasanın uygulanmadığı, nüfusu 150'den aşağı 12.000'e yakın köy vardı. Muhtarların yasal şartlarının bulunmamasından ve köylerin dağınık olmasından dolayı yasanın uygulanamadığı 4-5 bin kadar köy kalmıştı. Bunlar ilin uzak sınırlarındaki köylerdi. Kaya, Köy Yasası yürürlüğe girdikten sonra 1932 yılında köylerde yaşanan gelişimi şöyle ortaya koymuştur:

Köy yolları, köylüler tarafından yapılmıştır. 15.643 km'dir. Köy Yasası gereğince köy etrafına dikilen ağaçlar 1931'e kadar 2.750.485'ti. Yeniden yapılan köy okulları, mahalli idareler haricinde 974, tamir edilen köy okulları 1.389, çeşmeler 2.393, düzenlen köy mezarlıkları 1.178, yeniden yapılan köy yolu köprüleri 5.673, köy odaları 1.983, köy konuk odaları 4.692, pazar yerleri olacak dükkânlar 3.672 adetti. Şükrü Bey, köy sağlığı hususunda kendi ba-

kanlığının ilgi alanına giren kısımda bataklıları kurutmaya gayret sarf etmiş, 1934'e kadar 500'den fazla köy bataklığı kurutulmuştur.[224] Kaya, 1932 yılında, köy çocuklarının nüfusa kaydedilmemesini önemli bir mesele olarak ele almış ve köy nüfusunun doğru bir şekilde öğrenilmesi amacıyla muhtarlara talimat vermiştir.

1937 yılında belediye, özel idareler ve diğer işlerin daha iyi yapılabilmesi amacıyla merkezde İçişleri Bakanlığı'na bağlı Mahalli İdareler Reisliği (Başkanlığı) kurulmuştur. Bu başkanlığa, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Özel İdareler Genel Müdürlüğü, Köyler Genel Müdürlüğü olarak üç şube bağlanmıştır.[225] Kaya, şubelerin köy, özel idare ve belediye memurlarının sicilini tutmasını ve işlerin merkezden yürütülmesini öngörmüştür.

Toprak Reformu

Türkiye'de 1926 yılında miri toprak sistemi[226] tamamen kaldırılarak özel mülkiyet sistemine geçilmiştir.[227] Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda değerlendirilmeyen, ekilmeyen toprakların bolluğu dikkat çekmiştir. Bu yıllarda büyük toprak sahipleri de himaye edilecek kesimler arasında sayılmaktaydı.[228] Bu sebep-

224 TBMMZC, D.4, c.9, s.245.

225 *Ulus*, 15.05.1937, s.2.

226 Toprak mülkiyeti şekilleri için bkz. Ömer Celal Sarç, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti,* İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1934, s.168-182; *Toprak Reformu Kongresi (1978),* TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ankara, 1979, s.110.

227 Aksoy, *age,* s.52.

228 Ümit Doğanay, "1923-1938 Arasında Toprak Reformu Sorunu", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu,* İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977, s.367. Atatürk bu konuyla ilgili Balıkesir Paşa Camii'nde şunu söylemiştir: "Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi sahiptir?

le Kurtuluş Savaşı'na katılmış büyük toprak sahiplerinin topraklarına dokunulmamıştır. 1927 yılında Türkiye'de bütün toprakların ancak yüzde 5-6,5 kadarı işlenmekteydi. Büyük özel mülkler, kendi işletmelerinin toplam topraklarından ancak yüzde 5-10'unu tarla olarak kullanmaktaydılar. Diğer topraklar ise mera topraklarıydı. Bu işletmeler yalnız tabiatın verdiğiyle yetinen, makine ve teknolojinin pek kullanılmadığı tarımsal işletmelerdi. 1927 yılında ekime uygun 231,5 milyon dönüm arazinin 43,6 milyon dönümü ekilebilmişti.[229] Değerlendirilmeyen alanların genişliği, Türkiye'de güçlü bir toprak talebi olmamasının en önemli nedenini oluşturmaktaydı. Pazarla ilişkisi zayıf olan tarım, kapalı bir ekonomi olarak görünmekteydi.[230]

Şükrü Kaya, köylünün Cumhuriyet değerlerini benimsemesi için yaşamını sürdürmeye yetecek toprağın köylüye verilmesini savunmuştur. Atatürk çiftçiye arazi vermenin hükümetin sürekli takip edeceği bir iş olduğunu ve çalışan köylünün işleyebileceği kadar toprağın sahibi kılınmasının üretimi artıracağını vurgulamıştır.[231] Ayrıca Atatürk topraksız çiftçi bırakılmamasını da istemiştir.[232] Atatürk ve Şükrü Kaya, köylünün başkasının topraklarında çalışmaktan kurtarılması ve esaret altında yaşamaması fikrinde buluşmaktaydı. Kaya, toprak reformu meselesini sadece köylünün geçimi açısından değerlendirmemiş, toprak reformuyla aynı zamanda ağanın elinden kurtarılarak özgürlüğüne kavuşturulacak köylünün, ağa yerine Cumhuriyet'i otorite bilmesini sağlamak istemiştir. Toprağı olan köylü başkasının kölesi değil ken-

---

Bu arazinin miktarı nedir? İncelenirse görülür ki, memleketimizin genişliğine nazaran hiç kimse büyük araziye sahip değildir. Dolayısıyla bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır."

229 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e) Dördüncü Kitap*, Tekin Yayınevi, 2000, s.1382.

230 Aksoy, *age*, s.53.

231 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, s.380.

232 *Age*, s.412.

disinin efendisi olacak, çağdaşlık yolunda ilerleyecektir. Şükrü Kaya toprak meselesini, köylüye toprak dağıtımı yoluyla geçimini sağlama ve çağdaşlaşma meselesi olarak ele almıştır. Bu konuda Kaya'nın büyük bir mücadele verdiği görülmüştür. Mübadele sırasında da gelen göçmenlere toprak dağıtımının yanı sıra yurtiçinde de topraksız veya az topraklı köylülere toprak dağıtılmasına çabalamıştır.

Kaya, 1930 yılı İçişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasında meşgul olunacak önemli işlerden birinin köylüyü toprak sahibi yapmak olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir:

> "Memleketimizde bulunan 40.300 köyden 1.500 köyün halkı topraksızdır. Şehirlerde de topraksız olarak bir bu kadar çiftçi vardır. Toprağı nakafi (yetersiz) olan çiftçi nüfusu da aşağı yukarı 300 bine baliğ (denk) olmuştur. Geçen sene Büyük Meclisin kabul ettiği bir yasa sayesinde bu köylüleri zamanla arazi sahibi yapmaktayız ve bu vazifeyi İskân İdaresi görmektedir."[233]

Kaya, Ziraat Bankası'yla yapılan anlaşma neticesinde az zamanda Türkiye'de topraksız hiçbir çiftçi ailesi kalmaması için uğraş vermiştir.

1931 yılına kadar köylüye dağıtılan toprakların yeri şöyledir:

Aydın: Boş ve satılmayan arazinin, zeytinliklerin köylülere verilmesi.

Çanakkale: Gelibolu İlçesinde arazisi olmayan köylülere arazi dağıtımı (Cumalı, Cevizli köyleri).

Erzurum: Boş emlağın köylüye verilmesi.

Erzincan: Boş emlağın köylüye verilmesi.

Eskişehir: Çifteler arazisinin dağıtımının tamamlanması.

Isparta: Kıyı yaylasının köylüye dağıtımı.

233 TBMMZC, D.3, c.19, s.138.

Kocaeli: Hendek ilçesinde başkalarına verilmeyen arazinin köylüye dağıtımı.

Muğla: Sahildeki çiftliklerin de Köyceğiz gibi halka dağıtımı.

Sivas: Mevcut ve boş arazinin halka dağıtımı.

Trabzon: Mevcut ve boş arazinin Oflulara ve halka dağıtımı.

Ceyhan: Mercimek çiftliğinin halka dağıtımı.

Bakırköy: Mahmutbey Yaylası'ndaki köylülere arazi dağıtımı.

İstanbul: Diğer çiftliklerin istimlakı ve köylülere verilmesi.

Denizli: Şamlı Çiftliği'nin köylülere dağıtımı.

Kars: Halk tamamıyla toprağa sahip olmadığından bir an evvel toprak dağıtımının yapılması.

İzmir: Çeşitli ilçelerde boş ve metruk arazinin dağıtımı.

Kırklareli: 1-1914'te iskân edilen muhacirler arazisinin bedelsiz terki.

2- Dağıtım harici arazinin Borçlanma Yasası'yla mübadil olmayan muhacirlere verilmesi.[234]

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, topraklandırma konusunu bir özgürlük meselesi olarak ele almıştır. Köylünün kendi toprağını çok sevdiğini, sevemeyeceği bir toprak varsa o da esir gibi kullanıldığı başkasının toprağı olduğunu açıklamıştır. Bu sebeple her şeyden önce çiftçiye toprak verme Kaya'nın asıl arzusu olmuştur. Kaya, "memleket için her türlü fedakârlığı yapmaktan çekinmemiş" olan Türk çocuğunun başkasının toprağında esir gibi çalıştırılmasına artık göz yummayacağını belirterek toprak dağıtılmasını önemsemiş ve tepkileri üzerine çekmiştir.[235]

Geniş ve boş arazilerin köylülere dağıtılması konusunda Şükrü Bey'in düşünceleri büyük toprak sahipleri arasında endişeye yol açmıştır. Eskişehir Milletvekili Emin Sazak büyük arazilerin taksi-

234 *CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931*), s.96.
235 TBMMZC, D.4, c.15, s.105.

mi konusunu anlayamadığını belirtmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin esaslarına aykırı bir prensibin getirilmekte olduğundan şüphelenmiştir. Sazak, topraklandırma meselesinin Doğu Bölgesi'ne ait bir karar olduğunu ileri sürerek ülkenin batısında, kendi arazilerine kadar uzanan bir Toprak Reformu'nun yapılmasından kaygı duymuştur.[236] Şükrü Kaya ise, başkalarının topraklarında esir gibi çalıştırılan Türk köylülerini ev ve arazi sahibi yapmak amacındadır. Ayrıca traktörleriyle çalışan yoksul çiftçiye yardım etmeyi hedeflemiştir. İstediği şey, başkasının toprağında çalışan köylüyü esaretten kurtarmak, yoksul köylüye de yardım etmektir. Kaya, Emin Sazak aracılığıyla büyük toprak sahiplerinin topraklandırma meselesini zayıflatma çabalarının önüne geçmeye çalışmıştır.[237] Meclis'te toprak sahiplerinin engelleme girişimlerine karşı Meclis'i ve milleti bilinçlendirmeye çalışacaktır.

1923 yılından 1934 yılına kadar mübadil ve göçmenlere ve kısmen de topraksız veya az topraklı çiftçilere 6.787.234 dönüm tarla, 157.422 dönüm bağ ve 169.659 dönüm bahçe dağıtılmıştır. 14.6.1934 tarihli İskân Yasası hükümlerine göre bu tarihten 1938 yılı Mayıs ayı sonuna kadar göçmen ve mültecilerle topraksız ve az topraklı 88.695 aileye 2.999.825 dönüm toprak dağıtılmıştır.[238] Ayrıca kamu-

236 1945 yılında gündeme getirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı Meclis'te görüşülürken Emin Sazak düzenin bozulacağını, feodal egemenliğinin ve itibarının kaybolacağını düşünerek tasarıyı hazırlayan Şevket Raşit Hatipoğlu'na şu teklifte bulunur: "Tasarı geri alınırsa Beylikköprü'deki 30 bin dönümü hibe ediyorum." Hatipoğlu "kanunla alsak ne olur" deyince itiraz ederek şunları söyler: "Kanunla olmaz. Devlet araziyi zorla alırsa, Eskişehir havalisinde Emin Sazak ölür." *Bkz.* Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, (Dün-Bugün-Yarın),* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.235'ten akt. Nevzat Evrim Önal, "Türkiye'nin İktisadi ve Siyasi Tarihinde Toprak Reformu Tartışmalarının Rolü", *Memleket Siyaset Yönetim*, c.5, sayı 12, 2010, s.12.

237 Topraklandırma meselesi 1945 yılında tekrar gündeme gelince Emin Sazak, Halil Menteşe ile beraber yine köylünün topraklandırılmasına karşı çıkacaktır. Bkz. Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.80-81.

238 Aksoy, *age,* s.58.

laştırma suretiyle satın alınarak köylüye verilen çiftlikler ile hükümete ait olarak dağıtılan arazinin toplamı 1.077.526 dönümdü.[239]

1934 yılına kadar yapılan toprak dağıtımında toprağı olmayan veya toprağı ihtiyaçlarına yetmeyen çiftçilere dağıtılan 731.234 dönüm toprak vardı. Ayrıca 1938 yılına kadar devletin kendi merasından ayırıp dağıttığı topraklar da 2.999.825 dönümdü. Böylece devletin, kendi merasından dağıttığı toprakların toplamı 3.731.059 dönümü bulmuştur. Oysa 1928-1938 yılları arasında Türkiye'de mera toprakları 39.280.000 dönüm azalmıştır. Bu durum, ülkemizde meradan toprak kazanmanın asıl orta ve büyük mülk sahipleri tarafından yapıldığını ortaya koymaktadır.

Toprak meselesi üzerinde Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren önemle durulmaya başlanmıştı. Mesele toprak dağıtımı, tohumluk, ilaç, toprağı işleyecek alet ve makinelerin temini olarak ele alınmış, meselenin ayrıca feodal ilişkilerin tasfiyesi yönünden bir bütün olarak ele alınmasına ilk yıllarda henüz başlanmamıştı. Dışarıdan gelenlere yer bulmak, göçebe iskânını düzene koymak amacıyla da toprak dağıtımı yapılmıştı.[240] Toprak Reformu'nun sebeplerinden biri topraksız veya az topraklı kişilerin toprak sahibi yapılarak köylüyü üretici hale getirmekti. Bir diğer sebep ise, 1929 Dünya Krizi'yle beraber ihracata dayalı tarımsal üretimin sıkıntıya girmesi üzerine, tahıl üretimi yapan orta ve küçük ölçekli çitfçileri destekleyerek sanayi ürünlerine talep yaratmaktı.[241]

Yapılan düzenlemelerden biri, 1925 yılı bütçe yasasında bulunmaktaydı. Yasanın 25. Maddesine göre, toprağa muhtaç çiftçiye, milli araziden bedeli on senede taksitle alınmak suretiyle her haneye verilecek toprak miktarı mevcut araziyle beraber 200 dönümü geçmeyecekti. Toprak, kıymet takdiri yöntemiyle dağı-

239 Halil, *age,* s.99.

240 Barkan, *age,* s.473.

241 Serkan Tuna, "1930'lu Yıllarda Toprak Reformuna Yönelik Çabalar", *Bilgi ve Bellek*, sayı 6, İstanbul, 2006, s.124-125.

tılacak ve satışa sunulacaktı. 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı "Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa (Çiftçiye) Tevzi Edilecek (Dağıtılacak) Araziye Dair Yasa"yla hükümet doğu illerinden batıya nakledilen kişilerin arazisini göçebe, muhacir, köylü ve aşiret çevresine vermeye yetkili kılınmıştı. Bu arazilere 1915 yılının kayıtlı vergi değerinin sekiz katından aşağı ve on katından yukarı olmamak, vergi değeri olmayan yerlerde aynı oran dahilinde tapu değeri esas kabul edilmek ve bedelleri sahiplerine verilmek üzere hükümet tarafından el konulabilecekti.

1930-1931 yıllarında İçişleri Bakanlığı hem göçmenleri toprağa bağlamak hem de asayişi artırmak amacıyla toprak yasası hazırlanmışsa da "tapuda kayıtlı olmayan toprağın devlet malı sayılacağı" hükmü Danıştay'da [Devlet Şûrası] tartışılmıştır. Tasarı, önce Tarım Bakanlığı'na sonra da Sağlık Bakanlığı'na devredilmişse de herhangi bir sonuç alınamamıştır. Toprak meselesiyle ilgili köklü düzenlemeler 1934'te başlamıştır. Nüfus konusu toprak meselesiyle beraber ele alınmıştır. Kaya nüfustan bahsederken, nüfus meselesinde toprağın da etken olduğunu söylemiştir. Toprak, yalnız muhacirler için verilecek bir şey değil, aynı zamanda yerli halkın da muhtaç olduğu bir maddeydi. Kaya'ya göre köylülerin birçoğu topraksızdı. Doğuda ve batıdaki bazı illerde, birçok yerde köyler başkalarının toprağı üzerindeydi ve köylünün kendi evi ve toprağı yoktu. Kaya, köylüyü vatandaşlık haysiyetine yakışacak şekilde toprak sahibi yapmayı ve geçimini sağlamayı ilk görevlerden saymıştır. Kaya, CHP 4. Büyük Kurultayı'nın (1935) en önemli özelliğinin "Türk köylüsünü toprak sahibi yapmak üzerine aldığı kararlar" olduğunu ifade etmiştir. CHP milletvekillerinden oluşan ve il örgütleri aracılığıyla halktan gelen dilekleri inceleyen Dilek Komisyonu da Kaya'nın bu görüşlerine katılmıştır.

1935'te yapılan CHP 4. Büyük Kurultayı'nda köylüye toprak vermek, köylüyü kendi emeğinin vasıtasına sahip kılmak, halkın talepleri arasında önemli yer tutmuştur. "Toprağa hükmedemeyen

bir ulusu toprak yer"[242] diyen Kaya, bir ilçeyi sekiz çiftlik sahibinin emeksiz tasarrufuna sokan mevcut duruma son vermenin CHP 4. Büyük Kurultayı'nın takip etmesi gereken "büyük bir devrim işi" olduğunu ifade etmiştir. Şeref Aykut da Kaya'nın fikrine benzer şekilde "işlenmeyen binlerce hektar toprağı elinde tutanların ve bunların tek sahibinin kendisi olduğunu savlayanların çitfçiyi topraksız bıraktığını" ortaya koymuştur. Topraksızlığa neden olan bir başka dert de 100 dekarlık tapusuna güvenerek sınırlarını 1500 dekara kadar genişletmiş olanlardı.[243] Kurultay'da "toprak sahibi olma" dilekleri hükümeti bu konuda daha hızlı hareket etmeye yöneltmişti. Kaya ve Kurultay delegeleri, meselenin, geleceğin tarım ihtiyaçları ölçüsünü gözden kaçırmayan ve topraksız duran emek sahibi köylülerin haklarını yedirmeyen bir anlayışla ele alınması fikrinde mutabık olmuştur. 4. Büyük Kurultay bu fikrini 34. maddeyle ortaya koymuştur:

> "Her Türk çiftçisini yeterli toprak sahibi etmek partimizin güttüğü ana gayelerden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için hususî istimlak (kamulaştırma) yasaları çıkarmak lazımdır."[244]

CHP 4. Büyük Kurultay'ında Aydın (Söke), İstanbul (Balıkesir, Çatalca, Fatih, Kadıköy, Silivri), İzmir (Torbalı, Bornova, Dikili), Kırklareli, Manisa, (Horozköy), Bursa (Karacabey) CHP örgütleri, buralardaki topraksız köylülerin topraklandırılmasını ve milli hazineye ait arazinin dağıtılmasını, Eskişehir'de toprağı sürüp ekenlere ekilen arazinin parasız olarak dağıtılmasını istemişlerdir. İçişleri Bakanlığı da milli emlağa ait toprakları isteyen muhtaç

---

242 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935),* s.158.

243 Şeref Aykut, *Kamâlizm (CHP Programının İzahı),* Kaynak Yayınları, 2. basım, 2008, s.83.

244 *Age,* s.67; Doğu Perinçek, *Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri,* Kaynak Yayınları, 2008, s.182-183.

köylülere dağıtmıştır. 1935 yılına kadar köylüye milli emlağa ait 227.000 dönüm arazi dağıtılmıştır.

14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen ve 21 Haziran 1934 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanan 2510 sayılı İskân Yasası'yla aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhlik gibi herhangi bir belge olmaksızın göreneklere dayanan her türlü teşkilat ve organ kaldırılmıştır. Ayrıca herhangi bir hüküm veya vesikayla veya örf ve âdetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara atfen reis, bey, ağa ve şeyhlere ait olarak tanınmış, kayıtlı kayıtsız bütün gayrimenkuller devlete geçirilmiştir. Devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanmıştır. Ne var ki, İskân Yasası'nın etkisinin yayılması noktasında toprak sahipleri engelleyici bir tutum almışlardır. Yasanın geniş bir alanda uygulanmasını önleyerek etkisini zayıflatmışlar veya çiftçilere verilen toprakları bir şekilde tekrar ele geçirmişlerdir. Geniş arazilerin bedellerinin devletçe peşin ödenerek köylüye dağıtılması yöntemi, bütçenin yetersizliğinden dolayı istenen verimi sağlayamamıştır. Şükrü Kaya, bu gibi nedenlerle toprağı olmayan veya yetersiz olan kişilerin topraklandırılmasını sağlamak amacıyla Teşkilatı Esasiye Yasası'nın kimi maddelerinde değişiklik yapılması için milletvekili arkadaşlarıyla birlikte yasa teklifi sunmuştur.

Hazırlanan İskân Yasasına ek olarak Şükrü Kaya, 1935'te toprakların tapusuz kısmını devlete mal eden bir tasarı hazırlamıştır. İçişleri Bakanlığı, 30.11.1933 tarih ve 6/3362 sayılı Başbakanlık yazısıyla kendisinden istenen toprak tasarısı için değişik bakanlıkların değerlendirmelerini alarak bir tasarı ortaya koymuştur. İçişleri Bakanlığı bu tasarıyı Başbakanlığa, Meclis'te görüşülmesi için 13.02.1935 tarih ve 3904/1565 sayılı yazıyla sunmuştur. Başbakanlık da tasarının olgunlaşması için Danıştay'ı çalışmaya dahil etmiştir. Başbakanlık 16.02.1935 tarihli 6/284 no.lu yazıyla İçişleri Bakanlığı'nın hazırladığı toprak tasarısına dair diğer bakanlıklar-

dan alınacak görüşlerin doğrudan Danıştay'a bildirilmesini istemiştir. Ayrıca tasarı parti meclis grubuna da sunulmuştur.

Tasarının gerekçesinde, Türk çiftçisine yeterli toprak vererek verimi yükseltmek, sanayileşme planının yerine getirilmesini sağlamak, çiftçi ailesinin şehirlere göçünün önüne geçilmesinin amaçlandığı belirtilmişti.[245] Ayrıca tasarıda "çiftçi ocağı" ifadesi geçmektedir. Bu ifadeyle, bir çifçi ailesinin yaşamasına yetecek toprak ve bu toprağı işletmeye yetecek koşum, saban, araba, tohum, hayvanat, alet ve edevat, bu aileyi, hayvanlarını, ürünlerini, araç gereçlerini barındırmaya elverişli ev, ahır samanlık, ambar ve ağılın hepsi kastedilmekteydi (md 25). Bunlar yapılırken de rasyonel ve teknik bir surette çalışarak memleketin ihracatına en ziyade ürün sağlayacak büyük çiftliklerin de lüzumundan fazla parçalanmasına engel olunacaktı.

Gerekli çalışmalar Başbakanlığa bağlı "Toprak Umum-i Müdürlüğü"nün kurulmasıyla yapılacaktı (md 1). Bu yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde toprak sahiplerinin bir beyannameyle topraklarının sınırları ve gerçek miktarları tespit edilecekti. Beyannamelerde yazılan miktardan fazla toprak hakkında ne beyanname sahipleri ne de mirasçıları bir hak iddiasında bulunacaklardı (md 2).

Bağ, meyvelik veya fidanlık haline getirilmiş tapu fazlaları ve tapuda kayıtsız topraklar işgal edenin veya vârislerinin adına parasız verilecek ve tapuya kayıt olacaktı (md 5). Dahası denizden, göllerden ve bataklıklardan, sazlıklardan, ırmak vs. yerlerden kurutulup doldurulanlar, büyük emek ve masrafla taşlık, kumluk yerlere, toprak nakliyle tarla haline konan veya çukur ve yar olup da toprak nakliyle düzeltilen yerlere, tepelik ve arsalık olup bir işe yaramazken büyük hafriyatla düzeltilip tarıma elverişli hale getirilen yerlere, işlenmeden bir yıl bırakılmamışsa bunu yapan adına ücretsiz verilecek ve tapuya tescil olunacaktı. Bu yerlerin

245 Bkz. Ek 17; BCA, 30.10.0.0.21.103.

tapu fazlası olması veya tapuda kaydının bulunmaması önemli değildi. Ancak bu topraklar iskân haddinden fazla bulundukları takdirde kamulaştırma hükümlerine tabi olacaktı (md 6).

Topraksız ve iskân haddinden az topraklı çiftçilere, muhacirlere, göçebelere nakil olunanlara toprak dağıtılacaktı. Dağıtılan bu toprakları mülk olarak vermeye vali ve kaymakamlar yetkilendirilmişlerdi. Bir köy, kasaba ve şehirde dağıtılacak topraklardan önce buralardaki topraksız ve az topraklı çiftçilere, sonra yerleştirilecek muhacirlere ve göçebelere ve nakil olunanlara, komşu köylerden getirilip yerleştirilen çiftçilere;

A) Beyannamedeki miktar tapuda yazılı miktara uygun olanlar hakkında hiçbir işlem yapılmayacaktı.

B) Beyannamedeki miktar tapuda yazılı miktardan eksik olanlardan bunun sebebini araştırarak mahallinde tapu fazlalıklarından eksiği tamamlanacaktı.

C) Beyannamedeki miktar tapuda yazılı miktardan fazla olduğunda;

1. Tapu sahibi az topraklı kişilerden ise bu fazlalar payından çok olmadığı taktirde kendisine parasız verilecekti.

2. Toprak sahibi iskân haddinin iki mislinden fazla tapulu toprağa sahip bulunuyorsa tapu fazlalıkları kamulaştırma hükümlerine tabi olacaktı (md 3).

Bu kanunun yayımlandığı tarihe kadar devlete ait boş yerlerden, milli topraklardan köy, kasaba ve şehir ortak mallarından işgal edilmiş topraklarda tescil işlemi ise aşağıdaki gibi olacaktı:

A) İşgal edilen toprağın hak sahibi çiftçi ise kendine düşen paya ücretsiz sahip olacaktı. Fazlası dağıtılacaktı.

B) İşgal edenin iskân haddinden fazla ve fakat iki mislinden eksik toprağı varsa toprak miktarı iki mislini geçmemek şartıyla, işgal edilen toprağın en fazla yarısına kadar miktarı yarım bedelle işgalciye verilecekti. Fazlası dağıtılacaktı (md 4).

Topraksız çiftçilerin toprak payı iskân haddi kadardı. Az topraklı çiftçilere toprak, iskân haddine çıkarılmak suretiyle verile-

cekti. Verilecek topraklar kişinin aldığı eğitime ve çocuk sayısına göre artırılacaktı. Az topraklı ve topraksız çiftçilerden yüksek eğitim görenlerle ziraat okulu mezunlarına, istiklal madalyası olanlara, altıdan fazla çocuğu bulunanlara bir katı, lise mezunlarına ve beşten fazla çocuk sahibi olanlara 2/3, ortaokul ve ziraat kursu mezunlarına, dörtten fazla çocuğu olanlara 1/3 fazlası ile toprak verilecekti (md 8).

Toprak bütünlüğünü korumak amacıyla, toprağın bir yerde ve tek parça olarak verilmesine özen gösterilecekti. Çiftçiler, ellerindeki küçük parçaları birbiriyle takas ederek topraklarını düzenli bir parça haline getirebilecekti (md 14). Topraksız, az topraklı ve iskân haddinin iki mislini geçmeyen topraklı çiftçilere, gerektiğinde köy, kasaba ve şehirlerin ortak topraklarından ev, ahır, samanlık, harman ve ağıl yeri parasız verilebilecekti. Valiler şehir, kasaba ve köy halkına bağ, bahçe, fidanlık, meyvelik yapmak ve çiftçiliğe elverişsiz dağ ve taşlık yerlerde koruluk, ormanlık oluşturmak üzere o şehir, kasaba ve köy sınırı içinde otlak, baltalık gibi ortak kullanılan yerlerinden, boş topraklardan ve tapu fazlalıklarından parasız yer ayırıp vermeye yetkiliydiler. Ayrıca valiler topraksız veya az topraklı çiftçilere iskân haddi içinde bu yerlerden yarım bedelle ve 20 yıl süreli borçla çayır, tarla yeri ayırıp dağıtabileceklerdi. Bu yerler ekilebilir hale getirmek için şartıyla verilecekti. 5 yıl içinde bunu yerine getirmeyenlerin tapuları geri alınabilecekti (md 15). Dağıtılan toprakların bedelleri, teslimin ertesi yılından başlayarak 20 yılda ve 40 taksitte alınacaktı.

Dağıtılacak toprakların temini birkaç yolla sağlanacaktı. Bu yollardan biri kilometrekareye düşen nüfusun 45'ten az olduğu illerde toprakların yüzde 75'i tarıma elverişli ise, aile başına 500 hektardan fazla olan toprakların kamulaştırılabilmesiydi (md 17). Bedeli en çok 20 yılda ve yüzde 5 faizli ve yirmişer lira kıymetli bir milyon adet kadar toprak tahvili çıkarılarak ödenecekti. Bu işleri yürütmek üzere Toprak Bankası kurulacaktı. Bir diğer yol özel

idarelere, belediyelere, vakıflara ve diğer tüzel kişilere ait tapulu toprakların, resmi ve genel görevler için ihtiyaç yoksa kamulaştırılabilmesiydi. Ayrıca sahipsiz görülen topraklar hükümetçe dağıtılabilecekti. Bu toprakların sahibi çıkanlarından yasanın yayınlandığı tarihten ve dağıtılacak olanlardan dağıtım tarihinden 1 yıl içinde dava açmayanların itirazları kabul edilmeyecekti (md 26). Sular altında kalıp 10 yıl içinde sahipleri tarafından kurtarılmayan topraklar da devlete geçecekti. Dahası dağıtılacak toprakları 5 yıl içinde işlememeleri halinde elindeki topraklar alınabilecekti (md 27). Bu topraklar hiçbir sebeple geri alınamayacaktı.

İçişleri Bakanlığı'nın hazırladığı bu tasarı Danıştay'da bekletilerek diğer bakanlıkların görüşleri alınmıştır. Gelen değerlendirmeler ile İçişleri Bakanlığı, 1935 yılında sunduğu tasarıyı, son şeklini vererek 7 Ocak 1937 tarihinde Başbakanlık'a yollamıştır. Bu tarihte toprak yasa tasarısı hazırlama görevi Sıhhat ve İçtimai Muavenet (Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma) Bakanlığı'na verilmişti. Böylece Kaya'nın gözetiminde hazırlanan tasarı yasalaşamamıştı. Şükrü Kaya da, bu devir dolayısıyla o tarihe kadar bakanlığının hazırladığı bu tasarının sorumlularınca değerlendirilmesini Başbakan İnönü'den rica etmiştir.[246]

İçişleri Bakanlığı'nın hazırladığı 1937 tarihli toprak tasarısına baktığımızda çiftçiye işleyebileceği kadar toprak vermenin amaçlandığını görürüz. Toprağı kendisine yetmeyen çiftçilerden birtakımı icarla toprak bularak işlemekte, ortakçılık yapmakta, bazısı kendi toprağını ektikten sonra gündelikle başkalarına çalışmakta; bazısı da iş aramak üzere oturduğu yerin uzağına gitmekteydi. Bunun önüne geçmenin yolu çiftçilerin "bütün kudretlerini sarf edecek kadar toprak sahibi" olmalarıydı. İşleyeceği veya işleteceği miktardan fazla toprağa sahip olanlar bu toprakları boş bırakıyordu. Tasarı işlenmeyen toprakların bunları işleyecek ellere geçmesini hedefliyordu. Bunu yapmakla feodal anlayışın tasfiyesi de amaçlanmıştı.[247]

246 Bkz. Ek 18; BCA, 30.10.0.0.21.103.
247 Aynı yer.

Tasarı, "işlenmeyen toprakları işlenecek bir hale getirmek ve işlenenleri daha verimli yapmak; işleyen kollara kudretlerinin en çoğunu kullanmağa elverecek topraklar bulmak; mevcut kulları artırmak" amaçlarıyla büyük arazileri kamulaştırmayı hedeflemişti. 2.000 dönümden fazla büyük toprakları ve sahipleri tarafından işlenmeyen veya 2.000 dönümden az ama işletilmeyen toprakları, yapılarıyla birlikte hükümet yüzde 6 faizli toprak tahviliyle kamulaştırabilecekti (md. 23). Hükümet bunun için en çok 20 yılda ödenmek üzere yirmişer liralık bir milyon adet toprak tahvili çıkarabilecekti. Bu işler yeni kurulacak Göç Bankası'na devredilecekti (md 24). Böylece 1505 sayılı yasanın tanıdığı kamulaştırmayla giderilemeyen toprak ihtiyacı bu yasa ile karşılanmış oluyordu.

Mevcut nüfusa göre bol toprak vardı. Bu, nüfusun bir yöredeki sıklığını ve seyrekliğini etkiliyordu. Nüfusun en önemli etkenlerden biri, toprağın çiftçinin kendisine ve yöresine ait olmasındaki emniyet ve istikrardı. Görüldüğü gibi tasarının gözettiği bir diğer amaç da nüfusun dengeli dağılımı üzerinden ülke güvenliğini sağlamaktı. Dolayısıyla toprak devrimi denince her şeyden önce "toprak mülkiyetinde emniyet ve istikrar" göz önünde tutulmalıydı. Halbuki toprak mülkiyetinde adeta bir anarşi hüküm sürmekteydi. Buna da "toprakta hududa itibar" hükmü neden oluyordu. Bir veya birkaç dönümlük tapularla yüzlerce hatta binlerce kat toprağın sahibi olunmaktaydı. Mevcut toprakların büyük bir kısmı hep bu yolla elde edilmişti. Gerçek miktarları tapularda yazılı bulunan topraklar arazi kanununun bu hükmünden yararlanarak yurdun her yanında, nüfuz ve kuvvetine güvenenler tarafından, boş yerlerden açılmak veya zayıf ve fakir kişilerin topraklarından ayrılmak yoluyla artırılmıştı.

Cumhuriyette de varlığını sürdürmek isteyen derebeylik ve ağalık zihniyet ve nüfuzu, bu yasal hükümden yararlanmaya devam etmekteydi. Örneğin bir dönümlük tapuyla yirmi beş bin dönümlük orman zapt edilmişti. Sivrihisar'da 700 dönümlük tapuy-

la 21.766 dönümlük Kıran Harmanı toprakları, Sürmene'de İsmail Cebioğulları 2,5 dönümlük tapuyla 40.000 dönümlük toprak zapt edilmişti. "Toprakta hududa itibar" hükmü çiftçiler arasında toprak kavgalarına da neden oluyordu.

Toprak mülkiyetinde emniyet ve istikrar kurmak, bunu korumak üzere "toprakta tapuda yazılı olan miktara itibar" esası konmuştur. Bu hükümle, nüfuz ve kuvvetin ortaya getirdiği haksız emrivakiler artık meşruiyet kazanamayacaktı.

Toprak temini noktasında 1935 tarihli tasarıya benzer yollar öngörülmüştür. Tapuda yazılı miktardan fazlası ve tapusuz topraklar devlete geçecekti (md 9). Sular altında kalıp 10 yıl içinde sahipleri tarafından kurtarılmayan topraklar da devletin olacaktı. Ayrıca kurutulmak üzere vaktinde devletten tapusu veya imtiyazı alınmış veya alınacak olan sazlık, bataklık, göl ve su basan yerler 3 yıl içerisinde kurutulmamışsa bu tapu ve imtiyaz hükümsüz kalacaktı (md 17). Bu yolla yurtta topraksız veya az topraklı yerli, muhacir ve göçebe çiftçilere geniş miktarda toprak sağlanabilecekti. Yine de toprak yetmeyen yerlerde köy, kasaba, şehirlerin ortak malı sayılan topraklarından toprak verilebilecekti. İl özel idarelere, belediyelere, vakıflara ve diğer tüzel kişiliklere ait tapulu çiftlik ve topraklar dönümleri ne olursa olsun kamulaştırılabilecekti (md 25).

Tapudaki kayıtları düzeltmek için 1 yıllık bir süre öngörülmüştü. Tapular aşağıdaki esaslara göre düzeltilecekti:

> "A: Toprak miktarı tapuda yazılı miktara uygun olanlar için bir iş yoktur.
> B: Toprak miktarı tapuda yazılı miktardan eksik olanların eksikleri komşu toprakların artıklarından (fazlalıklarından) tamamlanır.
> C: Toprak miktarı tapuda yazılı miktardan artık (fazla) olanlar da:

1. Sahibinin malik bulunduğu tapudaki topraklar tutarı iskân haddinden az ise bu artıktan iskân haddini dolduracak miktarı kendisine bırakılır ve parasız temlik ve tapusuna ilave olunur ve artanı hükümet hesabına alınır.
2. Sahibinin malik bulunduğu tapudaki toprak tutarı iskân haddinin iki katı veya daha çok ise bu artık büsbütün hükümet hesabına zapt olunur.
3. Sahibinin malik bulunduğu toprak tutarı iskân haddinden çok ve fakat iki katından eksik ise iki katını geçmemek üzere artığın (fazlasının) yarısına kadar olanı toprak sahibine parasız bırakılır ve tapusuna ilave edilir, üst tarafı hükümet hesabına zapt edilir."[248]

Tapusuz olup vergide yazılı bulunan topraklar vergiyi veren tarafından bizzat işlenmekte ise tapulu topraklar gibi muamele görecekti (md. 12). Tapuda ve vergide kayıtlı bulunmayan meralardan, baltalıklarından, fundalıklardan vs. boş yerlerden açılma toprakları işletenlerin hesabına göz önünde tutulacak ve tapu fazlalıkları gibi işlem görecekti (md. 13).

Tapulu veya vergide yazılı veya yazısız topraklardan elde edilecek fazlalıklardan, yukarıdaki üç madde önce orada oturan çiftçilere uygulanacaktı. Öncelikle oradaki az topraklı veya topraksız çiftçilerin eksikleri tamamlanacaktı. Bu yerler, bu çiftçilere yarım bedelle ve 20 yıl borçlandırılarak, yüzde 6 faizle verilecekti (md. 14 ve md. 26).

Tasarıda yarıcı olarak veya icarlı toprak işleyenler de düşünülmüştü. Evsiz, topraksız veya evli ve fakat topraksız oldukları halde bir toprağa bağlı olup burasını yarıcı olarak veya icarla işleyen çiftçilere iskân haddine kadar toprak dağıtılabilecekti (md 28). İçinde ortakçı halinde yaşayanların olduğu çiftliklerin alımında hükümetin kefaleti kararlaştırıldı. Ayrıca kendileri anlaşarak sahiplerinden pazarlıkla ve borçla alınacak büyük topraklar

248 Aynı yer.

için de bedelleri bu kişiler tarafından 5 ila 20 yıl arasında taksitle ödenmek üzere hükümet kefil olacaktı (md. 29). Hükümetçe gerek muhacirlere, göçebe ve naklolulanlara ve gerekse toprak veya az topraklı çiftçilere verilecek toprakların hiçbir sebeple geri alınmaması kabul edilmiştir. Bu amaçla sonradan çıkacak hak sahiplerinin ancak mülkiyet değil, bedel talep edebilmeleri esas alınmıştır.

İskân haddinin iki katından ve zaruret olan yerlerde iskân haddinden fazla topraklar kamulaştırılabilecekti. Sahipleri tarafından bizzat işlenmeyen veya başında bulunarak işletilmeyen ve yalnız icarla işleten veya boş tutulan topraklar kamulaştırılacaktı (md 33). 10 yıl boyunca sahiplerince işletilmeyen topraklar da kamulaştırılacaktı (md 35). Tasarıda yeni şehir, kasaba veya köy kurulmasına karar verilen toprakların kamulaştırılabileceği kararlaştırılmıştı. İskân ve dağıtım için kamulaştırılacak topraklar için verilecek bedel 1914 yılı vergi ve yoksa tapu kıymetlerinin dört katı olacaktı.

Büyük çiftlikleri kamulaştırılanların tarımla ilgilenmeleri koşuluyla iskân haddinin üç, toprağa ihtiyaç duyulan yerlerde ise iki katı toprak ve yapı verilebileceği kayda alınmıştı. Makinelerle tekniğe dayalı çiftçilik yapmak isteyen büyük çiftçilere siyasi ve idari bir sebep yoksa tapulu topraklardan 10.000 dönüme kadar toprak verilecekti (md 38).

Tasarıyla ağaların köylüler üzerindeki baskısının önüne de geçilmek isteniyordu. Ağalar ve beyler mera, baltalık, sazlık, vs. adlar altında kullanılmayan ortak yerlerde sadece kendi hayvanlarının otlatmasına izin verirdi. Hatta bu yerlerden istediği kadarın kendilerine tarla ve çayır haline dönüştürlerdi. Topraksız ve az topraklı kişilerin yer açmasına ise engel olurlardı. Köy Yasası'nda ortak malın nasıl kullanılacağını düzenleyen hüküm olmadığı için tasarının 5. maddesiyle köylünün ağalar karşısında ezilmesi engellenmeye çalışılmıştır. Bu maddeye göre köylerin, kasaba ve şehirlerin plan sınırları dışında her nerede olursa olsun

değirmen, han, ağıl, kom, dam, oba, huğ, kulübe vs. iğreti veya temelli oturum yeri tutulmasına elverişli yazlık veya kışlık yapı yapılması, her türlü yapı ve çatı kurulması, bunlarda kısmi veya sürekli oturma valilerin iznine bağlanmıştı. Ayrıca ortaçağ görüntüsünün ortadan kalkması için çadır altında yaşamak da valilerin iznine bırakılmıştı. Çadırda sürekli yaşamaya izin verilmeyecekti (md 7).

Fakat bu tasarı da yasalaşamayacaktı. İçişleri Bakanlığı'nın sunduğu tasarı Danıştay'da bekletilerek diğer bakanlıkların görüşlerinin doğrudan Danıştay'a gönderilmesi istenilmişti.

Toprak yasa tasarısı düzenleme görevi daha sonra Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı'na verilmiştir. 18.01.1937 tarihinde İçişleri, Adliye, İktisat, Tarım ve Maliye Bakanlıklarından yeni hazırlanacak tasarıyla ilgili görüş alınması istenmiştir. Daha sonra bu bakanlıklardan uzmanlarla tasarının yeni baştan incelenmesi için Başbakanlık tarafından 26.11.1937'de komisyon oluşturulmuştur. Sonrasında da yasa hazırlama işi Ziraat Bakanlığı'na devrolunmuş ama bu tasarılar yasalaşamamıştır. Fakat bu çalışmalar 1945 tarihli toprak yasasına kaynak oluşturmuştur.

Kaya, çiftçiyi toprak sahibi yapmak için devletin kamulaştırma yapabileceğini düzenleyen aşağıdaki maddenin yasalaşması için büyük çaba harcamıştır:

> "Umumi menfaatler için, lüzumu usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval (el koyma) ve mülkü istimlak olamazdı. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin ödenmesi sureti, özel yasalarla tayin olunur."[249]

249 *Age*, s.128; TBMMZC, D.5, c.16, s.74.

1937 yılında eklenen bu ifadeyle çiftçinin toprak sahibi kılınması ve devlet tarafından işletilmek için el konacak arazi ve ormanların kamulaştırılmasında peşin ödeme şartı kaldırılmıştır. Bu tasarı daha sonra Ziraat Bakanlığı ve Danıştay tarafından reddedilmiştir. 1924 Anayasası'nın 74. maddesinin ilk fıkrası, kamulaştırmayı, kamu yararı şartına bağlamış ve bedelin peşin ödenmesini öngörmüştü. 18 milyon Türk'ün 15 milyonu çiftçiydi. Bu 15 milyon çiftçinin çoğu kendi toprağında çalışmıyordu. Kaya için, Türk çiftçisini toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini yani Türk çoğunluğunu kendi ekonomik geleceğine sahip kılarak bu memleket için hayırlı ve aktif bir vatandaş yapmak demekti. Bu büyük kütleden eğer büyük bir fayda bekleniyorsa, "ötekinin berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmalı, kendisini kendinin olacak olan topraklara hâkim kılmalı"ydı.[250]

Kaya, topraksız köylüler varken toprak ağalarının bir ilçeyi içine alacak kadar çok toprağa sahip olmasını "milli acı" olarak değerlendirmekteydi:

> "Muğla ilinin Köyceğiz ilçesi tamamen çiftlik ağalarının elindedir. Hükümet konağı bile, ilçe merkezinde bir çiftlik ağasının tarlasının içindedir. Köylünün bir karış toprağı yoktur... Ağa oturup köylü çalışmıştır. Antalya'da da böyledir, Doğu illerimizde de böyledir. Bu memleketin toprağa bağlı acıları büyüktür ve bir milli acıdır."[251]

Toprak ağası milletvekillerinden Halil Menteşe, yapılan değişikliğin kamulaştırmalarda "değer pahasının verilmeyeceği" anlamına geldiğini saptıyordu.

Kütahya Milletvekili Recep Peker, toprak ağalarının bu kaygısının aslında Cumhuriyet Devrimi'nin ihtiyacı olduğunu şöyle belirtmiştir:

---

250 *Age,* s.61*; Ulus*, 6 Şubat 1937; *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1937.
251 *Ulus*, 6 Şubat 1937*; Cumhuriyet*, 6 Şubat 1937; TBMMZC, D.5, c.16, s.71.

> "Bu işe normal yoldan para vermek, yalnız Türkiye'nin değil, devlet niteliğinde hiçbir varlığın dayanamayacağı bir zor sıkıntıdır. Yüksek amacı da işlemez yapmıştır. Bunu açıkça söyleyerek bir yasa tasarısı ile Büyük Millet Meclisi'ne gelmek hem pratik hem de esaslara bağlılık bakımından doğru olur."[252]

Kaya, asırlardan beri köylülerin canları ve kanlarıyla savundukları toprakların ellerinde kalan kısmından, onlara hür ve efendice yaşayabilecekleri kadar bir parçanın verilmesinin hiç kimse tarafından çok görülmemesi gerektiği inancındaydı. Bu durumun hiç kimsenin tasarruf hukukuna taarruz olmayacağını da ileri sürüyordu. İstenen, işlemeyen toprakları işletmek, işsiz kalan topraksız köylüyü topraklandırmaktı. Toprağını işleyen ve işletebilen çiftçinin yardımına koşulmalıydı. Gümrük yasalarının, ekonomik yasaların hedefleri de hep bu değil miydi?

Kaya, köylününün topraklandırılmasıyla ekonominin iyi işlemesi arasında direkt bir bağ kurmuştur. Eğer çiftçi, yüksek üretim yeteneğinden yararlanılarak aynı zamanda tüketici bir duruma konmazsa ekonomi alanında yapılan işlere rağmen iç pazarda müşterisiz kalınacağı gerçeğine dikkat çekmiştir. Köylünün ocağı tütmezse fabrikanın bacası da sönecektir. Yapılan ekonomik hareketlerin verimli olabilmesi için Türk köylüsünü ve Türk çiftçisini üretici olduğu kadar tüketici hale de getirmek gerekliydi. Kaya, köylünün kendini geçindirir vaziyetten kurtarılarak, medeniyetin insanlara verdiği mutluluktan, zevkten pay alacak düzeye gelmesini de istemiştir. Türk milletinin genel refah ve mutluluk seviyesine çıkarılması ise üretim yeteneğini artırarak gerçekleştirilebilecekti.

Kaya, Ziraat Bankası Kanunu'yla ilgili olarak Meclis'te yaptığı konuşmada toprağın verimliliğinin artırılması için ziraat enstitü-

252 *Age*, s.67-68.

lerine ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Bunun yanında sendika, kooperatif adı altında birleşik, kombine yapılar oluşturularak bilimin sağladığı kolaylıklardan çiftçinin de yararlanması sağlanmalıydı:

> "Bunu yapmazsak, çiftçiyi toprağa esir ederiz. Halbuki biz köylüyü bu memleketin efendisi olarak ilan ettik. Biz köylüyü toprağa değil, toprağı köylüyü esir etmeğe mecburuz ve bunu yapacağız. Zaten topraktan azami randıman alınmadığı takdirde toprak nankör bir anadır; yer."

Kaya bu noktada kararlılığını "köylüyü toprağa yedirmemek lazımdır" diyerek ortaya koymaktaydı.[253]

Kaya'nın topraklandırma aracılığıyla köylünün özgürlüğe, ekonominin yükselmesine ilişkin sözlerine toprak ağaları itiraz etmişlerdi. Kaya, Meclis kürsüsünde bu kişilere karşı Toprak Reformu'nu savunmuştur. Toprak sahipleri, topraksız veya topraklı köylünün yanında çift amelesinin de toprak sahibi yapılmasını doğru bulmamış, kendi arazilerinde işçi olarak çalışan köylüye toprak verilmesinden hoşnut olmamışlardır.[254]

Bu noktada Muğla Milletvekili Halil Menteşe kendi arazisinden 4.000 dönümünü yani arazisinin yarısını kendi ortakçılarına devretmiş bulunmasını bir lütuf olarak sunmuştur. Halil Menteşe, bu tavrıyla Toprak Yasası'nı herkesten evvel uyguladığını iddia etmekte ve çiftçinin toprak sahibi olmasını, gerek iktisadi ve gerekse toplumsal bakımdan faydalı gördüğünü dile getirmekteydi. Öte yandan çiftçilikle uğraşmayanlara toprak verilmemesi gerektiğini savunarak Şükrü Kaya'ya da karşı çıkmaktaydı. Menteşe, çiftçi amelesinin toprak sahibi yapılmasına, bu kişilere toprakla beraber hayvanını, alet ve makinesini, evini, tohumunu ve sermayesini de vermek gerekeceğinden itiraz etmekteydi. Buna hiçbir devletin hazinesinin yetmeyeceğini de sözlerine eklemekteydi. Fab-

253 TBMMZC, D.5, c.18, s.117; Bkz. Ek.8.
254 TBMMZC, D.5, c.16, s.61.

rikaya işçi lazım olduğu gibi toprağı işlemeye de işçi gerektiğini, özellikle "ameleyi toprağa çivilemek" ve onu toprakta tutmanın çok zor bir mesele olduğunu açıklamıştı. Menteşe çözümü, elinde sabanı olan, çift süren ve başkasının yanında ortakçılık yapan veya arazisi az olan çiftçiyi toprak sahibi yapmakta bulmuştur. Menteşe, fikirlerine, tasarruf ve mülkiyette emniyet ve istikrarın tehlikeye düşeceğini belirterek gerekçe üretmiştir.[255]

Şükrü Kaya, toprak sahiplerinin sözcülüğünü yapan Halil Menteşe'nin başkasının toprağında işçi olarak çalışan çiftçilerin topraklandırılması önerisini yerinde görmemiştir. Kaya, Menteşe'nin topraksız Türk köylüsünün çektiği acıyı görmesine rağmen anlamadığı düşüncesindeydi. Millet, kendi topraklarında ekmeğine hâkim olamazsa yapılan şeylerin anlamının kalmayacağından kaygılanmaktaydı. Kaya, yurttaşını aç ve topraksız bırakarak belirsiz idealler peşinde koşturmanın kendini aldatmanın ötesinde bir şey ifade etmediğini, Türk'ü bu halden kurtarmak gerektiğini belirterek bunun için de çiftçiye verilecek toprağın bir defalık iş olmaması gerektiğini savunmuştur. Devir devir topraksızlık hissedildikçe köylüye toprak verilmeliydi. Kaya, yapılan itirazları, köylünün hukukunu sağlamaya çalıştığını belirterek reddetmiştir:

> "Burada hukukunu temin ettiğimiz kütle, dili olup da söylemeyen, fakat söylemeye sizleri temsilci seçmiş olan kütledir. Bizim yaptığımız yasaları, gazeteleri okumayacak, onlar için nasıl çalıştığımızı bilmeyecektir."[256]

Kaya'ya göre bunu bilecek kitle ise bu işlerin çıkarına dokunduğunu gören kitle olacaktı. Ne var ki Kaya, aslında onların da çıkarına dokunulmadığını savunmuştur. Kaya, doğru ve yasal yol-

255 *Age*, s.63.

256 *Age*, s.72; *Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklik Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nin 5.2.1937 Tarihli İçtimaındaki Söylevi*, Ulus Basımevi, Ankara, 1937, s.9, Şükrü Kaya'nın Meclis'teki konuşması için bkz. Ek.15.

lardan herkesin hakkını vermek, herkesin haysiyetini, hayatını ve tasarruf hukukunu korumak istediğindeydi. Fakat köylüye hakkı verilmezse, köylünün hakkını alma yoluna gideceğini söyleyerek toprak ağalarını uyarmaktan da geri durmamıştı. Bu yönde Teşkilatı Esasiye Yasası'nın 74. maddesi değiştirilerek çiftçiyi toprak sahibi yapmak için devletin ve halkın tasarrufu altındaki araziyi ve ormanları yönetmek üzere, özel kamulaştırma yasalarının yapılabilmesi olanaklı kılınmıştır. Böylece köylüye toprak dağıtımı konusunda sıkıntı yaratan peşin ödeme hükmü kaldırılarak uzun yıllara yayılan bir ödeme takvimi ortaya çıkarmanın yolu açılmaktaydı. Kaya, topraklandırma işine normal yoldan para vermenin sadece Türkiye'nin değil hiçbir devletin dayanamayacağını iddia etmekteydi. Bütçenin yetersizliğinden dolayı devletin toprak sahiplerinden toprak alarak çiftçiye dağıttığı toprak köylünün ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Kaya'ya göre, şimdi bu hükümle devlet daha fazla toprağı kamulaştırarak çiftçiye dağıtabilecekti.

1938 yılında 35 ilde yaptırılan ankette diğer illeri de kapsayacak şekilde toprak mülkiyetinin dağılışını aşağıdaki gibi tespit etmek mümkündür.[257]

Genişlikler (Dönüm Olarak)	**Toprak Mülk Sayısı**	**Mülk Sahiplerinin Oranı**	**Kapladıkları Alan (Dönüm)**	**Genel Alana Oranı**	**Ortalama Mülk Genişliği (Dönüm)**
5000'den yukarı (büyük mülkler)	418	0,01	6.400.000	3,70	15.000
500-5000 arasında (orta mülkler)	5764	0,23	17.200.000	9,95	3000
Toplam	6182	0,25	23.600.000	13,66	-
500'den aşağı (küçük mülkler)	2.493.000	99,75	149.180.000	86,34	60
Genel Toplam	2.499.182	100	172.780.000	100	-

257 Barkan, *age,* s.473; Sevgi Korkut, *Toprak Reformu ve Türkiye,* TBMM Basımevi, Ankara, 1984, s.30; Aksoy, *age*, s.57.

Bu tablodan o günkü Türkiye'nin toprak mülkiyeti durumunun bazı karakteristik noktalarını görmek mümkündür. 500 dönümden yukarı orta ve büyük mülk sahibi olan 6.182 kişi 23.600.000 dönüm toprağa sahiptir. Mülk sahiplerinin yüzde 0.25'ini oluşturan bu kimselerin topraklarının kapladıkları alan ise, mülk topraklarının yüzde 13.66'sı kadardır. Buna karşılık mülk sahiplerinin yüzde 99,75'i mevcut toprakların yüzde 86.34'ünü ellerinde bulundurmaktadır. İki grupta ortalama genişlik ise büyük mülklerde 15.000 dönüm, orta mülklerde 3.000 dönümdü. 500 dönümden aşağı mülklerde ise ortalama genişlik ancak 60 dönümdü.[258]

1923 yılından 1934 yılına kadar arazi dağıtımı şu şekilde olmuştur:

Toplumsal Kesim	**Arazi (Dönüm)**	**Bağ (Dönüm)**	**Bahçe (Dönüm)**
Şark Mültecileri	122.937	-	-
Mübadil (*)	4.482.567	98.606	160300
Muhacir ve Mülteci (**)	1.450.20	58.814	8359
Toprağa muhtaç yerli çiftçiler	731.450	-	-
Toplam	6.787.234	157.420	168659

(*) 99.807 hane, 380.243 kişi
(**) 58.027 hane, 247.295 kişi

258 Aksoy, *age,* 1971, s.57.

2510 sayılı yasanın kabul edildiği 21 Haziran 1934'ten 1938 Mayıs'ına kadar dağıtılan arazi miktarı da şöyledir:

Toplumsal Kesim	Aile Sayısı	Dekar
Muhacir ve Mülteciler	28.536	1151690
Nakil Olan kişiler	2.426	149021
Topraklı veya az topraklı çiftçiler	48.411	1517235
Göçebeler	7.886	129.388
Su taşması ve yer kayması gibi felaketlere uğrayanlar	1.436	52491
Toplam	88.695	2999825

1936'dan sonra köylüyü kurtarma ve köyü canlandırma sorununun, sadece topraksıza toprak dağıtmak, araç-gereç, kredi sağlamak gibi dar bir biçimde ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Dönüm başına alınan ürün miktarının ve toprak verimliliğinin artırılması, kaliteli ürün alınması konusunda da çabalar ortaya konmuştur. Yeni aletleri, harman makineleri, sürme ve sulama tertipleri bulunan tarım kombinaları kurulması düşünülmüştü. 1937 yılında anonim şirket olan Ziraat Bankası devletleştirilmiş, Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerinin kurulmasına hız verilmiştir. Zirai Donatım Kurumu kurulmuştur. Askerlikte başarı göstermiş kişiler eğitilerek, köyde "eğitmen" olarak yetiştirilmişlerdir. Köylünün topraklandırılması yanında, toprak düzeninde değişikliğe, köylünün aydınlanmasına, modern alet ve makinelerle toprağın işlenmesine çalışılmıştır.[259]

Şükrü Kaya, topraksız, az topraklı, çift amelesi kimseleri topraklandırmaya, toprağını işleyecek ekipman, tohum, ilaç gibi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış ve köylüyü "milletin efendisi" haline getirmeye çaba göstermiştir. Kaya, Meclis'teki toprak sa-

259 *Ulus*, 15.05.1937, s.4.

hiplerinin engellemelerine karşı toprak reformunun önemli bir savuncusu olmuş, bu konuda yeterli olmamışsa da gelişim sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Şeyh Sait İsyanı'nı İzleyen Gelişmeler ve Şükrü Kaya'nın Raporu

Şeyh Sait İsyanı Sonrasında Bölgede Alınan Önlemler

Osmanlı Devleti'nin feodal yapısı, Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber hızla modern bir devlet yapısına dönüşmeye başlamıştı. Fakat köklü bir toprak devriminin yapılamamasından dolayı ağaların, şeyhlerin etkisi devam etmekteydi. Şükrü Kaya, özellikle doğu bölgesinde süregelen feodaliteyi "kurunuvusta [ortaçağ] sistemi"[260] olarak nitelemiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler, emperyalist devletlerin yaptıkları bağımsız veya özerk devlet tekliflerini dikkate almayarak kaderini Türklerle birleştirmiş, savaşa katılarak bağımsız bir Türkiye'nin yaratılmasına katkı sağlamışlardı. Cumhuriyet kurulduktan sonra ise, dış ülkelerin tahrikleriyle, özellikle de Irak sınırıyla ilgili meselenin uluslararası kamuoyuna taşındığı bir süreçte, hilafeti geri getirmek amacıyla Şeyh Sait liderliğinde 1925 yılı Şubat'ında patlak veren ayaklanma, Cumhuriyet dönemindeki gelişmeleri olumsuz etkilemişti. Bu ayaklanmadan sonra Cumhuriyet yöneticileri bölge üzerine dikkatlerini yoğunlaştırmışlardı. Cumhuriyet yöneticilerinin Şeyh Sait İsyanı'nda da tespit ettiği üzere, bölge yüzyıllardır feodal unsurların baskısı altında yaşamaktaydı.

Şükrü Kaya, Şeyh Sait İsyanı'nı irticai hareket olarak görmekteydi ve bu hareketin derin tarihi köklere sahip olduğunu bilmekteydi. Kaya, Şeyh Sait İsyanı'yla beraber doğuda ortaya çıkan karışıklıkların esas sebebinin feodalizm olduğunu ve Cumhuriyet

260 TBMMZC, D.3, c.1, s.85.

yönetimi ile feodal ortaçağ güçlerinin karşı karşıya geldiğini belirterek, sorunun bir sistem meselesi olduğunu ortaya koymuştu:

> "Doğu illerini batı illerimiz gibi Cumhuriyet'in adil yasalarından müstefit etmek (yararlandırmak) istiyoruz ve orada şahıs ve zümre tegallübünü kaldıracağız. Mücadelemiz sistem mücadelesidir. Kurunuvusta (ortaçağ) ile asri Cumhuriyet uğraşıyor. Behemehal asri Cumhuriyet galip gelecektir."[261]

İşte bu bağlamda, feodal unsurların halk üzerindeki etkisinin kırılmasına yönelik uygulamalar devreye konulmuştur. Bu uygulamalar, Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra çıkan ve feodal ağaların ellerindeki büyük toprak birikimlerinin dağıtılmasını öngören yasalardı. Bunlardan biri, 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı "Bazı Şahsın, Doğu Bölgesinden, Batı İllerine Nakillerine Dair Yasa"dır. Şeyh Sait İsyanı'ndan kaçan bazı Cumhuriyet karşıtlarının Ağrı yöresinde toplandığı tespit edilmişti. TBMM bu durumu yakından takip ederek Haziran 1927'de, Ağrı'da çıkabilecek isyan ihtimaline karşı aileleriyle birlikte 1.400 kişinin ve 80 kadar asi ailesi ile bölgedeki ağır ceza mahkûmlarının Batı illerine nakledilmesini öngören 1097 sayılı yasayı çıkarmıştır.[262] Bu yasanın öncelikli hedefi, doğu bölgesindeki aşiretleri devlete bağlamak ve iskâna tabi tutmaktı. Şeyh Sait İsyanı ve sonrasında yaşanan isyanlarla ilgisi olanlar batı illerine naklolunacaklardı. İsyanla ilgileri olmadıkları halde alınacak askeri ve idari önlemler nedeniyle bazı ailelerin de batı illerine nakilleri uygun görülmüştü. Yasaya göre batıya nakledilecek kişilerin her türlü ihtiyaçları karşılanıp terk ettikleri topraklar devletçe satın alınarak ihtiyacı olan köylülere dağıtılacaktı. Şükrü Kaya, toprak ağalarının egemenlik aracı olan topraklarının ellerinden alınmasıyla halkla bağlarının kopaca-

261 TBMMZC, D.4, c.9, s.252.
262 Çakan, *age,* s.352; Öztürk, *age,* s.407.

ğını düşünüyordu. Ağaların ellerinden toprakları alınır ve halka dağıtılırsa, ağanın yanında aciz bir şekilde çalışan köylü de özgürlüğüne kavuşacaktı.

Şükrü Kaya, istibdat ve onun zorunlu sonucu olan yönetim zaafının yasasızlığı, haksızlığı, tahakkümü, asayişsizliği ve fertler arasında ayrılığı getireceği iddiasındaydı. Kaya, Cumhuriyet'in mantığının yasayı hâkim kılmak, hedefinin ise millet içinde fert ve cemaatlerin ayrıcalıklarını yok etmek olduğunu ifade etmiştir.[263]

Kaya'ya göre doğu illeri en çok ihmal edilmiş yerlerdi. Bu sebeple de Cumhuriyet yasalarına en büyük direnç bu illerden gelmişti. Her biri kendi bölgesinde bir sultan hükmü süren şeyhler, seyyitler, kabile reisleri bu dirence neden oluyorlardı. Şimdi ise Şeyh Sait İsyanı'yla ortaya çıkan bu direnç kırılmıştı.

Kaya, Şeyh Sait İsyanı'nda doğu illerinde ortaya çıkmış Cumhuriyet yönetimine karşı hareketin etnik bir mesele olmadığı fikrindeydi. "Kürtlük Davası"yla halk yönlendirilmek istenmişse de esas sebep bölgenin ihmal edilmiş olması dolayısıyla halkın kaderinin feodal unsurların eline terk edilmesiydi. Belki de daha önemli olan etken, Irak sınırının tespitinde sömürge çıkarlarını kollamış ve petrol bölgeleri üzerinde egemenlik kurmak istemiş büyük devletlerin kışkırtmaları idi.

Şeyh Sait İsyanına katılanlar Suriye, Irak ve İran'a kaçmak zorunda kalmışlardı.[264] Sınırların içeriden ziyade dışarıdan muhafaza edileceği düşünülerek sınır kıtaları kolluk kuvvetleriyle takviye edilmişti. Fakat batı illerine nakiller sürerken aynı yılın (1927) sonunda çıkarılan 1178 sayılı yasayla nakledilenlerin eski yerlerine geri dönmelerine olanak sağlanmıştı. 1097 sayılı yasayla 500 kadar ağa ve şeyh batı ilerine göç ettirilmiştir. Bu kişilerin

263 TBMMZC, D.3, c.1, s.85.

264 Suriye, Irak ve İran'a kaçanlar Cumhuriyet yönetcilerinin Tunceli'yi merkezi otoriteye bağlamaya çalışırken karışıklık çıkarmak üzere Türkiye'ye dönmüşlerdir. Bkz. Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Belgeleri Işığında Dersim*, Yaba Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2004, s.62.

topraklarının köylüye verilmesi öngörülmüşse de bu uygulama gerçekleştirilememiş, 1178 sayılı yasayla toprak sahipleri topraklarını geri almışlardır.[265] Toprak ağalarının eski yerlerine geri dönmesi ve topraklarını tekrar almalarıyla 1097 sayılı yasanın etkisi sınırlı kalmıştır.

Kaya, yapılan askeri harekâttan sonra isyancıların etkisiz hale getirilerek veya firara zorlanarak bölgenin sivil hayata kavuşturulduğunu ve bu sebeple batı illerine nakli öngören yasaya ihtiyaç kalmadığını düşünmekteydi. Doğu illerinde ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi yasaya karşı gelen her fert, adliye mahkemeleri huzurunda yargılanmaktaydı. Bu sebeplerle Kaya, nakledilenlerden bazılarının memleketine dönmesine olanak sağlayan "Bazı Şahsın Doğu Menatıkı'ndan Batı Vilayetlerine Nakilleri Hakkındaki Kanun (1097 No.lu Kanun) Hükmünün Refine (Ertelenmesine) Dair Yasa"yı hazırlamıştı. Kaya, birtakım askeri ve idari önlemler alındıktan sonra, lüzumsuz kuvvet ve şiddet uygulanmasını veya bu önlemlerin kalıcı kılınmasını "zaaf ve idari yeteneksizlik" olarak görmekteydi. Bu durumun halkın devlete karşı olumsuz bakış geliştirmesine neden olacağından kaygılanmıştı.[266]

Batı illerine naklolunan kişilerden Şeyh Sait İsyanı ve devamındaki isyanlarla bilfiil ilgisi olmayan ve naklolundukları mıntıkalarda olumsuz durumları görülmeyenler için 1097 no.lu yasanın uygulanması ertelenmişti. Bölgelerinde öteden beri isyan edenler, yasalara karşı gelenler ve batıda yerleştikleri yerlerden firar ederek eşkıyaya karışanlar bu yasanın yayımlanmasından itibaren üç ay içinde teslim olmazlarsa, aileleri hakkında 1097 no.lu yasa uygulanması sürdürülecekti. Görüldüğü gibi yasayla sadece batıda sakin bir şekilde yaşayanlar değil, aynı zamanda isyan ve firar edenler 3 ay içinde başvururlarsa, ailelerinin memleketlerine geri dönebileceği hükme bağlanmıştır. Ancak zorbalığı alışkanlık

265 Aydemir, *İkinci Adam*, c.I, s.314.
266 TBMMZC, D.3, c.1, s.84.

edinmiş ve her fırsatta isyan etmiş, gelecekte de mahallerinin toplum düzenini bozacakları düşünülen ailelerin batı illerinde iskân edilerek rahat içinde yaşamaları düşünülmüştür.

Şükrü Kaya, yasalara karşı çıkan kimseleri "tegallüp" olarak nitelendirirken Reşit Bey, Kaya'nın bu ifadesine "Türkiye idaresinde tegallüp yoktur" diyerek karşı çıkmıştır. Reşit Bey'e göre evvelce bir aşiret reisi varsa da, şimdi kalmamıştı. Tegallüp de kalmamıştı. Bir kimsenin servet sahibi olarak birçok kişiye yardım etmesinin kendisine saygı duyulmasını sağlayacağını belirten Reşit Bey, bu nedenle "tegallüp" kelimesinin servet sahibi kişileri hedef aldığını iddia etmiştir. Nakledilenler içinde mütegallip olmadığını ve "tegallüp" kelimesinin kaldırılmasını istemiştir. Osmanlı Dönemi'ndeki aşiret reislerinin Osmanlı'nın memurları olduğunu ve kendilerine nişan gibi unvanlar verildiğini belirtmiştir. Sebep göstermeksizin tegallüp meselesinden dolayı nakledilenlerle ilgili olarak çok suiistimal olduğunu söylemiştir. Reşit Bey üstü kapalı bir şekilde aşiret reislerinin, toprak ağalarının batıya göç ettirilmesini eleştirmekte ve tegallüp [yasalara karşı çıkanlar] edenlerin de 3 ay içinde teslim olmalarına dair ifadenin kaldırılmasını istemekteydi.[267]

Kaya, "tegallüp" kelimesinin servete, ilme veya toplumsal mevkilere aykırı olmadığını, yasalara uymayanların "tegallüp" olarak nitelenebileceğini düşünerek "tegallüp" ifadesinin maddede kalmasını sağlamıştır.

Yasanın Meclis'ten geçmesiyle birlikte bundan faydalanmak isteyenler de başvuruda bulunmaya başlamışlardı. Doğu bölgesinin normal yönetime kavuşması konusunda Şükrü Kaya, ülke dışında kalan aşiret reislerinin yurda gelmeleri hususunda öncülük yapmıştır. Bu kimseler mektupla Türkiye'ye iltica etmeye başlamıştır.[268] Firar edenler yasanın hükümlerinden yararlanmak üze-

267 *Age,* s.85.
268 TBMMZC, D.3, c.3, s.269.

re başvurularını sürdürünce Şükrü Kaya, 1178 sayılı "Bazı Şahısın Doğu Menatıkından Batı Vilayetlerine Nakilleri Hakkındaki Yasa Hükmünün Refine (Ertelenmesine) Dair Yasa"nın uzatılmasını sağlamıştı. Kışın şiddeti dolayısıyla bazıları zamanında iltica edememişlerdi. İş mevsiminde olunması ve birçoklarının da başvuru yapamaması üzerine yasanın süresi "1178 No.lu Yasanın İkinci Maddesiyle Verilen Üç Aylık Müddetin Temdidine (Uzatılmasına) Dair Yasa"yla uzatılmıştır.

Doğuda bazı illerde halkın bir kısmının batı illerine nakli ve sonrasında bazı kimselerin tekrar memleketlerine iadesi, bu bölgede uygulanan önlemlerin bir aşamasını oluşturmaktaydı. Bu önlemler olumlu sonuçlar vermiştir. Kaya, yasadan yararlanmak üzere başvuranların samimiyetinin anlaşıldığını düşünmekteydi; Bu kimseler her ne kadar Şeyh Sait İsyanı'na karışmış ve yasalara aykırı hareket etmişlerse de, devlet bu kişileri affetmeliydi. Kaya, Cumhuriyet yönetimine başvuranların her suretle emniyetine güvenileceğini söylüyordu. Jandarmanın ve sınırların takviyesi, Umumi Müfettişlik Teşkilatı ile Meclis'in o illerde beklediği ıslah ve teskini sağlamıştı.

Yasalara aykırı davranmış olan yurttaşların, evlerine, tarlalarına kavuşmak ve işlerine sarılmak için gösterdikleri gayret sonucunda Şükrü Kaya, "Doğu Mıntıkasında Muayyen İl ve Kazalardaki Ceraim [Suçların] Takibatıyla Cezalarının Tecili Hakkında Yasa"sını Meclis'ten geçirmişti. Buna göre, Şeyh Sait İsyanı ve müteakip karışıklık olaylarıyla doğrudan veya dolaylı ilişkisi bulunanlar ile bu olayların olmasından itibaren 23 Kasım 1927'ye kadar geçen sürede Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Van, Hakkâri, Mardin, Urfa, Siirt, Ağrı ve Malatya illeri ile Besni, Hınıs ve Kiğı ilçelerinde işlenen suç ve kabahatlerle sanık veya mahkûm olanların haklarındaki takibatın icrası veya hükümlerin infazı ertelenmiştir. Ayrıca Şeyh Sait İsyanı ve devamındaki eşkıyalık olayları dolayısıyla bütün isyan bölgesinde örfi idarenin [sıkıyönetim] kaldırıldığı 23

Kasım 1927'ye kadar, askeri kuvvetler ve memur tarafından isyanın sona erdirilmesi esnasında yapılan bütün iş ve harekâtın cürüm ve kabahat sayılamayacağı da belirtilmiştir. Firarda bulunup da yasanın yayınlanmasından itibaren üç aylık sürede başvurmayan sanık ve mahkûmlar bu ertelemeden yararlanamayacaklardır.

Şeyh Sait İsyanı'yla bir şekilde ilişkisi bulunanlar, yasanın yayımlanmasından sonra sanık ve mahkûm iseler başvurdukları tarihten itibaren yaptıkları cürüm ve kabahatin veya hükmün sona erme zamanının yarısı içinde aynı çeşitten daha ağır cezayı içeren bir cürüm ve kabahat işledikleri takdirde cezaları ağırlaştırılacaktır. Önceden idama mahkûm olmuş şahıs ağır cezayı gerektiren bir fiil işlerse, idam hükmü yirmi sene ağır hapis olarak infaz olunacaktır. Bu süreler içinde cürüm ve kabahat işlemeyenlerin önceki cürüm ve kabahatleri işlenmemiş sayılacaktır.[269]

Kaya, Doğu illerinin normal idareye kavuşması konusunda Şeyh Sait İsyanı'yla doğrudan ilişkisi olmayan, doğru yoldan çıkmış fakat Cumhuriyet'e sadık kişilerin cezalarını affetmek suretiyle ülkeye yararlı bireyler haline getirilmeleri için uğraşmıştır. Yasalara uymamakta ısrar edenleri bu ertelemeden yararlandırmadığı gibi erteleme süresi esnasında cürüm ve kabahat işleyenlerin de eski cürümlerini dikkate almak suretiyle bu cürümlerinin gerektirdiği cezaların uygulanacağını belirtilmiştir.

Doğu illerinde gerçekleştirilen uygulamalardan bir diğeri de, isyan bölgesinde yapılan eylemlerin suç sayılmamasına ilişkindi. Doğuda 20 Haziran 1930 tarihinden başlayarak 1 Aralık 1930 tarihinde son bulan isyan olayında, milis olarak veya kendiliğinden isyanın sonlandırılması emrinde çalışan kişiler de vardı. Halktan olan bu kişilerce işlenen eylem ve harekâttan dolayı yapılan ihbar ve şikâyet üzerine Genel Müfettişliklerce yasal takibat başlatılmıştı. Yasalara göre, bunlar hakkında takibatın ertelenmesine veya dava ve cezanın düşürülmesine, içerdiği kayıtlara nazaran ceza

269 TBMMZC, D.3, c.4, s.61.

yasasının bütün olaylara uygulanmayacağı göz önünde tutularak işlenen eylemlerin suç olmamasına ilişkin yasa çıkarılmıştı. Vatan savunması için eylem ve harekâttan dolayı askeri kuvvetlerle devlet memurlarının ve halkın yasal takibata maruz kalmaları, ülkenin yararına uygun olmayacağından "İsyan Mıntıkasında İşlenen Efalin Suç Sayılmamasına Dair Yasa" çıkarılmıştır. Yasa ile Erciş, Zilan, Ağrı Dağı çevresindeki isyanla, bunu müteakip Birinci Umumi Müfettişlik bölgesi ve Erzincan'ın Pülümür ilçesi dahilinde yapılan takip ve bastırma hareketleri ve 20 Haziran 1930'dan 1 Aralık 1930 tarihine kadar askeri kuvvetler, devlet memurları ve bunlarla birlikte hareket eden bekçi, korucu, milis ve halk tarafından isyanın ve bu isyanla ilgili olayların bastırılması amacıyla işlenmiş fiil ve harekât suç sayılmayacaktır.[270]

Şükrü Kaya, bir yandan isyanla doğrudan ilgisi olmayanların affedilmesini savunurken bir yandan da bölge insanının ağaların egemenliğinden kurtarılması yönünde bazı adımların atılması gerektiğini düşünmüştür. 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 no.lu yasayla hazineye geçmesi gereken ve ağaların elindeki bazı araziler, toprağa ihtiyacı olan çiftçilere ve göçebelere dağıtılmış ve onlar tarafından işletilmişti. Bu toprakların çeşitli yollardan ağalarca arazi sahiplerinin elinden alınması karşısında Kaya, bu toprakların tekrar köylüye dağıtılmasını istemiştir. 1097 no.lu yasayla tayin edilen bölge dahilinde bulunan arazinin hükümetçe lüzum görülen miktarının köylü, aşiret üyeleri, göçebe ve muhacirlere dağıtılması için "Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa (Çiftçi) Tevzi Edilecek (Dağıtılacak) Araziye Dair Yasa" düzenlenmiştir. Fakat yasada arazinin sahibi, arazisinin 500'den 2 bin dönüme kadar olan miktarını isterse alıkoyabileceği belirtilerek daha önceki uygulamanın gerisine düşülmüştür. Ağaların ellerindeki toprakların hepsine el konulmuyor, ağaya belli miktarlar dahilinde takdir hakkı sunuluyordu. Ağanın elinden topraklarının önemli

270 TBMMZC, D.4, c.3, s.242.

bölümü alınmakla beraber hâlâ küçümsenmeyecek miktarda toprağa sahip olması, ağanın halk üzerindeki egemenliğinin tam olarak kırılmasına engel olmuştur.

Devletin gücünü tam olarak hissedemeyen ağa, böylece halk üzerindeki egemenliğini tekrar pekiştirecektir. Toprak sahiplerinden alınacak toprak için hükümetin belli bir bedel vereceği de hükme bağlanmıştır. Burada hem mahalli rayiç gözetilmiş hem de önemli fiyat farkının önünü almak üzere kayıtlı kıymet de dikkate alınmıştı. Bedel, mahalli rayice göre 1914 yılında kayıtlı verginin 8-10 misli arasında tespit edilmişti. Vergi değeri olmayan yerlerde, aynı bölgede tapu kıymeti belirlenmiştir. Yasa, Birinci Umumi Müfettişlik bölgesi dahilinde ve Bakanlar Kurulu'nca gerekli görülen yerlerde uygulanacaktı.[271]

Yasadan sonra yalnız Birinci Umum Müfettişlik bölgesinde değil, diğer illerde de hükümet toprakları kamulaştırarak halka dağıtılmıştır. Şükrü Bey, diğer illerde toprakların ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasının sebebini ve bu sebeple yapılan kamulaştırma örneklerini şu şekilde açıklamıştır:

> "Memleketin içinde başkalarının toprağında çalışan binlerce halk vardı. Bunları topraklandırmak, Türk'ü bu toprağın efendisi yapmak, bizim en birinci borcumuzdur. Bunu da bu yasadan başkası temin edemezdi... Fakat biz mal sahiplerinin işletmedikleri toprakların tasarruf haklarını düşürmemek için tapu ile mukayyet olan bu yasaya haddi zatinde kat kat fazla bir fark koyduk ve bu yasayı ilk günden beri Batıda tatbik ettik ve Muğla ilinde bir kaç çiftlik alarak topraksız halka tevzi ettik (dağıttık). Onlar bugün toprağın efendisi olarak yaşamaktadırlar."[272]

271 TBMMZC, D.3, c.12, s.257.
272 TBMMZC, D.4, c.23, s.139.

Kaya'nın İçişleri Bakanı olarak, 1505 no.lu "Doğu Mıntıkaları Dahilinde Muhtaç Zürraa [Çiftçiye] Tevzi Edilecek Araziye Dair Yasa"yı geniş bir alanda uygulama çabası, şikâyetlere neden olmuştur. Bu kişiler, 1505 no.lu yasanın sadece doğu illerindeki kişilerin topraklarının kamulaştırılmasını öngördüğünü savunmuşlardır. Onlara göre, 1505 no.lu yasa, 1097 no.lu "Bazı Şahsın, Doğu Bölgesi'nden, Batı İllerine Nakillerine Dair" yasanın devamıydı. 1505 no.lu yasanın, batıya naklolanların tekrar memleketlerine dönmesiyle onlara verilecek arazilerle sınırlı olmak üzere uygulanmasını istemişlerdi. Kaya'nın bu yasayı Muğla, Konya gibi diğer illerde de uygulayarak geniş çiftlikleri kamulaştırma yoluna gitmesi karşısında, toprak sahipleri ve onların Meclis'teki temsilcileri harekete geçerek yasanın geniş bir alanda uygulanmasını engellemek istemişlerdir. Kaya, bu engellemelere karşı 1505 sayılı yasanın sadece doğu illerinde değil Türkiye'nin diğer yerlerinde de uygulanmasını sağlamak amacıyla hükümet tarafından Meclis Başkanlığı'na bir önerge sunulmasını sağlamıştır. Bu önergeyle 1505 sayılı yasanın 4. maddesindeki "ve lüzumu Bakanlar Kurulu'nca onaylanacak yerlerde" fıkrasının "lüzumu Bakanlar Kurulu'nca onaylanacak her yerde maksadını istihdaf eylemektedir (hedef edinecektir)" şeklinde yorumlanmasını istemiştir. Meclis'te Kaya bu önergeyi savunmuştur.

Kaya, toprak sahiplerinin itirazları karşısında "Doğu Mıntakaları Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Yasa"nın manasını anlatabilmek için iktisadi duruma değinmiştir. Yasanın, 1097 no.lu yasayla ilgisinin çok az olduğunu, çünkü 1097 no.lu yasanın verdiği nakil mecburiyetinin sona erdiğini ve halkın eski yerlerine döndüğünü belirtmiştir. Dolayısıyla, orada kalan boş topraklardan topraksız köylüye verilen arazinin geri alınması gerek Maliyece ve gerek eski sahiplerince istenmiştir. Kaya, bu sebeple topraklarının ellerinden alınması tehlikesiyle karşılaşan bu köylülere 1505 sayılı yasayla arazi verilmesini önermiştir. Bu du-

rum sadece doğu illerinde değil Türkiye'nin çoğu ilinde de mevcuttu. Şükrü Kaya, doğu halkını topraklandırma esasını düşünmüşken batı halkını topraklandırmamanın düşünülemeyeceği görüşündeydi. Doğuda topraksız ama toprağa bağlı insanları bu bağdan kurtarıp toprağa sahip kılmak ne kadar gerekliyse batıda da aynı şartlardaki insanları kurtarmak zorunluydu.

Şükrü Kaya, batı illerinde de uygulanması açısından yasayı geniş bir çevreye yaymak istemiş, toprak ağalarının yasanın uygulama alanının genişletilmesi karşısındaki tavrına direnmiştir. Doğuda da batıda da pek çok geniş arazi boş durmakta iken, hemen yanı başında yüz binlerce kişi topraksızlıktan kıvranmaktaydılar. Bir taraftan bu topraksız insanları topraklandırmak diğer taraftan boş durmakta bulunan geniş araziyi topraksız çiftçilere ve muhacirlere dağıtmak amacıyla "Doğu Mıntıkaları Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair" yasa çıkarılmıştı. Kaya, beş milyon kişinin başkalarının toprağında çalışmakta olduğunu tespit etmişti. Doğuda geniş çiftlikler ve bu çiftliklerde köle gibi yaşayan topraksız, fakat toprağa bağlı pek çok insan vardı. Aynı durumda olan çiftliklere ve insanlara Anadolu'nun başka yerlerinde de rastlanılmaktaydı.[273]

Kaya, toprak ihtiyacı olan kişilerin topraklandırılmasıyla köylünün kölelikten kurtarılmasını ve iktisatla bağlantısını ortaya koymuştur. Toprakla uğraşanların ancak "kara ekmek yiyebilecek halde" olduğunu, bazı illerin yarısından fazlasında köylünün başkalarının elindeki topraklarda çalıştığını, bu durumun giderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kaya, "eğer köylüyü toprak sahibi yapmayacak olursak, bu sanayi fabrikalarını kim için, hangi pazarlar için kuruyorsunuz?" sorusunu ortaya atarak kendisi bu soruyu "bizim yaşamamız 13 milyondan ibaret olan köylü tabakasını zengin etmekle ve behemehal kuvvetli yapmakla kabildir"[274] şeklinde

273 Aynı yer; Tuna, agm, s.123.
274 TBMMZC, D.4, c.23, s.139.

yanıtlamıştır. Üretilen mal ve hizmetlerin tüketilmesinin, canlı bir pazar ve ticaretin oluşturulmasının köylüyü topraklandırmakla mümkün olacağını ortaya koymuştur. Şükrü Kaya, illerdeki toprağın yarısından fazlasına sahip kişilerin bu toprakları nasıl ele geçirdiklerini incelemeyeceklerini, ellerinde tapuları olanların tapusuna riayet edileceğini belirterek bu kişilere de güvence vermiştir.[275]

Kaya, 1505 sayılı yasanın diğer illerde de uygulanmasına devam etme kararlılığını göstermiştir. Yasanın sadece doğuyla sınırlandırılması fikrine "ihtiyaç dahilinde diğer illerde de uygulanacaktır" hükmünün ilgili yasada açıkça belirtildiğini söyleyerek karşı çıkmıştır. Topraksızlıktan dolayı ülkede büyük bir ıstırap çekildiğini söyleyen Kaya, köylüye, çiftçiye ihtiyacı oranında toprak vermek için gerekli yasaların yapılması gerektiğini ifadeyle şöyle demiştir: "Türk köylüsü memleketin efendisi olarak yaşayacaktır. Türk esir olamaz, ne toprağın, ne de bir kimsenin (...)" [276]

Şükrü Kaya'nın, "maddenin doğu illeri dışında da uygulanabileceği" yorumuna Refik Şevket Bey itiraz ederek bir önerge vermiştir. Refik Şevket Bey, 1097 no.lu yasanın 4. maddesindeki amacın, o civardaki bir kısım halkın batıya nakli için olduğunu iddia etmiştir. Refik Şevket Bey, "1505 no.lu yasanın 4. maddesinin Doğu mıntıkasına ait olduğu açık bulunduğundan mazbatanın reddi"ni teklif etmiştir. Meclis Başkanı'nca bu teklif oylamaya sunulmuş ve kabul edilmemiştir.

Toprak sahipleri, Kaya'nın maddeyi geniş bir şekilde uygulama isteğine karşı yaptıkları mücadeleden başarı elde edemeyerek bu kararı sineye çekmek zorunda kalmışlardır. Şükrü Kaya, böylece halka toprak dağıtımının doğu illeriyle sınırlı kalmayarak ihtiyaç duyulan diğer yerlerde de uygulanabilmesinin önünü açmıştır.

---

275 Aynı yer.
276 Aynı yer.

Şükrü Kaya'nın Raporu ve Tunceli'nin Yönetimi

Şükrü Kaya'nın Şeyh Sait İsyanı sonrasında, hem isyana hem de doğunun geri kalmışlığını aşacak önlemlere ilişkin girişimleri olumlu sonuç vermişti. Benzer şekilde Tunceli'nin yönetimine ilişkin hazırladığı bir raporu da dikkat çekmekteydi.

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra "Raçkotan ve Raman Tedip (Uslandırma) Harekâtı" başlamış, harekâtın 12 Ağustos günü tamamlanmasından sonra Siirt ve çevresinde "Sason Ayaklanması" baş göstermiştir. Bu ayaklanmaların bastırılması için uğraşılırken 16 Mayıs 1925 günü "Ağrı Ayaklanması" başlamıştır. Aynı yılın 7 Ekim günü Tunceli'de başlayan "Koçuşağı Ayaklanması" 1 Aralık'ta bastırılmıştır. 22 Mayıs 1929 günü "Asi Resül Ayaklanması" patlak vermiş, bu ayaklanma da 3 Ağustos 1929'da bastırılmıştır. Bu harekâttan sonra 14 Eylül 1929 günü yeni bir harekât başlamıştır. Bu harekâtın hedefi İranlı Aşiret Reisi Şeyh Abdülkadir'dir. Şeyh Abdülkadir'in yakalanması görevi Karaköse Takip Bölgesi Komutanlığı ve 2. Seyyar Jandarma Alayı'na verilmişti. Ancak Şeyh Abdülkadir İran'a geçmeyi başarmış, 27 Eylül günü de harekâtın bittiği bildirilmiştir. 1930 yılı Mayıs ayında başlayan "Savur Tenkil Harekâtı"[277] 9 Haziran günü sonuçlanmıştır. 20 Haziran 1930'da başlayan "Zeylan Ayaklanması" Eylül ayı başında, 16 Temmuz 1930 tarihinde başlayan Barzani Şeyhi Ahmet liderliğindeki "Oramar Ayaklanması" da 10 Ekim'de bastırılmıştır.

Doğu Bölgesi'nde görülen bu ayaklanmalar hakkında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çeşitli düzeylerde araştırmalar yapılarak raporlar hazırlanmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

a) Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ziya Gökalp'ın "Kürt Aşiretleri Hakkında İncelemeler" adlı araştırma raporu

277 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti İktidarının Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1983, s.128.

b) Mülkiye müfettişi Hamdi Bey'in 2 Şubat 1926 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na verdiği rapor[278]

c) Diyarbakır Valisi Cemal Bardakçı'nın Raporu[279]

d) 1. Genel Müfettiş İbrahim Tali Öngören'in 1932 yılında İçişleri Bakanlığı'na verdiği rapor[280]

e) Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Raporu[281]

f) Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay'ın Raporu[282]

g) İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 1931 yılında Başbakanlığa sunduğu Rapor[283]

h) 1935 yılında dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün doğu gezisi sonrası hazırlayıp Atatürk'e sunduğu "Kürt Raporu"[284]

ı) 1936 yılında 1. Genel Müfettişi Abidin Özmen tarafından hazırlanan Doğu Sorunu'yla ilgili rapor

i) 1936 yılında dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından hazırlanan "Şark Raporu"[285]

j) İsmet İnönü'nün "Kürt Raporu"[286]

---

278 *Cumhuriyet Ansiklopedisi,* c.1, s.276; *Dersim Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu (1932),* 4. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s.223-226.

279 *Age,* s.226-229; Vali Cemal Bardakçı, meselenin Aleviliğe dayanan mezhep yapısından kaynaklandığını savunmuştur. Bkz. Akgül, *age,* s.62.

280 Bilâl N. Şimşir, *Kürtçülük II (1924-1999),* Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 2009, s.380-383.

281 *Age,* s.383-385; Adil Ali Atalay Vaktidolu, *Dersim Olayı*, Can Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2008, s.154-157.

282 Şimşir, *Kürtçülük II (1924-1999),* s.385-388.

283 *Dersim Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu (1932),* s.242-250.

284 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu,* Doğan Egmont Yayıncılık, 5. basım, İstanbul, 2008, s.77-85.

285 Bu raporda da Şükrü Kaya'nın raporuna benzer bir şekilde "nüfuz sahibi mütegallibenin aileleriyle birlikte iç vatana nakli (...) halkın fiilen zorbalıktan kurtulması" için gerekli görülmüştür. Bkz. Celal Bayar, *Şark Raporu,* (sadeleştiren Nejat Bayramoğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s.65.

286 Atalay, *age,* s.166-176.

Bu raporlara bakıldığında, Vali Cemal Bardakçı'nın Hamdi Bey kadar meseleye sert bakmadığı görülecektir. Cemal Bey, Tunceli Alevileriyle dostluk ilişkileri kurmayı da başarmıştı. Diyarbakır Valisi Cemal Bey, soygunların "yaşama duygusu ve endişesinden kaynaklandığı" kanısındaydı. Tuncelililerden silah toplamanın, uzun sürecek bir savaşı başlatacağı inancındaydı; üstelik Türk kanı ve parası da yok olacaktı. Çare okul açmak, yol yapmak, yöreye bayındırlık hizmeti götürmekti. Bir de Seyit Rıza'nın Elazığ'a yerleştirilmesi gereğini savunmaktaydı.[287] En önemlisi bu önlemler alınırken mezhep ayrımının aşağılama konusu olmamasına özen gösterilmesi fikrini taşımaktaydı.

Tunceli'yle ilgili bütün raporlar, Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak'a sunulmuştur. Mareşal, yapılan "tedip [uslandırma] hareketleri"nin bir sonuç verdiği kanısında değildi. Mareşal, Tunceli'nin yollarla öteki kentlere bağlanmasını ilk ve en önemli önlem olarak görmüştür. Halis Paşa ise Pülümür'de çocukların Türklükten söz eden kitaplar okumasının gereğine dikkat çekmiştir. Halis Paşa, Tunceli'nin il yapılmasını, yerli memurlardan devlete bağlı olanların görevlendirilmesini, emekli subayların kaymakam ve belediye müdürü olarak atanmasını, Tunceli'nin bütün yollarının yapılmasını, bütün ilçe merkezlerinde ilkokullar açılarak Türklüğün telkin edilmesini önermişti.

Tunceli'yle ilgili bütün raporlar, bu yöre halkının eğitimsiz olduğunu ve burada keyfi bir yönetim tarzının egemen olduğunu ortaya koymaktaydı. Tunceli ve çevresinde çıkan ayaklanmaların esas nedeni, yörenin sosyal ve aşiret yapısından kaynaklanmaktaydı.[288] Tunceli bölgesinde "Osmanlı Hükümetinin sakat idaresinin meydana getirdiği bir hoşnutsuzluk vardı."[289] Diğer şehirlerde medeni yasa geçerli iken, Tunceli ve çevresinde köylünün özgür-

287 Seyit Rıza 230 köye egemendir. Bkz. Doğu Perinçek, *Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2010, s.58.

288 Yörenin sosyal yapısı ve aşiret hayatı için bkz. Akgül, *age*, s.56-62.

289 BCA, 490.01.22.840.1

lüğünü gasp eden, ağanın egemenliğine dayalı derebeylik sistemi hüküm sürüyordu.[290] Bu durum bir kısım cahil halkın hükümete silahla karşı gelmesine sebebiyet vermişti. Bu nedenle İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1931 sonbaharında bölgede Umumi Müfettiş İbrahim Tali, Kâzım, Osman ve Kenan Paşalar ile inceleme yaptıktan sonra, Elazığ'dan Başbakanlığa 18.11.1931 tarihli raporunu[291] yollamıştır.

Şükrü Kaya, Arapkir Bölgesi, Kemaliye ve Tunceli'de halkın Tuncelililerden yana olan sıkıntılarını dinlemiş, Elazığ'da Umumi Müfettiş ve Vali ile Siirt Milletvekili Mahmut Soydan Bey ve Kâzım, Kenan, Osman Paşalarla birlikte Çemişgezek, Hozat, Pertek ve Mazgirt ilçelerine gitmiştir.[292]

Raporunda Tunceli'deki tecavüzlerin zararlarının Kiğı, Kemah ve Erzincan hatta Kangal'a kadar uzandığını belirten Kaya, Tuncelililerin eşkıya baskınlarından ve soygunlardan yakındıklarını anlatmaktaydı. Kaya, sorunu Tunceli'den çevre illere yayılan otorite boşluğunda görmekte ve bu boşluğun ağalar tarafından doldurulduğunu dile getirmekteydi. Tunceli çevresinde Cumhuriyet yönetiminden ayrı bir yönetim hüküm sürüyor ve devletin yasaları burada geçerli olamıyordu. Tunceli, ağaların egemenliği altında halka baskı uygulayan bir bölge durumundaydı. Cumhuriyet yönetimi otoritesini kabul ettirmek istemişse de yörede yönetim sıkıntısı devam etmişti. Bazı yönetici ve ağalar arasında merkezi idarenin denetimi dışında halk aleyhine işbirliği geliştirilmişti. Cumhuriyet döneminin gazetecilerinden olan ve milletvekilliği de yapan Naşit Hakkı Uluğ, Tunceli'ye yaptığı bir gezide bu durumu tespit etmiştir. Uluğ, ağaların şu gerçeği dile getirdiklerini nakletmiştir:

> "Vali Paşa bizi aldatıyor, biz de Vali Paşa'yı."[293]

290 Tökin, *age,* s.179-181.
291 BCA, 30.10.0.0.6.32.12
292 *Dersim Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu (1932),* s.252; Çavdar, *age,* s.371.
293 Hakkı Naşit Uluğ, *Derebeyi ve Dersim,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s.70.

Başıboş bir yönetimin hüküm sürdüğü Tunceli'ye devlet otoritesinin girememesi sonucu aşiretler soygunculuk yapmakta ve halkı başka yerlere göç ettirmekteydiler. Kaya'ya göre, aşiretlerin Cumhuriyet'in üstünde bir otorite olarak varlıklarını sürdürmelerine izin verilmemeli, devlet ve halk, aşiretlerin etkisinden kurtarılarak bölgede Cumhuriyet yönetimi hâkim kılınmalıydı.

Tunceli'ye yakın olan bölgelerin hayatı Tuncelililerin ayakları altında her gün çiğnenmekteydi. Büyük çetelerin köy basması, yol kesmesi, sürüleri götürmesi, direnenlerin öldürülmesi, son zamanlarda normal olaylar arasına girmişti. Tunceli'ye yakın yerlerdeki halk, malından ve canından emin olmadıkları gibi manevi cesaret ve dirençlerini de kaybetmişlerdi. Tunceli'nin dışındaki bölge halkı, cezasız kalan bu olayların etkisiyle ziraat ve ticaret noktasında maddeten sıkıntı yaşıyorlardı. Kaya, Tuncelili soyguncuların etki alanını genişlettiklerini düşünüyordu. Tunceli, Çemişgezek, Pertek, Mazgirt ve Hozat halkı çoğunluğu Türktü ve aşiret hayatını terk ederek silahları alınmış çiftçiler tamamıyla Tuncelililerin nüfuzu ve tesiri altına girmişlerdi.

Kaya, Tunceli meselesinin kesin suretle çözümünün ertelenemez bir durum aldığını görüyor, Tunceli'deki aşiretlerin verdiği sıkıntıları anlatarak mevcut durumu sergiliyordu. Tunceli'yi çevreleyen ilçelerin 150.000 nüfusluk halkı Tuncelililerin tecavüzlerinden gittikçe daha fazla zarar görür olmuşlardı. Devlete asker ve vergi veren bu halk canını ve malını korumak için batı ve güney yörelerinde bulunan aşiretlere vergi vermek mecburiyetinde oldukları gibi, bir de her gün soyulma ve öldürülme tehlikesi içindeydi. Köyünden tarlasına gidemeyen veya şehre göç eden köylü sayısı oldukça fazlaydı. Tunceli'nin aşiretleri de birbirlerine karşı hasım ve küskün bir durumdaydılar. Aralarında mala ve insana el koyma, adam öldürme ve hırsızlık sürekli hale gelmişti. Kaya, hükümetin Tunceli'de etkisiz olmasından yakınıyordu. Ona göre burada hükümet teşkilatı, zabıtası, mahkemesi bir "hayalden

ibaret"ti.[294] Bu mekanizma, hükmünü ancak silahsız ve sadık halk üzerinde gösterebilmekteydi. Fakat, dağdaki yol kesicilere ve aşiretlere karşı hiçbir emrini ve hükmünü kabul ettirememekteydi. Hükümet, halk nazarında aşiretlerin ve onların ağalarının nüfuzunu artırmaktan başka bir şey yapamamıştı.

Tunceli'nin iç durumu, hükümet teşkilatına rağmen tamamıyla anarşik bir görüntü sergilemekteydi. Kaya, Tunceli'nin dıştan görünümünü "silahlı, teşkilatlı hırsızlar yatağı ve ocağı"na benzetmekteydi. Etkili önlemlerle bu ocak tamamen söndürülmeliydi; aksi takdirde ateş günden güne etrafa yayılacaktı. Halk, ağaların nüfuzuna girerek boyun eğmekte ve evlerini, barklarını terk etmeye zorlanmaktaydı. Kaya, Cumhuriyet otoritesini kuramazsa, feodal sistemin Cumhuriyet'e galip gelerek çevreye yayılacağı uyarısını yapmaktaydı. Önlem alınmazsa, Tuncelililerin nüfuz ve tecavüzleri artacak veya silah temin ederek daha gerilerdeki silahsız ve sadık halka musallat Tunceli sistemi genişleyecekti.

Kaya, sorunun çözümü için Tunceli'de Seyit Rıza ile Haydaranlı aşireti reislerinden başka ağalarla ve Seyit Rıza'nın oğluyla da görüşmüş, hepsinin sadık bir tavırda olduğunu nakletmiştir. Bu kişiler hükümetten himaye beklemekteydiler. Cehalet, fakirlik, arazi ve yaşam için gerekli maddelerin azlığı bazı aşiret halkını soygunculuğa sevk etmişti. Kaya, bu aşiretlerin Türk ve Cumhuriyetçi olduğunu belirterek "bazı Kürtlerin hırsızlıklarını onlara atfetmek doğru değildir"[295] demiştir. Eğer bazı katil ve hırsızlar aşiretler arasına karışmışsa, artık aşiret hayatı kalktığı için sözleri geçmediğindendi. Kendileriyle ayrı ayrı görüşerek bütün fenalığı yapanın aşiret reisi olduğunu tespit eden Kaya'ya göre hükümetin aşiret reislerini ortadan kaldırması halinde Tunceli meselesi de halledilebilecekti.

294 *Age*, s.192.
295 Aynı yer.

Kaya, aşiretlerin her birinin ortak olarak şikâyet ettikleri kişilerin Seyit Rıza ile Haydaranlı aşiret reisleri Kamer ve Hıdır ağalar olduğunu kaydetmiştir. Gerçekten de Seyit Rıza günden güne nüfuz ve hükmünü artırmaktaydı. En çok yağma ve hırsızlık yapan ve hükümete en az önem veren Seyit Rıza olduğu için diğer aşiret ağaları görünürde onu şikâyet etmekte, fakat gerçekte ona gıptayla bakmaktaydılar. Kaya, Seyit Rıza'nın yurtdışı bağlantılı olduğundan şüphelenmişti. Koçgiri'ye (Zara'ya) kadar nüfuzunun yayıldığını dile getirerek yurtdışındaki katil ve hırsızları da himaye etmesinden, silah kuvvetini ve adamlarını artırmasından kaygılanmıştır. Kaya, kesin önlemlerin alınmaması halinde Seyit Rıza'nın ileride "Tunceli için hazırlanmış bir şef" olacağı fikrindedir.[296]

Kaya açısından Tunceli ve çevresinde ortaya çıkan bu sistem, aşiret hayatının ve geleneğinin bir sonucuydu. Bu sistemi zararlı ve tehlikeli yapan en önemli sebep ise, aşiretlerin silahlı olmasıydı. Kaya, altmışın üstündeki aşiretin silah miktarının 18-20 bin olduğunu tahmin etmekteydi. Tunceli'nin ıslahı ile Tunceli halkı ve çevresinde bulunan illerin halkının taarruzdan korunması ve aşiret sisteminin çözümü için her şeyden önce Tunceli'nin silahtan arındırılması ve aşiret reislerinin bu bölgeden uzaklaştırılması gerekmekteydi.

Kaya, askeri, mali, idari, siyasi aşamalarını beraberindeki heyetle değerlendirerek eskiden yapılmış ve neticesiz kalmış hareketleri de göz önünde bulunduruyordu. Türk idaresi altında Tunceli'nin artık yoksunluk ve zorluklar içinde yaşamamasını en esaslı hedef olarak tespit etmişti. Kaya, yaptığı gözlemler sonucunda şu esasları belirlemiştir:[297]

1. Dersim'in ıslahı acil ve zorunludur. Ertelenmesinin devlete zararı vardır.

---

296 Mahmut Akyürekli, *Dersim Kürt Tedibi 1937-1938,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.144.

297 *Dersim Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu (1932),* s.254.

2. Islahın temini ve zararın önlemesi, giderilmesi ve Tunceli sisteminin çözümü ancak şu şekillerde olacaktır;

A- Silahların toplanması

B- Aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabilecek kişilerin Tunceli'den uzaklaştırılması

C- Tunceli'de ağaların esiri ve topraksız köylülerin mahallen veya naklen topraklandırılması

3. Bunların tatbiki askeri bir hareketi gerektirir. Bu askeri hareketin ülkenin savunma sistemini gevşetmemesi, özellikle doğu ve güneyde uygulanan programı erteletmemesi ve devlet hazinesine ağır bir yük getirmemesi gerekiyordu.

4. Bu harekete 1932 yılının ilk uygun mevsiminde başlanması daha esaslı ve kolay olacağından ıslah belirlendiği anda askeri ve idari hazırlıklara başlanmalıydı.

5. Nakil, iskân ve diğer idari program hazırlanmalıydı.

6. Kışın yaklaşmış olmasına, taarruz ve tecavüzlerin duracağı kesin olmasına rağmen Tuncelililerin taarruzuna uğrayan dış bölgedeki Türkleri önümüzdeki ilkbaharla (1932 ilkbaharı) yazın saldırılara karşı korumak gerekirdi. Bunun için en etkili önlem ve çare; oralardaki sabit ve gezici jandarma kuvvetlerinin takviyesi ve Türk köylerinden bir kısmının silahlandırılması, Sansa Boğazı, Kemah Boğazı, Kemaliye ve Çemişgezek'te askeri kuvvetlerin ikamesiydi.

Şükrü Kaya, Tunceli'ye ilişkin esasları belirledikten sonra, Tunceli'nin ne şekilde ıslah edileceğini de ortaya koymuştur. Islahattan amaç, Tunceli'de hükümet nüfuzunu diğer iller derecesinde kurmak, bu yöre halkını ticaret, ziraat ve sanat yoluna sevk etmek ve hükümete vergilerini ödeyebilecek bir hale getirmekti. Kaya bunları yapabilmenin ancak Tunceli'de silahları toplamak ve reisleri oradan uzaklaştırmakla mümkün olacağını görmüştü.[298] Silah toplama ve reislerin yerlerini değiştirme işleminin kolaylıkla yapılamayacağını, bunun askeri bir harekât gerektirdiğini

298 *Age,* s.255.

ifade etmiştir. Kaya, Tunceli'ye şimdiye kadar yapılan askeri harekâtların silahları ve aşiret reislerini toplamak gibi hedefleri olmadığı için kısa zamanda etkisini yitirdiği fikrindedir. Bu nedenle önceki harekâtlara oranla bölgeye daha çok kuvvet getirilmeli ve daha esaslı hazırlık yapılmalıydı. Harekâtı ciddi bir idari ıslahatın takip etmesi gerekmekteydi. Aksi halde silah yeniden bir yerlerden bulunacak ve yeni reisler türeyecekti.

Şükrü Bey'e göre yapılacak idari reform şunları içermeliydi:

1. Halkı toprağa bağlamalı, kısmen Tunceli yakınındaki ovalara indirmeli
2. İdari teşkilatı yeniden düzenlemeli
3. En iyi memurları Tunceli'ye tayin etmeli, yerli memurları o bölgeden uzaklaştırmalı
4. Adliyeyi mutlak surette adil ve hızlı bir surette işletmeliydi. Halk hükümet teşkilatının zorbalık araçlarından ibaret olmadığı ve iyilik isteyen bir teşkilat olduğunu gözü ile görmeliydi.
5. Yollar yapılmalı
6. Okul açılmalı ve Türklük propagandası yapılmalıydı.[299]

Kaya, aşiret egemenliğini çözecek yolun eğitim olduğunu görmekte ve okul açılarak Türklük bilincinin verilmesi gerektiğini öngörmekteydi. Tunceli'nin ıslahını birinci sene silah toplama ve aşiret reislerinin başka yerlere göç ettirilmesi olarak iki aşamaya ayırmıştı. Aşiret liderlerinin yola getirilmesi, Tunceli ıslahının esasını oluşturuyordu. Reisler yerlerinde kaldıkça gerek kendileri gerekse maiyetleri üretici olmaktan daima uzak kalacaklar ve başkasının sırtından yaşamaya devam edeceklerdi. Şükrü Kaya, bu reislerin batı illerine nakledilmesiyle orada bu şekilde yaşama olanaklarını bulamayacakları için çalışmaya mecbur kalacaklarını hesap ediyordu. Reislerin zorbalık ve telkinlerinden kurtulan halk da meşru geçim yollarına kolaylıkla kavuşacaktı. Harekâtın başarıya ulaşması için harekât başlamadan reislerin elde edil-

299 Aynı yer.

mesini ve harekâtın sonuna kadar rehine gibi elde tutulmasını savunmuştur. Reisler bir daha Tunceli'ye dönmeyecek ve kaçamayacak şekilde batı illerine gönderilmeliydiler. Kaya, reislerin, reislerin aile ve akrabaları ile reis olmak isteyenlerin, ötedenberi reislerin çapulculuk aletleri olan kişilerin Tunceli'den uzaklaştırılmasının çok önemli olduğu vurgulamaktaydı. Aksi takdirde Tunceli halkının başında yeni bir reis türeyebilirdi.

Tunceli, senelerden beri bölgenin suçlu ve mahkûmlarının sığınağı olmuş, hükümet kuvvetlerinin bu suçluların yakalaması mümkün olmamıştır. Kaya, askeri harekâttan yararlanılarak silahların tamamen toplanmasından sonra bu kişilerin de yakalanması gerektiği fikrindeydi.

Tunceli eskiden beri devlete vergilerini tam olarak ödeyememiş bir yerdi. Vergi ödeme durumu, aşiretlerin hükümete itaat derecesine göre yüzde 1 ile yüzde 70 arasında değişmekteydi.[300] Hükümetin Tunceli için yaptığı harcama, sağlanan gelirden fazlaydı. Bu fark her sene için 100.000 lira tutarındaydı. Şükrü Bey, burada halkın vergi ve diğer sorumluluklarını yerine getirmesinin sağlanması gerektiği fikrindeydi de.

Tuncelililer askerlik de yapmıyorlardı. Kaya, silah toplamayı müteakip askerlik çağındaki gençlerin yakalanarak batı illerinde askerlik görevlerini yapmalarını amaçlamıştır.

Şükrü Kaya, Tunceli'nin dağınık yerleşiminin Tunceli üzerinde otorite sağlamaya engel olduğunu belirterek, güney Tunceli halkının batıya naklini önermekteydi. Geçit ve boğazlarda bulunan köylerin yıkılması ve köylülerin hükümetin gözetimine yakın köylere nakliyle beraber sarp yerlerde inşa edilen köylerin yıkılmasını istemekteydi. İdare, adliye ve güvenlik memurlarından işe yaramayanların değiştirilmesini de öneren Şükrü Kaya, ikinci sene Tunceli'ye dair farklı kararlar alınmasını savunmuştur. Bu kararları şu şekilde sıralamıştır:

300 *Age*, s.258.

1. Harekâtı uygulayan askeri kıtanın garnizonlarına katılmasından sonra asayiş için Tunceli içinde kuvvetli bulunmak lazımdır.

2. Tekrar bir silah yoklaması yapılmalıdır.

3. Tunceli'deki idari, adli memurlar denetim altına alınmalıdır.

4. Tuncelilileri mahallen veya naklen topraklandırmalıdır.

Kaya, Elazığ'da bulunan valinin Tunceli'yle sıkı temas edemeyeceğini düşünerek devletin faaliyet, teftiş ve denetimi için ufak bir büro açılmasını ve Hozat'ta vali yardımcısı düzeyinde bir daire amiri bulunmasını faydalı görmüştür.

Kaya, halkın özgürleşmesinin, şeyh ve hoca takımının etkisinden kurtarılmasıyla ve köylünün geçimini sağlayacağı toprağa kavuşmasıyla sağlanacağı fikrindedir. Tuncelililer aşiret ve dinin tesirinden kurtulduğu gün isyanı da kendiliğinden terk edeceklerdi. Tuncelilerin iktisadi olarak ağaya bağımlılıktan kurtarılması için köylüye toprak dağıtılması zorunluydu. Toprakla beraber toprağı işleyecek çift hayvanı, tarım makineleri, tohumluk gibi ihtiyaçları da karşılanmalıydı.[301] Ağaların etkisinin sadece hukuki ve askeri önlemlerle değil, toprak dağıtmak ve toprağı verimli işlemek gibi iktisadi önlemlerle birlikte kırılacağını ileri sürmekteydi. Kaya, meselenin özünü iktisadi olarak değerlendirmekte ve otoritenin halkın iktisadi olarak devlete bağlanmasıyla sağlanacağını savunmaktaydı. Her ne kadar askeri harekâtı sıklıkla dile getirmişse de kimi zaman din kimi zaman Kürtlük fikriyle çıkan ayaklanmaların ancak iktisadi bir bakış açısıyla çözülebileceği kanaatini taşımaktaydı.

Kaya için ancak Tuncelili üretici hale getirildikten sonra Tunceli işi esasından halledilmiş sayılabilecekti. Tarımla uğraşı teşvik etmeli ve bu maksatla Tuncelililiye kredi verilmeli veya doğrudan doğruya yardım edilmeliydi. Bir kısım fakir Tuncelilinin de Malatya ve Elazığ'daki boş araziye yerleştirilmesi yararlı olabilecekti. Bunlara arazi, çift hayvanı, ziraat aleti, tohumluk ve ev vermek

301 *Age*, s.261-262.

de gerekmekteydi. Aşiret yaşamının etkisinden kurtarılan köylü kendi toprağında özgürce üretim yapabilmeliydi.

Şükrü Kaya ile Tunceli ve bölgesinde incelemelere katılan Hakkı Naşit Uluğ, yöneticilerin Tunceli'nin toprak ağalarının etkisinden kurtarılması yönündeki düşüncelerini "Tunceli ağaları ve seyitler buradan çıkarılmalı, suçlular yakalanmalı, topraksız ve ağa elinde esir olan köylülere ya yerinde veyahut nakledilecekleri verimli yerlerde toprak verilmelidir" şeklinde açıklamıştır. Uluğ, bundan sonra Cumhuriyet yönetiminin Tuncelili Türk'ü bağrına basması, yeniden ağa ve reis türemesine karşı önlemlerin alınması ve Tunceli'ye tekrar silah sokulmasına meydan verilmemesi gereği üzerinde durmuştur. Bu önlemlerin yanında Tunceli'de devlet teşkilatı kuvvet, adalet ve kültürle kurulmalı, bunun için idare teşkilatı yeniden düzenlenmeliydi. Bu suretle devletin bir tahakküm vasıtası değil, her zaman iyilik getiren ve iyilik isteyen bir teşkilat olduğu, "bu geri kalmış" insanlara ispat edilmeliydi.[302]

Kaya, Tunceli'nin iktisadi gelişmesine hizmet edeceği, askeri nakliyatı sağlayacağı için bölgede yol yapılmasını da yararlı bulmaktaydı. Okullar açılması ve ilçelerde sağlık teşkilatının kurulması ise diğer önerileri arasındaydı. Kaya, Tuncelililerin gerek ithal gerekse ihraç ettikleri eşya için yakınlarındaki kasaba ve şehirlerde tüccarlarla ilişkiye girmelerini olumlu görüyordu. Bu durum, Tunceli'nin iktisadi gelişimini, dolayısıyla refahını artıracaktı.[303]

Kaya'nın Tunceli'nin ıslahına yönelik çözümlerinden biri de Tuncelilinin artık eski hayata dönmesine meydan bırakmamak için ticaret, ziraat ve eğitim yollarının kullanılmasıydı. Ayrıca, üçüncü ve izleyen senelerde yol inşaatına ara vermeksizin devam edilmeliydi.

---

302 Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s.177-178.

303 *Age,* s.201.

Şükrü Kaya eğitim, ticari ilişkiler, toprak dağıtımı, iskân ve yer değiştirme uygulamalarının yanında bölgeye yapılacak askeri harekâtı da önemli görmekteydi. Askeri harekât için yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştı:

Tunceli harekâtı için birinci sene 600.000 lira askeri nakliyat için, 600.000 lira da Tuncelililerin batıya nakilleri için paraya ihtiyaç olacaktı. Harekâta Haziran ayında hemen başlanmalı ve Tunceli harekâtına askeri ve idari bir inceleme faaliyeti eşlik etmeliydi. Kaya, Tunceli gibi geniş, çetin ve silahla donatılmış bir alana inceleme yapılmadan ve hazırlıksız bir harekâtın olumsuz sonuçlar doğuracağından endişelenmekteydi. Kaya bu nedenle yapılacak hazırlık ve incelemeleri askeri hazırlıklar ve idari önlemler olarak ikiye ayırmıştır.

Kaya, askeri hazırlıklar için şunların göz önünde tutulmasını faydalı bulmuştur:

1. İlçe kaymakamlıklarına ve belediye müdürlüklerine kayıtlı zabit tayini yapılmalı (verilecek talimat dahilinde askeri inceleme yapmak maksadıyla),

2. Komşu askeri birliklerin tatbikatı Tunceli içinde yapılmalı,

3. Uçakların talimleri Tunceli üzerinde yapılmalıydı. Böylece uçaktan resimler alınması sağlanabilirdi.

4. Harekâta iştirak edecek askeri kuvvetlerin gezileri Tunceli içinde yapılmalıydı. Bu esnada Tuncelililerin harekât zamanında sığınması muhtemel mağaralar görülmeli, arazi, yol ve sular incelenmeliydi. Bu hazırlıklar aynı zamanda Tuncelililerin, bölgesinde bulunan Türk köylerine yapacakları akın ve tecavüzleri de sınırlayacaktı. Suçlu Tuncelili yakalanmalı ve suç işlenen köy veya mevkide silah toplanmalıydı.

5. Hareket için zorunlu olan yol ve köprü ihtiyacı, noksanlar tespit edilmeliydi.

Alınması gereken idari önlemleri ise şöyle sıralamıştır:[304]

1. Yerli memurları derhal uzaklaştırmalı,

2. Tunceli'yi içinden tanımalı (silah, nüfus, erzak, hayvan durumunun incelemesi, aşiretlerin diğerleri ile ilişkilerini ve eğilimlerini inceleme, bu maksatla emin muhbirlerin istihdamı),

3. Aşiretlerin dirençlerini gevşetecek önlemler alınmalıydı. Tuncelili reisler ile ayaklanan kişilerin nakledileceği Batıda iskâna uygun köy ve muhacirlere dağıtılacak arazi incelenmeli ve tespiti edilmeli,

4. İdari önlemleri yakından anlamak için Birinci Umumi Müfettişlik Elazığ'da bulunmalıydı.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bu önerilerinden sonra batı illerine gönderilmelerini öngördüğü ağa ve aşiretleri belirlemiştir. Bu ağaları ve gönderilecekleri il ve ilçeleri raporunda ek olarak sunmuştur. Bu listede 347 ailenin adı yer almıştır. 347 aile, 3.470 kişiden oluşmaktaydı. Gönderilecekler için 300 bin lira ödenek ayrılmıştı. Böylece, 1927 yılındaki sürgünden sonra Şükrü Kaya'nın raporuyla daha büyük bir liste hazırlanmıştır. 4 Temmuz 1927 tarihinde çıkarılan "Bazı Eşhasın Doğu Mıntıkasından Batı Vilayetlerine Nakillerine Dair Yasa"yla Diyarbakır ve Ağrı çevresinden 1.400 kişi batı illerine gönderilmişti.[305] Çünkü, "Hükümet içinde hükümet şeklinde icrayı hüküm ve bu yüzden menfaat temin eden mütegallibe (zorba takımı)" diye tanımlanan bu kişiler, yerlerinden alınıp batı illerine gönderilmedikçe aydınlanma ve ilerlemenin olamayacağı fikri hâkimdir.

Raporda bu yer değiştirmelerin güzergâhı ve nakliye masrafları da saptanmıştır.

Kaya'nın bu raporundan sonra askeri harekât yapılarak Tunceli ve ilçelerini birbirine bağlayan yolların yapımına başlanmış, okullar açılmıştır. 1933 yılında 21 Mayıs 1926 tarih ve 885 no.lu

304 *Age*, s.264.

305 Uğur Mumcu, *Kürt Meselesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s.82.

İskân Yasası'nın 3. maddesine "ve memleketin nüfus kesafeti (yoğunluğu) olan yerler halkından olup da nüfusu az olan mıntıkalarda yerleşmek talebinde bulunanların o mıntıkalara nakil ve iskânları" fıkrası eklenmiştir. Ülkenin nüfusu az olan doğu illerine, nüfusu yoğun yerlerde iş bulamayan yetenekli vatandaşların yerleştirilmesi düşünülmüştür. Bu gibi aydın vatandaşların nüfusu az olan bölgelere yerleşmek noktasındaki arzularının gerçekleştirilmesine yönelik yardım yapılması da tasarlanmıştır. İskân bölgesinin nüfusunu çoğaltmak ve yasanın izni oranında bu kişileri borçlandırmak suretiyle ülkenin ekonomisi üzerinde yararlı birer unsura dönüştürülmelerine çalışılmıştır.[306]

Tunceli'de güvenlik sorununu çözmek için 25 Aralık 1935'te 2884 sayılı Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Yasa kabul edilmiştir.[307] Bu yasaya göre, Tunceli'ye korgeneral rütbesinde bir vali ve komutan atanacaktır. Bu kişi aynı zamanda yeni oluşturulacak 4. Genel Müfettişlik görevini de yürütecektir. Vali-komutan, bakanların sahip olduğu bütün yetkilere sahip olacak, gerekli görürse ilçe ve belediyelerin sınırlarını değiştirebilecektir. İhtiyaç duyduğu yerlerde belediye başkanlığı görevlerini kaymakam ve bucak müdürlerine devredecek veya bu görevlere muvazzaf subayları getirebilecektir. Gerekli gördüğü kişileri ise il sınırları dışına çıkarabilecektir. Yasalarla getirilen yeni yargılama usulü, sanıklara temyiz yolunu kapatmakta ve cezaların infazında vali-komutanı yetkili kılmaktaydı.

Yasayla soruşturmanın ertelenmesinde ve cezaların uygulanmasında ve idam cezalarını onamada tam yetkili kılınan valinin "milletvekillerinin yasayla haiz oldukları bütün selahiyetleri haiz bulunduğu" da belirtilmişti. Yasanın 24 Aralık'ta görüşülmesi sırasında bir konuşma yapan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1876'dan bu yana Tunceli'ye on bir askeri harekât düzenlendiğini, fakat

306 TBMMZC, D.4, c.16, s.22.
307 Şimşir, *Kürtçülük II (1924-1999)*, s.388-389.

esaslı önlem alınmadığını, "anormal bir vaziyet" olmadığı halde "asıl hastalığı tedavi etmek" için bu yasaya ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır.[308] Yasa ve komutan-vali uygulamasının getiriliş gerekçesinin[309] halkı birtakım ağaların, mütegalliplerin nüfuz tesirinden korumak olduğunu ifade etmiştir. Yasa, aşiret, ağa gibi feodal unsurları tasfiye etmeyi amaçlamıştır. Kaya, yasayla mahallin ihtiyacını yakından görerek aldığı önlemleri derhal orada uygulayabilecek ve vekillerin haiz olduğu yetkilerle donanmış bir kişinin Tunceli'de vali olmasını ve bu kişinin askeri bakımdan durumu idare edebilmesi için komutan vasfını da üzerine alabilme yeteneğine sahip olmasını gerekli saymıştır.[310]

Şükrü Kaya, Tunceli'de yapılacak ıslah ve imar çalışmalarının, alınacak idari önlemlerin Elazığ gibi demiryolu üzerinde bulunan ve merkezle iletişimi kolay olan, istenilen malzemenin temininin zor olmadığı bir yere dayanmasını önemli görmüştür. İşte bu suretle, Elazığ'daki 4. Genel Müfettişi'nin Tunceli (o zamanki adıyla Munzur) ilinin de valisi olmasını, işlerin iyi gitmesi ve sonucun verimli olması bakımından yararlı bulmuştur.

Şükrü Kaya, yasayla haklıya kısa, basit yoldan derhal hakkının verilmesinin ve suçlunun da fiilinin karşılığını bulmasının sağlanmak istenildiğini belirtmiştir. Tunceli halkının aslen Türk unsuruna üye bir kitle olduğunu, bu bölgenin Türk tarihinde ilk resmi temasının Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in savaşları zamanına denk geldiğini, ondan sonra Tunceli'nin idaresinin memleketin birçok yeri gibi yerli ağalara ve beylere verildiğini söylemiştir. Kaya, Tanzimat Dönemi'nde buranın il yapıldığına, ama ihmal edilerek Tunceli'nin olduğu gibi bırakıldığına dikkat çekmiştir. Tunceli'nin ortaçağdan kalma bir teşkilat olarak birtakım parçalara ayrıldığını, medeni ve hukuk işlerini, cezalarını

308 *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1935.
309 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, c.1, s.241.
310 TBMMZC, D.5, c.7, s.1.

resmi makamların dışında kendi aralarında gördüklerini dile getiren Kaya, Tunceli'de olayların eksik olmayışını, halkın cahil, fakir ve silahlı olmasına bağlamaktaydı. Kaya'ya göre 1876'dan itibaren çeşitli tarihlerde yapılan on bir askeri harekât, asıl hastalığı ne tahlil ne de tedavi etmişti; yalnızca hafifletmekle kalmıştı. Cumhuriyet devrinin amacı ise ülkenin her yeri gibi buranın da Cumhuriyet'in nimetlerinden yararlanmasını sağlamaktı.[311]

Hâkimler, yasanın hükümleri saklı olmakla beraber, vali-komutan, adliye memur ve kâtipleri hakkında hâkimler yasası hükümlerine göre âmirleri tarafından verilecek cezaları uygulamaya yetkiliydiler. Vali ve komutan lüzum gördüğü belediyelerde reislik vazifesini kaymakamlara ve belediye müdürlerine verebilecekti. Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme yetkisi vali ve komutanındı. İlk tahkikat sonunda iddianamelerin iki gün içinde yazılması zorunlu tutulmuştu. İddianame sanığa bildirilmeyecek, ağır cezayı gerektiren suçların tahkikatı tutuklanarak yapılacak ve bu mevkufların duruşmadan evvel tahliyelerine dair olan kararlar ancak valinin onayıyla uygulanabilecekti. Bu tahliye kararlarının tasdikine ve ilk tahkikat sırasında verilen tevkif kararlarına sanık tarafından itiraz edilemeyecekti. Yargılamanın hızlı yapılmasına dair de hükümler konmuştu. 24. ve 25. maddelerle gecikmesinde zaruret bulunan haller dışında mahkeme gerekli bildirimleri yaptırarak iddianamenin verilmesinden itibaren nihayet beş gün içinde duruşma yapılabileceği belirtilmişti. Sanık, sağlam delillerle birlikte mahkemeye verilirse hemen duruşma yapılarak hüküm verilecekti. Engelleyici sebepler olmadıkça duruşma bir celsede bitirilecekti. Cumhuriyet Savcısı da iddiasını aynı celsede beyan etmeye mecburdu. Geciktirme veya erteleme süreleri zaruret olmadıkça beş günü geçemezdi.[312]

311 *Age*, s.175; Doğan, *age*, s.125.
312 *Age*, s.177.

Yasada sanık ve savunmacısına savunmalarını hazırlamaları için iki gün izin verilmişti. Hüküm, duruşmanın sona ermesinden nihayet üç gün içinde bildirilecekti. Valilik içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp kesin hükümler olma niteliği taşımaktaydı.

Yasa ile vali-komutana geniş yetkiler verilmiştir. Soruşturmayı hızlandırmak ve duruşmaları kolaylaştırmak için hükümler konmakta, mahkemenin kararı da kesin karar kabul edilmektedir. Mahkeme, vali-komutan ertelemezse, idam hükümlerinin infazını emredebilmektedir. Vali ve komutana dilediği kimselerin cezalarını erteleme veya geciktirebilme haklarını da içermek üzere adli yetkiler de verilmekteydi. Vali-komutan, emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görecek olursa il halkından olan fertleri ve aileleri il içinde bir yerden bir başka yere nakletmeye ve bu gibilerin il içinde oturmalarını yasaklamaya yetkili kılınmaktaydı. Ayrıca herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesine ve cezalarının teciline de karar verebilecekti.

Vali'ye tanınan bu yetkilerin "mahkemelerde kesin karar verilmiş olan idam hükümlerini bizzat kendisi infaz eder" gerekçesiyle Teşkilatı Esasiye Yasası'nın 26. maddesine aykırı bir durum olduğu görüşü ortaya konmuştu. Muğla Milletvekili Hüsnü Kitapçı, ölüm cezalarının TBMM tarafından onaylanmasının Anayasa emri olduğunu anımsatarak, anayasa değiştirilmeden bir komutana böyle bir yetkinin devredilemeyeceğini vurgulamıştır. Meclis'te Tunceli'de olağanüstü hal olup olmadığının tartışılması üzerine Şükrü Kaya, yasanın anormal şartlarda bulunan bir bölgenin normal hale getirilmesi için hazırlandığını belirtmiştir. Cumhuriyet'in kuvveti sayesinde ülkenin hiçbir yerinde bir olay olmazken Tunceli'deki ufacık bir olayın bile "kulaklara ağır gelmekte" olduğunu söyleyerek burada toplumsal önlemlerle asayiş ve düzeni koruma zorunluğu hissetmekte olduklarını açıklamıştır. Kaya, Teşkilatı Esasiye Yasası'nın "memleketin herhangi bir yerinde ayaklanma işaretleri görülmüşse

gerekli önlemlerin alınabileceği"ni belirten 86. Maddesini hatırlatarak anayasaya aykırı bir durumun olmadığını ifade etmiştir.[313]

Valiye tanınan yetkilerden biri de, idam hükümlerinin mahkeme tarafından ertelenmeye lüzum görülmediği hallerde infazını yapabileceği idi. 34. maddeyle yasanın Tunceli dışında suç işleyenlere de uygulanabileceği belirtilmiştir. Tunceli ili içinde ikamet eden birinin Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane ya da Bingöl ilinde Türk Ceza Yasası'nın ilgili hükümlerini ilgilendiren suçları işlemesi, suça ortak olması veya suçlulara yataklık yapması halinde Tunceli ilindeki yetkili makam ve mahkemelerce takip ve muhakeme olunması kararlaştırılmıştır. Ayrıca "Yasa hükümleri geçmişe yürür" ifadesiyle geçmişte işlenmiş suçların da cezalandırılabileceği hükme bağlanmıştır. Ancak bu yasa yürürlüğe girdiği tarihe kadar temyiz hakkını kullanmış olanların evrakı Temyiz Mahkemesi'nce incelenebilecektir. Tunceli ili merkezinde bir ağır ceza mahkemesi ile asliye mahkemeleri ve ilçelerde birer asliye mahkemesi kurulmuştur. Bu yasanın da yayın tarihinden 1 Ocak 1940 tarihine kadar yürürlükte kalması öngörülmüştür.

Yasayla birlikte Tunceli il yapılmış, Munzur adı yerine Tunceli adı kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Cumhuriyet'in ilanından sonra il yapılan, ancak 1925'te Elazığ'a bağlı bir ilçe durumuna getirilen ve 1935'e kadar adı Munzur olan Tunceli yeniden il yapılmaktadır. Tunceli'ye ilk komutan-vali olarak H. Abdullah Alpdoğan atanmıştır. Dördüncü Genel Müfettişlik ise 6 Ocak 1936 tarihinde, yani Tunceli Yasası'nın kabulünden bir hafta sonra Bakanlar Kurulu kararıyla "Tunceli sorununu çözmek" amacıyla kurulmuştur. Tunceli, Bingöl ilini de içermektedir. Elazığ ili de 1. Genel Müfettişlik bölgesinden alınarak 4. Genel Müfettişlik bölgesi içine konulmuştur.

Cumhuriyet idaresi, 1935 yılına kadar yaptığı idari çalışmalarla "bu zavallı halka hakikati öğretmeğe çalışmış ise de, çoğu kez

313 *Age*, s.180.

haricî entrikalara temayül eden kalpsiz ve milliyetsiz bir iki ağa ve seyyit, binbir kışkırtma ve melanetlerle hükümetin bu müşfik çalışmalarına engel olmak istemişlerdir."[314] Şimdi ise, 2885 sayılı "Yeniden 9 İlçe ve 5 Vilayet Teşkiline ve Bunlarla 32 Belediye'ye Ait Kadrolar Hakkında Yasa"yla il yapılmış olan Tunceli bir valikomutanın başkanlığında yeni bir idare tesis edilmesiyle Cumhuriyet'e sımsıkı bağlanmıştır.

Bu yetki ve programla işe girişebilmek için önce Tunceli kazalarında asliye mahkemelerinin kurulması ve imar, inşa işinin gerektirdiği paranın verilmesi gerekmekteydi. Yapılan hesaba göre, birinci planda 4 milyon lira gerekmekteydi. Her yıl 1.300.000 liradan üç yılda 4 milyon lira kadar para harcanmıştı.[315]

2887 sayılı "Tunceli Vilayeti Halkından Olup da, Nüfus ve Askerlik Yasalarına Göre Kendisine Verilmesi Gereken Bazı Cezaların Affına ve Nüfus Yazımı ve Askerlik İşlerine Dair Yasa"yla gelip teslim olmaları koşuluyla asker kaçakları da affedilmişti. Halkın nüfusa kaydolmasını sağlamak için de çeşitli kolaylıklar getirilmişti.

1936'dan itibaren Tunceli ilinde yoğun bir inşaat faaliyetiyle karakollar kurulmaya, yollar açılmaya, köprüler yapılmaya başlanmıştır. Sina, Kahmut, Amutka, Danzik ve Haydaran'daki karakol inşasına Hasanan aşiretlerinden Seyit Rıza ve Koçgirili Alişer gibi bölge liderleri karşı çıkmıştır. Seyit Rıza'nın çağrısı üzerine Haydaran, Kureyşan, Yusufan ve Demenan aşiretlerinin ileri gelenleri bir araya gelerek durumu tartışmışlardır. Bölgede gerginliğin tırmanması üzerine 1936-1937 kışında Tunceli askeri kuşatma altına alınarak kente giriş-çıkış yasaklanmıştır. İlk harekât, 22 Ekim'e kadar sürmüştür. Kışın başlaması ve amaçlanan neticelere ulaşılması üzerine de harekâta son verilmiş, zaman kaybedilmeden idari önlemlerin uygulanmasına geçilmiştir. Nüfus kütüklerine kaydolmayan kişilere, hemen başvurmaları koşuluyla bir kez daha af getirilmiş, aşiret reislerinin cezaları ertelenmiş, vergi

314 *On Beşinci Yıl Kitabı*, s.74.
315 Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s.182.

borçları hafifletilmiş ve asker kaçakları hemen başvurmaları koşuluyla affedilirken, bu kişilerin askerlik süreleri de 6 aya indirilmiştir. Tunceli'deki bazı ağalar, korktuklarının artık başlarına gelmiş olduğunu görmüşlerdi. Çünkü toprağa kavuşmakta olan ve devletin yaptırdığı yollarda, yapılarda bir lira gündelikle iş bulan Tuncelililer, bu tür ağalara aldırmamaya başlamışlardı.

Yapılacak harekâtın devlete karşı fiilen itaatsizlik gösterenlere, haydutlara karşı olduğu, isyancılara katılmayanlara bir şey yapılmayacağı ilan edilmişti. Harekâta başlanılmasından kısa bir süre sonra Demen ve Abbas uşakları bölgesi eşkıyadan temizlenmiştir. Seyit Rıza'yı saklayan Laçin bölgesinde de silahlar ele geçirilirken bazı suçlular da yakalanmıştır. Laçinlere yardımı tespit edilen Koç uşaklarından da silahları istenmiştir. Bu harekâtta Seyit Rıza, Demen uşağının lideri Cebrail ve Haydaranlı Kamer yakalanmışlardır. 1937 harekâtı biterken Munzur Dağı'nın kuzey yamaçlarında oturan halkın silahları da toplanmıştır. Danzik, Seyithan, Tüllük, Karaoğlan ve Amutka'da karakollar, belediye konakları yaptırılmış ve Nazimiye, Pülümür, Mameki, Deşt, Hozat ve Ovacık'ta kışlalar, hükümet konakları ve evler inşa edilmiştir.

Köprülerin kurulduğunu, yolların açıldığını, günde altmış kamyon dolusu inşaat malzemesinin Tunceli topraklarına girdiğini, dispanserlerin hizmet verdiğini, 19 okulun bir yıl içinde yeniden açıldığını, hayvancılığın ve tarımın iyileştirilmesi için devletin yardım ettiğini, tohum ve fidan verdiğini gören halk, ağalardan uzaklaşmaya başlamıştır.[316]

Halk üzerindeki etkilerinin kaybolmaya başladığını gören ağalar, Cumhuriyet yönetimine karşı yeni bir ayaklanma çabasına girişmişlerdir. Bu durum karşısında askeri önlemler uzun süre devam etmiş, dört yıl için çıkarılan Tunceli'nin İdaresi Hakkında Yasa, süresi çeşitli yasalarla uzatıldıktan sonra, 1 Ocak 1947'de yürürlükten kaldırılmıştır.

316 *Age*, s.188.

Tunceli ve Kürt meselesi, 1936 yılındaki Umumi Müfettişler Toplantısı'nda da ele alınmıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın başkanlığında Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Üçüncü Umumi Müfettiş General Kâzım Dirik, Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Emniyet İşleri Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, Jandarma Genel Komutanı, Gümrük Umum Muhafaza Komutanı ve ilgili konularda alanlarının uzmanı kişilerin katıldığı toplantıda "Kürt meselesi, aşiretler, yerel yönetimler, nüfus, iskân, güvenlik" gibi konular ele alınmıştır. 5-12 Aralık 1936 tarihleri arasında yapılan toplantılarda meseleler üzerinde önemle durulmuştur.

Bu toplantıda Kaya, Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Cumhuriyet idaresinin ve hükümetin otoritesinin bölgede yerleşmesi bakımından 1929 yılından itibaren yapılan jandarma ıslahının önemli bir etki yaptığını belirtmiştir. Doğu bölgesinin güney sınırının öneminin ülkeden ayrılan birçok Ermeni, Asuri ve Kürt'ün bu bölgede oluşundan kaynaklandığını söyleyen Kaya, Fransızların da bu bölgede olmasından ve bu "zararlı" kitleyi himaye etmesinden dolayı bölgenin özellikle takip edilmesini istemiştir. Kaya, Fransız koloni zabitlerinin Türkiye'den çalınan hayvan vb.nin satış paralarından hisse aldıklarını açıklayarak bu suretle güvenliği tehdit ettiklerini, siyasi amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştıklarını ve 20-30 bin liraya sahip olduklarını ortaya koymuştur. Şükrü Kaya Irak'ın Kürt davasında Nuri Sait, Nasturi ve Garzan Harekâtlarını yaparak doğru davrandıklarının altını çizmiştir.[317] Arapların "Kürtçülük" yapanları tespit ettiklerini, özellikle Bekir Sıtkı'yı Kürtçülükle suçladıklarını söyleyerek İngilizlerin Kürtçülere yardım ettiklerini de dile getirmiştir. Van Gölü'nden giderek bakır madenlerine hâkim olma, Kürtler ile Ermenileri birleştirme amaç-

317 *Umumi Müfettişler Konferansı'nda Görüşülen ve Dahiliye Vekaleti'ni İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hulasası 1936,* (yay. haz. M. Bülent Varlık), Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s.95.

larının yanı sıra bölgede bir Cebel-i Lübnan Davası'nın olduğunu, Fransızların koloni zabitlerinin "ahlakı bozuk" kişiler olduğunu öne süren Kaya, bu zabitlerin "her koyundan bir lira" almak suretiyle kaçakçılığa yardım ettiklerini de belirtmiştir.[318]

Şükrü Kaya bölgede Kürt nüfusunun artmasını ülkenin aleyhine bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle bölgenin Türkleştirilmesine büyük önem vermiştir. Bu maksatla temsil (kültür aşılama) ve dil meselesinin kökünden halledilmesini önermiştir. Bunun da yalnız Türk halkının bölgeye iskânıyla değil, memur, zabit ve askerlerin de bölge nüfusuna eklenerek tam Türkçe konuşulmasının sağlanması ya da Türklerin hiç olmazsa bölgede eşit ve dengeli miktara getirilmesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir.[319] Kaya, bölgede silah toplanılmasına da devam edilerek yapılması gereken işleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Asayiş ve asayişe karşı alınacak tedbirler: Yerli memur bulundurmamak. Çünkü bunlardan görülen zararlar çoktu. Mesela, verilen bir telgrafı mahallinden evvel sakıncalı örgüt ve şahısların öğrenmesi, harekât bölgesinin yerli mal müdürlerince en iyi istihbarat elemanı olması gibi zararları görülmüştür.
2. İskân.
3. Değerli memur ve teşkilat.
4. Adliye.

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer ise bulunduğu bölgede 1.900.000 olan nüfustan 1927'deki sayımda Türk-Kürt dengesi yüzde 18 farklı iken son tespitte bu yüzdenin 29'a çıktığını ve Kürt miktarının Türklük üzerindeki artışının doğumdan çok Erivan ve İran'dan gelen Kürt unsurundan kaynaklandığını ileri sürmüştür.[320] Eleşkirt'in, 93 Savaşına (1877/1878) kadar Türklüğünü ve Türkçe konuşmasını muhafaza etmişken Hamidiye Alayları'nın

318 *Age*, s.95.
319 Aynı yer.
320 *Age*, s.124.

buralara Kürtlüğü soktuğunu dile getiren Uzer, Kürtlüğün harici propagandasının olduğunu açıklamıştır. Uzer'e göre Erivan'da gazete ve benzeri yayınlarla Kürt halkını Türkiye aleyhine tahrik ve takviye edecek vaziyetler bulunmaktaydı. Kürtler burada ciddi biçimde himaye görüyorlardı. Değişik yerlerdeki Türk-Kürt oranlarına yer veren Uzer, kültür işine önem verilmesi gerektiğini, mevcut Kürt nüfusun yanı sıra bir kısım Kürt'ü daha batıya nakledip bir kısmını da Türk unsurunun dengesini bozmayacak şekilde yerinde tutmak gerektiğini kaydetmiştir.

Uzer'den sonra söz alan Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Dersim bölgesinde Kürt aşiret ve beylerinin olduğunu belirterek bölgede asayişsizliğe neden olanın ve asıl yağmayı yapanın fertler değil aşiretler olduğunu savunmuştur. Alpdoğan, tarihi araştırmalara bakıldığında Kürt beylerinin asıl nesillerinin Türk olduğunu belirterek Kürtlerin aslında Türk olduklarını ispatlamaya çalışmıştır. Örneğin Kürt sülalerinin ayrıntılı bir açıklamasının yer aldığı *Şerefname* adlı eserde Hazo Beyi, Eğil Beyi ve benzeri birçok Kürt beyinden bahsedilmekte olduğunu söyleyerek bunların incelendiğinde bu beylerin aslının Türk olduğunu iddia etmiştir.[321] Alpdoğan, Elazığ'da oturanların kendilerini Kürt saysalar da aslen Türk olduklarını hatta bazılarının oturdukları köylerin, mahallelerin Ermeniceye benzer adları olsa da bunların kendi tarihlerini "adam akıllı" bilmediklerini iddia etmiştir. Muş Kalesi, Kiğı, Çapakçur, Pala, Mazgirt kaleleri, Darboğaz Kalesi, Pertek Kalesi, Çırpason, Çemişgezek, Tavukkalesi, Pülümür Kalesi gibi tarihi eserlere bakıldığında "yüksek dağ, aşağı kaleler, Ağrı, Alagöz Dağları, asteğmen" gibi kelimelerin tamamen Türkçe olduğunu savunan Alpdoğan, dil işinin buraya Kürtlük getirdiğini öne sürmüştür. Müfettişlik bölgesindeki halkın Türk olmakla beraber "Osmanlıca Dağ Türkçesi" konuştuklarını da sözlerine eklemiştir.[322]

321 *Age*, s.129-130.
322 *Age*, s.134-136.

Alpdoğan, bölgede yaptığı çalışmalarla halkı kasabaya inmeye alıştırdığını, bu suretle de köylünün seyyar satıcıya 16 kuruşa sattığı yağını kasabada 48 kuruşa satıcıdan aldığını, 32 kuruşluk basmayı da 14 kuruşa almaya başladığını dile getirmiş ve bunun halkta memnuniyet yarattığından bahsetmiştir. Bu yöntemle seyyar satıcılar ortadan kaldırılmıştır. Tunceli'de bulunan 3.000 kişiden 1.227'si hükümete sığınarak beraberlerinde getirdikleri 800 silahı da hükümete teslim etmişlerdir. Alpdoğan bölge halkını Türklükle kaynaştırmak amacıyla okula istekli olan halk için ilkokulların açılmasını, Türkçenin öğretilmesini ve Türk duygusunun aşılanmasını önermiştir. Alpdoğan suçların önlenmesi bakımından yol inşasının hız kazanmasının önemine de vurgu yapmıştır. Çünkü bu şekilde "namuslu çalışma ve kazanç" yayılacak, yeni iş sahaları açıldıkça iş ve refah artacaktı. İnsanlar kazanç yoluna koyulunca da artık suç işleyecek kimse kalmayacaktı.

Umumi Müfettişleri dinleyen Şükrü Kaya, Kürt, Laz ve diğer halklar hakkında "bunların hepsi camiayı tutan adamlar" ve "hepsinin şeref ve mevkiisi vardır" diyerek bu halklar arasında ayırım yapılmaması gerekliliğini ortaya koymuştur.[323]

Şükrü Kaya, Tunceli ve çevresinde ortaya çıkan ayaklanmaların sebebini Osmanlı'dan beri süregelen keyfi, merkezden bağımsız yönetim anlayışına ve feodal unsurların halk üzerindeki egemenliğine bağlamıştır.[324] Bu sebeplerden dolayı meselenin esaslı çözümünün askeri harekât olmadığını bilmektedir. Ona göre önemli olan, halkı ağadan uzaklaştıracak ve Cumhuriyet'e bağlayacak uygulamaları hayata geçirmektir. Bu uygulamaların başlıcaları da halka toprak vermek, halkı yerleşik hale getirmek ve feodal unsurları bölgeden uzaklaştırmaktır.

---

323 *Age*, s.366.

324 Dersim Olaylarının ulus-devlet anlayışının yerleşmesi, ağalık, seyitlik gibi feodal unsurlarla ilişkisi için bkz. Akyürekli, *age*, s.60-89.

Benzer uygulamalar Türk sosyalistlerince ve Sovyet resmi kaynaklarınca da önerilmekteydi.[325] Türkiye Komünist Partisi içinde de Kürtleri Cumhuriyet'in sadık birer yurttaşı yapmak ve Türkiye'nin parçalanması için yürütülen emperyalizm destekli isyanlara karşı alınacak en etkili önlemin toprak reformu olduğu fikri kabul görmekteydi.[326] O dönem Türkiye'nin önde gelen sosyalistlerinden TKP'nin lideri Dr. Şefik Hüsnü, 1930 ve1931 yıllarında Komintern'e yazdığı raporlarda Kürt feodallerinin İngilizlere doğrudan bağlı olduklarını yazmıştı.[327] Dr. Hikmet Kıvılcımlı da Şeyh Sait ve Ağrı İsyanlarını "hem ağalığın sermayedarlığa taaruzu olduğu için hem de emperyalizmden medet umduğu" için karşıdevrimci bulmuştu.[328]

Bu isyanların genel niteliği, ülkenin iç pazarının dışında kalmak istemesiydi. Ticaret tamamen aşiret reislerinin eliyle yürütülmekteydi. Kendi bölgelerindeki üretim ve ticaretle yetinen bu anlayış sınırlı olarak komşu bölgelerle ticaret yapıyordu. Kemalist yönetim ise derebeylik tarzı içine kapanık olan bu anlayışı kırarak kırsal alanı milli ekonomiyle bütünleştirmek ve yurttaşlar üzerinde baskı unsuru olan ağalar ile şeyhlerin yerine Cumhuriyet'in otoritesini kurmak istiyordu.

Halkevleri ve Kültürel Uygulamalar

Halkevlerinin kurulmasına 10-18 Mayıs 1931'de toplanan CHP Üçüncü Büyük Kongresi'nde karar verilmiş ve halkevleri Türk Ocaklarının binalarında çalışmalarına başlamıştır. Halkevleri ilk

325 Mehmet Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları,* Kaynak Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2012, s.19-21.

326 *Age,* s.168.

327 *Age,* s.143.

328 Hikmet Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark),* Yol Yayınları, İstanbul, 1979, s.164'ten akt. Mehmet Perinçek, *age,* s.143.

olarak 19 Şubat 1932'de 14 yerde resmen açılmıştır.[329] Halkevleri, 1929 Dünya Krizi'nin ülkenin ekonomik ve toplumsal şartları üzerinde yarattığı olumsuzlukları gidermek ve halk kitleleri arasında Cumhuriyet yönetimini pekiştirmek amacıyla kurulmuştur.[330] İdare ve Teşkilat Talimatnamesinin 1. maddesine göre, "Halkevi, CHP, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnklapçılık prensipleri için çalışan bir kurumdur".

Halkevleri, bulunduğu yerdeki CHP örgütüne ve CHP Genel Sekreterliği'ne karşı sorumluydu. Sadece Ankara Halkevi'nin başkanı CHP Genel Yönetim Kurulu'nca atanmakta ve doğrudan Genel Sekreterlikle yazışmaktaydı.[331]

Şükrü Kaya, "memleket için kıymeti ve faydası ölçülemeyecek yüksek bir eser" olarak tanımladığı Halkevlerinin kuruluşunda ve yaygınlaştırılmasında önemli çalışmalar yapmıştır. Kaya, Halkevlerini amaç yönünden "Atatürk İnkılâbı prensiplerinin halk arasında yayılması, derinleşmesi ve kökleşmesi için kurulmuş kurumlar"[332] olarak tanımlamıştır. Yine halkın köylerdeki ve kırlardaki hayatının toplumun ortalamasının altındaki halini yükseltmek, onu bu durumdan kurtarmak Halkevlerinin 12 milyon köylüye ulaşmasıyla olanaklı olacaktı. Aydınlar, memurlar öğrendiklerini kendi gayret ve yeteneklerinden ziyade milletin yaptığı fedakârlıklara, vatan savunması için döktüğü kanlara borçluydu.

---

329 Mehmet Serhat Yılmaz, *Harf İnklabı ve Millet Okulları 1928-1935 (Kastamonu Örneği)*, Bilge Ofset Matbaa, Ankara, 2009, s.96; Öz, *age*, s.111; Neşe G. Yeşilkaya, "Halkevleri", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, c.2, Kemalizm, İletişim Yayıncılık, 6. basım, İstanbul, 2009, s.113; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. basım, İstanbul, 2010, s.205.

330 Zeki Arıkan, "Halkevleri'nin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu*, c.6, sayı 23, Mayıs 1999, s.262.

331 Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.73.

332 Şimşek, *age*, s.70.

Görüldüğü gibi Kaya, Halkevlerini aydınların halkı aydınlatarak milletine olan borcunun ödeneneceği yerler olarak görmektedir. Ayrıca Halkevleri aracılığıyla devrimin anlaşılması, benimsenmesi ve devrimden geri dönüş konusunda şu uyarıcı vurguyu yapmıştır:

> "Eğer bizim fikirlerimizi, ideallerimizi halkın büyük çoğunluğunu oluşturan halk anlamayacak olursa eski zamanlarda olduğu gibi kendi hücresine kapanmış, fal atmakla vakit geçiren filozoflara benzeriz."[333]

Kaya, Halkevlerini halkın "parti prensipleri içinde kültürel ve sosyal kalkınma"ya çağrıldıkları yerler olarak görmüştür.[334] Halkevleriyle Türkçülük akımının yerine Halkçılık ilkesinin yerleşmesi,[335] halk ile devlet arasındaki bağların daha sağlam olması, aydınların halka giderek yeni kültürel değerlerin benimsetilmesi[336] amaçlanmış, laik temelde bir ulusal program[337] uygulanmak istenmiştir. Halkevleri Cumhuriyet'in kültür devrimini, aydınlanmayı sağlayacak kurum olarak düşünülmüştür.[338] Halk, bu evler aracılığıyla eğitim, sanat, sağlık, köy işleriyle uğraşacak ve kendini bu alanlarda yetkinleştirecektir. Halkevleri, okuyan,[339]

---

333 *Ayın Tarihi,* s.39, Şubat 1937, s.38.

334 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi,* c.9, Ulus Basımevi, Ankara, 1937, s.35.

335 Enver Behnan Şapolyo, "Atatürk ve Halkevleri", *Atatürk ve Halkevleri (Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, s.67; Ceyhun Atıf Kansu, "Halkevlerinin Kaynağı", *age,* s.86.

336 Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş,* Doğan Kitap, 5. Basım, Ankara, 2006, s.314.

337 Kemal Karpat, *Osmanlı'da Elitler ve Din,* Timaş Yayınevi, İstanbul, 2009, s.271; Yeşilkaya, agm, s.115.

338 Yaman Örs-Burcu Baytemir, *Atatürk, Felsefe ve Yaşam,* Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s.106.

339 1927 nüfus sayımında okuryazarlık oranı yüzde 10,6 iken 1935 nüfus sayımında yüzde 20,4 olmuştur. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, 3. basım, Ankara, 2009, s.415.

dinleyen, eleştiren, bilime önem veren,[340] spor yapan, sanat, tarih, edebiyat gibi alanlarda kendini yetiştiren, kültürel etkinliklerle ilgilenen, üretken yeni insanı yaratmaya çalışan kurumlar olarak düşünülmüş ve faaliyet göstermiştir.[341] Atatürk, Halkevlerinin açılışının 6. yıldönümü nedeniyle Şükrü Kaya'ya yolladığı telgrafta Halkevlerini "kültür sahamızdaki inkışafımızda [ilerlememizde] mühim bir vazife gören"[342] kurum olarak gördüğünü yazmıştı. 1932'de 14 merkezde faaliyetlerine başlayan Halkevlerinin sayısı, Şükrü Kaya'nın siyasal yaşamı boyunca 210'a çıkmıştır.[343]

Kaya, Halkevlerinin yaygınlaştırılması konusu üzerinde özenle durmuştur. Kaya'nın önerileri doğrultusunda doğuda yedi ilde Halkevi açılması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu iller ve buralarda açılacak Halkevlerinin giderlerinin karşılanması için ayrılan bütçenin dağılımı şöyledir:[344]

1. Artvin	25.000 TL	CHP İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'na
2. Bayburt	10.000 TL	"
3. Erzurum	60.000 TL	"
4. Erzincan	60.000 TL	"
5. Kars	30.000 TL	"
6. Bitlis	15.000 TL	İlbaylığa (Valiliğe)
7. Van	20.000 TL	İlbaylığa
Toplam	220.000 TL	

340 Kemalist kadrolar meşruiyet kaynağının din yerine bilim olmasını savunmuşlardır. Bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 6. basım, İstanbul, 1997, s.232.

341 Yeşilkaya, agm, s.114.

342 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.681.

343 Bkz. Ek. 20.

344 BCA, 030.10.0079.523.6.

Halkevlerindeki çalışmaların değerlendirilmesi amacıyla Halkevlerine gönderilen genelge doğrultusunda buralardan gelen bilgiler ve çalışma raporları da düzenli olarak arşive işlenmiş ve bilgiler üzerinde istatistiki çalışmalar yapılarak bazı genellemelere ve çalışmalar hakkında genel bir durum değerlendirmesine gidilmek istenmiştir. Bu çalışmalar neticesinde hazırlanan bir küçük kitapta, Halkevlerinin 1933 yılı içinde yaptıkları çalışmaların raporlarının özetleri bir araya getirilmiş ve elde edilen bilgilerin sayısal bir dökümü yapılmıştır. Özellikle halkın ilgi duyacağı konferans ve toplantıların yapılmasına önem verilmiş, merkezde yapılan konferanslar kitapçık halinde bastırılmıştır. 19 Şubat 1934'te Halkevlerinin sayısı 55'e çıkmıştır. Bu çalışmaya göre Halkevlerinde 1933 yılında toplam 1.663 toplantı yapılmış, bu toplantılara 500.569 kişi katılmış, bir yıl içinde 915 konferans, 373 konser yapılarak bu etkinlikleri 478.837 kişinin izlediği tespit edilmiştir.[345] Kütüphanelerdeki kitap sayısı 60 bini geçmiş ve kitaplıklardan yararlananların sayısı 150.000'i bulmuştur. Halkevlerinin üye sayısı 34 bindi. Bir yıl içinde ulaşılan bu rakamlar, Halkevleriyle beraber ülkede yaratılan canlılığı sayısal olarak ortaya koymaktadır.

1934 yılında Halkevi sayısı 80'i bulmuştur. 1934 yılı içinde Halkevlerinde 1.537 konferans, 402 konser verilmiş ve 539 temsil yapılmıştır. Bu etkinliklere katılanların sayısı ise 800 bini bulmuştur. Aynı yıl içinde Halkevi kitaplıklarındaki kitap sayısı 97 bine ulaşmış, okuyucu sayısı yarım milyon kişiye yaklaşmıştır. Böylece ilk yıldaki konferans sayısı 622, konser sayısı 29 ve temsil sayısı 28 artmış, katılımcıların sayısında ise üç yüz bin kişi civarında artış olmuştur.[346] Ayrıca her Halkevi kendi bölgesinde toprak bayramları, spor şenlikleri, köy bayramları ve sürek avları gibi açık

345 Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s.121.

346 Kadri Kaplan, "Halkevleri", *Atatürk ve Halkevleri (Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler)*, s.123.

hava çalışmaları da yaparak kitlesel etkinlik alanlarını genişletmişlerdir. Halkevleri, amatör fotoğraf yarışmaları, müzik, tiyatro, kitaplık, spor işleri, gezilerle gençliğin çalışma dışındaki zamanını daha verimli geçirmesini sağlamıştır.[347]

19 Şubat 1935'te 23 Halkevi daha açılarak Halkevlerinin sayısı 103'e ulaşmış, 2.100.000'den fazla yurttaş Halkevlerinden yararlanmıştır. Bu rakam, 2.380.000 kişinin şehir ve kasabalarda yaşadığı düşünülürse, Halkevlerinin bulunduğu şehirlerde yaşayanların neredeyse tamamının Halkevlerinden faydalandığını göstermektedir. Halkevlerine üye 55.000 kişinin 5.000'i kadındır.[348] 1935 yılı içinde Halkevlerinin faaliyetleri sayısal olarak şöyledir: 782 gösteri düzenlenmiş ve bu gösterilere 294 bin kişi katılmış; 776 konser yapılmış ve bu konserleri 137 bin kişi dinlemiş; 636 film gösterilmiş ve film gösterimlerini 296 bin kişi izlemiş; 1503 konferans verilmiş ve bu konferansları 322 bin kişi dinlemiş; 740 özel gece düzenlenmiş ve bu gecelere 233 bin kişi katılmış; 23 sergi açılmış ve bu sergileri 34 bin kişi gezmiş; 36 yerli malı günü yapılmış ve bu etkinliğe 224 bin kişi katılmış; 1867 spor günü düzenlenmiş ve bu etkinliğe 48 bin kişi katılmış; 291 bayram gösteri yapılmış ve bu gösterilere 624 bin kişi katılmış; 1370 eğlence gecesi düzenlenmiş ve bu gecelere 398 bin kişi katılmıştır. Bir yıl içinde kitap sayısı 107 bine ulaşmış ve 625 bin kişi Halkevi kitaplıklarından yararlanmıştır.[349]

Şükrü Kaya, Halkevlerinde verilen konferansların ve düzenlenen etkinliklerin dergi çıkartılarak halka ulaştırılmasına özen göstermiştir. Bu doğrultuda Halkevlerini yönlendiren Kaya, Halkevlerinden düzenledikleri konferansların yazılı bir örneğini parti genel sekreterliğine ulaştırmalarını istemiştir.[350] 1936 yılında

347 Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.36.
348 *Halkevleri 1932-1935,* s.10.
349 Çeçen, *age,* s.128-129.
350 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi,* c.10, Ulus Basımevi, Ankara, 1937, s.57.

sayısı 136'ya ulaşan Halkevlerinin yayımladıkları dergi sayısı 25, kitap sayısı ise 120 idi. O yıl Halkevlerinin yayımladıkları dergiler ise illere göre şöyleydi: *Ülkü* (Ankara), *Doğuş* (Kars), *Güzel Günler* (sonradan *Fikirler*, İzmir), *Halkevi* (Eskişehir), *Kaynak* (Balıkesir), *Taşpınar* (Afyon), *Yeni Türk* (İstanbul), *6 Ok* (Edirne), *Yeni Doğuş* (sonra *Bozkurt*, daha sonra *Gediz*, Manisa), *Aksu* (Giresun), *İnan Köy* (Trabzon), *Ün* (Isparta), *Akpınar* (Niğde), *Yeni Tokat* (Tokat), *Türküm* (sonradan *Uludağ*, Bursa), *Ilgaz* (sonradan *Fikirler*, Kastamonu), *Altın Yaprak* (Bafra), *Ülker* (Niksar), *Ülker* (Burdur), *Taşan* (Merzifon), *Konya* (Konya), *Altan* (Elazığ), *19 Mayıs* (Samsun), *Orta Yayla* (Sivas), *Çağlayan* (Antalya), *Başpınar* (Gaziantep), *Çorumlu* (Çorum), *Derme* (Malatya), *Erciyes* (Kayseri), *Erzurum* (Erzurum), *Görüşler* (Adana), *Hatay* (Antakya), *İnanç* (Denizli), *Karaelmas* (Zonguldak), *Ordu* (Ordu), *Batıyolu Ordu* (Kırklareli).[351]

1937 yılında, Halkevlerinin beşinci faaliyet yılı açılışında konuşan Kaya, ülke çapında 31 yeni Halkevinin açıldığını belirtmiş, Halkçılığın "halkın iştiraki ile halkın severek ve bilerek birlikte iş yapması" olduğunu belirterek Halkevlerinin hayatın refah ve zevkini tatmaya ve halkın gelecekteki durumunu ve medeniyet âlemi içerisindeki görevini kavramaya yarayan kurumlar olduğunu ortaya koymuştur. Kaya açısından Halkevleri milletin "yarınsız" olmamasında etkili oluşumlardı.

Kaya, Halkevlerinde oluşturulan sosyal yardım şubeleriyle yurttaşın derdiyle yakından ilgilenilmesini sağlayarak bu sorunların çözüme kavuşturulması için yollar aramıştır. Sosyal yardım şubelerinin yurttaşlık duygusunun geliştirilerek sosyal yardımlaşma ruhunun canlandırılmasında önemli etkileri olmuştur. Kaya'ya göre, böylece Türk ulusunun topluluk olmaktan çıkarak bir toplum haline gelmesi sağlanmıştır. Yardıma ihtiyacı olanın

351 *Halkevleri 1932-1935,* s.25; M. Rauf İnan, "Atatürk'ün Halkçılık Ülküsü", *Atatürk ve Halkevleri (Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler),* s.104; Şimşek, *age,* s.116-117.

yardımına koşmak ve ona devletin yetersiz kaldığı noktada toplumun elini uzatması Halkevlerine düşen görevlerdendi. Halkevlerinin köylere ulaşmasının milli bir borç olduğunu düşünen Kaya şunları söylemekteydi:

> "Halkevlerimizin Atatürk'ün yüksek amacına uygun olabilmesi için her şehirde her kasabada bir Halkevi açılması, bütün münevverlerin (aydınların) Türk köylüsünü ve Türk kütlesini bugünkü medeniyetin temin ettigi yüksek seviyeye ve tarihte layık olduğu mevkiye çıkarmasına çalışması lazımdır."[352]

Kaya, Halkevlerinin çevresindeki köyleri gezerek, köylünün iktisadi durumlarını düzeltmek için çabalamaları yönünde yönlendirmelerde bulunmuştur. Kaya, Halkevleri aracılığıyla çocuklara ve hastalara bakmayı da önemsemekteydi.[353] Görüldüğü gibi Halkevleri sadece kültürel kurumlar olarak düşünülmemiş, parasız dispanserler, gıda ve kömür dağıtımı gibi halkın yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamakla da görevlendirilmişlerdir.[354]

Kaya, köylülerin maddi seviyelerini, yaşayış tarzlarını Türk Milletinin layık olduğu mertebeye çıkartmayı milli bir borç olarak görmüştür. Bakımsız ve yardımsız kalan köylü halkın acil durumlarda yanına koşmayı, ancak Halkevlerinin yapabileceği bir iş olarak görmüştür. Hastalara olduğu kadar işsizlere de yardımcı olmak yine Halkevlerinin göreviydi. Kaya, ülkede bir sosyal hizmetler örgütlenmesinin bulunmaması dolayısıyla Halkevlerinin bu gibi görevleri de üstlenmesini sağlamıştır. Halk sağlığı çalışmalarının planlanması ve yürütülmesi doktorların da katkısıyla Halkevleri aracılığıyla yürütülmüştür. Kaya, bu yoldan sağlıklı

352 *T.C. Ordu İlbaylığı, Halkevleri ve Ödevlerimiz,* Gürses Matbaası, Ordu, 1938, s.18.

353 Şükrü Kaya, "Halkevleri Açılış Konferansı", *Ülkü*, c.11, sayı 61, Ulus Basımevi, Ankara, 1937, s.6.

354 Küçük, *age,* 117.

bir toplum olabilmenin yollarını araştırmıştır. Halkevleri, dikiş nakış, arıcılık, bağcılık, daktilo, elektrikçilik gibi kurslar vererek yurttaşları meslek sahibi yapmaya da çaba harcamıştır.[355]

Kaya, okuma yazma oranın artmasını ve yeni harflerin öğrenilmesini titizlikle takip etmiştir. 1929 yılında Sivas, Kayseri, Şebinkarahisar ve bazı illere yaptığı ziyaretlerde halkın en aydınları arasında bile Arap harflerinin kullanıldığını, lise ve ortaokullarda Türkçe okuma ve yazma oranının çok düşük olduğunu görmekten duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir.[356] Bu durumun, halk dersaneleri ve kurslarında okuma yazma faaliyetleri düzenlenerek ortadan kaldırılmasına çabalamıştır.[357]

Bu denli öneme sahip olan ve hızla gelişen Halkevlerinin görevleri, Şükrü Kaya tarafından parti örgütüne sunulan genelgede şu şekilde sıralanmıştır:

Halkevleri ve kültür bürosu;

a) Talimatına göre Halkevlerinin faaliyetlerini düzenlemek, yönetmek ve ilerletmek,

b) Gerekli yerlerde yeniden Halkevleri açmak için hazırlık yapmak ve açmak,

c) Küçük yerlerde ve köylerde halk okuma odaları açmak ve bunları manen beslemek,

d) Halkevlerinde ve halk meydanlarında halk kürsüleri kurmak ve halk hatipleri yetiştirmek,

e) Ulusal kültür ve ilim hareketleri işi ile meşgul olmak ve bu konularda konferanslar düzenlemek,

f) Programa mevzu umumi kültür ve okuma işlerini oldurmakla meşgul olmak görevlerini önüne koymak.

Bu görevleri yerine getirmek amacıyla Halkevleri dokuz şubeye ayrılmıştır. Bu şubeler şunlardır:

355 Yeşilkaya, agm, s.114.
356 BCA, 030.12.73.4.
357 *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1938.

1. Dil, Edebiyat, Tarih (Dil, Edebiyat)
2. Ar (Güzel Sanatlar)
3. Gösterit (Temsil)
4. Spor
5. Sosyal Yardım
6. Halk Dershaneleri ve Kurslar
7. Kitapsaray ve Yayın (Kütüphane ve Yayın)
8. Köycülük
9. Müze ve Sergi[358]

Bununla beraber Şükrü Kaya, Halkevi yöneticilerinden, üç şubeyi idare edebilecek kadar yurttaş bulunabildiği takdirde bütün şubelerin oluşturulmasını beklemeden Halkevleri açılmasını ve bu şubelerden birinin kitapsarayı ve yayın şubesi olmasını istemiştir.[359] Kaya, Genel Sekreter olmasından sonra Halkevlerinin partiyle daha yakın ilişkide olmasını sağlayacak uygulamaları devreye sokmuştur. Kaya'nın İçişleri Bakanlığı'nın yanı sıra Genel Sekreterlik görevini de yürütmesi Halkevlerinin gelişimi açısından son derece etkili olmuştur. Çünkü devlet-tek parti bütünleşmesiyle Kaya, kamu görevlilerinin özellikle de öğretmenlerin Halkevleri örgütlerinde etkin görevler almalarını sağlamıştır.[360] Kaya aynı zamanda Halkevlerinin üye ve faaliyet alanın genişletilmesinin parti başkanları olan valilerin de görevi olduğunu hatırlatarak her yıl sayısı artan Halkevlerinin parti başkanlarınca da manen ve maddeten desteklenmesini istemiştir. Toplumun kendi kendini eğitmesi bakımından Kaya, Halkevlerinin üye sayısının

358 Bu şubelerin adlarından 1940 yılında değiştirilenler parantez içinde belirtilmiştir. Bkz. *CHP Halkevleri Öğreneği,* Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.5; Yılmaz, *age,* s.96-97; *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.880-882.

359 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi,* c.9, s.46.

360 Turan, *Mustafa Kemal Atatürk,* s.608.

artmasına önem vermiş ve Halkevlerinde görev almayı "vatanseverlik borcu" saymıştır.[361]

Kaya, Şubat 1939'a kadar nüfusu 2.000'den fazla olan bütün ilçe merkezleri ile köylerde Halkevleri açarak toplanma, konuşma, beraber çalışma yerlerini mevcudun iki misline çıkarmayı planlamıştır. Bu konuda valilerin de hazırlıklara başlamasına dair bir de genelge göndermiştir.[362]

Halkevlerinin yöneticileri CHP üyesi olmakla birlikte, bu etkinlikler partiye kayıtlı olan ve olmayan bütün yurttaşlara açık tutulmuştur. Bu faaliyet alanları yanında Halkevlerinin hangi noktalara özellikle önem vermeleri konusu Şükrü Kaya'nın CHP Genel Sekreteri olarak yayımladığı 5 Mart 1938 tarihli ve 1138 sayılı genelgede açıklığa kavuşturulmuştur. Bu genelgede Halkevlerinde üye sayısının artırılması ve burada yetişenlerin yine burada hizmet vermeleri gerektiği belirtilmiştir. İkinci olarak ise olumsuz telkinlere ve muhalif akımlara meydan verilmemesi konusuna değinilmiştir. Halkevlerinin halk hatipleri yetiştirmesinin, bölgesindeki bütün aydınları, Türk köylüsünü ve Türk halkını bugünkü medeniyetin temin ettiği yüksek seviyeye ve tarihte layık olduğu mevkiye çıkarmaya çalışmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Halkevlerinin çevrede en çok sevilen, aranan ve en çok kalabalık toplayan yerler haline gelmesi için bütün önlemlerin alınması, asıl başarı şartı olarak görülmüştür.[363]

Kaya, Halkevlerinin Atatürk Devriminin halk arasında yayılması, derinleştirilmesi ve kökleşmesi için kurulduğunu ve asli devrim kurumlarından birisi olduğunu savunmuştur. Halkevlerini "ihtilalin kültürel yayın ve koruma yurdu"[364] olarak tanımla-

361 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi,* c.12, s.64.

362 Uyar, agm, s.82.

363 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi,* c.12, s.38-39.

364 Kaya, "Halkevleri Açılış Konferansı", s.9.

mıştır. Eskişehir gibi kimi Halkevlerinde öğretmenler doğal üye sayılarak toplumun aydınlatılmasına ve bölgelerindeki halk kültürü unsurlarının toplanmasına seferber edilmiştir.[365] Şükrü Kaya, bu bakımdan Atatürk Devrimine uymayan, yabancı rejim ve ideolojileri tasvir eden, milli ve realist görüşler dışında kalan, dini içerikte olan hurafeleri yaymaya yeltenen, ümitsizlik telkin eden, cinayet ve intihar gibi olayları tasvir eden eserlerin Halkevi kitaplığında yer almamasını istemiştir.

Şükrü Kaya, Halkevlerinde "kolları dışarıda olan aşırı sağ ve sol akımların" etkili olmasına karşı olmuştur. Bunun için 209 Halkevi Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, Halkevlerinde ülke geleceğinde söz sahibi olacak olan gençler arasında komünistliği aşılayan ve bu düşüncelerin yayılmasına sebep olan yayınların Halkevi kütüphaneleri kayıtlarından silinerek kendisine gönderilmesini istemiştir. Şükrü Kaya, bu amaçla 08 Nisan 1938 tarihli ve 1166 sayılı genelgeyle 209 Halkevine, özellikle Sosyalizm ve Faşizm ile ilgili şu kitapların yasaklanmasını bildirmiştir:[366]

1 Numaralı Liste

Eserin Adı	**Yazarın Adı**	**Yayın Tarihi**
Gündelikçi İş ile Sermaye	Karl Marks	1935
Sosyete ve Teknik	Fatma Yalçın	1935
Cemiyetin Asıllar	Engels (mütercimi Muhittin)	1934
Yeni Sovyet Kanunu Esasisi	Molotof'un Nutku (tercüme Sabiha Zekeriya)	1936
Sosyalizm	(tercüme Haydar Rıfat)	1933
Hayali Sosyalizm ve İlmi Sosyalizm	(tercüme Haydar Rıfat)	1935
Karl Fauteski'ye (Kautsky) Göre Sosyalizm	(tercüme Sabiha Zekeriya)	1934

365 *Halkevleri 1932-1935*, s.18-19.

366 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi*, c.12, s.58-59.

2 Numaralı Liste

Eserin Adı	**Yazarın Adı**	**Yayın Tarihi**
Sovyet Demokrasisi	Nâzım Hikmet	1936
Karl Marks'ın Ekonomi Politiki	Hikmet Kıvılcımlı	1934
Sosyalizm Tetkiki	Hikmet Kıvılcımlı	1934
Milletçilik (Lenin, Stalin, Buharin)	Haydar Rıfat	1936
Karl Marks'ın Hayat Felsefesi ve Sosyolojisi	Hikmet Kıvılcımlı	1934
İnkılapçı Münevver	Hikmet Kıvılcımlı	1936
Marks, Engels	Hikmet Kıvılcımlı	1935
Diyalektik Materyalizm	(tercüme Sabiha Zekeriya)	1936
Stahanof Hareketi	Hasan Ali (Ediz)	1936
Komünizm	Lenin (Mütercimi Haydar Rıfat)	
Kapital	(Marks'tan özet olarak tercüme edilmiştir. Hikmet Kıvılcımlı ve Haydar Rıfat taraflarından yazılmıştır.)	
Sınıf Kavgası	(Fauteski Kautsky tarafından yazılmıştır. Mütercimi Sabiha-Zekeriya Sertel)	
Lenin'in Mezhebi	Haydar Rıfat	1932

Kaya, bu genelgeyle sosyalist düşüncenin yurtdışından da beslendiğini düşünerek sol yayınların yurda girişini engellemeye çalışmıştır. Genelge, Kemalist yönetimin sosyalizme mesafeli tavrını yansıtmaktadır.

Kaya, Halkevleri dil şubesinin çalışmalarından bahsederken de bazı noktalara öncelik verilmiştir. Kelime toplama, sözdizimi (sentaks) için çalışma, Türk Dil Kurumu'yla ilişkiler, dil üzerine çalışmalar, dil bayramı çalışmaları, öz Türkçenin yayılması çabaları önemle durulması gereken faaliyetlerden sayılmıştır. Tarih çalışmaları kısmında ise tarihi gezintiler için nerelere gidildiği, ne gibi eserler görüldüğü, tarihi eserleri korumak için ne gibi tedbir-

ler alındığı, bu yolda Türk Tarih Kurumu'yla ne gibi temaslarda bulunulduğu üzerinde durmuştur. Temsil şubesinin faaliyetleriyle ilgili olarak da Halkevlerinde "hangi eserler temsil edildi? Hangi eserler daha ziyade ilgi uyandırdı? Muhitte tiyatro grupları var mı?" hususlarıyla ilgilenmiştir. Kaya, spor işlerinde, en çok hangi sporlara önem verildiğini, ulusal sporları teşvik için hangi çabaların gösterildiğini ele almıştır.[367]

Şükrü Kaya, Türkçe kelime ve terimlerin asli ve orijinal kaynağından halka yayılması ve Halkevlerinin en güzel, en temiz Türkçenin konuşulduğu yerler olması için özel çaba harcamıştır. Halkevleri aracılığıyla Dil ve Tarih Kurumlarının eserlerinin halk tarafından bilinmesine ve yayılmasına önem vermiştir. Halkevleri çıkardıkları dergiler aracılığıyla çevrelerindeki coğrafi, tarihi, kültürel birikimleri araştırmış ve aktarmaya uğraşmıştır.[368] Kaya'nın uluslararası sporlar dahil olmak üzere en çok önem verdiği sporlar güreş, binicilik ve avcılıktı.[369] Kaya, Halkevlerinin yeniden cirit oyunlarını artırmasını, sürek avları düzenlemesini ve atış poligonları kurmasını sporun halk arasında yayılması açısından dikkate değer bulmuştur.

Şükrü Kaya, halkın kültürel seviyesinin yükseltilmesi amacıyla özellikle İstanbul ve Ankara Halkevlerinde genç aydınları göreve çağırmıştır. Bu kişilerin bildiklerini, öğrendiklerini konferans şeklinde ve halkın önemli kısmının anlayabileceği tarzda anlatmalarını önemsemiştir. O, bu suretle Halkevlerinin halk üniversitelerine dönüşmesini arzulamıştır. Her sene artacak çabayla bu konferansların ülkenin diğer yerlerine de yayılmasına özen göstermiştir.

1938 yılına gelindiğinde Şükrü Kaya, yıl içinde 42 Halkevinin daha açıldığını müjdelemiştir. 838.271 lira olarak düzenlenen

367 *Age*, s.63.
368 Turan, , s.609.
369 Kaya, agm, s.4.

1938 bütçesinden Halkevlerine 11.000 lira ödenek ayrılmıştır.[370] Kaya, Halkevlerinin ilk açılış tarihi olan 1932'den 1938'e kadar yapılan çalışmaları da ortaya koymuştur.[371] Buna göre Halkevlerinin 1932'de 209 binası, 8 bini kadın olmak üzere 180 bin üyesi vardır. 19 bin yurttaş, çeşitli kurslardan yararlanmıştır.[372] 1933'te 915 konferans verilmişken 1938'de verilen konferans sayısı 3.056'ya yükselmiştir. 1933'te 373 konser verilmişken 1938'de 1.164 konser; 1933'te 511 temsil verilmişken 1938'de 1.549 temsil verildiğini aktarmıştır. Sinema ve radyolarda da bu oranda artış yaşanmıştır. Kitaplıklarda 1933'te 59.444 kitap bulunurken bu sayı 1938'de 129.362 cildi bulmuş; okur sayısı 1933'te 149.900 iken 1938'de okur 1.590.000'i geçmiştir. Halkevlerinde 1935'te 59 sergi açılmışken 1938'de 179 sergi açılmıştır. 1935'te 495 köy gezilmişken 1938 yılında çalışılan köylerin sayısı 1.495'e ulaşmıştır. Halk dersleri 1935'ten bu yana 8.300'den 16.000'e kadar yükselmiştir. 1933'te Halkevlerine 500.000 yurttaş gelmiş iken 1938'de gelenlerin sayısı 6.642.000 olmuştur. 1937'de faal üyenin sayısı 95.253'tü. Kaya bu kişilerin meslek olarak bir dökümünü de vermiştir. Buna göre üyelerin 8.877'si öğretmen, 15.577'si çiftçi, 23.935'i işçi, 5.113'ü tüccar, 1.551'i doktor, 1.904'ü avukat, diğerleri de başka sanat ve mesleklere üye yurttaşlardı.[373] Şehirlerdeki aydınların büyük bir çoğunluğu Halkevlerinde görev almışlardır. Bunlar arasında en önemli kitleyi öğretmenler oluşturmaktadır. Bu etkinlikler yapılırken halktan para alınmadığı gibi öğretmenler de gönüllü çalışmışlardır.[374]

1937 yılında Halkevlerinin bütçesi, 227.000 lirası inşaata ayrılmak üzere 962.000 liradır. Halkevlerinin gelir kaynakları, yerel

370 *Ayın Tarihi*, s.52, Nisan 1938, s.6.
371 *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.882.
372 Kaplan, agm, s.136.
373 *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1938; *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1938.
374 Ferit Celal Güven,"Halkevlerinin Kuruluş Nedeni", *age*, s.60.

parti organları, özel idareler, belediyeler ve Cumhuriyet Halk Partisi merkezinden alınan yardımlardır.[375]

Halkevleri, CHP'nin ilkelerini toplum içinde yaymak, izlenmekte olan siyaseti anlatıp benimsetmek için çalışan kurumlar olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda Halkevlerinde görülen sayısal artış ise şöyledir:

Açıldığı Yıl	Açılan Halkevi Sayısı	Toplam
1932	14	14
1933	41	55
1934	25	80
1935	23	103
1936	33	136
1937	31	167
1938	42	209

Bu artış, hükümetin Halkevlerine verdiği önemi açıkça gösterecek niteliktedir. Halkevlerinde görülen bu sayısal artışa paralel olarak Halkevlerinin etkinlikleri de aynı oranda artmıştır.

Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı sırasındaki önemli uygulamalarından biri de, 27 Haziran 1938'de Basın Birliği Yasası'nın çıkarılmasıdır.[376] Bu yasayla Türk basın mensuplarının haklarının korunması, basınımızın kültür seviyesinin ilerletilmesi ve hükü-

375 Kaya, agm, s.4; *Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Halkevleri'nin 6. yıldönümü olan 20 Şubat 1938'de Ankara Halkevi'nde Verdiği Nutuk,* Ulus Basımevi, Ankara, 1938, s.3-4; *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi,* c.9, s.46.

376 Şükrü Kaya, basınla ilgili olarak 1. Basın Kurultayı'nı toplamıştır. Bilgi için bkz. *Birinci Basın Kongresi (1935),* Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1975; Servet İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları,* Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943, s.277-286; *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, c.1, s.243.

metle basın arasındaki iletişimin geliştirilerek memleket çalışmalarının kolaylaştırılması düşünülmüştür. Bu amaçla bir de Basın Birliği kurulmuştur.[377] Birlik'le basın mensuplarının maddi manevi bireysel ve ortak ihtiyaçlarını karşılamak, gazetecilik okul veya meslek kursları açmak hedeflenmiştir. Bunların yanında, matbuatı milli amaçlar uğrunda uyanık ve toplu bir halde bulundurmak, Cumhuriyet'in menfaatlerine bağlı kılmak da hedeflenmiştir.

Kaya, Basın Birliği'nin siyasi faaliyetlerle uğraşmaması gerektiği fikrindeydi. Bu amaçla Basın Birliği'nin yetkilerinin düzenlendiği 8. maddeye "hükümet tarafından istenilecek herhangi bir konunun ruznameye (gündeme) alınması ve umumî kongrede görüşülmesi veya ruznameden çıkarılması mecburidir" hükmünün konmasıyla, basının gündem haricindeki konuları müzakere etmesinin ve özellikle siyasi işlere karışmasının engellenmesi amaçlanmıştır.[378]

Şükrü Kaya, basın yayın hürriyetinin önemine değinmiştir. Bu konuda istibdat dönemi endişelerinin geride kaldığını düşünen Kaya, zamanın bütün kötülüklerinin basın yayın hürriyetinin olmamasından kaynaklandığı kanaatindeydi. Kaya, eski dönemlerin baskıcı anlayışı karşısında matbuat hürriyetini kendi ideallerine göre düzenlemeyi istemiş, basını yönetecek kişilere gereken şeref ve haysiyetin verilmesini savunmuştur. Gazeteciler ülke işlerini eleştirmekte serbesttiler.[379] Kaya'ya göre, eleştiri hürriyetini ve çerçevesini tayin edecek olan gazetecinin irfanı, vicdanı ve aklı idi. Kaya, gazetecilerin hür olmakla beraber ülkenin çıkarına, milletin karakterine uygun, devletin ve kişilerin haklarını korumaya yönelik olarak hareket etmelerini istemiştir.[380] Bu amaçla Kaya'nın gazeteciler üzerinde denetim kurmaya çalıştığı ve yazdıkları hak-

377 İskit, *age*, s.301-307.
378 TBMMZC, D.5, c.26, s.403.
379 Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.63.
380 *Age*, s.411; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.154.

kında bilgi aldığı da olmuştur. Zekeriya Sertel, gazetesindeki bir başyazı hakkında açıklama yapılması için Şükrü Kaya'nın kendisini telefonla aradığını nakletmektedir.[381]

Devletin ve milletin çıkarlarına uygun, ideal bir basın yaratma hedefi konusunda Kaya şunları belirtmiştir:

> "Her rejim kendisine muvafık (uygun) bir vatandaş tipi aradığı gibi bir matbuat tipi de arar. Esaslı inkılâp yapan memleketler, gazetelerini de inkılâbın yürüyüşüne ve ahengine uydurmayı, inkılâpların yerleşmesi ve bütünleşmesini zaruret addediyorlar. Gazeteler de bu ahenge uymağı milli bir vazife sayıyorlar."[382]

İdeal basın yaratma hedefi, basın üzerindeki denetimlerin artmasına neden olmuş, kimi zaman da iş, dergilerin yayımına son vermeye kadar varmıştır. *Projektör* dergisi, Sabiha Sertel'in "Mebus hanımlar, niçin susuyorsunuz?" başlıklı makalesi yüzünden toplatılmış ve daha sonra da kapatılmıştır. Sertel yazısında, çalışan kadınlardan yol vergisi alınmasına dair yasa tasarısı düşünülürken, evlerinde çalışmadan oturan burjuva kadınların vergiden muaf tutulmasını eleştirmiştir. Kadın milletvekillerinden, işçi kadınların haklarını savunmalarını isteyen Sertel, Şükrü Kaya'dan şu sözleri aktarmaktadır:

> *"Bu komünizm propagandası değil de nedir? Bu dergide daha birçok ipsiz sapsız yazılar var. Sovyetler Birliği'nde Miçurin Metodu diye bir yazı. Bu halka da bana da vız gelir. Ben bu gibi yazılardan korkmam. Senin yazılarından korkarım. Sen hem işçi kadınları tahrik ediyor hem de mebus bayanları vazifelerini yapmamakla suçlandırıyorsun. İşte halk bu yazıya kulak asar. Onun için toplattım."*[383]

381 Sertel, *age*, s.213-214.

382 Ergüven, *age*, s.308; *Hâkimiyeti Milliye*, 16 Şubat 1934.

383 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.185'ten akt. Akyol, *age*, s.77.

Kaya, basının özellikle devrimcilik, millicilik ilkelerini gözetmelerine önem vermiş ve basın işinin kamusal bir görev olduğunu dile getirmiştir. Kaya, basını devrim prensip ve ideallerinin halka yayılmasında ve hızlanmasında önemli bir araç olarak görmüştür.[384]

Atatürk'ün basın özgürlüğü konusundaki "matbuat hürriyetini yine matbuat hürriyeti korur" sözünü hatırlatan Kaya, konu hakkındaki amaç ve siyasetlerinin bu yönde olacağını vurgulamıştır. Şükrü Kaya, basın özgürlüğünün kapsamını "ülkenin çıkarlarına uygun, ulusun karakterine uygun, devletin haklarını ve çıkarlarını koruyan"[385] bir çerçevede değerlendirmiştir. Buna uymayan gazeteciler İçişleri Bakanlığı'nca uyarılmışlar, yasalara aykırı hareket eden gazeteler ise kapatılmıştır. Basının durumu hakkında, Cumhuriyet yönetimiyle ters düşerek İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Hüseyin Cahit Yalçın dahi "dünyanın en hür ülkesinde dahi bundan daha özgür yazı yazmaya imkân yoktur"[386] demektedir.

Kaya, Basın Birliği Yasası'yla basının milli çıkarlar doğrultusunda hareket etmesini isterken, Cemiyetler Yasası'yla da kültürel alanda, cemiyetlerin toplum düzenine uymasını gözetmiştir. Ona göre, özellikle Lozan Antlaşması'ndan itibaren Patrikhane Meselesi devam etmiştir. Patrikhane kimi zaman yasalardan farklı uygulamalara giderek kendini toplumdan ayrı yere konumlandırmaktaydı. Kaya, patrikhanelerin yabancı hükümetler elinde birer siyasi alet olduğunu ve azınlıkların kışkırtılması amacıyla kullanıldığını düşünmekteydi. Cemiyetler Yasası'yla bu durum düzeltiliyor, cemaatler düzen altına alınarak Türkiye Cumhuriyeti yasalarına tabi kılınıyordu.

Kaya, Cemiyetler Yasası'yla tanınmış bir hakkın alınacağı endişesinin akıllara gelmemesini istemiştir. Laik ve milliyetçi olmakla

384 İ. Ceyhan Koç, *Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938),* Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s.38-43; *Vakit*, 31 Ekim 1938.

385 Ergüven, *age,* s.159.

386 Topuz, *age,* s.154-155.

diğer milletler, diğer insanlar, özelliklede dinler ve mezhepler için ne nefret ne de endişe duyduğunu belirtmiştir. Kaya, bütün dinlere ve mezheplere eşit davranma konusunda duyarlıydı. Bunun yanında din ve mezhep üyelerinden beklenen şey yasalara uymalarıydı.[387]

Cemiyetlerin faaliyetlerini bir düzene koymak amacıyla yasaya bazı hükümler konmuştur. Siyasi cemiyetler ile birden fazla ilde faaliyet gösterecek cemiyetlerin ana nizamnameleri ve beyannameleri İçişleri Bakanlığı'na verilmiştir. Cemiyetlere üye olacaklarda medeni haklara sahip ve on sekiz yaşını bitirmiş olmaları aranmaktadır. Ancak siyasi cemiyetlere üye olunabilmesi için milletvekili seçme hakkına sahip olmak şarttı. Cemiyetlerin birlik oluşturması İçişleri Bakanlığı'nın iznine bırakılmıştır. Yurtdışında Türk yurttaşlarınca kurulacak cemiyetler için programları, idare heyeti, cemiyet üye ve temsilcilerinin hüviyetlerini gösteren bir listenin Türkiye konsolosluklarına verilmesi zorunlu tutulmuştur. Bu yolla cemiyetlerde yabancı devletlerin etkisi engelenmek istenmiştir.

Siyasal ve ulusal birliği bozan, din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, yerlilik ve yabancılık gibi yurttaşlar arasında ayrılık yaratan cemiyetler kurulamayacaktı.[388] Ayrıca cemiyetler, bölgesel amaçlı ve aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayalı olarak yönetilemeyecekti. Öğrenci cemiyetlerinin siyasetle uğraşması da yasaklanmıştı.[389] Bu suretle kurulacak cemiyetler tarafından yönetilen kurumlara, devletçe gerektiğinde yardım edilebilecekti.

Şükrü Kaya, dinin toplumsal yaşamdan yasalarla ayrıldığını, ruhbanlar ve ruhanilerin ancak kilisede genel asayişe ve hukuka aykırı olmamak üzere ayinlerini yapmakta hür oldukları şeklin-

387 TBMMZC, D.5, c.26, s.413.

388 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yapı Kredi Yayınları, 15. basım, İstanbul, 2010, s.536.

389 TBMMZC, D.5, c.26, s.414-415.

deki Cumhuriyet'in laiklik ilkesini titizlikle uygulamıştır. Sosyal kurumların (hastane, spor tesisi, okul, vs.) dini kurumlara verilemeyeceği ama ruhani olmayanlar aracılığıyla yönetilen azınlık kurumlarına (hastane vs.) devletin yardım yapacağı, ruhban sınıfın din dışı ilişkilere karışamayacağı da aynı önemde ele alınmıştır.[390]

Şükrü Kaya ve CHP yönetimi, cemiyetlerin faaliyetlerini yasalar dahilinde bir düzen içine alarak Basın Birliği'nin görev ve yetkilerini düzenlemiş, toplumsal ve kültürel alandaki gelişmelerin parti programıyla uyumlu olmasına önem vermiştir. Kuşkusuz, Halkevleri aracılığıyla devrimleri benimsemiş, donanımlı, ihtiyaçlarını yerinde karşılayan bir toplum hedeflenmiştir.

Şükrü Kaya'nın Hükümetlerdeki Konumu ve Cumhurbaşkanlığı Meselesi

Şükrü Kaya, 1924 yılında Ziraat Bakanı olarak İsmet İnönü hükümetinde görev aldı. Daha sonra aynı yıl içinde İnönü'nün istifasından sonra kurulan Fethi Okyar hükümetinde Dışişleri Bakanlığı'na (22 Kasım 1924-3 Mart 1925) gelen Kaya, Lozan Antlaşması'nın mübadele, iskân, Musul gibi önemli sorunlarıyla ilgilenmiştir. 4. İsmet İnönü Hükümeti döneminde İçişleri Bakanlığı'na gelen Kaya, bu görevini Atatürk'ün ölümünün ertesi gününe kadar sürdürmüştür.

Şükrü Kaya, hukuk eğitiminin de etkisiyle bilgisinden pek çok kez yararlanılan bir kişi olmuştur. Kaya, bakanlık görevinin yanı sıra Türkiye'yi Cemiyeti Akvam'da temsil ederek Türkiye'nin uluslararası çıkarlarının savunulmasına da hizmet etmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bir yandan savaşın halk üzerinde yarattığı yıkıcı etki azaltılmaya çalışılırken bir yandan da hâlâ devam eden gerici nitelikteki ayaklanmalarla uğraşılarak devlet otoritesi sağlanmaya çalışılıyordu. Lozan Antlaşması'nın ekonomik

390 *Age*, s.417.

kısıtlayıcılığının sürdüğü 1929 yılına kadar, devlet önemli ekonomik atılımları yapamamıştı. 1929 Dünya Krizi'nin de olumsuz yansımasıyla halk ve devlet arasındaki ilişkilerin pekişmesi amacıyla yeni bir ekonomik ve sosyal program uygulanmaya başlanmıştır. Ekonomik alanda "Devletçilik", sosyal alanda "Halkçılık" programının uygulanmaya çalışıldığı bu dönemde, halkın toplum düzeninde ve siyasette daha fazla yer alması öngörülmüştü. Cumhuriyet yönetimini pekiştirmek amacıyla ulusal ve laik temelde eğitim veren Halkevleri devreye sokulmuştur. Böyle bir kararın alınmasında Menemen Olayı ve SCF içinde hilafeti amaçlayan gerici bir kesimin bulunmasının önemli etkisi vardı. Bu iki etken, Cumhuriyet yönetimi ve CHP iktidarının tehlikede olduğunu göstermesi bakımından CHP kadrolarını kaygılandırmıştır. Bu ekonomik ve toplumsal olaylarla çağdaş bir devlet yaratma sürecinin tehlikeye girdiğini gören CHP, diğer kurumları kendisine bağlayarak veya kapatarak çağdaşlaşma programını tek elden yürütmek istemişti.

Atatürk'ün Ruşen Eşref'e verdiği bir demeçte "memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunması için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi güçler bir yerde toplanmalı" ve "ortak amaç yolunda birleşmeli"[391] ifadeleriyle Cumhuriyetçilerin bir araya gelmesi gerekliliğini ortaya koyması karşısında bütün dernek vb. kuruluşlar kendilerini kapatarak mal varlıklarıyla Halkevlerine katılmaya başlamışlardı. Böylece devrimlerin topluma mal edilmesi için ideolojik seferberlik başlatılmıştı.[392] Bu yönde öncelikle Türk Ocakları 1931 yılında kendisini feshederek 10 Nisan 1931'de CHF'ye katılmıştı[393] ve binaları Halkevlerine devredilmişti. Daha sonra Muallim Birlikleri, 30 Nisan 1935'te Kadınlar Birliği, Ekim 1935'te Mason Locaları faaliyetlerine

391 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s.130; *Cumhuriyet*, 25 Mart 1931.

392 Bu konuda ayrıca bkz. Hatipoğlu, *age*, s.156-159.

393 *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1931

son vermişlerdi. Zonguldak Maden Mühendisleri Kurumu, Türkiye Tiftik Cemiyeti, Ordu Maluller Birliği, Türk Hava Kurumu, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu, CHP'ye bağlı kurumlar haline gelmiştir.[394]

İçişleri Bakanlığı yaptığı dönemde laik, modern bir ulusal devletin oluşturulmasına gayret eden Kaya, illerin ve yerel yönetimlerin idaresinde birçok yeni düzenlemeye imza atarak devlet otoritesinin pekişmesine katkı sunmuştur. Kaya, Kemalizmin halka aktarılması konusunda Halkevlerindeki uygulayıcı konumuyla sorumlu kişiler arasında yer alarak Halkçılık ilkesinin hayata geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aklı ve vicdanı hür bireylerin yetişmesine Halkevleri aracılığıyla öncülük eden Kaya, yeni insanın Cumhuriyetçi temelde yetişmesi için yoğun bir çaba sarf etmiştir.

Cumhuriyet yönetimi çağdaş bireyler yetiştirmek amacıyla Halkevlerini uygulamaya koyarken aradan dört yıl geçmiş olmasına rağmen 1935 yılında mason derneklerinin varlığını sürdürüyor olması tepki toplamıştı. Bunun üzerine Mahmut Esat Bozkurt harekete geçerek konuyu Meclis'e taşımış, Türk Ocaklarının hakiki milliyetçi olmalarına rağmen ikilik olmaması için yerlerini partiye bırakmalarına rağmen masonluğun hâlâ ayrı bir kuruluş olarak durmasını doğru bulmamıştır. Bozkurt, tekkelerin Meclis'te alınan isabetli bir kararla kapatıldığını belirterek Saniazam (Büyük Yaratıcı) propagandası yapan Mason tekkesinin hangi ayrıcalıkla hâlâ durduğunu hükümetten öğrenmek istemiştir.[395] Mahmut Esat, Mason dernekleri aleyhinde bir önerge vererek hükümetin masonluk hakkındaki fikrini, Masonluk teşkilatını tanıyıp tanımadığını, masonluğun uluslararası ilişkileri hakkında ne düşündüğünü sormuştur.[396] Bozkurt'un önergesine hükümet adına İçiş-

394 Akyol, *age*, s.72.
395 Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, s.430.
396 Mahmut Esat Bozkurt, *Masonlar Dinleyiniz*, Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2009, s.58.

leri Bakanı Şükrü Kaya "mevcut yasalar hükümlerine aykırı vaziyet, bir olay olmadığını, yasaya aykırı herhangi bir hal karşısında devlet makamlarının tatbikatta bulunacağını"[397] söyleyerek yanıt vermiştir. Mason olduğu iddia edilen Kaya'nın bu yanıtı, masonluk teşkilatına yönelik eleştirileri önleyememiştir.

Çetin Yetkin, mason derneklerinin kapatılma kararının geç alınmış olmasını, bu teşkilatın içinde Şükrü Kaya da dahil olmak üzere Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet yönetiminde yer almış önemli isimlerin bulunmasına bağlamaktadır. İttihat ve Terakki üyelerinin II. Abdülhamit'e karşı verdiği mücadelede mason localarının gizli çalışmasından yararlanmak istemelerinden dolayı mason localarına girmeleri ve bu isimlerin milli mücadelede yer almaları, sonrasında da Cumhuriyet'in ilanıyla beraber önemli görevlere gelmiş olmaları mason localarının ömrünü uzatmıştır.[398] Bakanlar Kurulu'nda, orduda ve bürokraside birçok mason vardı.[399] Şükrü Kaya da muhtemelen istibdata karşı mücadele etmek için mason localarının gizli çalışma tarzından dolayı mason olmuş olabilir. Anlaşılan Atatürk ve mason localarına üye olmayan diğer yöneticiler açısından sorun, bu pek çok ismin mason localarında yer alması değil bu locaların Cumhuriyet yönetiminin dışında kendilerini dış ülkedeki Üstadı Azam'a bağlı kılmasıydı. Türkiye'deki mason kuruluşlarının yeni loca kurulması ve tanınması konularında başka ülkelerden izin alması, başka ülkelerdeki mason kuruluşlarının yönetimine girmesi iktidar ve otoritenin tekliği ilkesini zayıflatmaktaydı. Mason teşkilatının dışa bağımlılıkları, ulusal devlet ülküsünün gerçekleşmesine engel teşkil etmekteydi. Ünlü masonlardan Kemalettin Apak "milletlerarası mason alemince takdirle sevilip tanınan ve nihayet hukuki hüviyetini ilgili

397 *Age,* s.59.
398 Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, s.430.
399 İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar,* Der Yayınları, İstanbul, 1988, s.308-309.

mercilere resmen ve sarahaten (açıktan) kabul ettirmiş bulunan Türk Masonluğu"[400] diyerek bu bağımlılığı sergilemekteydi.

M. E. Bozkurt, masonluğun uluslararası siyasi bir teşkilat olduğuna değinerek bu teşkilatın Türk milleti için zararlı ve tehlikeli olduğunu dile getirmişti. Türk milletinin yaşaması ve yükselmesi milliyetçilikle mümkün olabilecekti.[401] Bozkurt'un bu fikirleri dile getirmesi, Atatürk'ün de aynı görüşleri paylaşması yönünden önemlidir. Atatürk, Bozkurt ve diğer pek çok Cumhuriyet kadrosu bu nedenlerle masonların uluslararası ilişkilerde bulunmasını doğru bulmuyor, bütün kuruluşların Cumhuriyet yönetimi etrafında toplanmasını istiyorlardı.

Atatürk tarafından locaların kapatılması istenince, Kaya, dönemin önde gelen masonlarını toplayarak Atatürk'ün emrini bildirmiş ve Türk Mason Cemiyeti'nin kendini feshetmesi kararını almasını istemiştir. Kaya toplantıda, masonluğun amaçladığı sosyal ve kültürel faaliyetlerin bir süredir Halkevlerince yerine getirildiğini göz önünde tutarak mason derneklerinin kapatılmalarına partice karar verildiğini bildirmiştir. Toplantıya katılanlardan bazılarının kendilerinin böyle bir karar almaya yetkileri olmadığını, genel kurulun toplanması gerektiğini söylemeleri üzerine Kaya, kararın kesin olduğunu ısrarla vurgulayarak işin uzamasını istemediğini belirtmiş ve onların bir genel kurul toplantısı yapmalarına olanak vermeden derneklerini kapatmaları kararını aldırtmıştır.[402] Mason olduğu iddia edilmesine karşın Cumhuriyet hükümetinin ve Atatürk'ün İçişleri Bakanı olarak Kaya, locaların istediği yönde davranmayarak Atatürk'ten aldığı emri yerine getirmiştir.

Karar, 9 Ekim 1935 tarihinde Anadolu Ajansı aracılığıyla topluma bildirilmiştir. Buna göre Türk Mason Cemiyeti, ülkenin sosyal

400 Kemalettin Apak, *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, Türkiye Mason Derneği Yayınları, İstanbul, 1958, s.161.

401 Aynı yer.

402 Apak, *age*, s.162-163.

gelişimini ve ilerlemesini dikkate alarak ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hâkim olan "demokratik ve cidden laik prensiplerin takibinden doğan iyilikleri müşahade ederek faaliyetine bu hususta hiçbir kanun olmaksızın nihayet vermeyi"[403] ve mallarını Halkevlerine bırakmayı uygun görmüştür.[404]

Kaya, locaların ideallerinin hükümet programında yer aldığını, bu sebeple kapandıklarını ve kapanmaları üzerinde hükümetin herhangi bir girişiminin olmadığını dile getirmiştir.[405] İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, mason localarının kapatılması kararını basına açıklarken Halkevlerinin mason localarının işlevini yerine getirdiğini ve bu yüzden mason localarının kapatılmasında bir sakınca görmediklerini de açıklamıştır.

CHP'nin 1935'te toplanan 4. Büyük Kurultayı'nda parti-devlet bütünleşmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Kurultay'da benimsenen yeni tüzükte "parti kendi bağrından doğan hükümet örgütüyle kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır" şeklinde bir hükme yer verilmişti. Yeni tüzüğe göre parti örgütü ile devlet yöneticileri arasındaki ilişkiyi merkezde parti genel sekreteri ile bakanlar veya bunların adına yetkili olanlar, illerde ise partinin il başkanları ile valiler kuracaklardı.

1936 yılına gelindiğinde ise Atatürk ve CHP yöneticileri, parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve uygulama birliği sağlandığı takdirde, hükümet uygulamalarının halk tarafından benimsenmesinin kolay olacağını düşünerek CHP Genel Sekreterliği'nin bakanlardan birisi tarafından yürütülmesinde karar kılmışlardır. 1936 yılının ortalarında CHP yönetimi parti-devlet bütünleşmesi yolunda önemli bir adım daha atarak partinin özerkliğini tamamen ortadan kaldırmıştır. CHP Genel

403 Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,* Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.322-323; Soysal, *age,* s.307.

404 "Türkiye Mason Locaları bir emirle kapatıldı", *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1935.

405 Apak, *age,* s.164.

Sekreteri, müfettişleri ile bazı vali ve yerel yöneticiler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle Recep Peker, Mustafa Kemal Atatürk tarafından 15 Haziran 1936'da Genel Sekreterlik görevinden alınmış,[406] bu görev geçici bir süre için Başbakan İsmet İnönü'ye verilmiştir. Başbakan İsmet İnönü, 18 Haziran'da bir genelge yayımlayarak parti bünyesinde yapılan esaslı değişiklikleri halka bildirmiştir.

Genelge'de CHP'nin siyasi ve toplumsal hayatta izlediği amaçların gerçekleşmesini kolaylaştırmak ve partinin gelişimini hızlandırmak için "parti faaliyetiyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha pratik bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca (Genel Başkanlık Kurulunca) karar verilmiştir"[407] denilerek alınan kararlar açıklanmıştır. Buna göre, İçişleri Bakanlığı ile parti genel sekreterliği birleştirilmiş ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Genyönkurul (Genel Yönetim Kurulu) üyesi yapılarak genel sekreterlik görevine 19 Haziran'da başlamıştır. Bununla beraber bütün illerde valilere partinin il başkanlığı görevi de verilmiştir. Ayrıca, genel müfettişlere kendi devlet görevlerinin yanında partinin faaliyet ve örgütünü de denetleme yetkisi tanınmıştır. Genelgede bütün il başkanlarının görevlerinin, bu genelgenin yayımlanmasıyla birlikte sona erdiği de açıklanmaktaydı.[408] Böylece

406 CHP Genel Sekreteri Recep Peker, İzmir'de Parti Müfettişi Hacim Muhittin ile İzmir Valisi Kâzım Dirik arasındaki çekişmede Hacim Muhittin'i tutarak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan Dirik'i görevden almasını istemiştir. Kaya ise Peker'den müfettişini görevden almasını istemiştir. Atatürk sorumsuz müfettişin sorumlu valiye üstün tutulmasını sindiremeyerek müfettiş Hacim Muhittin'in istifasını istemiştir. Atatürk böyle parti-devlet çekişmesinde valiyi parti müfettişine karşı korumuştur. Peker görevden alınarak partiyi devlete hâkim kılmak isteyen anlayış etkisizleştirilmiştir. Bkz. İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası,* Kervan Yayınları, İstanbul, 1975, s.157-163; "Özalp Atatürk'ü Anlatıyor", *Milliyet*, 25 Kasım 1969'dan akt. Oğuz Akay, *Benim Sofram Bu,* Truva Yayınları, İstanbul, 2006, s.559; Turan, *Mustafa Kemal Atatürk,* s.608.

407 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, s.264.

408 *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1936; Ahmet Hamdi Başar, *Demokrasi Buhranları,* Türkiye Basımevi, İstanbul, 1956, s.48.

CHP, devlet içinde erimekteydi. Bu değişiklikle yani hükümet ve parti bir elden yönetildiği takdirde, hükümet uygulamalarının halk tarafından daha kolay bir şekilde benimseneceği düşünülmüştür.[409] Böylece bütün parti örgütü Şükrü Kaya'ya teslim edilmekte ve Kaya, Atatürk ve İnönü'den sonra partinin üçüncü adamı haline gelmekteydi.

Şükrü Kaya'nın partideki bu önemli konumu onun partide daha etkin hale gelmesini sağlayacak ve onu, Atatürk'ün hastalığının ağırlaşması üzerine başlayan Cumhurbaşkanının kim olacağı tartışmasında adı geçen kişilerden biri haline getirecektir. Cumhurbaşkanlığından önce İsmet İnönü'nün başbakanlıktan alınmasıyla beraber yeni başbakanın kim olacağı gündeme gelmişti. Hasan Rıza Soyak anılarında Kaya'nın, İnönü'den sonra kendisinin başbakan olacağını beklediğini fakat Atatürk'ün "Başvekil İsmet İnönü'ye kimin vekalet etmesini istersiniz" sorusunun kendisine yöneltilmesi üzerine başbakan olarak kendisinin dışında birini düşündüğünü anlamış olduğunu ve "Celal Bey" yanıtını verdiğini aktarmaktadır.[410] Atatürk'ün Şükrü Kaya veya Tevfik Rüştü Aras'ı destekleyebilecekken Celal Bayar'ı seçmesi, Celal Bayar'ın özellikle ekonomi konusundaki uygulamalarından kaynaklanmaktaydı.[411]

Atatürk'ün hastalığının ağırlaştığı, Celal Bayar hükümetinin görev başında olduğu günlerde İsmet İnönü sadece milletvekili olma sıfatına sahipti. Hastalığı döneminde Atatürk'ün yakınında bulunan Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasını önlediğine dair dikkate değer

409 Giritlioğlu, *age*, s.113.

410 İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972, s.127-133.

411 Sina Akşin, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan (Akşin ve diğerleri), *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908- 1980)*, (Yay. Yön. Sina Akşin) Cem Yayınevi, 11. basım, İstanbul, 2011, s.158-160.

iddialar bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı meselesinde taraflar, Atatürk'ün çevresi ile İnönü'nün çevresindekiler olmak üzere iki gruba ayrılmışlardı. İnönü karşıtı grubun içinde Salih Bozok, Kılıç Ali ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak da vardı.[412] Bayar, bu gruplaşmalarda tarafsız kaldığını, Şükrü Kaya ile Ali Çetinkaya'nın da İnönü karşıtı gruba dahil olduğunu belirtmiştir. Gerçekten de İnönü'nün aleyhinde veya başka birinin lehinde herhangi bir grup içinde yer almayacaktır.[413] Falih Rıfkı Atay, İnönü'nün devre dışı bırakılmasına yönelik olarak seçime gitme girişimine Bayar'ın "yeni seçim yapılmasını ben Atatürk'e nasıl söylerim. Bu Atatürk'e sen öleceksin demektir. Ben bunu nasıl yaparım?" diyerek yanaşmadığını ortaya koymuştur.[414] Şükrü Kaya ise Özel Kalem Müdürü Nejat Saner'e Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığı meselesinde yapılması gerekenler konusunda Celal Bayar'la anlaştıklarını aktarmaktadır. Çünkü rahatsızlığının ileri aşamasında Atatürk, Kaya'ya özel doktoru Fissenger ile "her şeyi konuşun" demiştir. Kaya, Atatürk'ün "her şeyi konuşun" derken ne demek istediğini önce anlamamış, Dr. Fissenger'la görüştükten sonra Atatürk'ün bu sözlerle ne demek istediğini anlamıştır. Kaya akşam üzeri doktorla görüştüğünde aklını kurcalayan iki sorunun yanıtını istemiştir:

> "Doktor, dedim. Ben İçişleri Bakanıyım ve Atatürk'ün Partisinin Genel Sekreteriyim. Muayenenizde, konsültasyonlarda bulundum. Meslekten değilim, bir şey anlayamadım. Aklıma gelen iki soruyu da orada soramadım. Şimdi sizden öğrenmek istiyorum: Atatürk bu hastalıktan ölür mü? Ne vakit ölebilir? Bana bu soruları Hükümet de Parti de soracaktır."

412 Akşin ve diğerleri, *age,* s.161.

413 İsmet Bozdağ, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga (Atatürk-İnönü İnönü-Bayar),* Emre Yayınları, 4. basım, İstanbul, 1995, s.199.

414 Atay, *age,* s.578.

Fissenger, tıbbın ve tabiatın müdahalesiyle Atatürk'ün iki yıl daha yaşayabileceğini ama her an Atatürk'ü ölü bulabileceklerini de söylemişti. Fissenger, Kaya'ya "Cumhuriyet'in selameti için icab eden tedbirleri şimdiden alınız" demişti. Böylece Atatürk'ün "her şeyi konuşun" demesinin anlamı da ortaya çıkmıştı. Atatürk Şükrü Kaya'ya daha sonra da "anladın ya, sen artık Ankara'ya dön, işlerinle meşgul ol" demiştir.[415] Kaya, karşı karşıya kaldığı durum nedeniyle Atatürk sonrasında yapılacaklar hakkında fikirlerini Celal Bayar'la paylaşacaktı. Kaya, düşüncelerini Celal Bayar'a şu sözlerle aktarmıştır:

> "Atatürk'ü kaybetmemiz bizim için büyük bir felakettir. Fakat bizim talihsizliğimiz bununla da kalmıyor. Bir taraftan onu tedavi ettirmeye çalışırken, diğer taraftan da memleketi idareye, Cumhuriyet'i ve Anayasayı muhafazaya ve yerine de Meclis tarafından halefinin seçilmesi teminine mecburuz."

Şükrü Kaya, Atatürk'ün ani bir kaza neticesinde ölmesi halinde ne yapılması gerektiğini düşünerek durumu Başbakan Celal Bayar, Meclis Başkanı Abdülhalik Bülent Renda ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la görüşmüştür. Esasta mutabık kaldıklarını belirten Kaya, yapılacak işi de şöyle açıklamıştır:

> "'Öyle meşum (kötü) bir hal vukuunda eğer toplu değilse derhal Millet Meclisini davet etmek, Atatürk'ün halefini seçmek, Atatürk'ün cenazesiyle beraber hükümetin istifasını da yeni Cumhurreisine vermekti. Tensip (kabul) ederseniz yine öyle yapalım. Başka tedbiriniz varsa konuşalım' dedim. Başbakan ayağa kalktı, elini bana uzattı: 'Dediğin gibi yapacağımıza birbirimize namus sözü veriyor muyuz?' dedi. Elini sıktım. 'Evet' dedim. O Atatürk'ün yanına gitti, ben de Ankara'ya hareket ettim. Sözümüzde durduk. Tedbirlerini

415 Saner, *age*, s.243-244.

aldık, korkulan musibet başımıza geldiği vakit kimsenin burnu kanamadan ve kanatmadan vazifemizi yaptık. Sözümüzü ve namus borcumuzu yerine getirdik."[416]

Nejat Saner, Atatürk'ten sonraki Cumhurbaşkanının İnönü olması konusunda bu dört kişinin ittifak halinde olduğunu belirtiyordu. Nejat Saner, Falih Rıfkı Atay, Tevfik Rüştü Aras, Mümtaz Ökmen, Zeki Polar ve Şükrü Kaya'yla birlikte olduğu Moda Kulübü'nde, Atay'ın "Şükrü Kaya, Allah esirgesin Atatürk'e bir hal olursa yerine kim geçer?" diye sorması üzerine Kaya'nın "gayet tabii İnönü geçer" dediğini aktarmaktadır.[417]

Şükrü Kaya, bu yanıtıyla Cumhurbaşkanı olmak ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığını engellemek istediği iddialarına da yanıt vermekteydi. Saner'e göre "ne Mareşalin ne Abdülhalik Renda'nın Cumhurbaşkanlığı, bu tarihte devlet idaresini elinde bulunduranların hiçbirinin hatırından ve aklının ucundan geçmemiştir. Çünkü İnönü'den başkası düşünülemezdi ve bunda da dört nüfuzlu kişi ittifak halindeydi."[418]

Nejat Saner, Atatürk'ün ölümünün üç gün öncesinde, 7 Kasım günü, Şükrü Kaya ile Ankara'dan İstanbul'a hareket etmeden önce İnönü'ye gittiklerini ve ayrılırken de Kaya'nın "bir emriniz var mı, Paşam?" dediğini nakletmektedir.[419] Anlaşılan Kaya, İnönü'yle Atatürk'ün son günlerine kadar görüşmüştü.

İddiaya göre Kaya ve Aras, İnönü'yü tamamen siyasal yaşamdan tasfiye etmek amacıyla öncelikle yurtdışına elçi olarak göndermeyi düşünmüşlerdi. İnönü büyükelçi olursa, milletvekilliğinden ayrılmak zorunda kalacak ve 1924 Anayasası'nın 31. maddesine göre de Cumhurbaşkanının Meclis içinden seçilmesi zorunlu olduğundan, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilme olasılığı kalmayacaktı.[420] Aras,

416 *Age*, s.244-245.
417 *Age*, s.246.
418 Aynı yer.
419 *Age*, s.254.
420 Akşin ve diğerleri, *age*, s.158-160.

İnönü'ye ABD elçiliğini önermişse de İnönü bu teklifi reddetmişti.[421] Bu sefer Kaya ve Aras'ın seçimleri yenileyerek İnönü'yü Meclis dışı bırakmak istedikleri söylentisi yayılmıştı.[422] İddiaya göre Atatürk'ün erken ölümü bu senaryonun hayata geçirilmesini engellemişti.[423] İsmet İnönü bu girişimle ilgili olarak anılarında Kaya'nın Meclis'i yeniden belirleme konusunda ciddi bir girişimde bulunduğunu ve Bayar'ın da buna taraftar olduğunu açıklamıştır.[424] Cumhurbaşkanlığı adayları arasında Fevzi Çakmak, Fethi Okyar, Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın adlarının ortalıkta dolaştığını düşünen İnönü, seçime gitme girişiminin milletvekillerince kabul görmediğini belirtmiştir. O sıralarda İngiltere Büyükelçisi olan Fethi Okyar, Atatürk'ün hastalığından dolayı Londra'ya gitmemişti ve bir süredir İstanbul'da bulunmaktaydı.[425] Fethi Okyar'ın "fitneye iltifat etmediğini" dile getiren İnönü, Çakmak'ın da bir süre sonra kendisine eskisinden daha fazla yakınlaştığını aktarmıştır.[426]

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığını engellemenin bir yolu da Fevzi Çakmak'ı aday göstermekti. Fakat Çakmak'ın adaylığı konusunda yasal engeller vardı. Milletvekili olmadığı için anayasaya göre Cumhurbaşkanı seçilemezdi. Meclis seçimlerini yenilemek bir çözümdü ama Meclis'i yenileme çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ayrıca Çakmak'ın milletvekili olması Genelkurmay Başkan-

421 Aras, "hem Atatürk'ü hem Sayın İnönü'yü huzura kavuşturmak" amacıyla böyle bir girişimde bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Tevfik Rüştü Aras, "Neler Olacaktı?", (4. Kısım), *Milliyet,* 14.03.1971'den akt. Cemil Koçak**,** *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),* c.I, İletişim Yayınları, 5. basım, İstanbul, 2010, s.122; İnönü, *age,* s.255; "İnönü'nün Hatıra Defteri'nden Sayfalar", Metin 7, *Hürriyet*, 19 Ocak 1974.

422 Akşin ve diğerleri, *age,* s.161.

423 Uyar, agm, s.81.

424 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973),* c.I , (haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.254; "İnönü'nün Hatıra Defteri'nden Sayfalar", Metin 7, *Hürriyet*, 19 Ocak 1974.

425 Us, *age,* s.303.

426 İnönü, *age,* s.123; "İnönü'nün Hatıra Defteri'nden Sayfalar", Metin I, *Hürriyet*, 13 Ocak 1974.

lığı'ndan istifasıyla olanaklıydı. Bu sefer de Çakmak'a Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras tarafından Cumhurbaşkanı olması ve bunun için de istifa etmesi önerildiği ve Çakmak'ın reddettiği öne sürülmüştür. Çakmak'ın bu öneriyi reddetmesini Hakkı Uyar, Aras ve Kaya ile Fevzi Çakmak'ın arasının açık olmasına bağlamıştır.[427]

Cumhurbaşkanı adayları arasında adı geçen bir başka kişi de Meclis Başkanı Abdülhalik Bülent Renda idi. Şevket Süreyya Aydemir ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Aras ve Kaya'nın bazı arkadaşlarıyla Renda'yı İstanbul'a davet ederek Cumhurbaşkanlığı adaylığını teklif ettiklerini, fakat Renda'nın bu teklifi reddettiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca Aydemir, Aras'ın böyle bir girişimin varlığını reddettiğini de belirtmiştir.[428]

Kaya, Aras ve Hasan Rıza Soyak'ın Atatürk'ün hastalığının ilerlediği zamanlarda Atatürk'ten yazılı veya sözlü bir siyasi vasiyet almaya çalıştıkları söylentisi de bulunmaktadır.[429] Soyak, Atatürk'ün vasiyetnamesini yazdırdıktan sonra kendisine bir sözlü siyasal vasiyet bıraktığını Bayar'a söylemiştir. Soyak'ın belirttiğine göre Atatürk, kendisine, Cumhurbaşkanlığı konusunda söz hakkının ulus ve Meclis'te olduğunu, kendisinden sonra akla gelebilecek ilk ismin İnönü olduğunu ama halkın sevgisini kazanamadığı için onun seçilmesinin kolay olmayacağını açıklamıştır. Atatürk sözlerinin devamında, Çakmak'ın önemli hizmetleri bulunan bir kişi olarak kimseyle çatışmamış olması dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı için en uygun aday olacağını belirtmiştir. Çakmak ordudan ayrılmak istemeyecek ama Cumhurbaşkanlığı makamının Başkomutanlık makamı da olması yönüyle orduyla da yakından ilgilenmeye devam edebilecektir. Soyak'ın aktardıklarına göre

427 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c.II, Yükselen Matbaası, 2. basım, İstanbul, 1968, s.23; Karaosmanoğlu, *age,* s.139-140; Uyar, agm, s.81-82.

428 Aydemir, *age,* s.23.

429 Çavdar, *age,* s.39; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),* c.I, s.126; İnönü, *age*, s.324; Akşin ve diğerleri, *age,* s.161; Kocahanoğlu, *Atatürk'ün Üç Muhalifi,* c.I, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s.539.

Atatürk yasal bir yol bulunarak Çakmak'ın aday gösterilmesini istemiştir.[430] Soyak, Atatürk'ün bu isteğini Başyaver Celal Öner ile Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali'nin de olduğu bir anda Başbakan Celal Bayar'a bildirmiştir. Soyak, Bayar'ın vasiyet konusundaki tavrını şöyle açıklamıştır:

> "'Hasan Rıza! Benim sana itimadım vardır; fakat sen de takrdir edersin ki, Devlet Reisliği meselesi çok mühimdir ve bu hususta tedbir almak için bizzat kendisinin aynı şeyi bize de tekrar etmesi icap eder; herhalde umarım ki görüştüğümüz zaman meseleyi bana da açacaktır' cevabını verdi. Bundan sonra, Bayar, Atatürk'le birçok defa görüştü ve her yanından çıkışında bana 'Söylediğim şeyden bu kere de bahsetmediğini' garip bir eda ile tekrarladı durdu."

Soyak, sözlerinin doğruluğunun kontrol edilmesi için vasiyet meselesini Atatürk'e açmasını Bayar'dan birçok defa rica etmesine rağmen bu isteği gerçekleşmeyecektir. Bu durum kendisinin de belirttiği gibi Soyak'ın ağır töhmet altında kalmasına neden olacaktır.[431] Dahası İnönü ve çevresinin tepkisiyle karşı karşıya kalacaktır. Teoman Özalp de babası Kâzım Özalp'in Atatürk'ün bir aday önerip önermediği sorusuna Celal Bayar'dan "böyle bir konuyu Atatürk'le konuşmadım" yanıtı aldığını nakletmiştir.[432] İnönü de anılarında Kaya, Aras ve Soyak'ın Atatürk'ten "vasiyet koparmak veya uydurmak" doğrultusunda çabalasalar da başaramadıklarını, Soyak'ın sözlü vasiyet uydurmaya teşebbüs ettiğini ama Bayar'ın kabul etmediğini dile getirmiştir.[433]

---

430 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar,* Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2004, s.717.

431 *Age,* s.717-718.

432 Teoman Özalp, *Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları,* Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.127.

433 İnönü, *Defterler (1919-1973),* c.I, s.254; "İnönü'nün Hatıra Defteri'nden Sayfalar", Metin 1, *Hürriyet*, 13 Ocak 1974.

Cumhurbaşkanlığıyla ilgili bu gelişmeler yaşanırken, çevresi, İnönü'yü suikaste veya herhangi bir tehlikeye karşı korumaya almışlardı.[434] İnönü, Kaya'nın herkesi takip ettirdiğinden, hayat endişesiyle herkesi özel koruma tutmaya mecbur ettirdiğinden yakınıyordu.[435] İnönü, Kaya'nın kendisini de izlettiğinden şüphelenmişti. Aslında İnönü sıkı bir koruma altındaydı.[436] Recep Zühtü, İnönü'yü öldürmekle tehdit etmişti.[437] Daha Celal Bayar 1937 yılında başbakan olduğunda, Şükrü Kaya'dan İnönü'yle kendi adına özel kalem müdürünün ve koruma kadrosunun emrinde olduğunu ve isterse değiştirebileceğini söylemesini istemişti.[438] İsmet Bozdağ, İnönü çevresinin tarafsızlık politikası izleyen Bayar'a saldıramadıkları için Kaya ve Aras'ı hedef tahtasına koydukları iddiasındadır. İnönü çevresi Kaya'yı "bakanlığındaki hâkimiyeti dolayısıyla yaptığı istihbaratla bütün çalışmalarını adım adım izlediği için hücumlarına hedef tutuyorlardı." Dahası, "Kaya'nın İnönü'yü takip ettirdiği" yönündeki İnönü çevresince yayılan söylenti, halifeci ve saltanatçı kimselerce "hükümet yıpransın, otoritesi zayıflasın" niyetiyle kullanılmaktaydı.[439]

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın özel kalem müdürü Nejat Saner de bazı kimselerin şahsi çıkarlarına engel gördükleri Kaya'nın Başbakan İnönü'yle arasını açmaya çalıştıklarını belirtiyordu. Şükrü Kaya'nın "Atatürk'ün adamı hüviyetiyle çok şımardığı, ileride kendisine rakip olabileceği" İnönü'ye telkin ediliyordu. Saner, Kaya'yla İnönü'nün arasını bozmaya yönelik olayların başlangıcını İnönü'nün başbakanlık dönemine kadar götürmekteydi. İnönü'nün zaman zaman İçişleri Bakanı Kaya'yı hükümetinden

434 Akşin ve diğerleri, *age,* s.160.
435 İnönü, *Defterler (1919-1973),* c.I , s.258; "İnönü'nün Hatıra Defteri'nden Sayfalar", Metin 14, *Hürriyet,* 26 Ocak 1974.
436 Atay, *age,* s.579.
437 Bozdağ, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga (Atatürk-İnönü İnönü-Bayar),* s.232.
438 *Age,* s.163.
439 *Age,* s.200-201.

çıkarma yönündeki çabaları Atatürk'ten geri dönüyordu. Bu çekişmelerin Kaya'nın basından gizlenen istifasıyla sonuçlandığı da oluyordu. Fakat "Atatürk'ün Şükra Kaya'yı İçişleri Bakanlığı'ndan ayırmamak arzusu daima ağır basıyordu." Saner, İnönü ile Kaya'nın arasının açılmasını isteyenlerin yol açmış oldukları bir olayı şöyle aktarmaktaydı:

> "Bu devirde 'Evkafa (Bakanlığa) ait taşlık arsaları' diye basına da intikal etmiş bir hikâye vardır. İstanbul'da Evkaf'a ait olan bu taşlık arsalarının yolsuz bir şekilde ve düşük bedel ile kapatıldığı hakkında İçişleri Bakanlığı'na ihbarlar yapılmıştır. Şükrü Kaya, bakanlık başmüfettişini bu işin tahkiki için İstanbul'a gönderir. Başmüfettiş tahkikatını yapar ve raporunu yolsuzluk olduğu kanaatiyle düzenleyerek Bakan'a arz eder. İçişleri Bakanı da kendisine okunan rapora göre işin durdurulması ve dava açılması için dosyanın Danıştay'a sevkini emreder. Teamüle göre, dosya Başbakanlığa gidecek ve dava açılabilmesi için oradan bir tezkereyle Danıştay'a gönderilecektir. Böyle de yapılır. Fakat kıyamet de bundan sonra kopar. Aradan bir iki gün geçmemiştir ki, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı bulunan rahmetli General Kâzım Özalp, Şükrü Kaya Bey'e telefon eder ve kendisini çok önemli bir konuyu görüşmek için acele makamına çağırır. Meclis'e gelen Şükrü Kaya, Kâzım Paşa'nın odasına çıkar ve 'Hayrola paşam, böyle acele ne var?' diye sorar. Kâzım Paşa da İsmet Paşa'nın biraz evvel kendisine geldiğini, Taşlık'taki arsalardan onun da almış bulunduğunu, halbuki İçişleri Bakanı'nın bu işte bir yolsuzluk görerek Danıştay nezdinde dava açmaya kalktığını, bu hareketin ise bir kabine arkadaşı tarafından kendisini arkasından hançerlemek olacağını, buna çok üzüldüğünü ve bu sebeple de artık Şükrü Kaya'yla beraber çalışmasına imkân kalmadığını ve istifasını istediğini kendisine nakle-

der. Şükrü Kaya, bu talep karşısında Kâzım Paşa'ya şöyle cevap verir:
'Paşam benim istifam meselesi o kadar önemli değil, lâkin vaki olmayan bir işte böyle bir isnadın ispatı önemlidir. Onun için ben evvela sizin yanınıza, bu arsa işinin tahkikatını yapmış olan mülkiye başmüfettişini buraya çağıracağım ve bu arsayla İnönü'nün bir ilişkisi olup olmadığına dair bana şu ana kadar bir bilgi verip vermediğini tespit edeceğim' diyerek başmüfettişi telefonla çağırır. Başmüfettiş gelince de kendisine:
'Taşlıktaki arsalar hakkında yaptığınız tahkikat fezlekesine ilişik ve bana okuduğunuz raporunuzda Başbakan'ın adı geçmiş midir? Ve Başbakan'ın da buradan arsa satın aldığına dair bana ayrıca bilgi verdiniz mi?' diye sorar. Mülkiye Başmüfettişi bu sorular karşısında şaşırır ve cevap olarak 'raporda böyle bir kayıt bulunmadığını ve Bakan'a da ayrıca bu hususta bilgi vermediğini' tasrih eder [belirtir]. Ancak fezlekede Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gendeleç'in bu arsalarla ilgilendiğini söyleyerek 'Başbakan'a ve kendisine birer arsa satın aldığı yazılıydı' der.
Durum böylece açıklığa kavuşunca, İçişleri Bakanı Kâzım Paşa'ya dönerek:
'Paşam bu durumu gözlerinizle gördünüz ve şahidi oldunuz. Ancak Başmüfettiş Bey, bir yolsuzluk raporunda bir hükümet başbakanının adının geçmesinin ne gibi tepkiler yaratacağını takdirden aciz bulunuyor. Onun için kendisini evvela Bakanlık emrine alacağım' der, müfettişi odadan çıkarır ve devam eder:
'Paşam şimdi bana söyleyin, bu yakışıksız arkadan hançerleme tabiri nereden çıktı? Eğer Başbakan'ın hakkımda beslediği kanaat bu ise çok yazık. Cidden şayanı teessüf! Benim, kendi düşündükleri gibi bir arzum olsaydı böyle

hareket etmez, dosyayı kendi makamlarından geçirmek suretiyle Danıştay'a göndermek değil, doğruca Atatürk'e götürürdüm.
Lakin Başbakan'ın, böyle bir zehaba [zanna] kapılması benim istifamı gerektirir, ben de bunu şimdi yapıyorum' der. Şükrü Kaya, Meclis'ten ayrılınca, Kâzım Paşa bütün ayrıntılarıyla şahit olduğu meseleyi İnönü'ye nakleder ve Şükrü Kaya'nın bunda hiçbir kastı olmayacağını söyler. İsmet Paşa da neticenin bu şekilde tecellisinden üzüntü duyarak Şükrü Kaya'nın gönlünü alır ve istifadan vazgeçirir."[440]

Saner bu olayın İnönü'nün kendisine nakledilenlere ne çabuk inandığını gösterdiğini düşünmektedir. Yine Atatürk'ün, hastalandığında İstanbul'a giden bakanlardan bazılarını özel bir itinayla kabul etmesi ve Anadolu Ajansı'na onları misafir ettiğini ilan ettirmesi İnönü'yü sinirlendiren bir başka konuydu. Bu yüzden Şükrü Kaya, şimşekleri üzerine en fazla çeken kişilerden olmuştur.[441] Gerçekten de İnönü, Başbakanlıktan uzak olduğu 1937-1938 yıllarında, Cumhurbaşkanlığının tartışıldığı bir ortamda Şükrü Kaya'nın kendisini engellemeye çalıştığına yönelik söylentilere kolaylıkla inanacaktı. İnönü'nün, Atatürk'ü ziyaret etmek için İstanbul'a gitmekten son anda vazgeçmesinde de arkadaşlarının telkini önemli rol oynamıştı.

Halbuki Kaya, İsmet İnönü Başbakanlıktan ayrıldığında da önemli olaylardan daima haberdar edilmekteydi. Nejat Saner bir keresinde, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü'nün iç ve dış haber bültenlerinin İnönü'ye gönderilmediğini haber aldığında Kaya'nın, Genel Müdür Naci Kıcıman'ı kınadığına şahit olmuştur.[442]

---

440 Saner, *age*, s.209-212.
441 *Age*, s.212.
442 *Age*, s.227.

İnönü, Kaya'nın Atatürk'ü son kez görme bahanesiyle kendisini İstanbul'a götürmek istemesinin ardında suikast işlenecebileceği düşüncesine kapılmıştı. İnönü, arkadaşlarının engellemesiyle İstanbul'a gitmekten vazgeçmesi üzerine Kaya'nın hiddetlendiğini not etmiştir.[443] Gülsün ve Özden Toker de anılarında, Refik Saydam'ın, İnönü'ye "Aman paşam! Nasıl gidersiniz, yapacaklarını biliyorsunuz, imkânı yok böyle bir çılgınlıkta bulunamazsınız" diyerek İstanbul'a gitmekten vazgeçirdiğini yazmaktaydılar.[444] Hasan Rıza Soyak, İnönü'nün, "kötü muamele edileceği" iddiasıyla vazgeçirilmesini "garip" bulduğunu söyleyerek bu iddiayı reddetmiştir. Aksine Soyak, doktorunun, Atatürk'ü ağır hastalığından dolayı yormamak için zorunlu haller dışında ziyaret edilmemesine yönelik önerisine uyduklarını belirtmekteydi. Bu sebeple Atatürk'ün odasının yanındaki odada arkadaşlarıyla sırayla nöbet tutmaktaydı. Fakat Soyak'ın bu düşüncesi aleyhine yönelik "cereyanların şiddetlenmesine sebep oldu".

İnönü, İstanbul'a gitmekten vazgeçince Atatürk'e olan hasretini ve bağlılığını eski Özel Kalem Müdürü Vedit Uzgören'le yolladığı mektupta belirtmek istemişti. İnönü bu mektupta, İstanbul'a gidemeyişinin nedenini kendisinin sağlık durumuna bağlıyordu. Soyak bu durumu şöyle aktarmaktaydı:

> "Bir sabah, erkenden saraydaki yatak odama gelen Uzgören, İnönü'den bana da bir mektup getirmişti. Kendisine yukarıda işaret ettiğimiz, makamından ayrıldığı zaman Atatürk'ün de bize hatırlattığı medeni insan terbiyesinin tabii icabı olarak daima hürmet beslediğimiz eski Başvekil,

443 İnönü, *Defterler (1919-1973),* c.I, s.255; "İnönü'nün Hatıra Defteri'nden Sayfalar", Metin 19, *Hürriyet,* 1 Şubat 1974; Can Dündar, *Anka Kuşu Erdal İnönü Anlatıyor,* İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s.72-73; Bozdağ, *age,* s.230.

444 İnönü, *Defterler (1919-1973),* c.I , s.255; "50 Cumhuriyet Yılını Mevhibe İnönü Anlatıyor", *Hürriyet,* 1 Şubat 1974. Ayrıca bkz. İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor,* Truva Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2005, s.84-85.

nazik bir lisanla benden arizasının takdimine tavassut etmemi istiyordu.
Ben, yeni birtakım dedikodulara meydan vermemek, hatta eskilerini mümkün mertebe azaltmak düşüncesiyle arizanın doğrudan doğruya Uzgören tarafından takdim edilmesini münasip gördüm; kendisini Atatürk'ün hususi dairesine götürdüm ve müsaadesini alarak huzuruna çıkardım.
Uzgören mektubu takdim ederken:
'İnönü; tazimlerini [saygılarını] bizzat arz etmek için İstanbul'a gelmek istiyordu; hâlâ da bu arzusunda ısrar ediyor, fakat henüz nekahat devresinde bulunduğundan doktorları seyahatinde müsaade etmiyorlar.'"[445]

Kaya, Atatürk'ün hastalığı konusunda kimi zaman basını toplayarak rahatsızlıkla ilgili gelişmeleri aktarıyor ve hastalığıyla ilgili haberlerden dolayı Atatürk'ün üzülmemesi için konuyla ilgili yazı yazılmamasını rica ediyordu.[446] Kaya'nın benzer sebeple aralarında Nadir Nadi'nin de bulunduğu gazetecileri topladığı başka bir zamanda Cumhurbaşkanlığı konusu gündeme gelecekti. Kaya, bir gazetecinin "Cumhurbaşkanı kim olacaktır?" sorusuna "Büyük Millet Meclisi kimi seçerse o olacak" demiştir. Bir başka gazeteci ise Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın durumunu öğrenmek isteyince, Kaya, "Mareşal Çakmak mebus (milletvekili) değildir" diyerek Çakmak'ın aday olamayacağını ima etmiştir. Gazeteci Nadir Nadi, Kaya'nın bu sözlerinden hükümette İnönü'ye karşı herhangi bir tertip olamayacağına ve Atatürk'ten sonra İnönü'nün seçileceğine şüphe edilemeyeceği kanaatini edindiğini ifade etmiştir. Nadi, İnönü'ye Cumhurbaşkanlığı kapısını kapatmak için hükümet içinde tertip hazırlandığına ve başsorumlu olarak da Şükrü Kaya'nın gösterilmesine inanmamıştır. Çünkü Nadi, Kaya'nın "zeki, kültürlü ve gerçekçi bir devlet adamı" olarak "olma-

445 Soyak, *age*, s.719-720.
446 Saner, *age*, s.246.

yacak bir duaya amin diyemeyeceği"ni bildiğini düşünmekteydi. Dahası Kaya, "İnönü'ye cephe almanın hem yurt hem rejim hem de kendi özel çıkarı bakımından pek kötü bir davranış olacağını" da şüphesiz bilmektedir.[447]

Buna rağmen Atatürk'ün ölümünden iki gün önce, 8 Kasım 1938 günü *Vakit* gazetesinde yayımlanan bir haberin Kaya'nın canını sıktığı iddia edilmişti. Bozdağ, İnönü taraftarlarının yayımlattığı "Atatürk ölürse, İsmet Paşa Cumhurbaşkanı olacaktır" şeklindeki haber karşısında Kaya'nın, gazeteyi kapama yetkisi olduğu halde sadece kınamakla yetindiğini aktarmaktaydı.[448] Asım Us da, *Vakit* gazetesinin İnönü'nün Cumhurbaşkanlığını bir gün öncesinden yazması üzerine Kaya'nın gazetecileri partiye çağırtıp "bakalım parti İsmet'i namzet (aday) gösterecek mi?" dediğini duyduğunu belirtmekteydi.[449] Halbuki araştırmalarımız sonucu 8 ve 9 Kasım 1938 günü *Vakit* gazetesinde böyle bir habere rastlanamamıştır.

10 Kasım'da Atatürk'ün ölümü üzerine Şükrü Kaya, bir yandan bu üzücü olaydan yararlanmak isteyenlere karşı önlem alma bir yandan da CHP Genel Sekreteri olarak partinin Cumhurbaşkanı adayını tespit etmek üzere Parti Meclis Grubu'nu toplantıya çağırma zorunluğuyla karşı karşıyaydı. O günlerde Emniyet Raporları İttihatçıların Mehmetçe adlı bir adamının Ankara'ya geldiğini ve Mehmetçe hakkındaki bazı ihbarlar dolayısıyla bu şahsın gözaltına alındığını yazmaktaydı.

Şükrü Kaya bütün illere gerekli önlemleri şifreli telgraflar ve telefonlarla bildirmişti. Bütün bakanlar o gün Meclis'e giderek Cumhurbaşkanı Vekili ve Meclis Başkanı Bülent Renda'nın yanında toplandılar. Kaya, Atatürk'ün ölümü üzerine yapılacak yayın-

447 Nadir Nadi, *Perde Aralığından,* Çağdaş Yayınları, 4. basım, İstanbul, 1991, s.7-8.
448 Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası,* s.174-175.
449 Us, *age,* s.320.

ların milleti mateme boğmadan, Atatürk'ü gönüllerde yaşatmak ve devrimleri daha dikkatle izletmek amacıyla dozunda bir matem içermesi gerektiğini savundu. Kaya'nın görüşüne milletvekili arkadaşları da katılmışlardı.

Başbakan Celal Bayar da İstanbul'dan Ankara'ya hareket etmişti. Kaya, gerekli önlemlerin alındığını aşağıdaki telgrafla Eskişehir Valisi Sezai Uzay'a bildirerek bunun Bayar'a iletilmesini sağlanmıştır:[450]

"Sayın Celal Bayar
Başvekil (Başbakan)
10.11.1938

1. Son tabip raporu T.B.M.M. ve Hükümetin tebliğleri Ajans vasıtasıyla her tarafta neşredildi. Ulus'un bu tebliğleri ihtiva eden nüshası çıktı.
2. Hükümetin tebliği, emirleri üzerine Vali, Ordu, Kolordu Kumandanlarına verildi.
3. Sabahleyin saat 11.00'e doğru Hukuk talebesinin "Ulus" meydanına toplanarak teessür tezahüratında bulunmak istedikleri görüldü. Vaziyetin ve vazifelerinin ciddiyeti hüsnü suretle kendilerine anlatılarak toplantı dağıtıldı ve toplantılara meydan verilmemek tedbiri alındı.
4. Okullara, talebenin yersiz tezahürlerine meydan verilmemesi ve okulların derslere devam etmesi Maarif ve Dahiliye Vekaletince Valilere tebligatta bulunuldu.
5. Gazetelere sükun (soğukkanlılık) ve vakar (ağırbaşlılık) direktifi verildi. İstanbul gazeteleri mümessilleri direktif verilmek ve yazılarını buradan idare edebilmek üzere Ankara'ya davet edildi.

450 Saner, *age*, s.260-262.

6. Türkiye'de bütün resmi binalarda, parti kuraklarında [örgütlerinde] ve Halk Evlerinde bayraklar yarıya indirildi.
7. Vekil arkadaşlarla Cumhurreisi Vekilinin nezdinde toplanarak istikrar ve nizamın muhafazası için görüşmeler yapıldı.
8. Büyük Millet Meclisi yarın saat 11.00'de toplanacaktır. Meclis arkadaşları arasında Teşkilatı Esasiye Kanunundaki "derhal" kaydını imali için Meclisin daha evvel, hatta bu gece Ankara'ya muvasalatlarıyle beraber toplanması fikrinde bulunanlar oldu. Fakat vaziyetin normal olarak mütalaası ve Meclisin 11.00'de toplanması buraya muvasalatlarında derpiş edilecektir.
9. İstanbul'dan gelen haberler vaziyette sükunu bildirmektedir. Diğer yerlerden henüz bir malumat gelmedi.
Saygılarımla arz ederim.

Dahiliye Vekili
Şükrü Kaya"

Şükrü Kaya, partinin Cumhurbaşkanı adayını tespit etmek üzere Parti Meclis Grubu'nu 11 Kasım günü saat 09.00'da toplantıya çağırmıştır. Meclis Başkanı Bülent Renda da aynı gün saat 11.00'de Meclis'i toplantıya davet etmiştir. 11 Kasım sabahı Meclis'te, milletvekillerinin Kaya'ya partice Cumhurbaşkanlığına aday gösterilip gösterilmeyeceğini sormaları üzerine Kaya, "namzet (aday) göstermeye ihtiyaç var mı? Biz hükümet olarak hepimiz İnönü'ye oy vereceğiz" karşılığını vermiştir.[451] Celal Bayar da İsmet Bozdağ'a anlattığı anılarında Kaya'nın İnönü'yü desteklediğini belirtmektedir. Bayar, Atatürk'ün başucunda yapılan son Bakanlar Kurulu toplantısından sonra Atatürk'ün durumunun ümitsizliği üzerine Cumhurbaşkanlığı için Şükrü Kaya'nın da eğilimini yoklamıştır. Bozdağ, Millet Meclisi'nin İnönü'nün düşünüldüğünü söylemesi üzerine Kaya'nın da sevindiğini nakletmektedir:

451 *Age*, s.266.

"Siz de son kabine toplantısında gözlerinizle gördünüz; Atatürk'ün durumu -maalesef- ümitsizdir. Devletin sorumlu insanları olarak yokluğuna hazırlanmalıyız. Bu itibarla Atatürk'ün Anayasaca işgal ettiği devlet makamına yine Anayasa gereğince birini seçmemiz gerekli. Bu makam için Millet Meclisi'nce İnönü'nün düşünüldüğünü görüyorum. Bizim vazifemiz milli iradenin serbestçe tecellisini sağlamaktır. Şu halde İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olacaktır. Siz nasıl karşılıyorsunuz?

Benim bu sözlerim üzerine, esas fikrimi ve İsmet İnönü hakkında müsaadekâr davranışlarımı gören Şükrü Kaya, hâlâ pek unutamadığım büyük bir heyecan gösterdi. Gözleri yaşardı. Ayağa fırlayarak:

- Bu kararınızdan dolayı, verin, elinizi öpeceğim dedi ve bütün uğraşmalarıma rağmen elimi öpmeden bırakmadı; o kadar sevinmişti, o kadar ferahlamıştı."[452]

Ayrıca Teoman Özalp de babası Kâzım Özalp'in Şükrü Kaya'nın yeni bir seçim istediği, bu yolla da adayların ve yeni Meclis'in belirlenmesinde söz sahibi olacağı söylentisine inanmadığını belirtmektedir. Çünkü Kâzım Özalp, Şükrü Kaya'ya sorduğunda, Kaya'dan "İsmet Paşa, benim adayımdır" yanıtını almıştı.[453]

CHP grup toplantısında, Celal Bayar herhangi birini işaret etmeyerek milletvekillerini aday göstermekte serbest bırakmıştır. Grupta Cumhurbaşkanlığı için yapılan eğilim yoklamasında 323 oyun 322'si İsmet İnönü'ye çıkmıştır. 1 oy Yusuf Hikmet Bayur tarafından Bayar'a verilmiştir.[454] Böylece İnönü, parti tara-

452 Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor,* s.91-92.

453 Özalp, *Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları,* s.126; Kâzım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Hatıralar,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.67.

454 Us, *age,* s.315; Cemal Kutay, *Atatürk'ün Son Günleri,* İklim Yayıncılık, 4. basım, İstanbul, 2006, s.202-203; Akşin ve diğerleri, *age,* s.163.

fından Cumhurbaşkanlığı için aday gösterilmiştir. Öğleden sonra TBMM'de yapılan toplantıyla ilgili olarak Asım Us anılarında, Meclis üyelerinin kendi aralarından 11 Kasım 1938 tarihinde yaptığı Cumhurbaşkanlığı seçiminde Şükrü Kaya'nın oyunu kullanmadığını, ancak oylar toplandıktan sonra Meclis Başkanı'nın olduğu kürsüye giderek oy kullanmak istediğini ama Meclis Başkanı Abdülhalik Bülent Renda'nın "oy kullanmanın bittiği" yönündeki uyarısı üzerine oyunu kullanamadan sırasına gittiğini aktarmıştır.[455] Seçim sonucunda oylamaya katılan 348 üye oybirliğiyle İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçmiştir.[456] TBMM'de üye sayısı 387 olduğu düşünülürse 39 üye de oy kullanmamıştır.

Halbuki Cumhurbaşkanlığı seçimi esnasında Meclis'te olan Nejat Saner'e göre, Şükrü Kaya'nın muhalifleri, İçişleri Bakanı'nın İnönü'ye oy vermediğini yaymışlar ve bunu yeni Cumhurbaşkanına yetiştirmişlerdi. "Siyaset sahnesindeki madrabazlar böylece emellerinde muvaffak olmuşlardı."[457] Kaya, bakan yapılmayacak ve gelecek seçimlerde milletvekili adayı olmayacaktı. Saner, Cumhurbaşkanlığı oylamasında yaşananları şu şekilde aktarmaktadır:

> "İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri'ne Atatürk'ün vefatları dolayısıyla yüzlerce telgraf gelmiş ve bunları Meclis'te bana teslim etmişlerdi. Bunların içinde bir tanesi hasta yatağından kalkıp gelemeyen bir İstanbul mebusunun yıldırım telgrafıydı.
> Meclis toplantısına katılma imkânı olmamasından teessürünü ve Atatürk'ün vefatından duyduğu büyük elemi bildiriyordu.

455 Us, *age,* s.320.
456 *Age,* s.315; *Vakit,* 12 Kasım 1938; Sami Çelik, *Atatürk'ün Son 100 Günü,* Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s.195.
457 Saner, *age,* s.267.

> Mevcudun bir noksanının bu durumunu tespit ettirmek üzere Meclis salonuna girdim ve bakanım Şükrü Kaya'ya bu telgrafı verdim.
> Şükrü Kaya telgrafı okuduktan sonra, sıra kapağına vurarak başkanlıktan söz istedi. Maksadı bu telgrafı okumak ve tescil ettirmekti. Başkanlığın cevabı şu oldu: 'Oy muamelesi tamamdır, sayıma geçilmiştir, söz veremem.'
> Bu olayı rahmetli general Kâzım Özalp'a ben nakletmiştim. Kısa bir zaman evvel yayınlanan hatıralarında bu durumun yanlış aksettirildiğini gördüğüm için bu vesileyle gerçeği burada tekrarlamayı borç bildim."[458]

Asım Us da Şükrü Kaya'nın oy verememe gerekçelerinden biri olarak Saner'in belirttiği telgraf olayını dile getirmiştir.[459] Kâzım Özalp, hastalanan milletvekili Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın, oyunu İsmet İnönü lehinde kullanması için Şükrü Kaya'dan yardım istediğini belirtiyordu. Oylama esnasında Gürpınar'ın telgrafını okuyan Kaya, oylama bittikten sonra kendi ve Gürpınar'ın oyunu kullanmak istemiş ama Meclis Başkanı'nın "oylama bitmiştir" uyarısı üzerine oy kullanamamıştı.[460] Meclis seçimlerinin yenilenmesiyle Celal Bayar Hükümeti de sona ermişti. İnönü yeni hükümet kurma görevini aynı gün Bayar'a vermiş ama Kaya ve Aras'ın hükümette yer almasını istememiştir.[461] Şükrü Kaya ise Nejat Saner'e bu olayı şöyle anlatmaktaydı:

> "Biraz evvel Başbakan Bayar bana geldi. İsmet Paşa'nın kabinenin teşkili işini kendisine verdiğini, fakat benim ve Doktor Aras'ın kabineye alınmamasını şart koştuğunu söyledi. Bayar bundan pek üzgün... Reisicumhur'a bizler için kabinenin en kuvvetli iki rüknünden (önemli kişisinden)

458 *Age,* s.266-267.
459 Us, *age,* s.320.
460 Özalp, Kâzım-Özalp, Teoman, *age,* s.67-68.
461 Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950,* s.37.

nasıl geçebilirim, cevabını vermiş ve öylece ayrılmışlar.
Ben kendisine şöyle mukabele ettim:
'Reisicumhurun daha seçiminin ilk saatlerinde böyle bir arzuyu ızhar etmesi her ikimize de itimadı olmadığını gösterir. Ben bunda sizin ısrarınızı doğru bulmam. Reisicumhur bir defa hissiyatını artık açıklamıştır. Göreceksiniz benim yerime Refik Saydam'ı getirecektir. Siz direnmeğe kalkarsanız, sizin yerinize başvekilliğe getirilmesini tacil etmiş (hızlandırmış) olursunuz. Kanaatim bu merkezdedir. Siz bizim dışımızda kabinenizi teşkil edin ve bu intikal devrinde bir tatsızlık çıkmasın."[462]

Gerçekten de Kaya'nın dediği gibi İçişleri Bakanlığı'na Dr. Refik Saydam getirilmiştir. İçişleri Bakanı Özel Kalem Müdürü Nejat Saner yeni bakanla karakter bakımından bağdaşamayacağını düşünerek istifa etmek istemiş ama Şükrü Kaya onu bu düşüncesinden vazgeçirmiştir. Kaya, yeni bakanın işin yabancısı ve zamanın nazik ve mühim olduğunu söylemiş ve bakana yardımcı olunmasını istemiştir.

Dışişleri Bakanı olarak da Aras'ın yerine Şükrü Saracoğlu atanmıştır.[463] İnönü bu durumu anılarında, "Dr. Aras ile Şükrü Kaya'nın iktidardan gitmeleri memlekete hakiki bir inşirah (ferahlık) verdi. Kendilerine karşı tepkinin bu kadar şamil (yaygın) olduğunu görmek herkesi şaşırttı"[464] diye aktarmıştır. Halbuki Aras anılarında İnönü'nün devletin başına gelmesine Celal Bayar ve Şükrü Kaya'nın beraber ellerinden geldiğince uğraştıklarını ve II. Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında ülkenin yararını İnönü'nün etrafında toplanmasında gördüğünü aktarmaktadır. Kaya, "Yine de gazabından kendimi kurtamadım" diyerek bakanlık görevi verilmemesini

462 Saner, *age*, s.272.
463 *Vakit*, 12 Kasım 1938.
464 "İnönü'nün Hatıra Defteri'nden Sayfalar", Metin 3, *Hürriyet*, 15 Ocak 1974; Bozdağ, *age*, s.243.

Atatürk'ün "muvaffakiyetlerinden dolayı seni kıskananlar kafanı koparacaklar" sözüne bağlamaktadır.[465] Dahası İnönü ile Aras arasında dış politikaya dair görüş ayrılığı bulunmaktaydı.[466] Aras ayrıca Mustafa Kemal'i ve dünyayı algılamalarındaki farklılıklarından dolayı Demokrat Parti döneminde Kaya'yla birlikte Celal Bayar tarafından engellendiklerini ifade etmektedir:

> "Demokrat Parti'nin daha ilk yıllarında merhum Adnan Menderes'in beni Adana gezisine davet etmesi üzerine, parti grubunun gizli toplantısında benim davet edilmiş olmamı vesile yaparak 'Tevfik Rüştü'ler ve Şükrü Kaya'lar tekrar başımıza geri getirilmek mi isteniyor?' yollu sayın Adnan Menderes'e yapılan târizi hatırlamak çok şey anlatır."[467]

Asım Us, Kaya ve Aras'a yeni hükümette yer verilmemesinin nedeninin İnönü'nün onları koruma gayretinden kaynaklandığını düşünmüştür. Çünkü yerlerinde kalmış olmaları durumunda düşürülmelerinin kesin olacağı kanaatindeydi.[468] Liberal görüşleriyle bilinen gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, İçişleri Bakanlığı'ndaki değişikliği "dahili siyasete ait geniş, müsamahalı ve liberal işaretlerin ilk müjdesi" olarak yorumlamıştır.[469]

Hükümetler değişmiş olsa da Kaya ve Aras yerlerini korumuşlardır. Atatürk'ün güvenini kazanan bu iki bakan uzun yıllar hizmet yapmıştı. Şimdi ise İnönü kendine yakın hissettiği Saydam'ı ve Saraçoğlu'nu bu görevlere getiriyordu. Bu gelişmeyi izleyen günlerde de Atatürk'ün hep çevresinde bulunmuş ve İnönü'nün karşısında yer almış Kılıç Ali, Cevat Abbas Gürer, Hasan Rıza Soyak, Naşit Hakkı Uluğ, Tahsin Uzer ve Hüsrev Gerede milletvekili adayı olarak gösterilmeyerek TBMM dışında bırakılacaktır.[470]

---

465 Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.45-46.
466 Aras, *Görüşlerim, İkinci Kitap,* Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, s.1.
467 *Age,* s.2.
468 Us, *age,* s.317.
469 *Yeni Sabah,* 14 Kasım 1938'den akt. Aydemir, *İkinci Adam*, c.II, s.28.
470 İnönü, *Defterler (1919-1973),* c.I, s.272.

Celal Bayar, anılarında, İnönü'nün hükümeti kurarken Kaya ve Aras'ı yerlerinde bırakmayacağını tahmin ettiğini, kendi yöneticileriyle kendine özgü bir yönetim anlayışı oluşturacağını belirtmiştir.[471] Nitekim Bayar tahminlerinde yanılmamıştır. İnönü, kendisine İçişleri ve Dışişleri için kimleri düşündüğünü sormuş, Bayar ise şu yanıtı vermiştir:

> "Malumu devletleri, Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü, Atatürk'ün yerlerinde kalmasını ve hizmetlerine devamını katiyetle istediği iki emektarı idi. Ben de hükümet reisi olarak sahalarındaki hizmetlerinden memnunum."[472]

İnönü'nün bu cümle üzerine "bu iki dostumuz yerlerinde kalmazsa hükümet kurmayacak mısınız?" sorusunu yöneltmesi üzerine Bayar, durumun nazikliğini tespit ederek bir muhasebe yapmıştır. Kuracağı hükümetin ömrünün kısa olacağını da düşünen Bayar "memleketin selameti için" Kaya ve Aras'ta ısrar etmeyi uygun bulmayarak "Atatürk devrinin bu iki mümtaz devlet adamını yıpratmakta ne mana vardı" diye düşünmüş[473] ve İçişleri ve Dışişleri Bakanlarının seçimini İnönü'ye bırakmıştır.

Şevket Süreyya Aydemir, İnönü'nün Kaya ve Aras'ı tasfiye etmesini, İnönü'nün "dış siyasetin ve içişlerinde yönetimin iyi gitmediğini görüyordum"[474] cümlesiyle açıklamıştır. Çünkü özellikle Bira Fabrikası ve Çiftlik Olayları, Nyon Konferansı ve Hatay Meselesi'yle ilgili olarak Atatürk'ün İsmet İnönü'yle yaptığı tartışmalar İnönü'nün Başbakanlıktan uzaklaştırılmasıyla sonuçlamıştı.[475] İnönü, Atatürk'le arasının açılmasına sebep olan bu meselelerde

471 Kutay, *Atatürk'ün Son Günleri*, s.163.
472 *Age*, s.163-164.
473 *Age*, s.164.
474 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c.II, s.27.
475 Bkz. Mazıcı, *age*, s.38-41.

Kaya ve Aras'ın da dahli olduğunu düşünüyordu.[476] Şükrü Kaya da bu konuda İnönü'nün bir gece Atatürk'le tartıştığını ve Atatürk'ün işlere çok müdahale etmesinden ve hükümet işlerini rahatlıkla sürdürememesinden şikâyet ettiğini bildirmiştir.[477] Aydemir, İnönü'nün, Aras'ın hükümet kararlarına aykırı davranışlar içinde olduğunu, Cenevre'den Atatürk'le yapılan telefon temaslarının kararlarda çelişmeler yarattığı kanısını taşıdığını naklederek İnönü'nün Aras'a olan tavrının nedenini aydınlatmaktaydı. Aras ayrıca Hatay Meselesi'nde İnönü'yle farklı görüşte olan Atatürk'ten talimat alarak hareket geçmişti.[478] Dahası, Kaya aynı zamanda parti genel sekreterliği gibi önemli bir konumdayken İnönü daha çok güvendiği kişileri iş başına getirmek istiyordu.[479]

Hükümete giremeyen Kaya ve Aras, sade bir milletvekili olarak kaldılar. Şükrü Kaya'nın görevden alınması, 1936 yılında alınan "İçişleri Bakanı'nın aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olması" kararı gereği CHP Genel Sekterliği'nin de düşmesi yönünden önemlidir. İnönü, hem İçişleri Bakanlığı'nın hem de CHP Genel Sekterliği'nin denetimini eline almıştı. Aras ise, 12 Ocak 1939 tarihinde, Londra Büyükelçiliği'ne atanarak hem milletvekilliğinden hem de Türkiye'den ayrılmak suretiyle siyasetten uzaklaştırılmıştır.[480] Aras Londra'ya büyükelçi olurken Kaya'nın bir süre sonra milletvekili listesine bile konmayışı, İnönü'nün Kaya'yı devre dışı bırakmayı ne kadar önemsemiş olduğunu göstermektedir.

Öte yandan Aras'ın Londra Büyükelçiliği'ne atanması üzerine Şükrü Kaya'nın da Paris'e büyükelçi olarak gönderilmesi beklenmekteydi. Şükrü Kaya'nın bu tayini dışarıda da duyulmuştu. Ame-

476 İnönü, *Defterler (1919-1973),* c.I, s.251-252; Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası,* s.108-114; Us, *age,* s.318.
477 Us, *age,* s.207-208; Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası,* s.136.
478 *Age,* s.109-110.
479 Aydemir, *İkinci Adam*, c II, s.28.
480 Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),* c.I, s.147.; Akşin ve diğerleri, *age,* s.163.

rika'nın eski Ankara Büyükelçisi Robert Pest Skinner'in Paris'ten Şükrü Kaya'ya yazdığı 28 Mart 1938 tarihli mektubunda, Paris'e büyükelçi gideceğini *Le Figaro* gazetesinde okuduğunu söylemiş ve Kaya'yı kutlamıştır. Halbuki bu haber gerçeği yansıtmamaktaydı.[481]

Bayar, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildikten sonra "kendi adına açacağı devir" için Meclis seçimlerini yenilediğini ve milletvekillerini tek tek tespit ettiğini belirtmiş, Kaya ve Aras'ı milletvekili listesine koymayan İnönü karşısında bu iki bakanı "yıpranmaktan korumak yolundaki düşüncesinin isabetini" anladığını açıklamıştır.[482] 26 Mart 1939 tarihinde yapılan milletvekili seçimleri sonucunda Şükrü Kaya Meclis'e girememiştir.[483] Kaya'yla beraber Tevfik Rüştü Aras, Kılıç Ali, Fuat Bulca, Neşet Ömer İrdelp, Muhittin Baha Pars, Şakir Kesebir, Recep Zühtü Soyak gibi uzun dönemdir milletvekilliği yapan kişiler de Meclis'e girememişlerdi.[484]

İsmet İnönü, CHP'nin 5. Kurultayı'nda kendisini "Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef" ilan ettirerek konumunu pekiştirmiştir.[485] İnönü, Kaya, Aras gibi Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarına "Cumhurbaşkanı seçilmem konusunda Atatürk'ün çevresinde kararsız bir hava esmişti"[486] diyerek milletvekili listesinde yer vermemiştir. Buna karşı içişlerinde yeni bir politikanın gerekliliği olarak Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkalarından kalan "kırgınlıkları kaldırmak" için Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Hüseyin Cahit Yalçın gibi Atatürk'e muhalefet eden kişileri milletvekili listesine eklemiştir.[487]

---

481 Saner, *age,* s.283.
482 Kutay, *Atatürk'ün Son Günleri,* s.164.
483 Şerafettin Turan, *İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi, Kişiliği),* Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 2003, s.142.
484 Akşin ve diğerleri, *age,* s.167; Emine Uşaklıgil, *Benim Cumhuriyetim,* Everest Yayınları, İstanbul, 2011, s.23.
485 Kırçak, *age,* s.305-306.
486 *Age,* s.307
487 *İnönü, Defterler (1919-1973),* c.I , s.258; Akşin ve diğerleri, *age,* s.165.

CHP'nin İstanbul delegeleri Şükrü Kaya'yı İstanbul'dan milletvekili çıkarma niyetini taşısalar da Kaya İstanbul'dan milletvekili seçilememişti. Kaya sonraki seçimlerde de partice zoraki aday gösterilecek, fakat seçilemeyecektir.

1950 seçimlerinde ise İsmet İnönü Şükrü Kaya'ya Demokrat Parti'yle girişeceği mücadelede ihtiyaç duyacaktır. Nejat Saner bu konuda o tarihlerde Milli Eğitim Bakanı bulunan Sayın Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu'ndan dinlediği şu anıyı aktarır:

> "1950 seçimlerinden iki veya üç hafta önce bir gün Sayın İsmet İnönü nezdinde Sayın Nihat Erim, Sayın Vedat Dicleli, ben ve daha birkaç genç arkadaş bulunuyorduk... İsmet Paşa, Şükrü Kaya'dan bahsederek bizlere dedi ki:
> '- Ben ona 10 yıl ceza verdim, artık kâfidir. Onun engin kültüründen, devlet adamı yeteneklerinden söz ettikten sonra da, onu yakında aranızda görecek ve seveceksiniz. Onun tecrübe ve liyakatından istifade edeceğiz' diyerek bize övgülerde bulundu."[488]

İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker, Şükrü Kaya'nın İnönü'yle çok dost öldüğünü nakletmektedir. Hatta Toker, İnönü'nün Kaya hakkında olumlu duygular beslediğine kanaat getirmişti. Toker, İnönü'nün, Kaya'nın Cumhurbaşkanlığına aday olduğuna dair fikrine katılmamaktadır.[489]

Bu tarihten sonra Şükrü Kaya bir daha siyaset sahnesinde yer almamıştır.

---

488 Saner, *age*, s.285-286.

489 "İnönü'nün Hatıra Defteri'nden Sayfalar", Yorum 3, *Hürriyet*, 15 Ocak 1974.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLET VE DEVRİM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Tarih ve Devlet Anlayışı

Devlet, Şükrü Kaya için ekonomik bir varlıktı. Bu nedenle Kaya devleti ekonomik yönden tanımlamıştır. Ona göre devlet, bir sınır dahilinde, aynı kanunlarla idare olunan halktan oluşan üretim ve paylaşım manzumesidir. Devlet, siyasi, askeri, idari, kültürel, medeni, toplumsal varlığını nüfusunun büyüklüğü ve halkının kuvvet ve direncine paralel olarak ortaya koyabilirdi.[1] Şükrü Kaya, devleti canlı bir varlığa benzetmiştir. Ona göre devlet, "her gün yaşayan bir uzviyettir. Her gün ayrı ayrı ihtiyaçları olan bir uzviyettir."[2] Devlet kurulunca insanın gereksinim duyduğu tüm şeyleri bir anda karşılayamayacağını şu şekilde belirtmiştir:

> "Nazariye ister ki, devlet kurulduğu vakit, bir sistem tutulduğu vakit, onun bütün icabatı hatta akıbeti de gözetilerek birden tam ve mütekâmil [olgun] kanunlara ve kararlara raptedilsin."[3]

Kaya, devletin ihtiyacından bahsederken kamu hizmetinin görülmesi için gerekli yetkileri kastetmekte, bunun da hükümete yeterince yetki verilmesiyle gerçekleşeceğini savunmaktadır.

---

1 TBMMZC, D.2, c.4, s.598.
2 TBMMZC, D.4, c.25, s.77.
3 Aynı yer.

Kaya, tarihi kaderin değil insanın ürünü olarak görmüştür. Tarihte olanlar insan iradesinin uygulamaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu konuda "biz tarihe kaza ve kaderin bir neticesi nazarıyla bakmadığımız gibi, tarihin böyle kaza ve kaderinden ve zarurî akıbetlerinden gelen hükümlerine de boyun eğmeği bilmeyen bir milletiz" diyerek her milletin kendi tarihini kendinin yaptığını düşünmüştür. Kötü neticeleri, o milletin kusurunun eseri ve amelinin cezası olarak görmüştür. İyi neticelerse milletin yaptığı ve başardığı iyi işlerde aranmalıdır.[4]

Şükrü Bey, tarihe müdahale edilebileceğini vurgulamıştır. O, "tarihin neticesinin zarurî ve mukadder olmadığı yine bir Türk tarafından, Türklerin eli ile ve Türklerin kanı ile isbat edilmiştir"[5] diyerek Türk tarihinin buna kanıt olduğunu ortaya koymuştur. Türklerin kendi kaderini kendi bağımsız eylemiyle ortaya koyduğuna dair şunları söylemiştir:

> "Türk kendi tarihini ve talimi kendi yaptığı vakit ve kendi yaparken hiçbir kimsenin, hiçbir tarafın ne tesirine kapıldı ve ne de yardımını gördü. Ne buldu ise kendinde buldu ve kendi eli ile yaptı ve yaptığı şey, tarihten aldığı, müsbet, muayyen tecrübelerden edindiği kanaatler üzerine müessestir (tesis edilmiştir)."[6]

Kaya, milletin bağımsızlığını kurtardıktan sonra bir daha böyle tehlikelere dönmeyecek bir devlet sistemi kurduğunu, uygulanacak prensipleri açık bir şekilde program halinde tespit ettiğini ifade etmiştir. Milletin, bu programı ve bunun uygulanmasını CHP'nin sorumluluğuna vererek modern bir devleti kurmaya çalıştığını ve tarihe bu şekilde müdahale ettiğini belirtmiştir.

---

4 TBMMZC, D.5, c.16, s.59; *Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklik Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nin 5.2.1937 Tarihli İçtimaındaki Söylevi*, s.3.

5 Aynı yer.

6 Aynı yer.

Şükrü Kaya açısından en büyük gerçek, büyük milletlerin nesilden nesile oluşturdukları büyük tecrübeydi. Kaya, Türklerin binbir tecrübeden ve geçmişin acı neticelerini gördükten sonra birtakım sebeplerle memleketinin istila edilmesi, bağımsızlığının ve hürriyetinin elinden alınmasına karşı Kurtuluş Savaşı vererek kendi kaderini eline aldığı fikrindedir. On binlerce sene pek çok rejim geçiren Türk Milletine büyük önderi tarihin en zorlu devrinde tutacağı yolu, kurtuluş yolunu "halk için halk ile" parolasıyla göstermiştir.[7]

Şükrü Kaya, Atatürk prensiplerinin "Türk" olduğunu yani milletin asliyeti ve kaynağı itibariyle milletin kendi karakterinden alınmış ve onun bütün ihtiyaç ve zorunluluklarına uygun olarak seçilmiş olduğunu söylemektedir. Tarihin, insan ihtiyaçlarının ürünü olduğunu ortaya koyan Kaya için tarihi yapan milletin iradesi olmuştur. Bu nedenle ona göre Atatürk İlkeleri'nin "milliciliк" özelliği kendiliğinden çıkan bir zorunluluktur. Türk Milletini insanlık içerisinde medeniyete yaraşır, barışa bağlı bir topluluk yapmak için öncelikle Türk Milletini gelecekte de layık olduğu medeniyet seviyesine çıkarmak lazımdır. Milliyetçilik anlayışı da çağdaşlaşmayı[8] ve çağdaş ulusların eşit bir üyesi olmayı[9] savunan, ırkçılığı reddeden, ilerlemeci bir anlayıştı. Bu bakımdan Kaya, milliyetçiliği laik bir anlayışla değerlendirmiştir. Milliyetçilik görüşünde yabancı düşmanlığı yoktur. Milliyetçilik anlayışı, medeni insanlık içinde onun esaslı bir unsuru olarak mutlu yaşamaya çalışan bir milliyetçilikti. Sonuç itibariyle Kaya'nın "demokratik milliyetçilik" anlayışına sahip olduğunu söylebiliriz.[10]

---

7 Ergüven, *age*, s.215.

8 Murat Karataş, "Bir Medcezir Manzarası: Türkiye'de Laiklik (1928-1948)", *Atatürk Yolu*, c.11, sayı 42, Kasım 2008, s.290; İsmet Giritli, "Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.4, s.11, s.290.

9 Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, 6. basım, İstanbul, 2000, s.149-150.

10 Kemalist aydınlardan Yusuf Akçura da yayılmacı milliyetçilikle bu tür milliyetçilik arasındaki farkı göstermek için "emperyalist milliyetçilik" ve "demokratik milliyetçilik" ayrımına gitmiştir. Bkz. Mehmet Ulusoy, *Ulusal Devrim ve Küresel Karşıdevrim*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.130.

Yahudilerin göç etmesiyle sonuçlanan Trakya Olayları'nda (1934) İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın da payı olduğu iddiası vardır. Halbuki Kaya, olayların patlak verdiği yerlerden biri olan Çatalca'da Yahudilerin kovulmasına karşı çıkmış ve İçişleri Bakanlığı'ndan, Çatalca polisine Yahudilere dokunulmamasını emreden bir telgraf gönderilmiştir.[11] Trakya'da Yahudi vatandaşlara karşı yapılan saldırıları kınamış[12] ve antisemitik akımlara karşı olduğunu, bu akımların önüne geçilmesi ve vatandaşların bundan uzak tutulması gerektiğini vurgulamıştır.[13] Yahudilerin saldırılardan dolayı Edirne'den göç etmeleri üzerine Yahudi ileri gelenleriyle görüşerek, gereken önlemlerin alınacağı ve yerlerine dönebilecekleri güvencesini vermiştir.[14]

Olaylar başlayınca bölgeye derhal güvenlik kuvvetlerini göndererek Yahudilere saldıranların tutuklanması emrini vermiştir. Durum kontrol altına alınarak daha sonra Edirne Belediyesi tarafından Yahudilere gıda dağıtılmıştır. Olayı soruşturmak üzere Trakya'ya giden İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Trakya'ya olayları inceleme için gidişinin başbakanın emriyle gerçekleştirdiğini söylemiştir. Ayrıca "Tükiye'de tüm vatandaşların yasalar önünde eşit olduklarını hatta yurtta bulunan yabancı uyrukluların dahi anayasa ve yasaların korumaları altında bulunduklarını" belirtmiştir. "Son zamanlarda bazı Avrupa ülkelerinde moda olan bu cereyan bazen bizde de baskılar yapıyor" diyen Kaya, antisemitizmin dış kaynaklı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Kaya, bütün yurttaşları korumaya kararlı olduklarını, yetkililerin Yahudi karşıtı propaganda yapanlara karşı önlem almakla yükümlü olduklarını da

11 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler,* İletişim Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2008, s.37.

12 Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945),* İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.252.

13 *Ayın Tarihi*, sayı 8, Ağustos 1934, s.51; Bali, *1934 Trakya Olayları,* s.251; Uşaklıgil, *age,* s.82-83.

14 Bali, *1934 Trakya Olayları,* s.145.

ifade etmiştir.[15] 8 Temmuz 1934'te Edirne'ye giden Kaya, alınan sıkı güvenlik önlemleriyle birçok Yahudi'ye evlerine, Edirne'ye ve Kırklareli'ne dönme cesareti vermiştir.

Yahudi ileri gelenlerinden Avner Levi, yetkililerin Yahudilerin dertlerine anlayış gösterdiklerini, onları koruduklarını, "bir lütuf olarak değil de bir hak olarak" eşitlik tanıdıklarını belirtmiştir. Yetkililerin Yahudilerin kültür açısından Türkleşmeleri[16] isteğinin, Yahudileri Türklerle kaynaştırma amacı taşırken, Avrupa'nın ise toplumla bütünleşmiş Yahudileri "farklılaştırmak, ayırmak ve kovmak" istediğini açıklamıştır. Azınlıkların baskıya uğradığına, dışlandığına dair "mikro" tarihçi tezlere, bizzat bir Yahudi'nin yanıt vermesi "azınlıkları koruma kaygısı" güden Avrupa'nın niyetini ortaya koymaktadır. Levi'nin tespitleri, uluslaşma çabasını sürdüren Türkiye'nin, Avrupa tarafından etnik-dini meseleler üzerinden zayıf düşürülmeye çalışıldığını göstermektedir. [17]

Türkiye'de toplumla kaynaşma amacının "din değiştirmek için en ufak bir baskı"ya kaymadığını, din ve inancın herkesin kişisel işi olarak görüldüğünü açıklayan Levi, asla Türkiye'ye özgü yerel bir antisemitizmin gelişmediğini, Yahudilerin günlük yaşamlarının Türkiye'de "en mükemmel koşullarda geçtiğini" de belirtmiştir.[18] Levi, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müdürü'nün "bütün Türk okullarının Yahudi çocuklara açık olduğu" beyanatının Kaya tarafından da tekrarlanmasına, Kaya'nın "Yahudilerin eşit vatan-

15 Levi, *age,* s.120-121.

16 Munis Tekinalp'in (Moiz Kohen), içinden geldiği Yahudi toplumunun Türkleşmesi için Tevrat'taki 10 buyruğa benzettiği 10 buyruk şöyledir: 1) İsimlerini Türkleştir 2) Türkçe konuş 3) Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku 4) Mekteplerini Türkleştir 5) Çocuklarını memleket mekteplerine gönder 6) Memleket işlerine karış 7) Türklerle düşüp kalk 8) Cemaat ruhunu kökünden sök 9) Milli iktisat sahasında vazifeyi mahsusanı yap 10) Hakkını bil. Yahudilerin Türkçe öğrenme ve toplumla bütünleşme istekleri için bkz. Çetin Yetkin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler,* Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.236, 243-246.

17 Mikro tarihçi yaklaşım için bkz. Ulusoy, *age,* s.113-119.

18 Levi, *age,* s.128-129, 132, 163.

daşlar olduğu"nu vurgulamasına, İstanbul, İzmir, Edirne ve Kırklareli'nde hükümet bütçesinden Yahudi okullara yardım edildiğine de dikkat çeker. "İlk kez önemli bir devlet adamının hükümet bütçesinden Yahudi kurumlara yardım edilmesi"ni sağlamış olmasından dolayı bu olayı çok önemsemiştir.[19]

1930'lu yıllarda azınlıkların ekonomik durumlarında yaşanan düzelme, 1937'de dış ülkelere göçü durdurmuştur. Almanya'da Naziler'in iktidara geldiği 1933 yılından sonra ise dışarıdan Türkiye'ye Yahudi göçü başlamıştır. Alman faşizminden dolayı işini kaybeden Yahudi öğretim üyelerine Türk hükümeti kucak açmış, birçoğu Türkiye'ye davet edilmiştir. 1938 yılında antisemit olayların artması, Türkiye'de de yankı uyandırmış, Avrupa antisemitizminin etkisinde kalan milletvekili Sabri Toprak iki yasa tasarısı sunmuştur. İlkinde, Türkiye'ye Avrupa veya Filistin'den gelen Yahudi mültecilerin girişlerinin sınırlanmasını istemiştir. İkincisinde ise Türkiye'de azınlıkların Türkçe'den başka dil kullanmalarının yasaklanması, kullananın cezalandırılması, azınlıkların Türk adları almalarının veya Müslüman olmalarının da yasaklanması istenmiştir. Yasa tasarılarının birincisi, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığındaki Dışişleri Komisyonu'nda, ikincisi ise İçişleri Bakanı Şükrü Kaya başkanlığındaki İçişleri Komisyonu'nda görüşülerek oybirliğiyle reddedilmiştir.[20]

Kaya için Atatürk Devrimi, geçmişin Türk Milleti üzerindeki acı neticelerinin ortadan kaldırılması yönünde milletin verdiği mücadeledir. Kaya, Atatürk Devrimini Türk Milletinin esarete karşı hep birlikte karşı gelişinin bir destanı olarak yorumlamaktaydı. Türkiye'de yapılanlara dünyada "Kemalist Rejim" uygulamaları denirken Şükrü Kaya "Atatürk İnkılâbı"[21] ifadesini kullanmayı

19 *Age,* s.86.

20 *Age,* s.133-134.

21 Kaya, "Halkevleri Açılış Konferansı", s.8; *Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Halkevleri'nin 6ıncı Yıldönümü Olan 20 Şubat 1938'de Ankara Halkevi'nde Verdiği Nutuk,* s.9; *Vakit,* 29 Ekim 1938.

tercih etmiştir. Kaya, Atatürk İnkılâbını, Türk Milletinin ırki eğilim ve yetenekleriyle tarihi zorunlulukların ve etrafını çeviren sebeplerin en keskin ifadesi olarak görmüştür.[22]

Kaya'ya göre, Atatürk bu devrimi, milletinin geçirdiği felaketleri ve kederleri kendi kalbinin acısı olarak duymak suretiyle ve müspet ilimlerle donatılmış beyninin gerçekçi bilgi ve görgüleriyle yaratmıştı.[23] Kaya, Atatürk'ün milletin hislerini kendinde taşıyarak devrimi gerçekleştirdiğini ortaya koymaktaydı.

Kaya, Altı Ok[24] olarak ifade edilen Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, Devrimcilik ilkeleri için "Altı Vasıf" ifadesini kullanmıştır. Kaya, Altı Ok'u "memleketin bünyesine en uygun prensipler" olarak görmüştür. Bu prensiplerin bugün olduğu gibi yarın da Türkiye için gerekli olacağına inanmıştır. Kaya, bu vasıfların Türk milletinin olduğu kadar başka milletlerin de ihtiyacı olduğunu görmüştür. Bu vasıfları dikkate almayan devletlerin, bugün ve yarın bağımsız yaşamalarına imkân vermemiştir.[25]

Kaya, en büyük özgürlüğün Cumhuriyet olduğu fikrini taşımıştır. Kaya için Cumhuriyet'in olmadığı ortamda dinin de vatanın da anlamı yoktur. Çünkü ona göre "Cumhuriyet devrildiği gün ne hâkimiyeti milliye ne millet kalır, ne din ve ne de vatan kalır."[26]

Kaya, insanlık tarihini Türklerle başlatmaktaydı. Ona göre Türkler olmasaydı belki tarih olmayacak ve medeniyet de başla-

---

22 *Ayın Tarihi,* sayı 47, Kasım 1937, s.45; Şükrü Kaya, "Cumhuriyet'in Ondördüncü Yıldönümü", *Ülkü,* c.12, sayı 68, Ulus Basımevi, Ankara, Ekim 1938, s.204.

23 *Ayın Tarihi*, sayı 47, Kasım 1937, s.46.

24 Altı Ok'un tarihsel kökeni için bkz. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm,* İletişim Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1993, s.156-152.

25 Şükrü Kaya, "Halkevleri'nin Beşinci Yıldönümü Münasebet Ankara Halkevi'nde Bir Söylev", *Ayın Tarihi,* sayı 39, Mart 1937, s.35; *Ulus*, 22 Şubat 1937.

26 Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924),* İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.140; *CHP Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924,* (yay. haz. Yücel Demirel-Osman Zeki Konur), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.58.

mayacaktı.[27] Kaya, bu noktada ileri giderek Türk Milletine cesaret vermeye çalışmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaçağın feodal anlayışını yıkan modern bir devlet olarak kurulduğunu savunan Kaya, Halkevlerinin 6. yıldönümünde verdiği konferansta bu hedefle yapılanları sıralamıştır. Hilafetin, saltanatın kaldırıldığını, medreselerin kapatıldığını, şer'î mahkemeler ve fetvayla hükümlere son verildiğini, peçe ve çarşafın atıldığını, şapka ve medeni kıyafetin giyildiğini örnek olarak sunmuştur. Tekkelerin kapatılması, dervişlerin dağıtılması, din ile dünya işinin ayrılması da yeni düzeni kurmaya yönelik atılımlardır.[28]

Kaya için Cumhuriyet'in kurulması, yabancı kaynak ve tesirlerden gelen yanlış görgülerin, tesirlerin, düşünce tarzlarının, durağan yönetimin bertaraf edilmesiydi. Cumhuriyet, Türk Milletinin hayatına ve ihtiyacına uygun, doğru ve gerçekçi yöntemleri, pozitif bilimlere dayanan yasaları ve dinamik yönetimi hayata geçirmiştir. Kaya, yeni rejimin gerekleri doğrultusunda yapılan devrimlerden dolayı Türkiye'yi "inkılâp memleketi"[29] olarak tarif etmiştir. Kaya "inkılâbımız cihan harbiyle başlayan medeni ve sosyal yaşama ve yaşayış safhalarından alınmış ve onun istidat ve ihtiyaçlarına uygun olarak alınmış reel kaidelerdir"[30] ifadesiyle Cumhuiyet Devriminin köklerini I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına götürmektedir. Türk Milletinin, padişahların, derebeylerin ve esnaf teşkilatının şahsi ve keyfi yönetiminin açtığı yaralar sonucunda Cumhuriyet'i kurduğunu belirtmiştir.[31]

Şükrü Kaya'nın ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Türkiye Cumhuriyeti, iki sınıfın mücadelesinin ürünü olarak doğmuştur. Bir yanda ağalığa, şeyhliğe, saltanata, hilafete dayanan ortaçağ iliş-

27 TBMMZC, D.5, c.16, s.59; *Ulus*, 6 Şubat 1937; Yalçın Doğan, *Savrulanlar Dersim 1937-1938 Hatta 1939*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2012, s.109.

28 Kaya, "Halkevleri Açılış Konferansı", s.7; Bkz Ek. 20.

29 *Ayın Tarihi*, s.40, Nisan 1937, s.57.

30 *Halkevleri 1932-1935*, Başlangıç.

31 *Ayın Tarihi*, sayı 47, Kasım 1937, s.45.

kilerini sürdürmek isteyen ve toprağa dayalı üretimi esas alan feodal sınıf vardı. Üstelik bu sınıf, emperyalizmle kurduğu ilişki sonucu, devleti ekonomik ve siyasi yönden de bağımlılık içine sokmuştu. Milyonlarca köylünün emeği bir yandan gerici feodal sınıf bir yandan da emperyalizm tarafından sömürülmekteydi. Bu sınıfın karşısında ise emperyalizmle bağımlılık ilişkisine son vermeyi ve millet egemenliğini esas alan Cumhuriyet'i, laikliği, demokrasiyi ve üretim ilişkilerini geliştirmeyi savunan kapitalist sınıf vardı. Cumhuriyet, emeğin toprağa bağımlılığını kırarak kapitalist üretim tarzını yerleştirmek ve tek kişi yerine milletin söz sahibi olmasını savunan sınıfın yönetim şekli olarak ortaya çıkmıştır. Padişahın, ağanın, şeyhin, emperyalizmin elinde köle olan köylünün, Cumhuriyet'le emeğinin değeri bilinen, "fikri hür, vicdanı hür", çağdaş bireyler haline gelmesi hedeflenmiştir.

Kaya'ya göre kapitülasyonların ağır baskısı altında ekonomik yönden zayıf duruma düşen Osmanlı Devleti, emperyalistlerin pazarı haline dönüşerek dağılma noktasına gelmişti. Türk Milleti bağımsız olarak yaşamak veya emperyalistlerin daha fazla sömürü sağlayacağı devletlere bölünme seçenekleriyle karşı karşıyaydı. Emperyalizme bağımlı üretim ilişkilerinin sonucu olan "dağılma" aşamasına gelen milletin bundan kurtulması, üretim ilişkilerini engelleyen, boğan feodal üretim tarzının yerine kapitalist üretim tarzını yerleştirmesine ve emperyalizmden bağımsız olmasına bağlıydı. Bu noktada Kaya, Türk Devriminin özgünlüğünü, milletin geleceğini kurtarabilmek için öncelikle istibdadın boyunduruğundan kendini kurtarmakla işe başlamasında görmekteydi. Daha sonra ise emperyalizme karşı kanıyla çizdiği sınırlar içinde Cumhuriyet'i kuracaktı.[32] Kaya yeni devletin hem içteki ortaçağ düzenine hem de Türkleri Türkiye'den atmak isteyen emperyalistlere karşı yanıt olarak kurulduğunu düşünüyordu.

32 TBMMZC, D.3, c.1, s.83.

Arasız Devrimler

Şükrü Kaya, Türk Devriminin yaptığı işleri kimi zaman Atatürk prensipleri kimi zaman Gazi İnkılâbı veya Atatürk İnkılâbı olarak adlandırmıştır. "Dünyayı asırlarca işgal eden çetin ve zorlu bir meselenin Türkler lehine çözümü davası" şeklinde tanımladığı Gazi İnkılâbını, kurtarıcı ve yaşatıcı ileri hareketlerin çetin mücadelelerinden ortaya çıkan uygulamalar olarak görmüştür. Kaya'ya göre, Türklerin bu kadar çetin mücadele vermesinin sebebi "istiklal aşığı ve ihtilal mücahidi bir millet" olmalarındandı.

Ona göre devrimcilik ilkesi, herhangi bir belli formülün peşinden gidilerek ortaya çıkmamıştır. Devrimcilik, tarihsel zorunluk olarak ortaya çıkmıştır.[33] Devrimcilik, feodal güçlere ve emperyalizme karşı bağımsızlığını kurtarmak, eşit ve çağdaş insanlar olarak yaşamak isteyen milletin verdiği savaşımın ürünüdür.[34]

Kaya, devrimin sürmesi için bütün milletin tek bir varlık gibi hareket etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Kaya'ya göre, Türk Milleti toplumsal devrimleri, hatırasını ve eserini tek bir adamın kendi hayatında geçmiş gibi hissediyor ve gerektiği zaman özellikle milli yetenek ve eğilimini o yolda gösteriyordu.[35] Milletin bir bütün olarak aynı duyguları taşıması ve davranışları göstermesi tüm milleti içinde barındıran bir örgüt aracılığıyla olacaktı. Atatürk, kurduğu bu sistemli rejimin tatbikini temin için ülkenin her ferdini içinde barındıran bir örgüt de yaratmıştı. Halkın idareye katılımını sağlamak için halkçı bir devlet kurduğunu ve bunu da "CHP mesuliyetine" verdiğini söylemiştir.[36]

---

33 Devrimin zorunluluğu dair iç ve dış etmenler hakkında bkz. M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri,* c.I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s.9-12.

34 Türk devriminin zorunluluğuna dair M. Saffet Engin şunları belirtmiştir: "Emperyalizm siyaseti bir istila ve istismar siyasetidir. Zayıfları esir etmek, ülkeye ülke katmak, müstemlekeler kurmak, genişlemek bu siyasetin en bariz kaideleridir. Emperyalizm hak değil kuvvet tanır." Bkz. *age,* s.27.

35 Kaya, "Cumhuriyet'in Ondördüncü Yıldönümü", s.204.

36 Kaya, "Halkevleri'nin Beşinci Yıldönümü Münasebet Ankara Halkevi'nde Bir Söylev", s.35; Öz, *age*, s.148-149.

Cumhuriyet Halk Partisi, köylerden başlayarak kasabaları, şehirleri sinesine aldıktan sonra Millet Meclisi'ne gelinceye kadar devlet ve millet işlerini, ülkenin ihtiyaçlarını, halkın dileklerini her biri en son sorumlu bir heyetmiş gibi kongrelerinde müzakereler ederek karar almıştır. Bu kararlar, milli egemenliğin en yüksek temsilcisi olan TBMM'ye kadar getirilmiştir. Meclis'in verdiği karar herkesçe kabul görmüştür. Bu idare tarzı, demokraside amaç olarak varılmak istenen referandum ve kanun yapma girişimini de kapsayan bir rejimdi.[37] Kaya, halkın düşüncelerini ve isteklerini bilmenin halk hükümetinin dayanacağı en önemli prensip olduğunu ifade etmiştir. Kaya, parti örgütlerine yolladığı 28.08.1936 tarihli genelgeyle, parti kongrelerinde halkın istediği adayı seçmelerinin, şikâyetlerini, isteklerini belirtmelerinin önemine dikkat çekmiştir.[38] Aynı genelgede Kaya, halkın yönetime katılımının genel ve yerel seçimlerde oy vermekle yetinmeyip parti örgütlerini işleterek de sağlandığını vurgulamaktaydı. Bu sebeple Kaya parti örgütlerine, halk idaresinin ruhuna uygun parti kongrelerinin yapılması ve mümkün olduğunca fazla partilinin kongrelere katılımının sağlanması çağrısında bulunmuştur.[39] Kaya, 1938 belediye seçimlerine halkın yüzde 70 oranında katılımını Atatürk Demokrasisi'nin halkta ne derin bir ilgi uyandırdığının ve milli işlere katılımın önemli bir örneği olarak sunmuştur.[40]

CHP, tüm milletin iradesini yansıtan bir örgüt olarak tasarlanmış ve devrimin sürekliliğinin bu örgüt bünyesi içinde yapılan faaliyetlerle sağlanacağı düşünülmüştür. Köy ocaklarından başlayarak belediye ve ilçelerde konuşulan, inceleme, eleştiri ve takdir edilen her iş il kongrelerinde görüşüldükten sonra son olarak Büyük Kurultay'da görüşülecektir. Atatürk, ülkeyi bağımsızlığa ka-

37 *Age,* s.205; *Ayın Tarihi*, s.47, Kasım 1937, s.46.

38 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi,* c.9, s.8-9.

39 Aynı yer.

40 CA, A. IV-6 D.54 F.58-27.

vuşturmakla yetinmeyerek belirlediği ilkeleri uygulayacak bir parti kurmuştur, fakat halkın çoğunun oyunu alarak ülkeyi yönetmek yeterli gelmeyecektir. Çünkü Kaya bunun bir çeşit diktatörlük olacağını oysa Atatürk Devriminin her çeşit diktatörlüğü reddeden bir rejim olduğunu savunmuştur. Bu bakımdan Kaya, halkın parti aracılığıyla siyasete daha fazla katılmasını önemsemiş ve bu konuda CHP örgütlerine ve valilere genelge yollamıştır. Genelgede özellikle aydın kesimin partiye katılmaları gereğinin altını çizmiştir:

> "CHP daha kurtuluş günlerinde siyasi partinin dar çerçevesinden çıkarak bütün vatandaşları sinesine alan ulusal bir mahiyet almış ve program ve prensipleri Türk Milletinin kurtuluş ve ilerleyiş yollarında en büyük rehberliği yapmıştır. Partimizin prensipleri Teşkilatı Esasiye Kanunu ile devletin ana vasıfları arasına girdikten sonra bu prensipler kanuni ve resmi bir mahiyet de almıştır. Vaziyet böyle olduğuna göre bütün memlekette kanuni ve içtimai durumları partiye girmelerine mani olmayan bütün vatandaşların bilhassa avukat, doktor, eczacı, baytar, ziraatçı, muallim, mühendis, memuriyet veya askerlikten çekilmiş olanlardan ve çiftçi, fabrikatör, tezgâh ve dükkân sahibi olanlarından şimdiye kadar partiye kayıt olmayanlarının partiye kaydedilmelerinin temini ve yeni kaydolanların üç ayda bir genel sekreterliğe bildirilmesini rica ederim."[41]

"Türk hür ve müstakil kalmasaydı, kim bilir beşeriyet tarihi daha ne kadar zulüm, tazyik ve kötülük sahnelerine şahit olacaktı"[42] değerlendirmesinde bulunan Kaya, böylelikle Türk Devriminin insanlığa katkısını vurgulamaktadır. Emperyalizme karşı ilk Kurtuluş Savaşını veren Türkler, milletin yaşama istenci-

41 Öz, *age,* s.185.

42 Kaya, "19 Mayıs 1919'un Manasını Tebarüz Ettiren Nutuk", *Ayın Tarihi*, sayı 42, Haziran 1937, s.50; *Ulus,* 20 Mayıs 1937.

ne güvenilerek bağımsız kalınabileceğini diğer ezilen milletlere de göstermişlerdir. Türk Devrimi bu yönüyle evrenseldir. Türk Kurtuluş Savaşı, bağımsızlığını kaybeden veya kaybetmekte olan diğer ülkelere cesaret ve moral vermiştir. Emperyalizme karşı mücadele veren Türkiye, emperyalistlerin direncini kırarak diğer ülkeler üzerindeki planlarını gözden geçirmek durumunda bırakmıştır.

Kemalizmin teorisyenleri "biz bize benzeriz"[43] diyerek Türk Devriminin kendine özgü karakterini vurgulamakla beraber diğer devrim pratiklerinden etkilendikleri yönleri de belirtmişlerdir. Şükrü Kaya da "Kemalizm sağ ve sol formüllerin dar çerçevesi içine alınamaz" diyerek Kemalizmin dışarıdan alınan bir fikir olmadığını, Türkiye'nin özgün koşullarından doğmuş olduğunu vurgulamak istemiştir.[44] Kaya, Türk Devriminin 1917 Rus Devriminden etkilendiği noktaları şöyle özetlemiştir:

> "Ruslar bizde, Rus bolşevizmini, birçok şeyleri tecrübe etti. Sanayiyi bolşevikleştirmeye muvaffak olamadı. Araziyi bolşevikleştirmeye muvaffak olamadı. Yalnız ticareti dahiliyeyi devlet inhisarı altına aldırtmaya muvaffak oldu ve en büyük darbeyi İngiltere'ye bu suretle indirdi ve indirmektedir."[45]

Görüldüğü gibi Kaya, 1930'lu yıllarda uygulanan ve 1937 anayasa değişikliğiyle anayasımıza giren Devletçilik ilkesinin Ruslardan etkilenilerek uygulandığını ve bu yönüyle Rus Devrimiyle benzerlikler olduğunu ortaya koymuştur. "Bizim yegâne şeyimiz, Bolşevizmin Rusya'da beka (kalıcılık) bulmasında, daim olmasındadır"[46] diyerek de Rusya'yı Çarlık görmektense Bolşevik görmeyi her zaman tercih edeceğini belirtmiştir. Atatürk de Türk Devriminin özgünlüğü noktasında Fransız Devrimi'nin açtığı hürriyet yolunda ilerlediğini

43 Kili, *age,* s.88.

44 Kaplan ve diğerleri, *age,* s.289-290; Munis Tekinalp, *Kemalizm*, (çevriyazı: Çetin Yetkin), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.40.

45 TBMMGCZ, D.2, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.475.

46 Aynı yer.

ancak her milletin kendi toplumsal koşullarınının ürünü devrim programlarına sahip olabileceğini belirtmekteydi.[47]

Şükrü Kaya'ya göre devrim, toplumun ihtiyacı olarak doğmuştur. Kaya, devrimin toplumsal gelişim çizgisini izlemesi gerektiğini savunmuştur. Toplum yaşayışını bir anda değiştirmek söz konusu olamazdı. Bu bakımdan tek bir günde devrimden söz edilemezdi. Peçe ve çarşaf meselesinde halkın yaşamının aniden ve zorla değiştirilemeyeceğini savunmuştur. CHP'nin 4. Büyük Kurultayı'nda peçe ve çarşaf meselesiyle ilgili olarak yapılan tartışmalarda bazı milletvekillerinin peçe ve çarşafın kaldırılması konusunda getirdiği önerileri doğru bulmamıştır. Peçe ve çarşafı topluma yabancı bulmakla beraber yasak koyarak değil topluma örnek olarak meseleyi çözmekten yana olmuştur. Kaya, Meclis'teki milletvekillerini, kendi çevrelerinde meseleyi önce anlatıp sonra uygulamaları ve çarşaf ile peçeyi bir mesele yapmayarak kadınları kendi zevklerine ve toplumsal anlayışlarına bırakmaları konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Kaya'ya göre parti ve Halkevleri aracılığıyla halkı aydınlatmak gerekmekteydi. Kaya, "inkılâp her gün, inkılâp her şey için ve bir günde inkılâp" ifadesiyle inkılâbın esasının belirlenerek ayrıntısının zamana bırakılması ve peçe ile çarşaf konusunda yasal düzenlemeye gerek olmadığı fikrindeydi. Cumhuriyet'in bir devrim olduğunu düşünen Kaya, onun emrettiği işlerin uygulamasının senelerce süreceğini belirterek devrimin zamana ve toplumsal koşullara uygunluğu zaruretine vurgu yapmıştı.

Kaya, toplumsal olarak görünen meselelerin iktisadi yönleri de olabileceğini düşünmekteydi. Çarşafın, bazı yerlerde iktisadi bir araç olarak görüldüğüne tanık da olmuştur. Kaya, Mardin'e şarkıcı olarak giden iki kadının geçimlerini sağlayabilmek amacıyla yöre göreneklerine uyarak çarşafı çıkarmadıklarını belirtmiştir.[48]

---

47 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,* c.3, s.120.

48 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935),* Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.152.

Kaya için toplum siyasal hayatın içerisinde ne kadar faaliyet yürütürse, devrimin kökleşmesi ve devrim heyecanının sürekli olması da o oranda olanaklı olacaktı. Kaya da milletin sadece oyunu kullanarak demokratik tercihini yapmasını yeterli görmemekte, aynı zamanda siyasal görüşünü belirtmesi, bu görüşlerinin takipçisi olması gerektiğine inanmaktaydı. Halkın belli meseleler üzerinde oyunu vermekle beraber, bu meselelerin bütün aşamalarının oylarına uygun olup olmadığını denetlemesinin, eleştirmesinin ve davranışlarının sorumluluğunu taşımasının önemini savunmuştur. Atatürk demokrasisinin hem referandum hem de kanuni girişim esaslarını içeren bir rejim olduğunu açıklayarak ocak, belediye, ilçe, il kongreleri ve en son Büyük Kurultay'ın bunu temin edeceğini ifade etmiştir.[49]

Kaya'ya göre halkın her zaman, her yerde kendine temsilci tayin ettiği milletvekillerinin ve hükümetin işlerini eleştirebilmesi, yeni rejimin yeni insanla beraber yürümesinin gereklerinden biriydi. Aynı şekilde seçim dairelerine ve partili seçmenlerine güvenen milletvekillerinin de parti başkanlarının keyfini gütmesine, arzusunu gözetmesine ihtiyacı olmayacağı fikrindeydi.[50] Kaya, Cumhuriyet'in yeni insanla ilerleyeceğine inanıyor ve bu sebeple yeni insanda bulunması gereken özellikleri sıralıyordu. Yeni insan kültürlü, isteyen, isteğinin peşinde koşan, sorgulayan, fikrini serbestçe dile getiren, saygın bir insan olacaktı. Atatürk de Kaya'ya paralel bir biçimde Türk devriminin kısa bir özetini "içeride ve dışarıda saygıyla tanınan yeni vatan, yeni sosyete ve bunları başarmak için arasız devrimler"[51] olarak ortaya koymuştu. Kaya'ya göre, Kemalist yönetimin aradığı insan güzel vücutlu, sağlam düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini her yerde savunan, neşeli ve ciddi olma özeliklerini taşıyan insan olmalıydı. Beden terbiyesinden amacı da, fikri ve ahlaki terbiye idi.[52]

49 Ergüven, *age,* s.215.
50 Kaya, "Parti Adayları ve Şefler", *Hürriyet,* 25 Nisan 1954.
51 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,* c.1, s.398; Aykut, *age,* s.55.
52 TBMMZC, D.5, c.26, s.487.

Kaya, halkı, feodal dönemin otoriteye boyun eğen, başkalarının düşüncesini olduğu gibi kabul eden, dini bağnazlığın etkisiyle doldurulmuş, hurafelere inanan, miskin bir varlık olarak değerlendirmemiştir. Modern devlette halk, siyasal-toplumsal hayata katılan, üretken, özgür düşünebilen topluluktur.

Yeni bir insan idealine uygun olarak Şükrü Kaya, fikri çalışmalarından biri olan *Arzu ile Kamber* adlı kitabını 1937'de yazmıştır. Şükrü Kaya, 1937 yılında halk kitapları olarak adlandırılan kitaplarla ilgili bir genelge yayımlayarak, söz konusu kitapların Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından yeniden yazdırılacağı, kitapçıların kendilerine yardımcı olmaları talebinde bulunmuştur. Şükrü Kaya'nın uygulamaya koyduğu bu proje üzerine yeniden yazılan kitaplardan *Arzu ile Kamber'*de, kahramanlara Halkevinde düğün yaptırılmış, Kamber'e, Arzu'nun ilk kocasından kalan malvarlığını Türk Hava Kurumu'na (THK) bağışlattırılmıştır. Kaya, bu eserde yeni insanı Cumhuriyet için çalışan bir varlık olarak ele almıştır. Kaya, yayımladığı genelgede, kimi eski kitapların dil, üslup ve resimleri bakımından oldukça kötü ve nerdeyse hepsinin eski ve bayat bir zihniyetin tekrarı olduklarını, yaratılmak istenen yeni insan idealine aykırı bir görüşün ve geleneğin ürünü oldukları değerlendirmesini yapmıştır. Bu nedenle de halk kitaplarının yeniden yazılmasını emretmiştir. Kaya, CHP örgütlerine gönderdiği genelgeyle yeniden yazılan halk kitaplarında halkın tanıdığı kahramanları (Miki Mouse gibi) değişik eserlerde yeni konular içinde kullanarak Türk devrim ve medeniyetinin amaçlarına uygun telkinler yapılmasını istemiştir. Bu suretle halk, kendisine verilen bu yeni eserlerdeki değişimi alışık olduğu isimler aracılığıyla kolaylıkla benimseyebilecektir.[53]

Bu kitaplar arasında *Âşık Garip, Köroğlu, Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Yedi Âlimler, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber, Şahmeran, Kerem ile Aslı, Nasrettin Hoca* gibi kitaplar da bulunmaktadır.

53 *Ayın Tarihi,* sayı 42, Haziran 1937, s.47.

Halkçılık ve Demokrasi

Kaya açısından demokrasi, halkın oyuyla halkın işlerini yapmaktır. Demokrasi, milletin geleceğini kendisinin belirlemesi prensibinin hayata geçirildiği bir idare tarzıdır.[54] Bu yönüyle demokrasi Cumhuriyet'in kurulmasıyla mümkün olabilmiştir. Kaya Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sadece bir milletin kurtuluşu olarak değerlendirmez. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu aynı zamanda ezilen bir milletin emperyalizmi "mahv ve nabut" edebileceğini de kanıtlanmıştır:

> "Bugün mazlumun zalime, nihayet haklının kuvvetli de olsa haksıza galebesinin (üstünlüğünün) anıldığı bir gündür."[55]

Böylece demokrasi, sadece gerici feodal güçlere karşı değil, emperyalizme de karşı verilen mücadeleyle hayata geçirilebilmiştir. Demokrasi, savaş meydanlarında ölümü göze alan milletin eseridir.

Ona göre, emperyalizm devam ettikçe milletlerin bağımsız yaşama isteği yeni savaşları beraberinde getirecek, emperyalizm yüzünden insanlık savaş belasından kurtulamayacaktır. Bu nedenle II. Dünya Savaşı esnasında, yeni savaşlara yol açmaması için her milletin kendi ülkesinde istediği rejimi uygulayabilmesi hürriyetini de kabul etmeyi önermiştir. En iyisi de olsa, herhangi bir siyasal ve sosyal sistemi zorla bir millete kabul ettirmeyi, ideoloji adına "Haçlı Seferleri zihniyet ve mazeretini yaşatmak" olarak değerlendirmiştir. Hatta zorla kabul ettirilen bir rejimi, dışarıdan kontrol edilmekle yetinilse dahi, hür bir ülkenin iç işlerine karışma ve zorlama saymıştır.[56]

---

54 *Ayın Tarihi*, sayı 47, Kasım 1937, s.44.

55 Aynı yer.

56 Şükrü Kaya, "Yarınki Dünyaya Dair- İdeolojik Kuvvetler ve Amerika", *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1943.

Kaya'ya göre demokrasi, anarşiyi ve zaafiyeti doğuran bir sistem değildir; tersine demokrasi devleti güçlendirmektedir. Çünkü temelinde halk egemenliği vardır. Demokrasinin amaç ve hedefi, yurttaşların azami medeniyet yeteneklerine olanak hazırlamak, devletin istiklalini ve haysiyetini korumak ve kurtarmaktır. Halkın aydınlatılması ve yeteneklerinin geliştirilmesi noktasında şunları belirtmektedir:

> "Bir memleketin en esaslı sermayesini ve kudretini temsil eden halk kütlesinin fikirlerini günün malumatları ile tenvir etmek, bilgilerini ve görgülerini artırmak, milli vicdan ve şuurlarını fikri malumatla kuvvetlendirmek, hulasa halkı bilen, anlayan, isteyeceğini bilen ve istemesini bilen ve söyleyen faai dimağlı kültürel eleman yapmak, onun indanlığın yüksek duygularını derinleştirerek ilerletmek, bizim için yalnız inani ve ahlaki mücerret bir vazife değildir. Bu memleket müdafaasında ve ilerlemesinde zaruri olan bir varlık temelidir."[57]

Kaya'ya göre Halkçılık, sadece "halka doğru, halk için" değil, yanı sıra halkla beraber kararların alındığı ve uygulandığı sistemdir. Kaya'nın ifadelerinden anlaşılacağı üzere Halkçılık, kararların halk adına birilerinin değil, halkın aldığı ilkenin adıdır. Kaya, Halkçılığı memleketin doğrudan doğruya halk tarafından idaresini hedef edinen bir ilke olarak tanımlamaktadır.[58]

Kaya Halkçılığı iki yönüyle ele almaktadır. Bunlardan biri, halkın yönetime ve siyasal hayata katılmasıdır. Bu bakımdan demokrasiyi, "halkın, halkı için ve halk tarafından idaresi" olarak yorumlamaktadır. CHP'nin izlediği siyaseti de "halk tarafından ve halkla beraber"[59] olarak değerlendirmektedir. Kaya, kuvvet ve

57 Cumhuriyet Halk Partisi Yayını Seri: 2 Kitap: 5, İstanbul, 1938, s.3.
58 TBMMZC, D.5, c.16, s.60.
59 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi,* c.10, s.10.

kudretin kaynağının millet olduğu fikrini şu sözlerle ortaya koymuştur:

> "Biz akan, coşan inkılâp çağlayanı içinde birer su zerresiyiz. Güneş ziyası ile ara sıra parlayan bu zerrelerin o büyük şelalenin kütlesine katılıp gitmesi mukadderdir. Kuvvet ve kudret o küçük zerrelerden doğan çağlayandadır, millettedir."[60]

Kaya'nın Halkçılık anlayışında halka pasif bir özne olarak bakılmaz; halkın, iktidarı siyasilere devrettikten sonra memleket işlerini takip etmesi önemlidir. Halkın fikirlerini günün bilgileriyle aydınlatmak, bilgilerini ve görgülerini artırmak, milli vicdanı ve bilginlerini fikri bilgileriyle kuvvetlendirmek gerektiğini düşünmekteydi. Kaya halkı, "bilen, anlayan, istemesini bilen ve söyleyen faal dimağlı kültürel bir eleman"[61] olarak görmüştür. Bu yönde çalışmayı, halkı duygularını derinleştirerek ilerletmeyi yalnız insani, ahlaki bir vazife olarak görmemiş, böyle davranmanın, aynı zamanda ülkenin savunmasında ve milletin ilerlemesinde zorunlu bir iş olduğunu belirtmiştir.

Kaya için Halkçılığın diğer yönü toplumsal sınıflar arasında yer alan feodal sınıfın ayrıcalıklarına son vermek ve bu ayrıcalığın kültürel temellerini silmekti. Kemalizmde Halkçılık, "imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış eşit bir kütleyiz" ifadesinde yerini bulan, sınıflar arasındaki dayanışmanın vurgulandığı bir anlayıştı.[62] Bu söylem, sınıf farklılıklarının Avrupa'daki gibi net bir şekilde ortaya çıkmadığını gösterirken feodal kesim hariç her kesimin diğerine ihtiyaç duymasının zorunlu bir sonucu olarak doğmuştu. Bu

60 TBMMZC, D.5, c.26, s.411.

61 Kaya, "Halkevleri Açılış Konferansı", s.5.

62 Özellikle 1930'lu yıllarda işçi sayısının artmasıyla beraber sınıfların yokluğu söylemi yerini sınıflar arası dayanışmaya bırakmıştır. Recep Peker'in bir konuşması için bkz. Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu,* İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977, s.25.

söylem, çağdaşlaşmak, laikleşmek, devletin öncülüğünde sanayileşmek isteyen Cumhuriyet yönetiminin kapitalistleşmenin önündeki feodal güçlere karşı savunduğu bir söylemdi.[63] Her ne kadar Cumhuriyet kurulmuşsa da ve ağa, şeyh ve halifenin başını çektiği sınıf yenilmiş gibi görünüyorsa da bu sınıfa karşı mücadele sürmekteydi. Bu kesimlerin dahil olduğu feodal sınıf tam olarak ortadan kaldırılamamıştı. 1925'te Şeyh Sait, 1930'da Menemen İsyanlarında görüldüğü gibi hem fiili olarak hem de zihinlerde feodal dönemin anlayışına karşı mücadele sürmekteydi. Kemalist rejim "imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kütleyiz" derken ağaların, şeyhlerin, ulemanın temsil ettiği sınıfın üstünlüğüne karşı çıkmış ve tüm toplumsal kesimlerin hukuk önünde eşitliğini savunmuştur.[64] Halkçılığın bir yönü saltanat, halifelik, ağalık, şeyhlik gibi halk egemenliğine aykırı gerici güçlerin tasfiyesi yoluyla toplumsal eşitliği sağlamaksa bir yönü de kapitalist gelişmenin önündeki engelleri kırmaktır. Bunun için de saltanatın, hilafetin kaldırılması yoluyla feodal güçlerin siyasal hâkimiyetine son verilmiştir. Bu kurumların geri getirilmeye çalışılmasını önlemek için de gericiliğin toplumsal dayanakları olan Tekke, Zaviye ve Dergâhlar kapatılmış, "efendi, bey, molla, hacı" gibi unvanların kullanılması yasaklanmıştır. Böylece Halkçılık hem halk egemenliğinin hem de halkın hukuk önünde eşitliğinin bir ilkesi olarak öne çıkmıştır. Halkçılığın diğer yönü ise emeğin özgür bir şekilde iş yaşamına katılmasını sağlamaktır. Köylü, ağa ve şeyhin sahip olduğu binlerce dönüm araziyi işleyen bir köle konumunda topraksız veya az topraklı bırakılmıştı. Cumhuriyet ise emeği sömürülen bu kitleye toprak dağıtarak hem emeğin özgürleşmesini sağlamış hem de üretimi artırmıştır.[65] Kemalizmin teorisyenleri kapitalist gelişme-

63 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev. Fatmagül Berktay), Kaynak Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2002, s.166-168.

64 TBMMZC, D.5, c.16, s.60.

65 Bkz. Perinçek, *Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu,* s.136-150.

yi hızlandırmak için feodalizme karşı imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyi savunmuştu. Söylem bazında sınıflar her ne kadar yok sayılmışsa da uygulamada yapılan, emeğe göre sermayenin desteklenmesiydi.[66] Atatürk bunu, herkesin emeğinin ürünü olan sermayeyi biriktirebileceğini savunarak ortaya koymuştur. CHP 4. Kurultayı'nda kabul edilen parti programının 66. maddesinde "sınıf esasına dayalı derneklerin kurulamayacağı" hükme bağlanmıştır. Türkiye gibi, kapitalist gelişmenin başında olan ve emperyalizmin baskısını yaşayan bir ülkede keskin sınıf ayrımı yoktu. Bu nedenle sermaye kesiminin yanında emeğin hakları da gözetilmiştir. Sınıf ayrımının reddedildiği söylemi Şükrü Kaya'da da görülmüştür; ama Kaya kimi zaman ağaların ayrı bir sınıf oluşturduğunu da belirtmiştir. "Sınıf ayrımının reddi" söylemi, Şükrü Kaya ve kimi kadrolarca dillendirilmişse de esasen Kemalist yönetim sınıf ayrımının farkındaydı. Feodal sınıf henüz toplumsal tabanını yitirmemişti ve bu sınıfla mücadele edilmekteydi. Söylenmek istenen, uzlaşmaz sınıf ayrımının olmadığı ve sınıflar arasında keskin çatışmanın önüne geçilerek sınıflar arasında görece dengenin sağlanması gereğiydi.[67]

Şükrü Kaya'nın sınıf ayrımının olmadığı ve olmaması gerektiği yönündeki ifadesi, aslında feodal sınıfın varlığını silmeye yönelik düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Kaya, fertlerin sınıf ayrılıklarının birbine karşıt cephede yer almasını doğru bulmamış, bireylerin birbirini desteklediği, belli bir işbölümünün olduğu, ulusal birliği sağlayıcı Dayanışmacılık (Tesanüt, Solidarizm) görüşünü savunmuştur.[68] Kaya, Halkçılığı, 1930'lu yılların dünyasında görülen Faşizm, Nazizm, Sosyalizm gibi sağ ve sol akımlara karşı toplu-

66 CHP 1931 Kurultayı'nda da "Türkiye Cumhuriyet'i'ni birbirinden ayrı sınıflar olarak değil, fakat ferdi ve toplumsal işbölümü için türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak esas prensiplerimizdendir" denerek sınıf ayrımı yerine işbölümü öne çıkarılmıştır. Bkz. Eliçin, *age*, s.307.

67 Hatipoğlu, *age*, s.140-146.

68 Toprak, agm, s.30-31.

mu bir arada tutan tutkal olarak tanımlamaktaydı. "Sağdan gelen cereyanların da soldan gelen cereyanlardan daha az zararlı"[69] olmadığını belirten Şükrü Kaya, toplumun sınıf farklılıkları yoluyla çatışmaya girmemesini, aksine dayanışma içinde bulunmasını önermiştir. Bu noktada Kaya Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, "bazı inkılâb hareketlerini vakitsiz bulanların" oluşturduğu programının, CHP programına göre "geri ve sağda" olduğu değerlendirmesini yapmıştır.[70] Ona göre halk, ulusal bir ülkü etrafında birbirine kenetlenmeliydi. Bu bakımdan Halkçılık, toplumu Kemalist yönetime daha fazla bağlamak yönünde bir işlev de görmüştür.

Feodal sınıfın toplumdaki üstünlüklerini yok etmeye yönelik çabalardan biri de 26 Kasım 1934 tarihinde ağa, şeyh, hoca vb. lakap ve unvanları kaldıran yasa idi. İçişleri Bakanlığı'nca hazırlanmış yasanın gerekçesinde "Türk devriminin en açık niteliği, demokratlıktır"[71] denmekteydi. Hükümet "efendi, bey, beyefendi, paşa, hazretleri" gibi deyimlerin kaldırılmasını, "bay, bayan" ifadeleriyle yetinilmesini istemişti. Bu deyimlerin "eski sınıf ve üstünlük anılarını" yaşattığı belirtmekteydi. Komisyon ve Meclis, bu kez hükümetten çok daha ileri giderek "ağa, hacı, hafız, hoca, molla vb." gibi bütün deyimlerin kaldırılmasını sağlamıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bu lakapların "demokrasi esasına"[72] uymadığı fikrindeydi.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, demokrasiyi kendine mal etmiş Türk milletinin sınıf ayırımı yaratan unvanlarını tamamen yıkmak niyetindeydi.[73] Bu bakımdan yasanın eksiksiz olarak Meclis'ten geçmesi için çaba göstermiştir. "Hac" gibi bazı kavramların

69 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935),* s.141.

70 Kaya, "CHP ve DP'nin Karşılıklı Durumları 2", *Cumhuriyet,* 9 Ekim 1947.

71 TBMMZC, D.4, c.25.

72 *Age,* s.40; Ferit İlsever, *Cumhuriyet Devrimi Kanunları,* Kaynak Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2000, s.103.

73 Avcıoğlu, *age,* s.1406.

kaldırılıp kaldırılmayacağının tartışılmasından sonra "ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanımefendi, hazretleri" gibi lakapların tümünün kaldırılması coşkuyla kararlaştırılmıştır.

Şükrü Kaya'nın feodal sınıfa karşı savaşının bir diğer örneği, 1937 yılında Teşkilatı Esasiye Yasası'nın değiştirilmesine dair Meclis görüşmelerinde yaşanmıştır. Kaya Meclis'te Halkçılığın, halkla birlikte halk egemenliğini sağlamaya yönelik bir ilke olduğunu açıklamıştır. Toplumun feodal kesimlerinin ayrıcalıklarının kabul edilemeyeceğini dile getirerek fert ve sınıf imtiyazını kabul etmemiş ve bütün yurttaşların yasalar önünde eşit olduğunu belirtmiştir.[74]

Kaya, köylünün emeğinin ağa tarafından sömürülmesine karşı çıkmış, Cumhuriyet'in eşit bir yurttaşı olarak köylünün ekonomik hayattaki yerini almasını savunmuştur. Muğla'nın Köyceğiz ilçesinin tamamıyla çiftlik ağalarının elinde olması ise üzerinde bilhassa durduğu konulardan olmuştur. Kaya, Köyceğiz'de Hükümet Konağı'nın bir çiftlik ağasının tarlası içinde olduğunu örnek göstererek köylünün bir karış toprağının olmadığını, ağanın yanında çalıştığını, buna karşılık ağanın çalışmadan oturduğunu TBMM'de dile getirmiştir. Diğer illerde de topraksız köylülerin olduğunu, doğu illerinin ise tamamıyla bu durumda bulunduğunu belirten Kaya, yurttaşı aç ve topraksız bırakıp belirsiz idealler peşinde koşmanın kendini aldatmak olduğunu söyleyerek topraksız köylünün topraklandırılmasının önemini anlatmaya çalışmıştır.[75]

Kaya'ya göre bu sorunlar, büyük ve milli bir ıstıraptı. Eğer bu sorunlar çözülmezse, ülkede topraksız çiftçi Cumhuriyet'in ve devrimin büyük nimetlerinden mahrum kalmış olacaktı. Eğer millet kendi topraklarında ekmeğine hâkim olamazsa ve bu temin edilemezse, yapılan şeylerin anlamı olmayacaktı.

---

74 TBMMZC, D.5, c.16, s.60; *Ulus,* 6 Şubat 1937.
75 *Age,* s.71.

Kaya, feodal sınıfa karşı mücadele verirken, bu sınıfın baskı altında tuttuğu köylüyü özgürleştirmenin ne kadar önemli olduğunu bilmekteydi. Ağa, bey, paşa gibi unvanlar kaldırılarak hukuk düzeninde bir eşitlik sağlanıyordu. Kaya için asıl yapılması gereken bu sınıfın fiili egemenliğinde bulunan köylüyü ağanın, şeyhin elinden kurtarmaktı. Bunun yolu da halka toprak vermekti. Şükrü Kaya topraklandırma meselesini, sadece köylünün geçinmesi sağlamak olarak ele almamıştır. Böylelikle kendi geçim araçlarına sahip olan köylünün emeğinin özgürleşmesinin yanında fikri özgürlüğünü de kazanacağını öngörmüştü. Kaya bu yönde çiftçinin kendi geleceğine sahip olmasının önemine vurgu yapmıştır 18 milyon nüfusun 15 milyonunu oluşturan çiftçinin büyük bir kesimi kendi toprağında çalışmıyordu. Eğer büyük bir menfaat bekleniyorsa, köylüyü ötekinin, berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmak, kendinin olacak olan topraklara hâkim kılmak gerekmekteydi.[76] Kaya, köylüye hür ve efendice yaşayabileceği kadar toprak verilmesini savunarak hem geçimini sağlamasını hem de ağanın elinden kurtarılmasını hedeflemiştir.

Kaya'nın başında olduğu İçişleri Bakanlığı'nın, emeğiyle geçinenleri sermaye karşısında korumaya çalıştığını görebiliriz. CHP Genel Sekreteri adına CHP Isparta örgütüne yollanan 7 Ocak 1936 tarihli ve 9/12653 sayılı yazıda yazıda, Isparta'da uzun çalışma saatlerine dayalı olarak hakları olan ücretini alamayan kadın ile çocuklara verilen gündeliğin başka yerlere nazaran az olduğundan bahsedilmektedir. Küçük çocukların ağır şartlar altında çalıştırılmaması ve düşük ücret hususunda önlem alınması istenmektedir.[77]

Şükrü Kaya'nın çalışma yaşamında hakların gözetilmesi yönünde de çabaları olmuştur. Kaya, emeğin korunmasına yönelik düzenlemelerin yapılmasında Meclis'te aktif olarak çalışmıştır. Bu düzenlemelerden biri "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hak-

76 *Age*, s.61; Tuna, agm, s.122-123.
77 BCA, 490.01..726.485.1

kındaki Kanun"da 1 Mayıs'ın tatil edilmesiydi. Yasa görüşülürken 1 Mayıs'ın tatil olmasının nedenini "memleketimizde tatil günlerimiz azdır. Bu sıhhi ve içtimaî bir meseledir" diye açıklayarak tatil günlerinde dahi dinlenme bilmeyen çalışkan bir milletin elbette dinlenme hakkının olduğunu savunmuştur.[78]

Şükrü Kaya, "Cuma Tatili Hakkında Kanun"un gerekçesinde "insanın insan tarafından istismarı ve ihtiyacın karşılanamamasının kabulünü"[79] normal karşılamamıştır. Bu amaçla insanların dinlenebilmeleri için Cuma gününün tatil olması yönünde Meclis'e yasa teklifi sunmuştur. Ona göre, sabahtan akşama kadar çalışmaya mecbur olan bir vatandaşın yaşayacağı yorgunluk nedeniyle medeni ve toplumsal görevlerini yapabilmesi için zaman bulabilmesine olanak kalmayacaktır. Hatta bu şekilde milli bünyenin oluşamayarak bireyin gelişemeyeceğini, ailenin oluşamayacağını, nüfusun artamayacağını belirterek cuma gününün tatil olmasını savunmuş ve teklifin yasalaşmasını sağlamıştır.

Kaya, "Mesai Kanunu"nun Meclis'e getirilmesinde de öncü olmuştur.[80] Çocuk işçilere karşı çıkarak belli yaşın altındaki işçilerin maden ocaklarında çalıştırılmasının yasaklanmasını sağlamıştır. Kaya, önemli olanın verimlilik ve üretim değil insan sağlığının korunması olduğu görüşündeydi. Kaya'nın hazırlanmasına katkıda bulunduğu yasanın yedinci maddesinin "maden ocakları içinde on yedi yaşını bitirmemiş olanların çalıştırılması yasaktır" şeklindeki fıkrasına Meclis'te itirazlar gelmiştir. Trabzon Milletvekili Muhtar Bey "On yedi yaşında, oldukça gürbüz bir delikanlı açık hava dahilindeki madenler içinde çalışabilir"[81] diyerek bu yasa teklifine karşı çıkmıştır. Yusuf Akçura da "asgari on yedi yaş"

78 TBMMZC, D.5, c.3, s.304.

79 TBMMZC, D.2, c.4, s.598.

80 Şükrü Kaya, iş ve işçilik sorunları hakkında Cenevre'de yapılan uluslararası bir toplantıya Hükümet adına katılmıştır. Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936)*, c.2, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.57-58.

81 TBMMZC, D.2, c.19, s.32.

önerisinde bulunmuştur. Bolu Milletvekili Şükrü Bey, çalışma yaşının on beş yaşından aşağı kabul edilmesinin iyi olacağını, yoksa maden ocaklarında çalışan halkın oradan da mahrum kaldığında ellerinde geçinebilecekleri bir vasıtasının kalmayacağını savunarak on yedi yaşın çok olduğunu belirtmiştir. Şükrü Kaya ise maden ocaklarında çalışma yaşının yükseltilmesinden yana olmuş ve Avrupa devletlerinde bu yaşın otuz olduğunu açıklayarak en azından ülkemizde sınırın on sekize çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Kaya için nüfusun sağlıklı, gürbüz bulunması önemliydi. Kaya, Mesai Yasası'na iktisadi, üretim, servet açısından değil neslin korunması ve memleket evlatlarının gürbüz olarak muhafazası yönünden bakılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Kaya, en çok muhtaç olunan şeyin nüfus olduğunu belirterek gençlerin korunmasını çok önemli görmüştür. Servetin sonra geleceğini düşünerek nüfusun sağlıklı ve gürbüz olmasına öncelik vermiştir. Çünkü ona göre on yedi yaşındaki çocukları çalıştırmak, onların hayatını mahvetmek demekti. Kaya bazı ülkelerde zehirli, karanlık ve havasız yerlerde insanların otuz yaşından itibaren çalıştığını örnek olarak göstermişti. Bu alanda insan yetersizliği de dikkate alınarak bu yaşın hiç olmazsa on sekize yükseltilmesini önermişti.[82]

Yusuf Akçura, maddede "onyedi yaşını bitirmiş" tabirinin on sekize basmış demek olduğunu belirterek Kaya'nın bu isteğinin maddede karşılandığını dile getirmiştir. Kaya ise herhangi bir yanlış anlamaya ve kötüye kullanıma mahal bırakmamak için "maden ocakları içinde çalıştırılan işçilerin on sekiz yaşını bitirmemiş olanlarının çalıştırılması yasaktır" ibaresinin konması için önerge vermiştir. Şükrü Kaya'nın Dr. Fuat Bey'le beraber verdikleri önerge Meclis'te kabul edilerek yasalaşmıştır.

Şükrü Kaya, insan hayatının ekonomik gelişmeye feda edilmesine karşıydı. Ekonomide ilerlemek zorunda olan bir ülkenin ihiyaçlarının farkındaydı ama aynı zamanda ekonomik gelişmeler

82 *Age*, s.33.

de dahil olmak üzere toplumun bir bütün olarak ilerlemesinin, insanın kültürlü, sağlıklı birer fert olarak toplumsal hayatta yer almasıyla olanaklı olacağını düşünmekteydi. Bu konudaki uygulamalarından biri de sırt hamallığının ortadan kaldırılmasına yöneliktir.[83] Bu konuda bir genelge yayımlamış ama İstanbul'da sırt hamalı bir yurttaşın, yükünün ağırlığı altında öldüğünü haber alınca çok üzülerek yeni bir genelgeyle sırt hamallığını toptan yasaklamıştır. Kaya, "ağır yükler altında iki büklüm ezilerek geçinen hamalların hali"ni gururu zedeleyen bir durum olarak değerlendirmiştir.[84] CHP Halkevi başkanlarına ve genel müfettişlere 16 Şubat 1937 tarih ve 935 sayılı bir yazı göndererek yiyecek ve yemeğin açıkta satılmasına da karşı çıkmıştır:

> "Bir de şehirlerde yoğurtçu, sucu, sefertası ile yemek taşıyan bazı kimselerin omuzlarında iki tarafta eşya asılı uzun sırıklarla, geleni geçeni rahatsız ettikleri ve yollarda gelip gitmenin intizamını bozduklarından şikâyet olunuyor... Mevzuunun derhal kaldırılmasını ve icraatı havi cevabınızı rica ederim."[85]

Emeğin savunulması noktasında belli yörelerde işçiye ödenen paranın yetersiz olmasını ve bu paraların işverence değişik yollarla işçinin elinden alınmasını da doğru bulmayan Kaya, bu konuda yayınladığı genelgede müteahhitlerden şikâyetçi olunduğunu, işçinin günlük altmış ila yüz yirmi kuruş arasında para aldığını, bunun o civar inşaatında zaruri olabileceğini ama işçinin aldığı paranın müteahhitler tarafından açılan bakkallar aracılığıyla ellerinden alındığını, işçiyi boğaz tokluğundan daha aşağı bir vaziyete düşüren bu ekonomik usulün önlenmesi gerektiğini belirt-

83 İstanbul'da sırt hamallığı ile uğraşan 6.000 kişi vardır. Bkz. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936),* c.2, s.159; Bkz Ek. 14.

84 *Ayın Tarihi*, s.39, Şubat 1937, s.31-32.

85 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi,* c.10, s.185; *Ulus,* 17 Şubat 1937.

miştir. Müteahhitlerin bakkallarının, ekmek başka yerlerde on iki ila on beş kuruş arasında satılırken yirmi beş ila otuz kuruşa vermelerini, rakı ve alkol satmalarını soygunculuğun en fena tarafı olarak görmüştür. Ayrıca inşaatta kazaya uğrayan işçiye gereğince bakılamadığını düşünerek bunun önüne geçilmesi gerektiğini de belirtmiştir.[86]

Kaya, sporun milli terbiyenin esaslı unsurunu oluşturduğunu, bunun için spor teşkilatının oluşturulması gerektiğini düşünmüştür. Beden terbiyesini, fertleri millete ve bütün insanlığa hayırlı bir eleman olarak yetiştirme yönünden gerekli gören Kaya, vücudu kuvvetlendirmenin, gençleri ve fertleri hayat savaşı için güçlü kılacağını ifade etmiştir.[87] Bu amaçla Spor Teşkilatı Hakkındaki Yasa'yı savunan Kaya, sporu yurt savunmasının ve iktisadi kalkınmanın yollarından biri olarak değerlendirmiştir. Kaya, köylere kadar varan spor klüplerinin yapılmasını, işyerlerinde 45 yaşına kadar olanların sporla ilgilenmelerinin sağlanmasını, Halkevlerinin spora önem vermesini istemiştir. Bu amaçla 45 yaşına kadar bütün yuttaşlara, devlet dairelerinde çalışan ve bu yaşa kadarki memurlara her gün belli zamanlarda, uzman gözetiminde spor mükellefiyeti getirilmiştir. Kaya, sporu büyük şehirlerin dışında da kasabalı ve köylü halk içine yaymayı ve özellikle milli sporlara (güreş, binicilik, atıcılık, cirit) daha fazla önem vermeyi gerekli bulmuştu. Bu amaçla yasayla binicilik, cirit, güreş, denicilik, dağcılık, kayakçılık, yüzücülük, yelkencilik, atıcılık, avcılık ile okçuluk sporları federasyon çerçevesi içine alınmıştır.

Kaya, sporu beden terbiyesi açısından olduğu kadar fikir terbiyesi açısından da önemsemiştir. Kuvvetli bir fikir terbiyesinin sağlam vücutta bulunacağını düşünen Kaya, sporla rejimin kendi insanını yaratacağını savunmuştur.[88] Bu amaçla Spor Teşkila-

86 BCA, 030.10.12.73.18
87 TBMMZC, D.5, c.26, s.484.
88 *Age*, s.486-487.

tı Hakkındaki Yasa ile Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü (Spor Genel Müdürlüğü) kurulmuş, Belediyeler ve İl Özel İdareleri sporla meşgul hale getirilmiştir. Yasanın 13. maddesiyle okul ve kışla dışında 50 ve üstü sayıda spor mükellefiyeti çağında yurttaş bulunan köy, kasaba, şehir ve bazı mahallelerde kulüp kurulması, 50'den az yerlerde spor gruplarının oluşturulması planlanmıştır. Spor mükellefiyeti çağındaki yurttaş sayısı beş yüzden fazla olan kasaba ve şehirlerde her kulübe, 200-500 kişi arasında kasaba ve şehir kulüpleri kurulabilme hakkı tanınmıştır. Halkevlerinin de yurttaşların spor faaliyetleriyle ilgilenmesi kayda alınmıştır. Buna göre Halkevleri kendi üyelerine ve arzu edenlere kapalı veya açık salonlarda Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü'yle ortaklaşa düzenlenecek programlara göre jimnastik, eskrim, güreş, yürüyüş, salon oyunları ve milli rakslar gibi beden terbiyesi hareketleri yaptırılabileceklerdi.[89] İşçi ve memurların da sporla uğraşabilmeleri sağlanmıştır. Memur ve işçi sayısı beş yüzden fazla olan kurumlar, fabrikalar, ticaret evleri ve sair kurumlar kendi memur ve işçilerine beden terbiyesi yaptırmak, jimnastik salonu, spor alanı, yüzme havuzu vs. gibi tesisleri yapmaya ve uzman beden terbiyesi öğretmeni veya antrenörü tutmaya zorunlu kılınmıştır.

Kaya'nın Halkçılık anlayışına göre hayat ucuz hale getirilmeli, halk temel ihtiyaçlarını en ucuza alabilmeliydi. Atatürk hayat ucuzluğu meselesini 1937 yılındaki TBMM açılış konuşmasında gündeme getirerek bunu sağlamaya yönelik önlemlerinin alınmasını hükümetten ve milletvekillerinden istemiştir.[90]

Kaya, halkın kültürel seviyesinin artmasına ve eğlenebilmesine de önem vermiştir. Bu amaçla yaptığı faaliyetlerden biri tiyatro ve sinema fiyatlarında indirime gitmek olmuştu. Tiyatro ve sinemayı yalnızca bir eğlence vasıtası olarak görmemiş, Bu etkinliklerin halkın seviyesini yükseltmekte büyük faydası olacağını ifade

89 *Age,* s.489; Yeşilkaya, agm, s.114.
90 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,* c.1, s.411.

etmiştir. Bu amaçla hazırlanan bir yasayla fiyatlarda yüzde 30-40 indirime gidilmiştir. Bu yolla halkın, hiç olmazsa haftada bir defa tiyatroya, sinemaya gitmeleri sağlanmıştır. Haftada bir gün Milli Eğitim Bakanlığı'yla mutabık kalınarak öğleden sonra çocuklara faydalı filmler gösterilecektir. Bu faydalı filmlerden cumartesi ve pazar günleri halk için ikişer matine açılacak ve bunun ücreti pek az olacaktır. Böylece bütün hafta çalışan halk bu tatil günlerinde az parayla eğlenme fırsatını bulabilecektir.[91]

Kaya, bu tür düzenlemelerin yapılmasına çalışarak halkın çalışma ve sosyal yaşamını daha kaliteli hale getirmeye çabalamıştır.

Laiklik ve Toplumun Özgürleşmesi

Şükrü Kaya, laikliğe hem dinin dünya işlerine karışmayarak maddi hayatın gereklerine insanın hür aklının karar vermesi bakımından hem de feodal sınıfların toplumsal üstünlüklerine son vererek vicdanını ve aklını kullabilen özgür, çağdaş bireylerin yetişmesi açısından önem göstermiştir.

Kaya, felsefi anlayışını "tarihte deterministiz, icraatta pragmatik maddiyetçiyiz"[92] diyerek ortaya koymuştur. "Tarihte deterministiz" açıklamasıyla, doğanın ve toplumun belli yasalar, kurallar dahilinde hareket ettiğini vurgulamıştır.[93] Determinizm (gerekircilik), doğadaki hareketlerin, tarihsel olguların birbirini doğuran, birbiriyle ilişkili nedenlere bağlı olduğunu açıklayan terimdir. Kaya, tarihinin açıklanmasında, ekonomideki değişimleri belirleyici etken olarak kabul etmiştir. "Pragmatik maddiyetçilik" ise devrimin karşı karşıya kaldığı meseleler karşısında ortaya konan eylemleri açıklamaktaydı. "Pragmatik maddiyetçilik", düşünce akımları arasında akıl yürütmek yerine sorunları günlük hayatın

91 TBMMZC, D.5, c.26, s.583.

92 TBMMZC, D.5, c.16, s.60; *Ulus,* 20 Şubat 1937.

93 Doğu Perinçek, *Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s.22-25.

pratikleri içinde halletmeye öncelik vermiştir. Şükrü Kaya, materyalist felsefesinin gereği olarak toplumu öteki dünyanın endişelerinden uzak tutmaya çalışmıştır. Kaya, toplumsal düzeni kurarken yasaları "her türlü endişelerden, hayallerden uzak, bugünün icaplarını, maddi zorunluklarını göz önünde tutarak"[94] çıkarmak gerekliliğini savunmaktadır. Ona göre ülkenin maddi hayatı ancak bu suretle kurtulabilirdi. Maddi hayatın gereklerinin dikkate alınması gerektiğini düşünen Şükrü Kaya, idealizme karşı materyalizmi öne çıkarmıştır. Maddi hayatı, dinsel hayatın dışındaki yaşam olarak kabul eden Kaya, laikliği de toplumsal hayatın özgürleşmesi için gerekli görmekteydi. Kaya bu durumu, Avrupa'da Kilise'nin insan yaşamını baskı altında tutan anlayışını gözler önüne sererek açıklamıştır. Kilise, din, ibadet, felsefe, metafizik, sosyal ekonomi, her konuda hüküm vermeyi hak görmekteydi. Kilise'nin kitabında her fikri, her hareketi aforozlayacak veya takdis edecek çeşitli formüller bulunmaktaydı. Gözettiği son gaye, fanilerin yarın ahirette ruhlarının selameti için bu yalan dünyadaki idarelerini elinde tutmak ve "'koyun sürüsü' dediği insanlara çobanlık etmekti." Bu görevin yapılabilmesi için vaid, tehdid, yalan, riya, cürüm, hayır ve şer, işlenen her suç sevap sayılabilirdi. Kilise'nin vaat ettiği cennet anahtarı, herkesin vicdanına giren bir maymuncuk gibi insanları kandırmak için kullanmaktaydı. Kilise'nin emirlerini dinlemeyenlerin veya tutmayanların "küfürle" suçlanarak aforoz edilmesi hatta ruhunun "küfürden temizlenmesi" için ateşte yakılması normaldi. Kaya, Fransız İhtilali'nin krallığı devirerek özgürlüğün önünde engel olan Kilise'nin egemenliğine son vermeyi, papazları laikleştirmeyi amaçladığını vurgulamıştır.[95]

Kaya, kaderciliğin karşısında birisi olarak, maddi hayatın içinde olan her şeyin insan ürünü olduğunu savunmuştur. 1937 yılında anayasanın 2. maddesine Altı Ok'un eklenmesiyle ilgili

94 Aynı yer.

95 Şükrü Kaya, "Sezar'ın Panejiriği 2", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1943.

konuşurken tarihin kaza ve kaderin neticesi olmadığını, milletlerin tarihini kendilerinin yaptığını dile getirmiştir.[96] Türk Milleti de başına gelen felaketlerin neticelerini görerek bağımsızlığı için mücadele etmiş ve kaderini ellerine almıştı.

Kaya'nın materyalizm anlayışında dinler, "işlerini bitirmiş, vazifeleri tükenmiş, yeniden uzviyet ve hayatiyet bulamayan müesseselerdir."[97] Ona göre din, toplum hayatında artık rol oynamamalıydı. Toplum ihtiyaçlarının değişen dünyanın gereklerine göre yerine getirilmesi gerekliliğini ortaya koyan Kaya, laikliğin çerçevesini ve hududunu "dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmemek"le sınırlamıştır. Teokratik bir devlete dönüşü engellemek ve feodalitenin etkisini kırmak bakımından dinin devlet işlerinde ve toplumsal hayatta etkinliği kırılmalıydı. Bu açıdan laiklik, dinin devletten bağımsızlaşmasından ziyade devletin ve toplumsal hayatın dinden bağımsızlaşmasıyla sınırlı olarak anlaşılmıştır. Ona göre dinler, "vicdanlarda ve mabedlerde" kalmalı, "maddi hayat ve dünya işine" karışmamalıydı.[98] Kaya, bu ifadeleriyle dine değil dinin sosyal ve siyasal alanı belirlemesine karşı olduğunu ortaya koymuştur.[99] Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ve Başbakanlığa bağlanması, bu anlayışın tipik bir örneğidir.[100] Dinin "vicdanlarda kalması" dinin kötü amaçlı kullanımını da engelleyecektir. Kaya, siyaseti dine alet etmenin kurbanı olarak Osmanlı Devleti'ni örnek vermekteydi. Osmanlı'nın durumu "Müslümanlar arasında da ne dinin siyasete ne de siyasetin dine alet

96 *Age*, s.59.
97 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.153.
98 TBMMZC, D.5, c.16, s.61; *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1937; *Ulus*, 6 Şubat 1937.
99 Orhan Türkdoğan, "Geçmişiyle ve Bugün Laiklik", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 49, Ocak 1991, s.44.
100 Bülent Dâver, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Layiklik*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:48, Ankara, 1955, s.84-89.

olabildiğini, devlet iradesinde ve dış münasebetlerde dini gayret ve taassup politikasının çok tehlikeli, hatta zararlı olduğunu göstermeye" yeterliydi.[101]

Halifelik, saltanat gibi feodal kurumların feshedilmesi ve laik yasalarla feodal anlayışın toplumsal temelinin ortadan kaldırılmaya çalışılmasına rağmen camiler Cumhuriyet karşıtlarının en rahat ettikleri hareket alanları haline gelmişti. Şükrü Kaya, camileri laiklik karşıtı eylemlerin yuvası haline getirmek isteyenlere karşı dikkatli olmaya çalışmış, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı özellikle Ramazan ayında, kendilerinden beklenen vaazların dışına çıkaran vaizlerin laiklik ve Cumhuriyet karşıtı faaliyetlerinin önüne geçilmesi hususunda uyarmıştır.[102]

Kaya dinin siyasete, devlet yönetimine karışmaması gerektiği gibi devletin de yurttaşların inancına karışmaması, bu inançlar arasında ayrım yapmaması anlayışını beimsemiştir. Bu hususta Adana Halkevi'nde yaptığı konuşmada, memlekette din bakımından ayrılık gösteren yurttaşların olduğunu ama bu yurttaşlar üzerinde durmanın kendisini ve yöneticileri ilgilendirmeyeceğini belirtmiştir. Çukurova'da yaşayan kimi Alevilerin sünni hacıların, kadıların garezleri ve husumetleriyle mezhep ayrımına tabi tutularak milletten koparılmaya çalışıldığını vurgulamıştır. Halbuki Aleviler "büyük Türk kütlesi ile beraber milli mücadeleye karışarak kanlarını dökmüş"lerdir. Kaya, Alevileri, saltanat devrinin kötü ve yobaz zihniyetinin milletin geri kalanından uzak tutmaya çalıştığını belirterek buna neden olan dar, kötü, cahilane zihniyeti ortadan kaldırmaya mecbur olduklarını ifade etmiştir. Kaya, böyle bir ayrılığın ciddi ve ilmi nedenlere dayandığına inanmak bir yana, var olduğu hissini vermeyi dahi millicilik ve halkçılık açısından ayıp saymıştır.[103]

101 Kaya, "Din ve Siyaset", *Hürriyet*, 29 Mayıs 1954.

102 Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler,* 2. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.33-44, 105-107.

103 *Ayın Tarihi,* sayı 40, Nisan 1937, s.21-23.

Kaya'nın, Hatay'ın Türkiye'ye katılma sürecinde, bir kısmı uzun yıllardır Suriye'de yaşayan Çukurova yöresinde Nusayri olarak adlandırılan Alevilerin halkla kaynaştırılmasına çabaladığını da görmekteyiz. Bakanlar Kurulu'nun 9 Nisan 1937 tarihli ve 2/6366 sayılı kararnamesinde "Türk kültürüne bağlı olup da anadillerini kaybetmiş Seyhan (Adana) ve İçel vilayetlerindeki Nusayrilerinin Türkçe bilmeyenlerine anadillerini öğretmek ve kız alıp verenlerin cihaz masraflarına yardım eylemek ve bu suretle kaynaştırma hareketlerine önayak olmak" amacı dile getirilmekteydi. Şükrü Kaya da 29 Mayıs 1937 tarihli yazısıyla bu durumdaki "Nusayrilerin yerli Türklerle kaynaştırılması konusunda 20.000 TL ödenek ayrıldığını" bildirmekteydi.[104]

Kaya, laikliği "Fransız İnkılâbının bir çocuğu"[105] olarak değerlendirerek "devlet işlerinde ve ulus işlerinde dini tesirleri kaldırmak"[106] biçiminde tanımlamıştır. Kaya, hilafetin ve şeriye mahkemelerinin, tarikatların kaldırılmasını, mahkemelerin birleştirilmesini, Tevhidi Tedrisat'ın kabülünü (öğretim birliği), medreselerin kapatılmasını, medeni yasanın kabulünü laiklik uygulamalarına örnek göstermekteydi.

Kaya, dini düşünce ve yönetim tarzının Türkleri ve Osmanlı'yı güçsüz bıraktığını hatta Osmanlı'nın çöküşüne neden olduğunu düşünmekteydi. Son asırlarda Türk idaresine alınan ve karıştırılan bazı toplulukların aşiret göreneklerine ve semavi, belirsiz ilhamlara dayanan dini düşünceleri Osmanlı'nın olduğu gibi Türk'ün yapısını da bozduğu kanısındaydı. Bu yolla mukaddes kitapların hükümlerini, yöneticilerin keyfi idaresine yönelik yorumlayan skolastik usullerin Türk idaresine girdiğini düşünen Kaya, bu durumun Osmanlı Devleti'ni iki üç asır gibi kısa bir süre içinde

104 Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, s.197-198.
105 Ahmet Hamdi Başar, *Atatürkle Üç Ay,* Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s.48.
106 TBMMZC, D.4, c.25, s.77.

aciz, kudretsiz bir hale getirdiğini belirtmiştir.[107] Kaya laikliği, din hükümlerinin yönetimde zaafiyet yaratmaması açısından güvence olarak görmüştür.

Şükrü Kaya, görüldüğü gibi bir devletin güçsüz kalmaması, dağılmaması için laikliğin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.[108] Ona göre ülke işlerine karıştırılmak istenmeyen din, maddi hayatın kapsamına giren ekonomi, siyaset, ticaret, hukuk gibi alanlarda yer almamalıdır. Maddi hayat, din gibi değişmez kurallara göre değil "günün gereklerini, maddi zorunlukları göz önünde tutarak" düzenlenmeliydi. Kaya, ahlaki alanı dahi dine bırakmamakta, bu hususta "maneviyatı için Türk'ün temiz ahlakını inkişaf ettirmek (geliştirmek) kâfidir"[109] diyerek dini bu alanda da dışarıda bırakmaktaydı.

Görüldüğü üzere, dinin maddi hayatın dışında mabetlerde kalması anlayışı, aslında feodal güçlerin tasfiyesine yönelik bir girişimdi. Çünkü din daha çok aşiret reisliği, ağa, şeyh, hoca gibi feodal sınıfın ideolojik görüşüydü. Din, bu hâkim sınıf tarafından halkın egemenlikleri altında tutulmasına yarayan bir araç olarak kullanılmıştı. Din yoluyla toplumun itaatkâr olması, verilenle yetinmesi sağlanarak bu dünyada yaptıklarının ödülünü öbür dünyada alacakları söylemiyle de toplum üzerindeki egemenlikleri sağlamlaştırılmıştır. Cumhuriyet'in gerek kurulma aşamasında gerekse sonraki yıllarında ortaya çıkan ayaklanmalar halkın din duygularının kötüye kulanılmasının ürünüydü. Cumhuriyet ise dini toplumsal hayatın dışına çıkararak tarihsel gelişmenin önündeki engellerden birini ortadan kaldırmak istemiştir. Bundan dolayı sorun ideolojik bir hesaplaşma olarak gündemdeydi. "Ortaçağın dogmatik din görüşleri mi, müspet bilimler mi Türkiye'ye egemen olacaktı?" sorusu karşısında Kaya, dinlere gönüllerin dışında bir

107 Kaya, "Cumhuriyet'in Ondördüncü Yıldönümü", s.207.
108 Laikliğin gerekliliği için bkz. Aykut, *age*, s.51-54.
109 TBMMZC, D.5, c.16, s.60.

yaşam alanı vermek istememişti. Kaya, "din ve devlet işleri ayrı olsun" şeklinde ifade edilen görüşü yeterli görmeyerek devlet işlerinin olmadığı alanda da dine olanak tanımak istememiştir.

Kaya dini, devlet işlerinden ayrı özerk bir alanı olan bir kurum olarak görmemiştir. Ona göre din sadece devlet işlerinde değil toplumsal hayatın hiçbir alanında söz sahibi olmamalıdır. 3 Aralık 1934 tarihli "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun"u Meclis'e sunan İçişleri Bakanı Kaya'ya göre laiklik, yasanın gerekçesinde "din ile devletin ayrılığını ve dinî akidelerin devlet işleri haricinde sırf vicdani bir mahiyette kalıp memleketin devlet hayatında dinin hiçbir tesiri olmaması"[110] şeklinde tanımlanmıştır. Bir kere din "mabedlerde bulunsun"[111] denildikten sonra zaten devletin dışındaki alanlarda da hüküm süremeyeceği baştan ortaya konmuştur.

Kaya, dinin gereği diye ortaya çıkan faaliyetlerin daha düşünce aşamasında iken tespit edilerek gereken önlemlerin alınması gerektiğine inanmıştır. Kaya'ya göre "irticanın önüne geçilmek ve onu tedib etmek (önlemek) bir iş değildir."[112] Bunun bir mesele olarak görülemeyeceğini düşünen Kaya için esas mesele, "memleketi aydınlatarak böyle bir şeye kapılanların daha rüyalarında iken yakalarına yapışmaktır." [113]

Kaya, laiklik ilkesiyle herhangi bir din veya mezhebin taraftarlığının yapılmayarak ve onlar hakkında olumsuz düşünceler taşımayarak din ve mezhepler arasında eşitliği sağlamayı amaçlamıştır. Kaya, Altı Ok'un anayasaya girmesiyle ilgili yaptığı konuşmada, laik olmakla dinler ve mezhepler için ne bir nefret ne de bir

110 TBMMZC, D.4, c.25, s.1; İlsever, *age*, s.108.

111 *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1937; *Ulus*, 6 Şubat 1937; *Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklik Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nin 5.2.1937 Tarihli İçtimaındaki Söylevi*, s.6.

112 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (6-19 Mayıs 1935)*, s.154.

113 Aynı yer.

korku ve endişe duymadığını, bütün din ve mezheplere hoşgörü ve eşitlikle baktığını ifade etmiştir.[114]

Kişilere hürriyetlerini vermek gerektiğini düşünen Şükrü Kaya, hürriyetin tarifinin çok güç olduğunu, en iyi hürriyetin ülkenin çıkarına, milletin karakterine uygun, devletin ve fertlerin haklarını ve menfaatlerini koruyan hürriyet olduğunu dile getirmiştir.[115] Dini sembolize eden giysilerin giyilmesinin engellenmesi amacıyla "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun" Meclis'te görüşülürken bu konuda fikirlerini belirtmiştir. Kaya, din hükümlerinin toplumsal yaşamdaki üstünlüğünü kırmak amacıyla dini sembolleri de engellemek gerektiği kanısındaydı. Dini sembollerin, giysilerin giyilmesinin ve takılmasının engellenmesinin ülke güvenliği için önemli olduğunu bazı kisvelerin yasaklanmasının devrimin gerektirdiği bir zorunluluk olduğunu belirterek bu önlem alınmaması halinde ülkenin geleceğiyle güvenliğinin tehlikeye düşeceğini vurgulamıştır. Yasa düzenlenirken laik bir devlet olarak şu veya bu dinin hükmüyle hareket etmediklerini, doğrudan doğruya milletin çıkarının gerektirdiği maddi ve gerçek sebeplerden yola çıktıklarını açıklamıştır. Kaya bu yasayı "yürüyen ve yürümesi gereken canlı inkılâbımızın eseri" olarak görmüş ve inkılâbın emirlerini yapmamayı "irticaya hizmet etmek, mürteci olmak" olarak değerlendirmiştir.[116] Eğer devrimin emirlerine uyulmazsa Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi eliyle bu millete hazırladığı geleceğin tekrar yaşanacağını ileri sürmüştür.

Bazı kisvelerin giyilmeyeceğine dair Şükrü Kaya tarafından hazırlanan yasanın gerekçesinde, dinsel kıyafetlerin mabetler dışında kullanımının yasaklanmasının "vicdan serbestisi hakkını sınırlama yoluyla bir müdahale olmayıp aksine vicdan hürriyetini takviyeye esas" olduğu belirtilmiştir. Böylece, önemsiz kıya-

114 TBMMZC, D.5, c.26, s.413.
115 *Ulus*, 29 Haziran 1938
116 TBMMZC, D.4, c.25, s.76.

fet eşitsizlikleri nedeniyle memleket düzenine engel olabilecek durumlarda halkın huzur ve sükununu korumak ve insanların birbirlerine karşı medeni davranabilecekleri ortamı yaratmak amaçlanmıştır. Yasa dini esaslı giysileri yasaklayarak yurttaşlar arasında oluşabilecek "soğukluk", "geçimsizlik" durumlarının önüne geçerek insanların "medeni ve insani saygılarla yaşayabilmelerini" sağlamayı amaçlamaktaydı. Böylece Türkiye'de vicdani ve dini hürriyetin uygulanması hususunda eşitlik gözetilecek ve uygulama kamu düzeninin gereklerine uygun hale getirilecekti. Ayrıca yasayla milli birliği ve milli duyguyu incitecek yabancı kuruluşlarla, şüphe uyandıran kıyafet ve alametler de yasaklanmaktaydı. Görüldüğü gibi yasa, giysi meselesini ulusal birlik ve bağımsızlık meselesi olarak ele almıştır.

Yasanın gerekçesinde vicdan özgürlüğü dile getirilerek laikliğin bunu sağlayan önemli bir araç olduğu ortaya konulmuştur. Bazı giysilerin yasaklanması vicdan özgürlüğünü ortadan kaldırmaya değil tersine vicdan ve fikir hürriyetini daha fazla ortaya çıkarmaya hizmet etmekteydi. Laiklik kıyafet eşitsizlikleri dolayısıyla kamu düzenini bozacak olasılıkları ortadan kaldırmaktaydı. Ayrıca laiklik, insanların birbirine hor ve farklı bakmasını önleyen çağdaş, birbirine saygılı insanın yaratılmasında önemli bir harç görevi de görmekteydi. Tüm yurttaşların, din ve mezhep farkı gözetmeksizin yasa önünde eşit konumda bulunmaları da vicdan hürriyetini sağlamaya yönelikti.

Kaya, yasanın gerekliliğini "inkılâbın emrettiği" bir zorunlulukla ele alıyordu. Ona göre "laik devlet, bu zaruretleri gözetirken şu veya bu dinin ahkâmı ile alakadar olmaz"dı. Yasanın gerekçesini şu şekilde açıklamaktaydı:

> "Bu kararları verdirten sebepler doğrudan doğruya milletin menfaatinin icap ettirdiği maddi ve gerçek sebeplerdir. Şu dinde bu kıyafet vardır, bu dinde şu kıyafet vardır. Hakikaten laik olan hükümetimizin aklından böyle bir endişe

> geçmemiştir. Bu yürüyen ve yürümesi lazım gelen canlı inkılâbımızın eseridir. İnkılâp yapıldığı zaman onun gösterdiği zaruretler takip edilmez ve inkişafına yardım edilmezse o inkılâp geri kalır, hatta geriye döner. İnkılâp geriye döndüğü vakit, bu Türk camiasının nasıl bir akibete dûçar olacağını (yakalanacağını) tahmin etmek gayet kolaydır. İnkılâbın emirlerini yapmamak irticaa hizmet etmek, mürteci olmak demektir; İmparatorluğun kendi elile bu millete hazırladığı akıbetleri tekrar hazırlamak demektir. Bizim içimizden asla böyle bir adam çıkmayacaktır. Bu kanun şu veyahut bu ferde şu veyahut bu teşekküle karşı alınmış bir tedbir değildir. Umumidir ve zamanın, inkılâbın icap ettirdiği bir zarurettir. Yani bu tedbir bugün alınmazsa memleketin asayişi, akıbeti vahim neticelere uğrar."[117]

Görüldüğü gibi Kaya, giysi meselesinin çağdaşlaşmanın da ötesinde bir mesele olduğunu düşünmüştür. Giysi meselesiyle ülkenin güvenliği, devrimlerin korunması ve ilerletilmesi, Cumhuriyet'in devamı arasında bağ kurmuştur. Kaya giysi meselesiyle Osmanlı'nın bağnaz düşünceye esir olarak millete yaşattığı esarete ve yıkılışına vurgu yaparak Cumhuriyet'in bağımsızlığını ve geleceğini koruma iradesini ortaya koymaktaydı. Aksi taktirde devrimlerden geriye dönüş ve Cumhuriyet'in yıkılışı söz konusu olabilecekti. Yasanın ikinci maddesinin gerekçesini açıklarken bu konuyu şöyle vurgulamaktaydı:

> "Memleketimizde halkımızın ve milletimizin gerek laik ruhunu gerek millici ruhunu, istiklal aşkını rencide etmeyecek esbabı mucibeyi hazırlamak lazımdır. Memleket bir gün fena vaziyetlerde kalıp da devlet ve hükümetinizi müşkül vaziyette bırakmamak için bu lazımdır."[118]

117 Aynı yer.
118 Aynı yer.

Yasanın birinci maddesiyle "her hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani kisve taşımaları" yasaklanmıştı. Hükümetin, her din ve mezhepten uygun göreceği yalnız bir din görevlisine mabet ve ayin haricinde dahi ruhani kıyafetini taşıyabilmek için izin verebileceği ve bir izin süresinin bitiminde, iznin onun aynı ruhani hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesinin uygun olacağı da düzenlenmiştir. İkinci maddeyle "Türkiye'de kanuna tevfikan teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüp gibi heyetler ve okullara mahsus kıyafet alamet ve levazım taşımak istedikleri zaman yalnız nizamname veya talimatname ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alamet ve levazım" taşıyabilecekti. Üçüncü maddeyle "Türkiye'de bulunan Türklerin ve yabancıların, yabancı memleketlerin siyaset, askerlik ve milis teşekkülleri ile münasebetli kıyafet ve alametlerini ve levazımını taşımaları" yasaklanmıştı.[119] Dördüncü maddeyle de "ecnebi teşekkül mensuplarının kendi kıyafet, alamet ve levazımları ile Türkiyeyi ziyaret etmeleri, İcra Vekilleri Heyetince (Bakanlar Kurulunca) tayin olunacak mercilerin müsaadesine"[120] tabi tutulmuştur.

Kaya bir yandan dini törenler haricinde dini giysilerin giyilmesinin önüne geçmeye çalışırken bir yandan da çağdaşlaşmanın gereği olarak yeni giysilerin kullanımına yönelik çabalamıştır. 16 Ekim 1925 tarihinde Konya Milletvekili Refik Koraltan ve arkadaşlarının verdiği "Şapka İktisası (Giyilmesi) Hakkında Yasa"[121] teklifinin görüşmelerinde şapka meselesinin "dini, milli kıyafet ve teklifin kanuna aykırılık" olarak üç safhada inceleneceğini belirtmiştir. Altıncı ve yedinci asırların fikirleriyle ülkenin yöne-

119 *Age,* s.77.

120 *Age,* s.78; Turgut Özakman, *1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi Kronolojisi,* 3. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.269.

121 Şapka yasası için bkz. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri,* Ayraç Kitabevi, Ankara, 2009, s.310-316.

tilemeyeceğini belirterek laikliği savunmuş ve şapka giyilmesini anayasaya aykırı bulmadığını ifade etmiştir. Şapkanın ulusal bir kıyafet olmadığı eleştirisine, "uygar ulusların kıyafetleri aynıdır" sözleriyle yanıt vermiştir. Şükrü Kaya, milletin çoktan uygarlık ve ilerleme doğrultusunda karar verdiğini ve onun bu yöndeki gelişimi karşısında durmanın hüsranla sonuçlanacağını iddia etmiştir. Bununla ilgili olarak şapka giyilmesine dair Meclis'e şu önergeyi vermiştir:

> "Haddi zatında hiçbir ehemmiyeti mahsusayı haiz olmayan serpuş (başlık) meselesi asrî ve medenî milletler ailesi içine girmeğe azmetmiş olan Türkiye için hususi bir kıymeti haizdir. Şimdiye kadar Türkler ile sair medenî ve asrî (çağdaş) milletlerin arasında bir alameti farika (ayırıcı işaret, damga) mahiyetinde telakki edilmekte (anlaşılmakta) olan mevcut serpuşun tebdili ve yerine medenî ve asrî milletlerin kaffesinin (hepsinin) müşterek serpuşu olan şapkanın ikamesi lüzumu taayyün etmiş (ortaya çıkmış) ve muhterem milletimiz bu aslî ve medenî serpuşu iktisa eylemek (kabul etmek) suretiyle cümleye numune imtisal teşkil eylemiş (örnek olmuş) olduğundan merbuten (ekli olarak) takdim edilen kanunun kabulünü Heyeti Umumiyeye arz ve teklif ederiz."[122]

Nurettin Bey, Teşkilatı Esasiye'nin değişik maddelerinde yazılı "şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelam, amel, temenlük ve tasarruf ilah, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır", "işkence, eziyet, müsadere yasaktır", "hiçbir kimse hiçbir fedakârlığa icbar edilemez (zorlanamaz)" hükümlerine dayanarak Şapka Yasası'nın Teşkilatı Esasiye'ye aykırı olduğunu öne sürmüştür.[123] Nurettin Bey'in açıklamalarına itiraz eden Şükrü Kaya, şapka

122 Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938),* s.170-174.

123 TBMMZC, D.2, c.19, s.227.

meselesini üç yönden ele almıştır. Bunlardan biri dinidir. Cami kürsüleri dışında dinin yer bulamayacağını söyleyerek şapka yasasını savunmuştur. Kaya, TBMM'nin din ile dünyayı ayırdığını belirterek milletin doğrudan doğruya hayati meselelerinin, maddi yararlarının, milletin kendi geleceğinin "altıncı, yedinci asrın köhne fikirlerine"[124] bağlanamayacağını dile getirmiştir. Milletin geleceğinde arayacağı şeyin medeniyet olduğunu belirten Kaya, milletin kendi geleceği için geçmişin her türlü kaydından kendisini uzak tutmasının gerekli olduğunu savunmuştur.

Bir diğer yön ulusal kıyafet meselesiydi. Kaya, çağdaşlaşmanın göstergelerinden[125] biri olan bu meseleye değindiğinde "şapkanın milli kıyafet olamayacağı" eleştirisiyle karşılaşmıştır. Meselenin bütün uygar ulusların kullandığı elbiselerin kullanılması meselesi olduğunu ve milli kıyafet giyilmesiyle başarı sağlanamayacağını açıklayan Kaya, kıyafetin etkisi olsaydı "Yeniçeriler Viyana önüne gittikleri zaman bütün âlem onların kavuklarından korkar ve kaçardı."[126] Demiştir. Atatürk de şapka giyilmesini "Türk ulusunun uygar dünyadan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını"[127] göstermesi bakımından önemli saymıştır. Kaya, milli kıyafetin ancak tarihte ve müzelerde görüleceğini, oysaki bütün medeni milletlerin kıyafetinin aynı olduğunu belirterek bütün milletlerin giydiği ortak kıyafetlerin giyilmesinin milli his taşımaya engel olmadığını savunmuştur. Kaya, bir milletin geleceğini ve bağımsızlığını kurtaranın kıyafeti değil kanı olduğunu da sözlerine eklemiştir. Ona göre kıyafete her şeyden önce hâkim olacak şey, milli histir.[128]

---

124 *Age,* s.227; İlsever, *age,* s84.

125 Şapka meselesi ilgili olarak Şükrü Kaya'nın da bulunduğu bir tartışma ortamında, şapka bir medeniyet meselesi olarak ele alınmıştır. Bu mesele çözülmeden başka meselelerin çözülemeyeceği düşünülmüştür. Bkz. Atay, *age,* s.501-504; Akgün, *age,* s.259.

126 TBMMZC, D.2, c.19, s.227.

127 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.2, 3. basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.1193.

128 TBMMZC, D.2, c.19, s.227.

Kaya, üçüncü olarak da şapka giyilmesinin anayasaya aykırı olmayacağını savunmaktaydı. Getirdiği şapka teklifinin Teşkilatı Esasiye Yasası'na aykırılığı eleştirisi karşısında Kaya esas dikkate alınması gerekli şeyin "Türk'ün istiklaline, Türk'ün hayatına, Türk'ün haysiyetine ve Türk'ün ilerlemesine engel olacak kayıt" olduğunu ifade etmiştir. Kaya, bu esası temin eden hiçbir yasanın Teşkilatı Esasiye'ye aykırı olamayacağı fikrindeydi.[129]

Şapka Yasası'yla beraber TBMM üyeleri, İl Özel ve İl Genel İdareleri ve Mahalli İdarelerde çalışan memur ve hizmetlinin şapka giymesi zorunlu tutulmuştur.[130]

Feodal sınıfın egemenliğini kırmak amacıyla yapılan düzenlemelerden biri de toplumda üstünlük, ruhanilik etkisi yaratan unvan ve lakapların kaldırılmasına yönelikti. Kaya, "Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırılmasına Dair Yasa" teklifi Meclis'te görüşülürken lakap, unvan, rütbe, nişan ve madalyaların kullanılıyor olmasının "eski devirlerden kalma, bugünkü demokrasi esasına uymayan" bir alışkanlık olduğunu vurgulamıştır. "Bunların bir an evvel resmî belgelerden ve kanunun karşısında kaldırılmasının, inkılâbımıza uygun bir hareket olacağı"nı[131] belirten Kaya, yasanın birinci maddesiyle "efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakap ve unvanlar"ın kaldırılmasına yönelik görüşlerini açıklamıştır. Bundan sonra erkek ve kadın yurttaşlar, yasa karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla anılır hale getirilmiştir. Sayılan unvanlar arasına milletvekilleri tarafından "ağa" kelimesinin eklenmesi isteği karşısında Kaya, bu hükmün geniş olarak ele alınması gerektiğini, bu kavramların ayrı ayrı belirtilmesinin olanaklı olmadığını düşündüğünü ifade etmiştir. Yasada kullanılan "gibi" kelimesiyle her bölgede kullanılan buna benzer kelimeleri de kaldırmış olduklarını açıklamıştır. Çünkü her ilde çeşitli lakap ve unvanlar kullanılmaktaydı

129 Aynı yer.
130 Akgün, *age,* s.264.
131 TBMMZC, D.4, c.25, s.40-41.

ve bunların ayrı ayrı açıklanması olanaklı değildi. Böylece "ağa" kelimesi de maddeye eklenmiş oldu.

Kaya'ya göre Türk tarihinin ilk çağlarında milletin fertleri arasında hiçbir fark yoktu. Kaya sınıflaşmanın ortaçağda devlet rejimlerinin değişmesiyle beraber ortaya çıktığını, her sınıfın kendine ve nesline ilahi, hayali sıfatlar ve lakaplar izafe etmeye başladığını düşünmüştür. Bazı kimselerin kendini bazı unvanlarla donattığını, unvanların kaldırılmasıyla da toplum arasında eşitliğin sağlanacağını savunmuştur. Türkler de sınıflara ayrılarak kendi içerisinde bir hiyerarşi oluşturmuştu. Bunlar kendilerini halktan üstün tutmak için, lakap ve payeleri silinmez bir hak gibi taşıyarak halkı ezmek için sürekli kullanmışlardı.

Kaya'ya göre artık hiçbir ferdin lakabına ve payesine bakılarak hiç kimseden fazla ve üstün hakkı olduğu kabul edilemezdi. Eski devirlerden kalan bu lakaplar ve tabirler kullanılmakla halk arasında eski sınıf ve üstünlük hatıraları uyandırılmaktaydı. Bu unvanların resmi unvan olarak kamunun huzurunda, ilamlarda kullanılmayacağını, yoksa büyük kardeşine özel olarak "ağabey" diyebileceğini açıklayan Kaya, ağa, bey, hoca tabirlerinin özel ilişkilerde söylenebileceğini de belirtmiştir.[132] Kaya'nın eskiden alınmış olan paşalığın şimdiki karşılığı olan generalliğin kullanılabileceğine ilişkin sözüne karşılık Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher, bunun milli iş içerisinde alınan rütbe niteliği olursa kabul görmesinin doğru olacağını söylemiştir. Gevher, milli mücadelenin ve devletin verdiği generallik unvanını kabul edeceğini fakat bundan öncekini asla kabul edemeyeceğini belirtmiştir.[133] Kaya ise bu kişilerin savaşlarda yararlılık gösterdiğini açıklayarak generallik unvanın verilmesini savunmuştur. Kaya, "zamanında memleketlerine hizmetler yapan bu kişilerden bu güzel unvanın esirgenmesini demokrasi prensibine uygun bulmamıştır."[134]

132 *Age*, s.47.
133 *Age*, s.43.
134 Aynı yer.

Birinci madde hakkında yapılan görüşmelerin sonucunda madde en son olarak "ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın yurttaşlar, kanunun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adları ile anılırlar" hükmüyle yasalaşmıştır.

Kaya, feodal ilişkileri sürdüren aşiret hayatına karşı çıkmış ve bu ilişkilerin memlekette ayrılık yarattığını ortaya koymuştur. Bu nedenle aşiret isimlerinin kaldırılmasının milletin birliğini sağlamada önemli bir yeri olduğu kanaatindeydi. Aşiret isimlerinin köy adları hariç olmak üzere kullanılmaması gerektiğini, "Laz Mehmet", "Çerkes Ali" gibi isimlerin milli birliği zedelediğini ifade etmiştir. Milletlerin, ortaçağda adeta bir kum yığını gibi vurulduğu vakit dağılan bir kütle olduğunu açıklayarak son çağların insanının "hepsi bir arada bir kil tabakası" oluşturduğunu, nüfuzun kabul edilebilir olmayıp hâlâ aşiret ve kabile hatıralarının yaşatıldığı yerlerden bu hatıraları silmek lazım geldiğini ifade etmiştir.[135]

Kaya, eskinin hatıralarının toplumsal hafızadan silinmesi için Soyadı Yasası ele alınırken rütbe ve memuriyet isimlerinin soyadıyla kullanılmasının doğru olmadığı görüşünü dile getirmiştir. Bunun yanında iğrenç, gülünç soyadlarının kullanılmaması gerektiğini, aileden gelen soy isminin çıkar ve demokrasi karşıtlığı için kullanılamayacağını da sözlerine eklemiştir. Aşiret, boy isimlerinin konmasından yana olan milletvekillerine birkaç kez ısrarla aşiret isimlerinin yaşatılmaması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Doğuda iki yüzden fazla aşiret ve her birinin çevresinin binlerce kişi oluştuğunu açıklayan Kaya, bunların silinmemesi halinde bir zaman sonra Haydaranlı, Yusufanlı diye aşiretlerin çıkacağını iddia etmiştir. Bu nedenle aşiret isimlerini kaldırmayı milli birliğin esaslı bir gereği olarak görmüştür. Aşiret ismi taşıyan köylerin ise isimlerinin aşiretlikten çıkarılarak köy ismi olduğu-

135 TBMMZC, D.4, c.23, s.246.

nun vurgulanmasını ve bu gibi isimlerin soyadı olarak kullanılmasında ise sakınca olmadığını savunmuştur. Fakat Kaya'ya göre, doğrudan doğruya aşiret hayatı yaşayanlara ve bu aşiretin ismini taşıyanlara engel olmak lazımdı. Kaya örnek olarak "Çerkeş, Kızılbaş, Bektaşi" gibi isimleri göstermiştir. Kaya, yabancı milliyet isimlerini de kaldırmak gerektiğini savunarak "Arap, Çerkeş, Çeçen" gibi binlerce ismin kaldırmasını önermiştir. Çeçen İbrahim, Laz Memet gibi isimleri kullananların, kendilerine mutlaka başka isim bulmaları gerektiğini söyleyen Kaya, fiilen mevcut olmayan, fakat zihinde yaşayan bu ayrılığın kaldırmasını, yabancı ülkelerin zararlı etkilerinin önüne geçmek için yaşamsal bir önlem olarak görmüştür.[136]

Ordu Milletvekili Hamdi Bey'in, geçmişte hüküm sürmüş Germiyanoğulları, İsfendiyaroğulları, Aydınoğulları gibi devlet isimlerinin milli birliği zedeleyip zedelemeyeceğiyle ilgili Kaya'ya yönelttiği soruya Kaya, kimsenin ailesinden gelen soy ismini çıkarı gereği ve demokrasi karşıtlığı için kullanamayacağını şeklinde yanıtlamıştır. Tarihte kalmış isimlerle ilgileri olanların senetleri bulunuyorsa bu isimleri kullanabileceklerini de dile getirmiştir. Tarihe mal olmuş isimlerden babalarının adını taşımak isteyenler varsa buna da engel olunamayacağını belirtmiştir. Kaya, Türklerin demokrat bir millet olduğunu belirterek ana-babayla övünmenin yanlışlığına dikkat çekmiştir. Kaya bir komutanın, babasının Oğuz'a, anasının da Peygambere kadar gittiğini ileri sürerek ülkede hüküm sürmek istemesini örnek göstererek geçmişe dayanarak toplumsal üstünlük kurma çabalarına karşı çıkacaklarını ifade etmiştir.[137]

Kaya, kişinin övünç kaynağının ana ve babası değil, kendisi olması gerektiğini söylerken feodal dönemin özelliği olan geçmişle avunma, her güzelliği, olumluluğu geçmişte arama düşüncesini yıkmak amacını taşımaktaydı. Etnik kökeni belirten soyadlarının

136 Aynı yer.
137 *Age*, s.248.

korunmasını savunan Refet Bey'e karşı, isimlerde yaşayan aşiretlerin isimlerini kullanmayı serbest bırakmanın ayrılık yaratacağını savunmuştur. Ayrıca, hâlâ Kürt Memet, Çerkeş Hasan, Laz Ali demenin "hâkim unsurun kendi zaafını gösteren bir şey" olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Halbuki Türk unsuru en çok temsil edilen unsurdur. Kaya, eğer bireyin kendisinde ufak bir aykırılık hissi varsa, okullarda ve cemiyette bunu silmek gerektiğini ortaya koymuştur. Ülkeye hizmet etmiş yabancı ırka mensup kişilerin çok olduğunu, bunları kendimizden ayırıp, alında kara damga gibi "yabancı" kelimesini bulundurmanın doğru olmadığını söyleyerek bu kişilerin de herkes gibi Türk olmasını ve ülkeye hizmet etmesini savunmuştur.[138] Kaya, görüldüğü gibi toplumsal farklılığı ortaya koyan kavramları ortadan kaldırarak tarih içinde farklı soya üye kimselerin zamanla Türkleşmesini, milletin birliğinin sağlanması yönünden dikkate almıştır.

Hamdi ve Hakkı Tarık Us Beylerin aşiret kelimesinden evvel "yaşayan" kelimesinin konulması yönündeki tekliflerine Şükrü Kaya daha önceki bir kanunla aşiretler kaldırıldığı için itiraz etmiş ve itiraz üzerine teklifler geri alınmıştır. Görüldüğü gibi Şükrü Kaya, aşiret hayatının hatırlatılmaması için tarihe karışmış aşiret isimlerinin bile kullanılmamasını istememiştir.

Aşiretçiliğe, kabileciliğe dönüş olur kaygısıyla Kaya, soyadı yasası görüşülürken yasanın "mümeyyiz olan reşit, soyadını seçmekte serbesttir" ifadesine Çanakkale Milletvekili Şükrü Bey'in "aile birliğine zarar vereceği" gerekçesiyle yapılmış itirazını eleştirmiştir. Kaya için esas olan aile idi. Aile karı ile koca ve çocuktan ibaretti. Kaya, çocuklar evlenmiş ise her ailenin ayrı soyadının olması gerektiğini savunmuştur. Türklerin tarihin ilk çağlarında aile isimlerinin olmadığını, isimlerini şeref getirecek bir eylemle kazandıklarını öne sürerek zamanla bu isimlerini kendinden sonraki neslin de kullandığını söyleyen Kaya, bunun ise zaman

138 *Age*, s.249.

içinde karışıklık yarattığını, soyadı yasasının amacının ailesine ismini veren kişinin, o ailenin kendi ismiyle beraber yazılması ve söylenmesi olduğunu belirtmiştir.[139] Kaya, isteyenin kendi aile ismini almasında sakınca olmadığını ama küçük ismini, aile ismiyle birlikte yazması ve söylemesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir.

Meclis'te yapılan görüşmeler sonunda Soyadı Yasası'nın ilk üç maddesi şu şekilde yasalaşmıştır:[140]

Madde 1: Her Türk özadından başka soyadı da taşımaya mecburdur.

Madde 2: Söyleyişte, yazışta, imzada özad önde, soyadı sonra kullanılır.

Madde 3: Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleri ile genel edeplere uygun olmayan veya iğrenç, gülünç olan soyadları kullanılamaz.

Cumhuriyet, dinin egemenlik alanına müdahale ederek yalnızca feodal sınıfın siyaset alanındaki gücünü kırmayı değil bunun yanında uluslaşmanın, çağdaşlaşmanın da temelini atmayı amaçlamıştır Ümmetçiliğin olduğu bir ortamda ulus bilinci ortaya çıkamayacaktır. Kul anlayışını yıkmak ve kendi fikirlerini ortaya koyan özgür bireyi ortaya çıkarmak bakımından laiklik bir gereklilik olarak belirmiştir. Laikliğin ulusu oluşturma ve ulus arasındaki bağları kuvvetlendirmede önemli bir işlevi olduğu gerçeği Şükrü Kaya tarafından da bilinmekteydi.[141] Kaya, ulusu oluşturan bireyler arasında ayrım olmaması amacıyla kadınlara önce 1930'da Belediye Yasası'yla belediye seçimlerine katılma[142],

139 TBMMZC, D.4, c.23, s.197.

140 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devrimin Gelişimi,* 22. basım, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2007, s.159.

141 Ulusçuluk ve laiklik arasındaki bağlantı için bkz. Akarsu, *age,* s.89-90; Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi,* 8. basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s.36-40; Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, 2. basım, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003, s.210-211.

142 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, c.1, s.159.

seçme ve seçilme, daha sonra 1933'te köy ihtiyar heyetini seçme ve bu heyetlere seçilme, 1934'te de milletvekili seçme ve seçilme hakkı veren yasa tasarılarının hazırlanmasına öncülük etmiştir.[143] Bu sebeple laiklik milli egemenliği sağlayan önemli bir araç işlevi görmüştür. Kaya, uluslaşmanın sağlanması yolunda laiklik ile milliyetçilik ilkeleri arasındaki bağlantı kurmuştur. Milliyetçilik ilkesi, çağdaş uygarlık hedefine, pozitif bilimlere dayandırılmaktaydı. Ona göre "yegane doğru yol ve tarikat, müspet ilimlere dayanan milliyetçiliktir. Bu yolu tutmak Türk'ün maddi ve manevi hayatı için en büyük kuvvettir."[144]

İskân Yasası Şükrü Kaya'nın "bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yaratacaktır"[145] cümlesiyle ifade ettiği milli kimlik oluşturma hedefinde önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Kaya, ümmetçilik anlayışının tek bir ülküyle bağlanan insanları değil de belli bir din altında değişik unsurlardan insanları bünyesinde barındırmayı ilke edindiği için bu anlayışta Türk'e hor bakıldığını ileri sürmüş ve bu hususta Osmanlı Devleti'ni eleştirmiştir. Osmanlı'nın Balkanlar'dan gelen Türkleri hemen geçinecek vasıtalara ve yaşanabilecek ortama kavuşturmayarak Türklüğün varlığı içinde eritmek düşüncesinde olmadığını vurgulamıştır. Doğu sınırlarında dolaşan gezici oymakların yerleştirilmemesini de aynı anlayışın ürünü saymıştır. Kaya, Osmanlı'yı milli varlığı oluşturmaması ve Türk'e sahip çıkmamasından dolayı eleştirirken Türk'ün geri kalışına yol açıldığını da vurgulamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk'e sahip çıkmayarak Türk'ü başka unsurların esenliği için çalıştırdığını dile getiren Kaya, Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirini anlamayan değişik milliyetlerden unsurların bu durumu sayesinde yaşamını sürdür-

143 Mustafa Kemal Ulusu, *Atatürk'ün Yanıbaşında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları,* 12. basım, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s.145.

144 *Cumhuriyet,* 6 Şubat 1937; *Ulus*, 6 Şubat 1937; TBMMZC, D.5, c.16, s.61.

145 TBMMZC, D.4, c.23, s.141.

düğünü iddia etmiştir. Ona göre Osmanlı Devleti dinde bir, dilde ayrı yapay bir topluluklar birliğiydi. Osmanlı Devleti'nde dinde bir ve dilde ayrı unsurlar, en güzel yerlere yerleştirilmiş, Türkler ise geri plana itilmişti.[146] Kaya, işte bu nedenlerden dolayı Osmanlı'nın milli birliği sağlayamadığını iddia etmişir.[147] Bugüne kadar milli birlik ve milli egemenliğin ortaya çıkmamasında dinlerin ve batıl inançların etkisinin büyük olduğunu söyleyen Kaya, dine dayanarak oluşturulan yasaların, uygulamaların toplum hayatının ve devletin çöküş nedeni olduğunu da sözlerine eklemiştir. Memleketin kâhinlerin ve sorumsuzların etkin olmasından ve devlet ve millet işlerinin bu kimselerc görülmesinden çok zarar gördüğünü söyleyen Kaya'ya göre, Türkler, orta asırlardaki gibi kendilerini kendi bildikleri, kendi yaptıkları yasalarla idare etselerdi ve devlet ve millet idaresini mistik ve doğmatik esaslara bağlamasalardı, bugün bulundukları mertebeden çok daha ileride olacaklardı. Kaya, Türk Milletinin son asırlarda gördüğü felaketlerin, çektiği sıkıntıların sebeplerini, birtakım sorumsuz ve kaynağı dışarıda olan yasa ve araçların etkisi altında kalmasında aramıştır.[148]

Laiklik, Kaya için bir yandan devletin modernleşmesi diğer yandan toplumun özgür düşünebilmesi için gerekliydi. Şeyhin, hacının, hocanın etkisinde kalmayacak olan birey, kendi aklını kullanacak ve yaşamın getirdiklerini, önüne çıkan olayları kendi akıl süzgecinden geçirerek değerlendirebilecekti. Laiklik hür vicdanın[149] ortaya konmasında önemli bir boşluğu dolduracaktı. Kaya, bu noktada modern devletin de kendi vicdanıyla hareket eden, düşüncelerini özgürce ifade edebilen, eleştirebilen insanlarla yaratılabileceğine inanmaktaydı. Laiklik aracılığıyla kimse düşüncelerinden dolayı kınanamayacaktı. Kaya, laikliğin bu ba-

146 *Age,* s.6-7.

147 Osmanlı mülkiyet düzeni kimi bölgelerde derebeyliğe dayanmıştır. Derebeylik sistemi ve Osmanlı'da derebeylik tipleri için bkz. Tökin, *age,* s.157-170.

148 TBMMZC, D.5, c.16, s.60.

149 Köker, *age,* s.165-166.

kımdan bireylere istedikleri düşünceye ve dine üye olma hürriyeti sağlayacağını savunmuştur:

> "Kanunlarımızı ona göre yaptık, şimdi de Teşkilatı Esasiye Kanunumuza koymak istiyoruz. Eşhaın (halkın) vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur. Herkesin vicdanı hürdür."[150]

Kaya, İslam'ın laik bir din olduğu kanısındaydı. Dine materyalist yaklaşırken esas itibariyle dinlerin toplum hayatında yerinin olamayacağını açıklamıştır. Bununla beraber materyalist anlayışına rağmen dine gereğinden fazla rol verdiği de görülmektedir. Kaya'ya göre ortaçağda sınıflaşma ekonominin geldiği aşamayla değil dinin etkisi sonucu ortaya çıkmıştı. Bu noktada Kaya'nın determinist[151] ve materyalist görüşü bulanıktır. Halbuki, din adamlarının sıradan inanandan ayrı bir grup olarak ortaya çıkması sınıflaşmanın bir görüntüsüydü ama dinler sınıflaşmanın gerçek sebebi değildi. Din adamlarının emeği sömürülen köle ve köylülere karşı kral, feodal beyler gibi egemenlerin yanında olması ancak ekonomik sebeplerle açıklanabilir.

Şükrü Kaya tarafından hazırlanan Lakap ve Unvanların Kaldırılması Hakkındaki Kanun'un gerekçesinde bu fikri görmekteyiz:

> "Ortaçağda devlet rejimleri değişti, bununla beraber halkçılık mefhumu da eski saflığını ve temizliğini kaybetti. İnsanlar arasında esasını kâh dinden, kâh hurafelerden, kâh tegallüp, tasallût (egemenlik kurma) hırslarından alan farklar hasıl oldu. Bu suretle mümtaz sınıflar meydana çıktı. Her bir sınıf kendine ve nesline ilahî, hayalî sıfatlar ve lakaplar zafesine başladı. Türkler kurunu vustaî (ortaçağa ait) cemiyetlerle temasları sırasında bu tesirlerden kurtulamadı. O

150 TBMMZC, D.5, c.16, s.61.

151 Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürkçülük*, 12. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s.50-51.

da sınıflara ayrılarak millet içerisinde bir hiyerarşi vücuda getirdi ve kendisine halktan üstünlüğünü gösteren fuzulî birtakım lakaplar ve payeler izafe etti. Ve bu lakap ve payeleri silinmez bir hak gibi taşıdı ve bunları halkı ve hakkı ezmek için mütemadiyen (sürekli) kullandı."[152]

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere sınıflaşma, üretim ilişkilerinin gelişmesiyle beraber belirli bir kesimin üretimde daha fazla pay alması sonucu ortaya çıkan bir durum olarak görülmüştür. Aslında bu tür ifadeler sadece Kaya'ya özgü olmayıp diğer Kemalist kadrolar da sınıflaşma gerçeğinin farkındaydılar. Bu bakımdan Kemalizmin sınıflar üstü olduğu, sınıfları reddettiği tezi bizzat Kemalist kadrolarca çürütülmektedir. Fakat sınıflaşma, üretimin insan ihtiyacını karşılayan miktarının fazlasına (artı ürün) belli kesimin egemen olması olarak açıklanmamıştır. Kaya, sınıflaşmanın nedenini dinlere, hurafelere, zorbalığa bağlamıştır. Halbuki din sınıflaşmanın nedeni değil, pekiştiricisidir. Sınıflaşma sonucu üretim üzerinde egemen olan kesim din kurumu aracılığıyla sınıfsal egemenliklerini daha fazla pekiştirmiştir. Dinler ortaçağda feodal sistemin egemenleri olan derebeylerinin, ağaların hâkimiyetlerini artırma yönünde kullandıkları bir kurum işlevi görmüştür. Bununla beraber sınıflaşma ve zorbalık arasındaki ilişki de ortaya konulmuştur.[153]

Kaya, Osmanlı'nın yıkılma sebepleri arasında öncelikli sırayı baskıya, keyfi yönetime, bağnazlığa vermekteydi. Laikliğin dinsizlik olup olmadığı, Kemalist kadrolar arasında da tartışma konusu olmuştu. Atatürk bu konuda Kaya'nın da görüşünü almıştır. Şükrü Kaya, "medeni dünyanın da fikridir"[154] diyerek çağı yakalamak noktasında laikliğin gerekliğine vurgu yapmıştır. Laikliğin dinsizlik mi yoksa sadece dinin dünya işlerine karıştırılmaması

152 TBMMZC, D.4, c.25, s.40-41.
153 İlsever, *age*, s.100-102.
154 Başar, *Atatürkle Üç Ay*, s.48.

mı olduğuna dair Kemalist kadrolar arasındaki tartışmada, laikliğin dinin dünya işlerine karıştırılmaması olduğu üzerinde fikir birliğine varılmıştır.[155]

Devletçilik

Atatürk ve arkadaşları Şükrü Kaya, Recep Peker, Reşit Galip, Mahmut Şevket, Ahmet Hamdi Başar, 11 Kasım 1930 Pazar günü Ankara'dan trenle Anadolu gezisine çıkmışlardır. Atatürk bu yolculuklukla halkın neden CHP'yi değil de Serbest Fırka'yı desteklediğini anlamayı amaçlamıştır. Atatürk, Serbest Fırka'nın kısa zamanda halkın önemli desteğini almasında CHP'nin ne gibi eksikliklerinin olduğunu tespit etmeyi istemiştir. Yurt gezisi için gittiği Sivas'ta bir toplantıda SCF'nin liberalizmini tartıştırmış ve Atatürk, Şükrü Kaya'dan liberalizmi öğrenmek istemiştir. Bu toplantıda Atatürk tarafından liberalizmin esarete yol açtığı vurgulanmıştır:

> "Liberalizm müstemlekelerde (sömürgelerde) uygulanmış bir sistemdir. Halbuki biz müstemleke değiliz ve olmayacağız. Liberalizmi düşünmek inkılâbı inkâr etmektir."[156]

Osmanlı Devleti'nin serbest ekonomiyi uygulaması, diğer devletlerin açık pazarı haline gelmesi, dağılmasına neden olmuştu. Liberalizm, İttihat-Terakki liderleri gibi Cumhuriyet kadrolarınca da devleti çöküntüye uğratacak bir akım olarak görülmüştür.[157] Sermayesi yetersiz bir ülkede liberalizmin uygulanması Osmanlı'nın değil yabancı devletlerin işine yaramış ve milleti esarete itmiştir. Geçmişin bu acı deneyimleri ve 1923-1930 arasındaki

155 *Age,* s.48-50. Ayrıca laikliğin gelişimi için bkz. Sadri Etem, *Türk İnkılabı'nın Karakterleri,* 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.119-132.

156 Başar, *Atatürkle Üç Ay,* s.33-34.

157 Ahmet Demirel, *Tek Partinin Yükselişi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.297.

serbest ekonomi uygulamaları Cumhuriyet kadroları tarafından dikkatle değerlendirilmiş ve 1930'lardan sonra Devletçilik ilkesi gündeme gelmiştir. Cumhuriyet, eskisi gibi serbesiyetçilik değil müdahale uygulayacaktır. Dünya Bunalımı'nın etkisi, özel girişim yoluyla ekonomik gelişmenin yetersiz olması, sermaye yetersizliği, işçi ve teknik eleman yokluğu, SCF'nin gördüğü ilgi gibi nedenlerle Devletçilik uygulanmaya başlanmıştır.[158] Kaya, bireysel girişimin desteklenmekle beraber devletin ekonomik aktör olması gereğini savunmuştur. Anarşizmin de bir çeşit liberalizm olduğunu düşünen Kaya, bu fikrini, hakkındaki gensoru üzerine, liberal bir program uygulayan SCF lideri Fethi Okyar'a "anarşiye doğru gidiyorsunuz, anarşistler de liberallerdir" diyerek ortaya koymuştur[159] Kaya, Devletçilik politikasının kabul edilmesinden önce yaşanan tartışmaların içinde yer almış ve Devletçilikten yana olan fikirlerini dile getirmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında Türk Parası'nın değerinin büyük oranda düşmesi sonucu tarımsal ürün fiyatlarında önemli bir gerileme olmuştu. İhracatı tarıma dayalı Türkiye'nin bilançosu altüst olmuş, tüketici fiyatları artmıştı. Devletçilik ilkesinin hayata geçirilmesindeki sebeplerden biri, ekonomik bunalımın bir sonucu olarak, halk kitlelerinin sürüklendiği sefalet ortamı ve bu kitlelerin CHP'den uzaklaşmaya başlamalarıydı. Ahmet Hamdi Başar'ın şu tespitleri halkın düşüncelerini göstermesi bakımından anlamlıdır:

> "Halk Partisi'nin İstanbul'da başına inkılâpçılardan ziyade istismarcılar ve menfaatçiler geçiyor. Halk ve amelenin Serbest Fırka'ya akış sebebi, Halk Partisi'nin politikasında aranmalıdır. İstanbul'da liman amelesi bile Serbest Fırka'ya rey veriyor. Çünkü bu amele Halk Partisi namına istismar ediliyor. Amelenin bir cemiyeti vardı. Bu cemiyet onları ko-

158 Ertan, *age*, s.22.
159 TBMMZC, D.3, c.22, s.69.

rumak, hastalarına bakmak, muhtaçlarına yardım etmek için kurulmuştur. Amele yevmiyelerinden kesilen yüzde 5'ler buraya verilmiştir. Cemiyetin başına Halk Partisi tarafından, reis, idare heyeti azası ve kâtip diye birtakım adamlar konmuştur. Reis filan vekilin (milletvekili) tanıdığı eski bir şeyhtir. Genel Kâtip, işinden çıkarılmış bir mülkiye memuru, üyelerden biri, falanın akrabası, diğeri falanın kayırmasıdır. Reis, 400 lira, azalar 200'er lira aylık almıştır. Amelenin bıraktığı yüzde 5'ler bu maaşlara bile yetişmediğinden yardım işini mecburen Liman Şirketi üzerine almıştır. Cemiyet'e kayıtlı olmayan ameleye iş verilmez. Evinde çocuğu ilaç beklerken, amele, Cemiyet ismi verilen bu tufeyle (başkasının sırtından geçinen, asalak) istismar yuvasını Halk Partisi'nin kendisi olarak görüyor."[160]

Atatürk ve devlet erkânı, Trenle yapılan yurt gezisinde değişik illere giderek halkın istekleri yoklanmıştır. CHP, bu gezilerden sonra Devletçilik ilkesini hayata geçirecektir. Altı Ok'un tespiti de bu geziler sırasında belirginleşmiştir. Bu gezilerde Atatürk'e "halk bütün iyi şeyler sizin eseriniz, diyor" cümlesinin söylenmesi üzerine Atatürk "halk bütün iyi şeyleri benden bildiği gibi bütün fenalıkları da bana yüklüyor" demiştir.[161] Bayar, iyilik ve kötülüklerin devlete bağlanmasını devletçiliğin zorunluluk haline gelmesini sağlayan nedenlerden biri olarak değerlendirmiştir. Benzer bir görüşü de Şükrü Kaya, Altı Ok'un anayasaya girmesiyle ilgili TBMM'de yaptığı konuşmada "Türk Milleti devletçidir" diyerek ifade etmiştir.[162]

Kaya, devlete ekonomik açıdan yaklaşırken devleti de üretim için var olan bir aygıt olarak değerlendirmekteydi. Devletin üretici en önemli unsuru ise nüfusuydu. Bir devletin siyasi, askeri, idari,

160 Hikmet Bila, *CHP Tarihi (1919-1979),* Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979, s.100.

161 Başar, *Atatürkle Üç Ay*, s.58-67.

162 TBMMZC, D.5, c.16, s.59; *Ayın Tarihi,* sayı 39, Şubat 1937, s.13.

kültürel, medeni, toplumsal mevcudiyetini nüfusunun kuvvet ve dayanıklılığı sağlayabilirdi. Bir devlet için en büyük felaket, nüfus ve onun emeğinden yoksun kalmasıydı. Kaya, nüfusun ihtiyaçlarının karşılanmasında devlete önemli görevler düştüğü fikrindeydi. Cumhuriyet kurulmuş ve sanayileşmeye gereken önem verilmeye başlamıştı. Kaya, emek ve sermayenin üretim sürecinde en iyi şekilde bir araya getirilerek ekonomik büyümenin sağlanmasını hedeflemiştir. Şükrü Kaya, sanayileşmenin sağlanması hususunda insanın üretim sürecine katkısı yanında bireysel, toplumsal ihtiyaçlarının da giderilmesi için devletin çalışanı düşünmesi gerektiğini savunmuştur. Bu amaçla Meclis'e sunduğu "Cuma Gününün Tatili Hakkında Yasa" teklifinin gerekçesinde çalışanın emek ve kuvvetinin israf edilmemesinin hem kişi hem de rekabetçi üretim için gerekli olduğuna değinmiştir:

> "Hayatın yıpratıcı ve ezici meşgalesi altında kalmaya mahkûm efradı milletin, hususiyle istihsali servette en önemli amil olan say (emek) ve kuvvetinin israftan korunması, temdidi faaliyetini (faaliyetinin devamını) sürdürmesi ve dayanıklılığının temini zaruridir."[163]

Kaya için, her sene ekilen toprağın tohum verip filizlenmesinin azalması ve sürekli çalıştırılan bir makinenin aksam ve eklentilerinin aşınması gibi et ile kemikten ibaret olan insanın yıpranacağı ve üretim gücünün azalacağı da ortada olan bir gerçekti. Dinlendirilmeyen bir toprak, yağlanmayan veya onarılmayan bir makine nasıl rekabet alanında kuvvetli bir unsur olamazsa manevi ve maddi yorgunluğu karşılanmayan bir fert de servet etkeni olamazdı.[164]

Kaya, girişimci ile devletin birbirini destekleyen önemli aktörler olduğunu iddia etmiştir. Şükrü Kaya'ya göre devletçiliğimiz

163 TBMMZC, D.2, c.4, s.598.
164 Aynı yer.

diğer Kemalist kadrolarında söylediği gibi "ferdin yapamayacağı işlere münhasırdı."[165] Bu hususta 1937'de hazırlanan Ziraat Bankası Yasası'nı ferdi ziraatçiliği savunan bir yasa olarak örnek göstermiştir. Fakat çiftçinin ürününü verimli alabilmesi için ziraatin geleneğe değil bilime dayanması, sadece tarımsal kredi sağlayarak kendi haline bırakılmaması gereğini savunmuştur. Önemli olan üretimin artırılmasıdır; çiftçiye kredi verilmesi sonra gelmektedir. Tarımda kaliteli ürün artışı için devlet öncülüğünde enstitü, laboratuvar, okul gibi kurumların kurularaktohum gibi ihtiyaçların karşılanması gerektiğini önermiştir.[166] Girişimci üretimin artmasına ve azami kazanç sağlamaya çalışılmakla beraber devlet de en önemli üretim unsuru olan nüfusunu korumaya, onun sağlığını ve yaşamını sürdürürecek koşulları yaratmasına yardımcı olmalıydı.

İç pazarın genişletilmesini savunan Kaya, köylünün kendisi için değil pazar için üreten bir unsur haline getirilmesini vurgulamıştır. Köylünün ürününün, bu ürünleri işleyecek sanayi bölgelerine taşınması için demiryolunun ülke çapına yayılmasını zorunlu görmüştür. Böylece hem köy ekonomisi hem de sanayi ürünlerine müşteri sağlanarak yerli sanayi gelişecektir. Bu yolla Cumhuriyet Dönemi'nden önce görülen İstanbul gibi yerlere Amerikan unu, Romanya buğdayının ihracı da engellenmiş olacaktır.[167] Kaya, bu ifadesiyle ülkenin dışa bağımlı bir ekonomiden kurtularak kendine yeterli bir ekonomiye kavuşmasını arzuladığını ortaya koymuştur.

Kaya, Devletçilik ilkesinin seçenekler arasından tercih edilen bir ekonomik model olmadığını, yeni kurulan bir devletin gelişmesini sağlayacak en doğru yol olarak düşünüldüğü için tercih edildiğini açıklamıştır. Çünkü yaşamak, gelişmek için devletten başka üretimde rol alabilecek olan güç yani özel girişim bu dö-

165 *Ulus*, 6 Şubat 1937, s.4; *Ayın Tarihi*, sayı 42, Haziran 1937, s.35.
166 *Ayın Tarihi* , sayı 42, Haziran 1937, s.32-37.
167 Ayın Tarihi, sayı 25, Şubat 1931, s.46.

nemde oldukça güçsüzdü.[168] Kaya, her devletin bir süre uygulayabileceği tek yolun Devletçilik olduğunu, devletlerin gidişinin de bu yönde olduğunu vurgulayarak şöyle demiştir:

> "Bir taraftan Türk'e ordu yapmak en büyük vasıf görülürken, diğer taraftan en küçük bir işe devletin kabiliyeti olmadığı fikri bize daima telkin edilirdi. Uzak değil 1912 tarihinde İzmir'e dört Türk makasçısı koymak için Türklerin şimendiferciliğe aklı ermez diyen Türk komiseri, bizim komiserimiz tarafından ricamız reddedilmişti."[169]

Kaya, "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" sözüyle ifade edilen liberal ekonominin taraftarı değildi. Ahmet Ağaoğlu gibi "ferdin yapamadığını devlet yapar" biçimindeki devletçilik anlayışının yerine devlet işletmeciliğine sürekli işlev yüklemişti.[170] Devlete, ekonomide sadece kriz dönemlerinde değil her zaman öncü görev verilmesini savunmuştu. Kaya, devletçiliğe "ordu yapmak" göreviyle sınırlı işlev biçilmesine karşı çıkarak devletçiliği, ekonominin gelişmesi açısından ele almış ve bu ilkeyi demiryolu yapmak, sanayi kurmak gibi atılımlar için önemli bir ilke saymıştır. Onun açısından Türkiye gibi sanayileşmenin başlarında sayılabilecek bir ülkede özel sektörün kendi başına bırakılması üretim alanlarının gelişmesini durdurabilirdi. Bu nedenle devletin kendisi ekonomik faaliyetlerin içinde olduğu gibi bireysel girişimi de gözetmeli, desteklemeliydi. Kaya, dünyadaki sanayileşme ve ticaretle rekabet edebilmek için devletin desteğini şart olarak

168 1923'ten 1930'a kadar özel girişim yoluyla kalkınma beklenen gelişmeyi yaratmamıştır. Bireysel girişimin cılızlığı devletçiliğin zorunlu etmenlerinden biri olmuştur. Bkz. Atay, *age,* s.522-523; Turan, *Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye'nin Oluşumu Birinci Bölüm (1923-1938),* s.314-315.

169 TBMMZC, D.5, c.16, s.71.

170 Selim İlkin-İlhan Tekeli, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,* ODTÜ Yayınları, Ankara, 1982, s.102-103.

görmüş, Türk Milletinin karakter yapısının da devletçi olduğunu ileri sürmüştür.[171]

Kaya, dünyadaki serbest rekabet karşısında devletin üretici olarak ekonomide varlığını sürdürmesini savunmuştur. Türkiye'nin hammaddesi bulunan malları işleyecek, kendine yeten, ithalatı sınırlayan bir devlet haline gelmesini tasarlamaktaydı. Devletin ekonomide etkin olması, hem yabancı sermayenin etkinliğini sınırlayacak hem de hammaddenin içeride işlenmesini mümkün hale getirerek tamamlanmış malın dışarı satılmasıyla döviz sağlayacaktı. Dahası milli sermaye işlenerek insanlara iş bulmak olanaklı olacaktı. Kaya bu nedenlerle TEKEL'in fiyatlarının fahiş ve pahalı bulunmasını insafsızlık saymıştır. Çünkü bu maddelerin yapımı ve satımı TEKEL'den çıkarsa, malların kötüleşeceği ve fiyatlarının çok daha fazla artacağı ortadadır. Ayrıca kazanılacak paralarda milletin hazinesine giremeyecektir. Kaya, TEKEL Genel Müdür Vekili'nin TEKEL maddelerinin özel teşebbüslere devri meselesinin hükümetçe henüz karara bağlanmamasından dolayı tesisleri daha fazla genişletme olanağını bulamamasına yönelik serzenişi karşısında şunları söylemiştir:

> "Demagojik propagandalara, serbest rekabet hülyasına kurban giden Tekel'in mesela kolonya ve meyve suları ayarlarında ve fiyatında bugün iyi, temiz ve ucuz mal bulmak mümkün olmuyor. (...)
> Tekel mallarının hepsi hammaddeleri bu memlekette yetişen ve mamulleri bu memlekette satılan, hatta dışarıya satılarak bol döviz getirmesi mümkün olan sınai teşebbüslerdir. Her endüstri gibi onun da zamanın ihtiyaçlarına ve müşterilerinin zevkine uyarak mallarını ayarlaması lazımdır.
> Böyle ilerleme, genişleme ve muttasıl iyileşme sayesinde yaşayabilecek bir tesisin eli kolu kösteklenerek duraklama-

171 TBMMZC, D.5, c.16, s.59.

sı, iflasının ve kapılarının kapanmasının en kısa yoludur. O zaman millet muhtaç olduğu o malların daha kötülerini ve hilelerini daha pahalıya almaya mecbur olmakla kalmaz; milyonlarca milli sermaye mahvolur; binlerce Türk işçi de işsiz ve aylak kalır."[172]

Kaya, dünyadaki sanayinin yeni bir dağılışına şahit olunduğunu, buna göre sanayi ülkelerinin ziraatleşmeye, ziraat ülkelerinin sanayileşmeye doğru gittiğini iddia etmiştir. Çünkü Kaya, ülkelerin yalnızca kendi ihtiyaçları için değil, diğer ülkelere ihracat yapmak amacıyla ürettikleri sanayi ürünlerinin pazarlarını kaybetmekte olduğuna inanmıştır. Büyük sanayi ülkelerinde, yıllardan beri müzmin bir halde devam eden ve 1929 Dünya Buhranı'ndan sonra artan işsizliğin bir süre sonra ortadan kalkacağı ümitleri suya düşmüştü. Bu sebeple, sanayi ülkelerinde ziraatleşme hareketi esaslı bir dava olarak ele alınmıştır. Kaya'ya göre, ziraat ve hammadde ülkelerindeki sanayileşme hareketi de yabancı pazar egemenliğinden kurtularak milli ekonomiyi kurma savaşının bir neticesiydi.[173]

Kaya, serbest mübadele sisteminin dünya ekonomisini, ziraat ve sanayi ülkeleri olarak iki gruba böldüğü fikrindeydi. Bu durum yeryüzünde iktisaden ileri ve hâkim olan ile geri ve tabi milletlerin bir arada bulunmalarından kaynaklanmaktaydı. Şimdi ise iktisaden geri olan ülkeler ziraatin yanında sanayileşme faaliyetlerine de girişince durum değişmeye başlamıştı. Kaya bunu "pazarların şuurlanması" olarak adlandırmıştır:

"Pamuk yetiştiren memleketlerin kendi pamuklu ihtiyaçlarını, pamuk yetiştirmeyen, fakat pamuğu hariçten getirtip mamul emtia haline sokan memleketlerden satın almaya ve kendi pamuklusunu bizzat kendi fabrikalarında yapmaya

172 Kaya, "Tekel İdaresinin Yapım ve Satım İşleri", *Hürriyet*, 7 Haziran 1954.
173 Ergüven, *age*, s.300.

karar verdikleri gün, bu muvazenenin bozulması zaruri idi. Bugün bu karar verilmiştir. Buna pazarların isyanı diyorlar. Halbuki bence, buna pazarların isyanı değil, pazarların şuurlanmaları demek daha doğrudur."[174]

Kaya, geri ülkelerdeki sanayileşme hamlesinin sanayi ülkelerinin gerilemesini beraberinde getireceğini öngörmüştür. İhraç pazarlarının sınırlanması sonucunda sanayi ülkelerinde bile iç pazarlarını kendi sanayi ve tarım ürününe özgü kılma kaygısı doğmuştu. Bu sebeple sanayi ülkelerinde geniş bir yerli malı kullanma ve kullandırma hareketi başlamıştır. Fakat sanayi ülkelerinde yerli malı kullanma hareketiyle Türkiye gibi yeni sanayileşen ülkelerdeki yerli malı kullanma hareketi arasında fark bulunmaktaydı. Kaya, bu farkı yıkılan ile kurulan arasındaki büyük fark olarak değerlendirmiştir. Kaya sanayi ülkelerinin yıkıldığını savunmuştur. Türkiye'de ise bir kurma ve ilerleme vardır. Sanayi ülkelerindeki yerli malı hareketi pasif, Türkiye'deki yerli malı hareketi ise aktiftir. Sanayi ülkelerinde korunma ve tasfiye vardır.[175]

Kaya, eski ABD Başkanı Hoover ile Gibson'ın *Devamlı Sulh Meseleleri* adlı kitaplarında geçen II. Dünya Savaşı sonrası yapılandırılması düşünülen kapitalist dünya düzenine eleştiriler getirmiştir. Ferdi teşebbüssüzlük veya sermayesizlik yüzünden sanayinin devlet tarafından yapılma zaruretinde olduğu, siyasal ve sosyal sebeplerle büyük sanayinin millileştirildiği ülkeler vardı. Dahası bazı devletlerin özel şirketleri devletler kadar kuvvetliydi. Kaya, böyle kurumları olmayan az sermayeli devletler ve sermayesi yetersiz girişimcilerin rekabet edemeyeceği düşüncesindeydi. Tari-

174 *Age*, s.301.

175 Aynı yer; Şükrü Kaya, "Dördüncü Tasarruf ve Yerli Malları Münasebet Dolayısıyla Konferans", *Ayın Tarihi*, sayı 40, Nisan 1937, s.53. Kaya, ekonominin gelişmesi amacıyla düzenlenen Yerli Malı Haftalarında Halkevlerinde etkinlikler düzenlenmesini sağlamıştır. Bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi*, c.9, s.95.

feler, primler, dampingleri yani milli sanayiyi, milli pazarı, milli parayı, milli işi ve işçiyi korumaya özgü kurumlar olarak gören Kaya, bunları şahıs çıkarlarına hizmet etmiyorlarsa yabancı baskıların altında ezilmemek kaygısından doğan önlemlerden saymıştır. Bunlar, güçsüzlerin güçlülere karşı kendilerini koruma sistemleridir.[176]

Şükrü Kaya, Türkiye'deki iktisat davasının milli bir dava olarak ele alınması gerektiğini dile getirmiştir. Onun için yerli malı kullanmak ve milli iktisadiyatın bağımsızlığını sağlamak, bütünlüğünü kurmak ve yapmak, her yurttaşın benimsemesi gereken bir ödev olmalıydı.

Kaya, kalkınmanın, devletin rehberliğinde millet ile devlet arasında sıkı bir işbirliğinin ortaya konmasıyla sağlanabileceği kanaatindeydi. Bunu tanımlarken Kaya, Atatürk'ün "güdümlü ekonomi"[177] ifadesine benzer biçimde, devletin rehberliğinden bahsetmekteydi. Ergani Borçlanması'nı bunun bir örneği olarak göstermiştir. Halk, Ergani bakırının çıkarılması için demiryolu bağlantısını sağlamak üzere belli bir parayı bir araya getirmişti. Bakır hattı halkın tasarrufuyla yapılmıştı. Kaya, bunu milli iktisadı kurma davasının önemli bir örneği saymıştır. Ergani bakır hattı tahvillerini almanın her yurttaş için şerefli bir borç olduğunu düşünen Kaya, halkın tasarruflarını Ergani bakırının çıkarılması için değerlendirmesiyle milli tasarrufun manasının da anlaşıldığını belirtmektedir. Ona göre işlenmeyen, işletilmeyen paralar sahibi için ülkeye zarar vermiştir. Çünkü saklanan paralar çoğunlukla zayi olmuştur ve daima milli alışveriş hacmini daraltmıştır.[178]

Şükrü Kaya'nın devletçilik anlayışında, tarım ürünlerine ve sanayisine hükümet desteği, yerli piyasanın korunması ve gelişmesi bakımından önemlidir. Kaya, Türk mallarının yabancı pazarlarına

176 Şükrü Kaya,"Hammadde ve Devamlı Sulh 6", *Cumhuriyet,* 5 Ağustos 1943.
177 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,* c.1, s.399.
178 *Age,* s.302.

girerken alınan gümrüğün diğer ülke mallarına göre daha fazla olmasından şikâyetçi olmuştur. Çünkü Türk ve yabancı mallarına yapılan gümrük uygulaması arasındaki fark Türk ürünlerinin üretiminin sürmesini ve dış ülkelerde pazar bulma ve rekabet şansını sıkıntıya sokmuştur. Kaya, İngiltere ve Fransa'da Türkiye'nin ihracatına karşı I. Dünya Savaşı'ndan kalan "harp tarifesi" uygulanmasının üzüm ve incir fiyatlarında yarattığı olumsuz etkiden dolayı incir ve üzümde zarara uğranılmasından yakınmıştır. Halbuki Yunan üzümlerine gümrük muafiyeti tanındığını belirten Kaya, bunun önüne geçmek için ürünün ve ihracatın desteklenmesini önermiştir. Lozan'dan sonra hâlâ Türk ürünü üzerinde yabancıların sınırlama hakkı olmasına karşı mücadele etmiştir. Yabancıların Türk ürünü üzerindeki hâkimiyeti, üzüm, tütün ve fındıkta zarara neden olmuş ve bu yolla zarar milyonlara varmıştır. Şükrü Kaya gümrükteki farklı uygulamaları ve rekabetin ne denli gerilediğini şu şekilde örneklendirmektedir:

> "Fransa Hükümeti, Yunanistan'dan Marsilya'ya giden üzümlerin yüz kilosundan 12,5 frank aldığı halde bizim mallarımızdan altmış frank almıştır. Nasıl olur da İzmir ve sair yerlerde yetişen üzümlerimiz bunlara karşı rekabet eder? Tabii edemez. Keza İtalya fındıklarından altı Frank aldığı halde bizden giden mallardan 24 Frank alıyor. Karadeniz sahil fındıkları satılabilir mi? Onlarla rekabet edemez... 100 Mısır kuruşu alıyor, bizden de yüz iki buçuk Mısır kuruşu alıyor dediler, fark 2,5 kuruştur ki, ehemmiyeti yoktur."[179]

Şükrü Kaya, yerli üreticinin devlet tarafından desteklenmesine önem vermiştir. Lozan'dan önce İzmir, Aydın gibi ülkenin ticaretle uğraşan yörelerinde Hıristiyan unsurlar ticaret üzerinde etkiliydiler. Kaya'ya göre Lozan'dan sonra mübadele ve diğer sebeplerle bu unsurlardan bazılarının yurttan gitmesi sebebiyle

179 TBMMZC, D.2, c.3, s.442.

ticaret bu konuda bilgisi yeterli olmayanların eline geçmişti. Bu durumun Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra o yörelerde ve hükümette sıkıntılara neden olduğu anlaşılmaktadır. İktisat Bakanı Hasan Saka Avrupa'da ve yabancı piyasalarda üzüm, incir, fındık gibi malların satılmasına aracı olan adamların Türkiye'yi terk ettiklerine hayıflanmaktaydı. Bu kişilerin yerlerine henüz ticari uygulamaları ve pazarlar arasındaki ilişkiyi tamamıyla bilen kimselerin konamadığından dert yanmaktaydı. Milli ticaretin yerleşememesi yüzünden maalesef Avrupa piyasalarına ürün arzı yeterli olmamıştı. Bu ürünler Avrupa pazarlarında önemli sıkıntılarla karşılaşmıştı.

Şükrü Kaya ise Lozan'dan sonra giden azınlık unsurun yerini Türk tüccarların doldurabileceğini iddia etmiştir. Bu konuda İktisat Bakanlığı'nın gereken ilgiyi göstermediğinden, hükümetin destek vermemesinden yakınmıştır. İtalyanların, Hıristiyanlara herhangi bir mal karşılığında olmaksızın 230-240 bin lira avans vermesini, buna rağmen Milli Banka'nın ticaretle uğraşan "yüz binlerce liralık bir adama en çok beş bin lira" vermesini örnek göstererek beş bin lirayla İzmir ticaretinin hiçbir zaman yürütülemeyeceğini söylemiştir.[180]

Kaya, modern tekniğin ve ekonominin, maliyenin teknik ve olumlu uygulamalarına hayatlarını uydurmayan toplumların geri kalmaya mahkûm olduğunu savunmuştur. Ona göre ilerlememek gerilemek demek gerilemek ise ezilmek demekti. Devletler arasındaki hayat mücadelesinde geri kalmak çiğnenmek anlamına gelecekti. Kaya, her gün daha fazla ileri adım atmayan devletlerin geleceğinden şüphe edilmesi gerektiğini söylemekteydi. Devletçilik ilkesinin asliyetini de ilerlemede aramıştır.[181]

Şükrü Kaya, fabrikaların ve üretim tesislerinin ülkeye dengeli dağılımından yanaydı. İstanbul'da yoğunlaşan sanayinin ürünü

180 Aynı yer.
181 Aynı yer.

pahalıya üretmesi, yolun uzun olması, nakliyenin pahalıya gelmesi gibi nedenlerle sanayi kuruluşlarının diğer illere de yayılmasını önermiştir. Böylece kaçakçılığın da önüne geçilebilecektir. Örneğin Diyarbakır, Urfa ve Gaziantep'te tezgâhlar açılmasını istemiştir. Elazığ ve Diyarbakır'daki fabrikaların sermayesizlikten boş durmasının milli ekonominin geliştirilememesi ve kaçakçılığın önüne geçilememesi yönüyle iki türlü zarar verdiğini belirtmiştir.[182] Devletin ekonomik hayatta yerinin olmadığı görüşlerine karşı, millet ordu kurmak gibi bilime, tekniğe ihtiyaç olan bir aygıtı hükümetin eline verirken daha az tekniğe ihtiyaç duyulan işlerin devlete verilmemesi anlayışını doğru bulmadığını ifade etmiştir. Kaya'ya göre Devletçilik de diğer ilkeler gibi savaş meydanlarında düşünülmüş ve uygulanmıştır. Bu sebeple devletçilik ilkesi gerçekçi ve dinamiktir.

Kaya, güçlü bir devletçilik uygulaması için yerli sermayenin birikimine önem vermiştir. Bireysel girişimin devletle işbirliği halinde yürümesini öngörmüştür. Bu yolda devlete bireysel girişimleri özendirme görevi vermiştir. Yeterli bir sermaye için halkın tasarruf yapmasını ve yerli malı kullanmasını önermiştir. Bu amaçla ulusal artırma ve yerli malları haftalarında halkın tasarruf yapmasını ve tasarruflarını devlet tahvillerine yatırmasını teşvik etmiştir. Kaya, tasarruf yeteneğinin artırılması için Türk lirasının sağlam olması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Paranın yarınından emin olunması için bankalarda tasarruf mevduatı artırılmalıydı. Kaya, ekonominin güçlü olması için denk, açıksız, borçsuz bütçe siyasetinin izlenmesini önemli görmekteydi.[183]

1930'lu yıllarda Türkiye'de uygulanan devletçilik ilkesinin sosyalizmle benzerliği tartışma konusu olmuştur. Yönetici kadrolar "acaba sosyalistlik mi yapıyoruz?" sorusunu birbirlerine sormuşlar ve bu konuyu tartışmışlardır. Demiryolunun 1930'da Sivas'a

182 BCA, 030.10..180.244.6
183 *Ayın Tarihi*, s.25, s.46-47.

ulaşması sebebiyle Başbakan İsmet İnönü yaptığı konuşmada "mutedil (ılımlı) devletçi" olduklarından bahsetmiştir. Demiryolu, devlet sermayesi ve bütçe gelirleriyle yapılmış olduğu için, Fethi Bey tarafından eleştirilmiştir. Ahmet Hamdi Başar, o günlerde Ankara'da konuşulan en önemli konunun "mutedil devletçilik" meselesi olduğunu aktarmaktadır. Ahmet Hamdi Başar, Şükrü Kaya, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu ve birkaç kişinin daha olduğu bir ortamda konu açılmış, Şükrü Kaya'ya şu soru sorulmuştur:

> "Mutedil Devletçilik ne demektir? Bu Avrupa'nın neresinde tatbik olunmaktadır?"[184]

Görüldüğü gibi meselenin önemi Avrupa'da uygulanmayan bir sistemin Türkiye'de uygulanmasından ileri gelmekteydi. Şükrü Kaya Türkiye'de uygulanan devletçiliğin devlet sosyalistlerinin uygulamalarına benzediğini söylemiştir. Kaya'ya göre sosyalizm, liberalizm gibi bir doktrin ismi olarak Avrupa'da yayılmış, fakat henüz böyle bir sistem hiçbir yerde uygulanmamıştır. Avrupa'da ve özellikle Almanya'da devlet sosyalistlerinin olduğunu açıklayan Kaya, onların Türkiye'de kendilerinin yaptığı gibi birtakım ekonomik girişimlerin devlet tarafından yapılmasını istediklerine değinmiştir. Kaya Türkiye'deki sistemin onlara benzeyebileceğini belirtmiştir.[185] Kaya'nın bu yanıtı çevresindekileri şaşırtmıştır:

> "Ne, demek biz sosyalistlik yapıyoruz!"

Şükrü Bey, bunu kastetmediğini fakat yapılanın "bir çeşit devlet sosyalistliği"[186] olduğunu açıklamıştır. Sosyalizmin kollara ay-

184 Başar, *Atatürkle Üç Ay,* s.15.

185 Aynı yer.

186 "Devlet Sosyalizmi" ifadesi Şükrü Kaya'da olduğu gibi Atatürk, Mahmut Esat Bozkurt, Celal Bayar gibi kadrolar arasında da kullanılmıştır. Devletçilik ilkesinin "Sovyet Şûralar Yönetimi" tarzının yerine kullanıldığı da görülmektedir. Bu konuda bkz. Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm,* Anadolu Yayınları, İs-

rıldığını, en ufak bir devlet müdahalesinin de sosyalizm sınırı içine sokulabileceğini belirten Kaya, bunun yanında "her şeyi devlet yapsın" diyen sosyalistlerin de bulunduğunu ve bunun bir derece mesele olduğunu da cümlelerine eklemiştir.

Kaya kendisine yöneltilen "sosyalistlerin ne istediği" sorusunu şöyle yanıtlamıştır:

> "Efendim, zaten anonim şirketler de bir nevi sosyalizm değil mi? Bir anonim şirketi hisse senetleri o kadar halk arasına dağılıyor ki, artık bu şirketin hakiki sahibi ortadan kalkıyor; halkın, milletin malı oluyor. Mesela bu şirketin hisse senetlerini şu veya bu topladığı gibi devlet toplarsa, o şirketin sahibi devlet oluyor; binaenaleyh bu suretle devletçilik yapılmış olur. Buna düpedüz sosyalizm denmez."[187]

Şükrü Kaya, bu yanıttan sonra Ahmet Hamdi Başar'ın konuyla ilgili düşüncesini merak etmiştir. Başar da, bu görüşe katılarak Kaya'nın devlet sosyalizmi ile devlet kapitalizmi arasındaki farkı belirtmek istediğini söyleyerek Kaya'nın düşüncelerini açmıştır. Bir anonim şirketin hisselerinin halka yayılmasıyla bunların devlet tarafından satın alınması arasındaki fark sadece hissedar değişmesinden ibaretse bunun önemli bir manası yoktur. Devlet bu hisselerinin niçin satın alındığına bakmalıdır. Eğer başkaları tarafından yapılan kârları kendi hesabına aktarmak içinse, bu düpedüz devlet kapitalizmidir. Yok, o işler özel kişiler elinde kötü yönetiliyor, kamu çıkarı dışında işliyor, orada çalışan işçiler ve memurlar kapitalistlerin ceplerini fazla doldurmaları için istismar olunması gibi sebeplerle devlet tarafından hisse senetleri toplanmışsa bu devlet sosyalizmidir. Sistemin adı devletin iktisadi işletmelere yapacağı müdahalelerin amacına, içeriğine göre

---

tanbul, 1970, s.29-30; Cahit Talas, *Ekonomik Sistemler*, s.Yayınları, 4. Basım, Ankara, 1980, s.361. s.334; Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II,* 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.197-198 , 203-206.

187 Başar, *Atatürkle Üç Ay*, s.16.

belirlenebilirdi. Kaya, Devletçilik uygulamalarının devlet sosyalizmine veya sosyalizme yakın olmakla beraber mutedil devletçiliğin sosyalizm olmasından çekinenlere karşı yapılanların sosyalizm olmadığı konusunda güvence verir.[188]

Başar başka bir ortamda, Kaya'da farklı olarak uygulanan ekonomik anlayışın sosyalizmden çok kapitalizme yakın olduğunu savunmuştur. Çünkü demiryolları ne kâr getirsin diye ne de özel kişilerin elinde kötü yönetildiği ve işçi ile memurun sömürüldüğü için devlet tarafından işletilmekteydi. Başkaları yapmıyor, yapamıyor diye mecbur kalan diye devlet işi üzerine alıyordu. "Bunları başkası da yapabilseydi bu işletmelere devlet müdahale edecek miydi?" sorusu Başar'ı düşündürmüştür. Bu soru Recep Peker'in yanıtıyla açıklığa kavuşmuştur:

"Devlet, ferdin yapamayacağı işi yapar. Devlet müdahalesinin sınırı da bu suretle taayyün eder."

Kemalist kadrolar ve Şükrü Kaya bireysel kâra değil toplum çıkarına öncelik tanımışlardır. Mutedil Devletçiliğin sosyalizme ne kadar benzediği Kemalist kadrolar arasında tartışılmakla beraber liberalizm konusunda düşünceleri netti. Liberalizm sömürge ekonomisiydi ve Türkiye asla sömürge olmayacaktı.

Kaya'nın devletçilik anlayışında esnafın, sanatkârın desteklenmesi kendi özel girişimciliğinin yükseltilmesi açısından gerekliydi. Bu amaçla bazı mesleklerin, sanatların yabancılara yasaklanması taraftarıydı. Türkiye'de "Ecnebi Tebaası Tarafından Yapılması Yasak Olan Sanatlar Hakkında" yasayla da bu düşüncesinin sebebini iktisadi zorunluluğa bağlamıştır. Az sermaye ve uzmanlık bilgisine sahip olmanın yeterli olduğu bazı sanatlar ve meslekler için Türk vatandaşının karşısında kendisine rakip olacak diğer milletlerin adamları bulunursa Türkiye'deki vatandaşın bu meslekleri yapmaktan mahrum olacağını savunmuştur. Kaya, bazı mesleklerin yabancılara yasaklanmasını herhangi bir dev-

188 Aynı yer.

letin Türk tebaasına bir hizmeti kapamasına karşı önlem olarak düşünmüştür.[189]

Kaya, iktisadi bunalımın üretim ile tüketim arasındaki dengenin, mali bunalımın ise ithalat ve ihracat arasındaki dengenin bozulmasından kaynaklandığı iddiasındaydı. İthalat ve ihracat arasındaki dengenin bozulması, milli paranın uluslararası değişim aracı olmaktan çıkmasına neden olmuştu. Mili paranın değerinin düşmesi milli servetinin o oranda kaybolmasını beraberinde getirmiştir. Kaya, 1929 Dünya Krizi'nin bu iktisadi ve mali dengesizlikten doğduğunu ileri sürmüştür.[190] Kaya, büyük devletlerin, kendi sömürgelerinin ürettiği malın önemli kısmına el koyduğunu, diğer devletlerle de antlaşmalar yoluyla ticarette üstün hale geldiğini dile getiriyordu. Uluslararası emek-sermaye çelişkisinin ortaya çıktığını belirten Kaya, emperyalizm kavramının doğuşunu anlatmış oluyordu.[191] Kaya, bunun aşılmasının üretilen ürünleri desteklemekle ve ticari dengesizliği kaldırmakla olanaklı olacağını ileri sürmekteydi.

Kaya, Osmanlı Devleti'ni, Avrupa ve Amerika'nın ortak kullandıkları bir yarı esir (müstemleke) ülke olarak görmekteydi. Zorla kabul ettirilen gümrük sistemiyle ülkeye her yabancı malın kolaylıkla gelmesi, yerli ve milli sanayinin doğmasını engellemişti. İktisadi liberalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmaya, milleti sefalete ve esarete götürmüştü. Kaya, İmparatorluğu savaş ve diğer etkenlerden ziyade iktisadi üretimsizliğin yaktığını belirtmiştir.[192]

Kaya, bağımsız bir devlet olarak yaşayabilmek için iktisadi bağımsızlık gerektiğini ortaya koymuştur. Bunun anlamı ise, Türkiye'yi, kendi kendine yaşayabileceği iktisadi düzeye getirmek, memlekette yetişen ve yetişmesi olanaklı ürünleri bol, ucuz, iyi

189 TBMMZC, D.4, c.9, s.65.
190 CA, A. IV-6 D.54 F.3-4.
191 *Age*, F.3-5.
192 *Age*, F.3-7.

yetiştirmekti. Verimli ve kolay olan üretim teşvik edilmeli ve ürünler koruma altına alınmalıydı. Kaya, bu sistemi takip eden Batılı devletlerin Türkiye'nin bu sistemi uygulamasına itiraz etmesini garip ve manidar bulmuştur. Kaya, bu noktada Batılı ülkelerin niyetini açığa çıkarmıştır:

> "Bizi yine eskisi gibi gaflete sevk ederek iktisaden esir yapmak, memleketi bir müddet yarı müstemleke haline koyduktan sonra memleketin ve milletin hayat usarelerini (öz suyunu) emerek cansız ve kansız bir halde memleketi müstemleke ve milleti de esir haline koymak."[193]

Kaya, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisinden kurtulmak için zamandan, nüfustan ve tüketimden tasarruf önermiştir.[194] Boş zamanların kazanılması için kol eksiği kapanarak üretim artırılmalı ve ürün ucuzlatılmalıydı. Nüfus az olduğu için bir kişinin yapabileceği işi iki kişi yapmamalıydı. Eğer bir kişiden fazla kişi iş görürse yapılan iş pahalıya mal olacaktı Ve böylece de ucuz malla rekabet edilemeyecekti. Tüketimde gösterişten, abartılardan, kötü alışkanlıklardan kaçınılarak da tasarruf yapılabilirdi. Kaya, milli iktisadın yegane sermayesinin bireylerin tasarruflarla artırdıklarından oluştuğunu belirtmiştir. Bunun yanında, yapılan iş de artırılmalıydı.

Kaya, milli iktisadın gelişmesi için yerli malı kullanılmasını şiddetle önermiştir. Çünkü yerli malı kullanmakla yurttaşa iş bulunabilir ve yurttaşa para kazandırmak suretiyle üretilenler kolaylıkla satılabilirdi.

Kaya, insanın üretici bir varlık olmasının yanı sıra kültürel, toplumsal ihtiyaçları da olan bir varlık olduğunu hep göz önünde tutmuştur. İnsanı her türlü hukuki, medeni ve toplumsal ilişkiden ayrı görmenin olanaklı olmadığını, sadece ekonomik bir varlık

193 *Age*, F.3-9.
194 *Age*, F.3-10.

olarak düşünmenin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Bu bakımdan insanların sadece çalışma yaşamının değil kültürel, toplumsal bir varlık olması için tatil günlerinin de düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu sebeple Cuma gününün tatil olması için Meclis'e bir yasa teklifi sunmuştur.[195] Atatürk döneminin çalışanlarla ilgili ilk hukuki düzenlemesi olma özelliği taşıyan bu teklif 24 Ocak 1924'te yasalaşmıştır.

Cuma gününün resmi tatil olmasıyla ilgili yasada, on bin veya on binden fazla nüfusu olan şehirlerde fabrika, imalathane, tezgâh, dükkân, mağaza, yazıhane, ticarethane, sanayi ve ticari kurum ve kuruluşların haftada bir gün tatili zorunlu kılınmıştır. Tatil günü yirmi dört saatten az olmamak üzere Cuma günü olarak tespit edilmişti. Resmi dairelerde, genel, özel, ticari ve sanayi gibi herhangi bir kurumda personeli ve işçiyi haftada altı günden fazla çalıştırmak yasaklanmıştı.[196]

Kaya, tatil gününde fabrikaların, dükkân ve mağazaların patronlarının işçiyi işe çağırarak dinlenme zamanını elinden alabileceği olasılığını göz önünde tutarak fabrika, dükkân ve mağazalarını Cuma günü kapatmayanlar hakkında yasal işlemlerin yapılacağını ve para cezası verileceğini ifade etmiştir.[197]

Şükrü Kaya, devletçiliği geri kalmış ve sanayisini yeni kurmakta olan Türkiye'de ekonomik gelişmenin en önemli koşulu olarak görmüştür. Devletçilik, aynı zamanda bağımsızlığın da önemli bir dayanağını oluşturmaktaydı.

195 *Ulus*, 6 Şubat 1937, s.4.
196 *Age*, s.607.
197 *Age*, s.635.

SONUÇ

Kurtuluş Savaşı yıllarında İzmir'de Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nde görev almış olan Şükrü Kaya çalışmalarından dolayı Malta'ya sürülmüş, serbest kaldıktan sonra Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte İzmir'in ilk Belediye Başkanı olmuştur. Bir devlet adamı olmasının yanında Kaya, Fransızca ve İngilizce pek çok kitabı dilimize kazandırmış, siyasal yaşamının sonlanmasıyla birlikte de *Cumhuriyet* gazetesinde "Yarınki Dünyaya Dair", *Hürriyet* gazetesinde "Görüşler" adıyla köşe yazıları yazmaya başlamıştır. Özel Kalem Müdürü Nejat Saner, Kaya için "iyi bir yazar, iyi bir hukuk profesörü, iyi bir teşkilatçıydı" demektedir.[1] Dışişleri Bakanlığı sırasında ve sonrasında 1927 ile 1938 yılları arasında on bir yıldan fazla (1 Kasım 1927-11 Kasım 1938) bir süre İçişleri Bakanlığı yapmış olan Kaya, Türkiye'nin bu alanda en uzun süre görev yapmış bakanıdır. Kaya'nın bu görevde bu kadar uzun süre kalabilmesi, Osmanlı döneminde İçişleri Bakalığı'nda müfettişlik ve genel müdürlük görevindeyken kazanmış olduğu deneyimle yakından ilişkilidir. Ayrıca bilgi ve görgüsüyle de pek çok konuda fikirlerini belirterek, yasa önerileri vererek, pek çok yasa önerilerine öncülük ederek Atatürk'ün en yakınındaki isimler arasında yer almıştır. Atatürk'ün güvenini kazanan Kaya, Tevfik Rüştü Aras'la birlikte "yerleri değiştirilemez" iki bakan olmuşlardır. Ne var ki Şükrü Kaya, Atatürk'ün hastalığı döneminde yaşanan Cumhur-

1 Saner, *age*, s.288.

başkanlığı tartışmaları nedeniyle İnönü tarafından siyasetten tasfiye edilmiştir.

Kaya'nın yönetim alanında yaptıklarına bakıldığında, modern hayatın şehirlerde geliştiğinden hareketle, şehir yaşamına önem verdiği görülmektedir. Şükrü Kaya, belediye ve köylerin ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda köy, belediye ve vilayet yasalarının çıkmasını sağlamış ve şehir hayatını modern bir tarzda ele almıştır. Bu anlamda modern belediyecilik anlayışının oluşmasında önemli payı olmuştur. Her şeyin merkez tarafından belirlendiği "sıkı merkeziyetçilik" anlayışı yerine belli görevler ve yetkilerin ayrımına dayanan bazı yetkilerin merkezden yerele devredildiği "yetki genişliği" esasını uygulamıştır. Böylece Kaya, hem merkezin yükünü hafifleterek taşradaki yönetim birimlerinin işlerini hızlı ve yerinde yapmasını sağlamış hem de halkın karar organlarında daha fazla yer almasını sağlayarak demokrasinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kaya, yerel yönetimlerin yetkileri genişletilirken merkezin otoritesini gözetmeyi esas almıştır. Memurlarla ilgili yasa çıkararak eğitim görmüş, yetişmiş kişilerin memur ve vali-kaymakam olmasını gözetmiş ve böylece yönetimde kalite sağlamaya çalışmıştır. Kaya, yönetim alanındaki uygulamalarıyla modern idarecilik anlayışını ülkemizde yerleştirmiştir.

Kaya, Cumhuriyet yönetiminin devraldığı nüfus, iskân sorunlarını modern bir ulusal devlet yaratma anlayışı içinde çözmeye çalışmıştır. Nüfus ve iskân meselesine sadece yerleştirme işi olarak bakmamış aynı zamanda uluslaşmaya hizmet etmesi yönüyle de bu meseleyi ele almıştır. Canlı bir iç pazar ve ortak kimliğin oluşması etrafında bu sorunları çözme yoluna giderek ulusal kimliğin yerleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. İçişleri Bakanlığı kimliğiyle bilinen Kaya ayrıca Hatay,[2] Irak gibi dış politikayı ilgilendiren konularda Cemiyeti Akvam toplantılarına katılmış ve

2 Murat Güztoklusu, *Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s.287-289, 296-298.

Kemalist yönetimin tezlerini savunmuştur.[3] Kaya, Hatay'ın Türkiye'ye katılma sürecinde Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Başkanı olarak da bir süre görev yapmıştır.[4] Kaya, 1937 yılında Tevfik Rüştü Aras ile SSCB'de Molotov ve Litvinov'la yaptıkları görüşmede, iki ülke arasında dostluk ilişkilerinin sürmesi gereğinin altını çizerek dış politikada SSCB'ye verilen önemi vurgulamıştır.[5]

Şükrü Kaya, İçişleri Bakanı olarak Kemalist ilkelerin hem devlet hem parti hem de halk yaşamında egemen olması doğrultusunda çaba göstermiştir. Kaya, devletin ve toplumun modernleştirilmesini temel sorun olarak görmüştür. Halkçılığı, halkla birlikte halk egemenliğini ortaya koyan bir anlayış olarak değerlendirmiştir. Fertlerin birbirlerine karşı ayrıcalıklarına karşı çıkmıştır. Özellikle toprak ağalarının toplumsal üstünlüklerine son vermeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda feodal kesimlerinin ayrıcalıklarına karşı çıkmış ve toplum üzerindeki egemenliklerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ağalık, şeyhlik sistemiyle mücadele ederek köylünün esir gibi yaşamasını kabul etmemiştir. Toprak reformu meselesini toprak dağıtmanın ötesinde ağalığın tasfiyesi ve köylünün özgürlüğü olarak da düşünerek bu reformla ulusal birliği sağlamayı hedeflemiştir.

Hürriyet ile devrimleri birlikte savunmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Devrimlerin toplumda yayılması ve benimsenmesiyle bireysel hürriyet meselesinin çeliştiği zamanlarda, devlet otoritesinin üstünlüğünün kabul edilmesi gereğini savunmuştur. Ona göre hürriyet, ülkenin çıkarına, milletin karakterine uygun

---

3 *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları,* (der. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2005, s.336-343; *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1937*; Ulus,* 21 Şubat 1937.

4 Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,* Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1999, s.139-140; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılıma Hatay,* Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008, s.48-49.

5 Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri (1939-1953),* (çev. Dr. Ali Asker), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s.30.

olmalı, devlet ve bireyleri korumalıydı. Hürriyet, ulusal birliği bozucu, laikliği ve toplumun özgürlüğünü kısıtlayıcı olmadığı takdirde hak olarak ele alınabilirdi.[6] Bu bakımdan Cumhuriyet'in devamlılığını engelleyen feodalizmi ve gericiliği besleyen davranışları devletin otoritesiyle engellemeye çalışmıştır. Kaya için demokrasinin amacı, anarşiyi ve zaafı doğuran bir sistem yaratmak değil, yurttaşın medeniyet yeteneklerini artırmak, devletin bağımsızlığını korumaktı.

Kaya, üretimin yaygınlaşmasının yanında üretilenlerin tüketilebilmesi için köylünün yaşam olanaklarının artırılmasına önem vermiştir. Devletçilik ilkesini, sadece ekonomik alana devletin el atması yoluyla kalkınmanın hız kazanmasını sağlayacak bir etmen olarak görmemiştir. Devletçiliği ekonomik ve siyasal bağımsızlığın da gereği olarak değerlendirmiştir. Çağdaş bir devletin kurulmasını geniş bir iç pazarın oluşmasına bağlamıştır. Kaya'nın devletçilik anlayışı aynı zamanda ulusal devletin ekonomik zeminini ortaya koyması bakımından da dikkate değer. Canlı bir iç pazar yolu ile ulusal kaynaşma daha da hızlanacaktı.

Şükrü Kaya "tarihte deterministiz, icraatta pragmatik maddiyatçıyız" diyerek akılcılığı, inisiyatif sahibi olmayı ve laik bir dünya görüşünü benimsediğini ifade etmiştir. Olgular arasındaki ilişkiyi dünya üstü güçlerle değil olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisiyle açıklamıştır. Dinsel alanda materyalist bir tutum sergilemiştir. Laikliğin kurumsallaşması ve topluma benimsetilmesi için büyük çaba göstermiştir. Bu bağlamda örneğin, efendi, bey, paşa gibi unvanların kaldırılması, bazı kisvelerin giyilemeyeceği, nüfus ve soyadı, ulusal bayramlar ve tatiller, Teşkilatı Esasiye Yasası'nın bazı maddelerini değiştiren yasaların çıkmasında rol almıştır. Dinin sadece devlet değil dünya işlerine de karışmaması gerektiği yönündeki düşüncesiyle Türk Devriminin 19. yüzyılda

6 Hürriyet ve demokrasi ilişkisi için bkz. Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, 3. basım Kaynak Yayınları, 1991, s.162-164.

Mustafa Celalettin Paşa'dan beri benimsenen laiklik görüşünü ortaya koymuştur. Laikliği, özgür toplumun ve özgür yurttaşın yetişmesinde önemli bir ilke olarak benimsemiştir.

Kaya, Kemalizmin önemli bir uygulayıcısı olarak modern, laik bir ulusal devletin yaratılmasına çabalamıştır. Laikliği, Halkçılığı, Devletçiliği birbirleriyle ilişkili olarak ele alarak dine dayalı devletten ulus devlete, şeriat hukukundan insan haklarına ve demokrasiye dayalı çağdaş yönetime geçilmesinde önemli roller üstlenmiştir.

Şükrü Kaya, bir dizi devrimin yapılmasına öncülük etmiştir. Toplumsal, kültürel ve yönetsel nitelikte olan bu devrimler üst yapı devrimleri olarak kalmamış, toplumu dönüştüren devrimler haline gelmiştir. Toplum, değişik alanlarda derinden etkilenerek dönüştürülmeye çalışılmıştır. Şükrü Kaya, devrimlerin yayılması ve benimsetilmesinde oynadığı önemli rol sayesinde ümmet anlayışını kırarak ulus devlet anlayışının pekişmesini sağlamıştır.

– EKLER –

EK-1

EK-2

Malta'da sürgün arkadaşlarıyla.
Sağdan sola: Şükrü Kaya Bey, Übeydullah Efendi, Süleyman Numan Paşa,
Hüseyin Cahit Bey, Salâh Cimcoz Bey, Süleyman Sudi Bey.
Oturan kişi eski Adliye Nazırı İbrahim Bey.

EK-3

Meclis'te ilk günleri, 1920'ler.

EK-4

İçişleri Bakanlığı dönemi.

EK-5

Ölümünden birkaç yıl önce, 1957.

EK-6

Ailesiyle birlikte.

EK-7

Ailesiyle birlikte.

EK-8

Çocukları Umur Kaya ve Ülker Kaya Koral.

EK-9

Oturanlar soldan sağa: Nahide Kaya (eşi),
Ahmet Kaya'nın eşi Nejla Yörük, Şükrü Kaya.
Ayaktakiler: Nisan Kaya (kızı), Ahmet Kaya (oğlu), Ülker Kaya Koral (kızı),
Umur Kaya (oğlu).

EK-10

Atatürk ile beraber.

EK-11

Şükrü Kaya, Atatürk ve Celal Bayar'la. (1936-1937)

EK-12

Oğlu Umur Kaya, kızı Ülker Kaya Koral ve Mustafa Solak.

EK-13

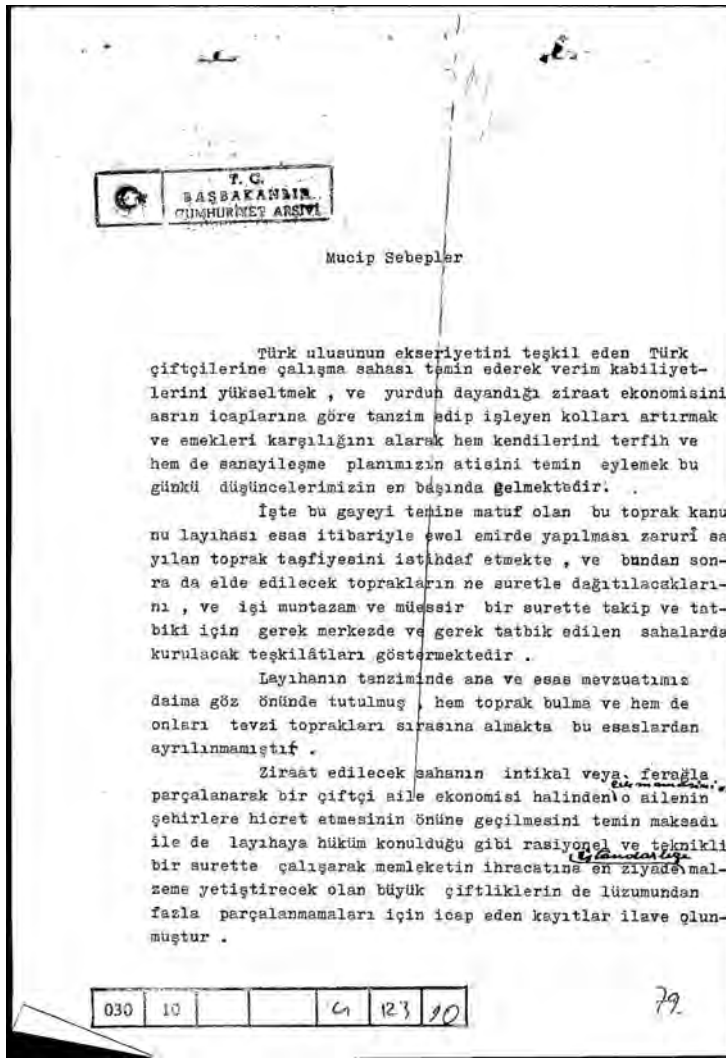

Mucip Sebepler

Türk ulusunun ekseriyetini teşkil eden Türk çiftçilerine çalışma sahası temin ederek verim kabiliyetlerini yükseltmek , ve yurdun dayandığı ziraat ekonomisini asrın icaplarına göre tanzim edip işleyen kolları artırmak ve emekleri karşılığını alarak hem kendilerini terfih ve hem de sanayileşme planımızın atisini temin eylemek bu günkü düşüncelerimizin en başında gelmektedir.

İşte bu gayeyi temine matuf olan bu toprak kanunu layihası esas itibariyle evvel emirde yapılması zarurî sayılan toprak taşfiyesini istihdaf etmekte , ve bundan sonra da elde edilecek toprakların ne suretle dağıtılacaklarını , ve işi muntazam ve müessir bir surette takip ve tatbiki için gerek merkezde ve gerek tatbik edilen sahalarda kurulacak teşkilâtları göstermektedir .

Layihanın tanziminde ana ve esas mevzuatımız daima göz önünde tutulmuş , hem toprak bulma ve hem de onları tevzi toprakları sırasına almakta bu esaslardan ayrılınmamıştır .

Ziraat edilecek sahanın intikal veya, ferağla parçalanarak bir çiftçi aile ekonomisi halinden çıkan ailenin şehirlere hicret etmesinin önüne geçilmesini temin maksadı ile de layihaya hüküm konulduğu gibi rasiyonel ve teknikli bir surette çalışarak memleketin ihracatına en ziyade malzeme yetiştirecek olan büyük çiftliklerin de lüzumundan fazla parçalanmamaları için icap eden kayıtlar ilave olunmuştur .

030 | 10 | | | 4 | 123 | 10

79

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Toprak kanunu lâyihası
Başlangıç

Madde 1.- Bu kanunun ihtiva ettiği hükümlerin merkezde tedviri ve memleketin rejim agrerinin tanzimi için Baş Vekâlete bağlı müstakil bir "Toprak Umum+ Müdürlüğü" teşkil olunmuştur .

Bu Umum Müdürlüğün vazife ve salahiyeti ile teşkilâtı ayrı bir kanunla tesbit olunur .

Bölüm I.
Toprak mülkiyeti

Madde 2.- Bu kanunun tatbik olunduğu kaza ve nahiyelerde tatbik tarihinden itibaren bir yıl içinde toprak sahipleri kazalarda kaymakamlara ve vilayetlerde valilere köylerde muhtar ihtiyar heyetince , kasaba ve şehirlerde belediyelerce tasdikli bir beyanname vererek topraklarının hudutlarını ve hakikî mikdarlarını bildirmeye ve muksbilinde bir makbuz almaya mecburdurlar . Beyannamede yazılan mikdarlardan fazla toprak hakkında ne beyanname sahipleri ve ne de mirasçıları bir hak iddiasında bulunamazlar. Beyanname vermeyenlerin ellerindeki tasarruf vesikalarına göre toprakları mikdarı hükûmetçe tesbit ve neticeye göre tapu muamelesi icra olunur . Ve fazla çıkan mikdar tevzi toprakları arasına alınır .

Yukarıda yazılı beyannamenin tanzim ve tasdik şekilleri bir nizamname ile tesbit edilir .

Madde 3.- Kazada kaza idare heyeti ve her kaymakamlığı teşkilâtı bulunmayan merkez kazalarında maddede yazılı olan heyet gelen tasdikli beyannameler üzerinde tetkikat yaptıktan sonra aşağıdaki muameleleri yaparlar .

30 123 10

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

A) Beyannamedeki mikdar tapuda yazılı mikdara uygun olanlar hakkında hiç bir muamele yapılmaz . Yalnız tapu sicilline ve tasarruf vesikasına vize damgası vurulur.

B) Beyannamedeki mikdar tapuda yazılı mikdardan eksik olanlardan bunun esbabını araştırır mahallinde tapu artıklarından eksiği tamamlar . Tamamlama keyfiyeti beyannamenin arkasına ve tapu sicilline bir şerhle yazılır. Tasarruf vesikasına da bu şerh konur .

C) Beyannamedeki mikdar tapu sicillinde yazılı mikdardan fazla olduğunda :

I- Tapu sahibi az topraklı kimselerden ise bu fazlalar istihkakından çok olmadığı takdirde kendisine meccanen temlik ve tapusuna tescil olunur . Ve tasarruf vesikasına şerh verilir . Bu fazlalar istihkakından ziyade ise umum toprak mecmuu iskân haddinin iki misline baliğ oluncaya kadar olan işlenmiş toprak mikdarı kendisine meccanen temlik ve tapuya raptolunur . Ancak bu mikdardan fazlası istimlâk hükümlerine göre istimlâk olunur .

2- Toprak sahibi iskân haddinin iki mislinden fazla tapulu toprağa malik bulunuyorsa tapu artıkları istimlâk hükümlerine göre istimlâk olunur .

3- İstimlâk muamelesinin ikmâline kadar tapu artıkları tapu sahiplerinin intifaına terk olunur . Ancak tapu sicillerinde bir muameleye tabi tutulmayıp yalnız istimlâk olunacak topraklar defterine geçirilir .

Madde 4.- Bu kanunun neşri tarihine kadar devlete ait boş yerlerden , millî topraklardan, köy , kasaba ve şehir orta malı yerlerden işgal edilmiş topraklarda:

A) İşgal eden toprağa müstehak çiftçi ise toprak istihkakı mikdarı kendisine meccanen temlik ve tapuya tescil olunur . Fazlası tevzi toprağı olur .

B) İşgal edenin iskân haddinden fazla ve fakat iki mislinden eksik toprağı varsa toprak mecmuu iki misli ni geçmemek şartiyle en çok işgal edilen toprağın yarısına kadar mikdarı yarım bedelle kendisine temlik ve ipotekli olarak tapuya tescil olunur . Fazlası tevzi toprakları meyanına alınır .

030 | 10 | | | 72 | 123 | 1

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

İskân haddinin iki mislinden fazla toprağı bulunan şağillerin elindeki bu topraklar tamamen tevzi toprağı yapılır . Tevzi zamanına kadar şagiller bu topraklar icarasız işleyebilirler .

Madde 5.- Bağ ve meyvalık veya fidanlık haline konmuş olan tapu fazlaları ve tapuda kayıtsız topraklar , mikdarları ne olursa olsun , ve şagilin elindeki toprak mecmuu da neye baliğ bulunursa bulunsun , bunu bağ , meyvalık ve fidanlık yapanına veya varislerinin namına meccanen temlik ve tapuya tescil olunur .

Madde 6.- Büyük emek ve masraf sarfiyle denizden göllerden ve bataklıklardan, sazlıklardan , ırmak , çay, dere ve azmaklardan kurutulup doldurulan yerler ,

Büyük emek ve masraf sarfiyle taşlık , kumluk yerlere toprak nakliyle tarla haline konan veya çukur ve yar olup da toprak nakliyle düzeltilip ziraate elverişli h hale getirilen , veya tepelik ve arızalık olup hiç bir işe yaramaz iken büyük hafriyat ve ameliyat icrasiyle düzel tilip ziraatte istifadesi kabil bir şekle sokulan yerler işlenmekten bir yıl bırakılmamışsa tapu fazlası olsun, ister tapuda kaydı bulunmayan yerlerden olsun bunu yapan veya mirasçıları namına meccanen temlik veya tapuya tescil olunur . Ancak bu topraklar iskân haddinden fazla bulundukları takdirde istimlâk hükümlerine göre istimlâk olunabilir .

Bölüm II.
TOPRAK DAĞITIMI

Madde 7.- İskân kanununun 21 inci maddesinde gösterilen iskân topraklariyle bu kanun hükümlerine göre , istimlâk ve daire yolu ile elde edilecek topraklara "tevzi toprakları" deniyor . Bu topraklardan iskân kanunu ve bu kanun hükümlerine göre topraksız ve iskân haddinden az toprak lı çiftçilere , muhacirlere , göçebelere , nakil olunanlara toprak dağıtılır . Dağıtılan bu toprakları temlike vali ve kaymakamlar salahiyetlidir .

Bir köy , kasaba ve şehir tevzi topraklarından önce buralardaki topraksız ve az topraklı çiftçilere , sonra yerleştirilecek muhacirlere ve göçebelere ve naklolunanlara , komşu köylerden getirilip yerleştirilen çiftçilere,

Sözü | No | | | 72 | 123 | 10

81-

daha sonra komşu köy , kasaba ve şehir çiftçilerine dağıtılır .

Tevzi topraklarından uzakta bulunup o köy , kasaba ve şehir ihtiyacından fazla olanları yakın bulunan komşu köy, kasaba ve şehirlere tahsis ve ora muhtaçlarına tevzi caizdir .

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Madde 8.- Topraksız çiftçilerin toprak iştihkakı iskân haddidir . Az topraklı çiftçilere toprak istihkakı mutasarrıf olarak ellerinde bulundukları toprak mikdarları iskân haddine çıkarılmak suretiyle tayin olunur . Az topraklı ve topraksız çiftçilerden yüksek tahsil görenlerle ziraat mektepleri mezunlarına ve istiklal madalyası sahibi olanlara ve altıdan fazla çocuğu bulunanlara bir misli ve lise ve bu derecedeki mektep mezunlarına ve beşten fazla sağ çocuk sahibi olanlara üçte iki ve orta mektep ve ziraat kursu mezunlarına dörtten fazla berhayat çocuğu bulunanlara üçte bir fazlası ile toprak istihkakı hesap olunur .

2510 sayılı iskân kanununun 17 inci maddesine ilişik cetvel ve bunun tatbikatına ait (Bağ ve meyvalık yeri dağıtım talimatnamesi) mucibince verilmiş ve verilecek olan topraklar bu istihkak hesabına katılamaz .

Madde 9.- Bu kanun hükümlerine göre toprak isteyen her çiftçi elinde bulundurduğu bütün toprakların hakikî mikdarlarını gösterir muhtar ve ihtiyar heyetlerince ve kasaba ve şehirlerde belediyelerce tasdikli bir beyanname vermeye mecburdur .

Topraksız çiftçiler de toprağı olmadığına dair gene aynı makamlarca tasdikli bir beyanname verirler .

Beyanname sahipleri ve mirasçıları beyanname haricinde bir toprak hakkı iddiasında bulunamazlar .

Küçükler ancak reşit olduklarında, mahcurlar da hacrin kaldırıldığında böyle bir beyanname ile toprak isteyebilirler .

030 | 10 | | | 21 | 123 | 10

83

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Beyannamelerin tanzim ve tasdik şekilleri nizamname ile tesbit olunur .

Madde 10.- Köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleri iki yıl içinde köylerinde topraksız ve iskân haddinden az topraklı çiftçilerin tasdikli beyannameye müstenit birer defterini yapıp kaymakamlığa vermeye mecburdurlar . Kasaba ve şehirlerde bu defterler belediyelerce ve mahalle üzerine yapılır .

Madde .11- Tevzie ayrılacak topraklar tesbit heyetleri vasıtasiyle tesbit ve tevzi heyetleri vasıtasiyle tevzi olunur .

Tesbit heyetleri köy kanununa göre sınırları tesbit edilmemiş köylerin kasaba ve şehirlerin sınırlarını da tesbit ve hudutnamelerini tanzim eder .

Tesbit heyetleri Vali veya Kaymakamlarca seçilen bir reis ile bir mühendis veya bir nafia fen memuru orman mühendisi ve bir ziraat memurundan mürekkeptir . Köylerde bunlara muhtarlarla ihtiyar heyetinden bir üzv ; ve kasaba ve şehirlerden iki belediye azası iltihak eder.

Tevzi heyetleri Vali veya kaymakamlarca tevzie memur edilen bir zat ile bir ziraat memuru ve köyde muhtar veya bir köy azasından ; ve şehir ve kasabalarda bir belediye veya bir ziraat odası azasından teşekkül eder . Bu heyetleri toprak dağıtım talimatnamesi dahilinde vazifelerini yaparlar .

Madde 12.- Gerek ihtiyaç ve gerek tesbit defterleri Kaza idare heyetlerinde tetkik ve icabında mahallinde tahkik olunarak aynen veya muaddilen tasdik olunur. Bu meyanda itirazlar ve yeni talepler de tetkik ve karara raptedilir . Bu tasdikten sonra heyet her köy ve mahallenin esami ve miktarı üzerine katî tevzi defterlerini tanzim ve tasdik eyler . Tevziler bu defterler üzerindenyapılır. kaza idare heyetleri kararları itiraz üzerine vilâyet idare heyetlerinde tetkik olunup tadilen veya aynen kabul olunur. Bu kararlarda valinin tasdiki ile katileşir . Vali bu kararları aynen veya tadilen tasdika ve icabında redde salâhiyetlidir . Kaza idare heyetleri kararlarına iki ay ve Vilâyet idare heyeti kararına bir ay içinde itiraz olunabilir.

050 | 10 | 154 | 12 | 19 | 84

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

...va ettiği toprak işlerini tetkik eden kaza idare heyetlerine kazanın ziraat bankası memuru ve ziraat odası Reisi ve toprak memuru ve vilayet idare heyetine vilayet ziraat bankası Müdürü ve ziraat odası Reisi ve toprak müdürü iltihak ederler . Vilayet idare heyetine de Vali muavini ve yoksa mektupçu riyaset eyler. Merkez kazası teşkilatı olmayan kazalarda ziraat Müdürünün riyasetinde merkez malmüdürü; Hükümet tabibi, tapu nufus memurları, ve bir nafia ve bir orman mühendisinden mürekkep bir heyet bu işlerde kaza idare heyeti vazifesini görpr . Toprak memuru merkez kazası , ziraat bankasımemuru , ziraat odasından bir aza bu heyete iltihak eder.Tasdik olunan beyannameler üzerine tapu sicillerindeki eksik mikdarlar tashih ve kayıtsız toprakler tapuya tescil olunur .

Madde 13.- Kâfi toprak bulunmayan yerlerdeki topraksız veya az topraklı çiftçileri arzu ettikleri takdirde toprağı bulunan yakın veya uzak köylere , nahiyelere , kazalara ve vilayetlere nakil ve oralarda iskân caizdir . Bu takdirde bu çiftçiler hakkında 2510 sayılı iskân kanunu hükümleri tatbik olunur . Bu naklolunanlar yalnız askerlik muafiyetinde istifade edemezler .

Madde 14.- Toprak dağıtımında istihkakı imkân derecesinde bir yerde ve bir parça olarak verilmeye dikkat olunacaktır . Muhtelif çiftçilerin ellerindeki küçük parçaları mubadele ederek bir çiftçinin bütün topraklarını bir muntazam parça haline getirmeye tevzi heyetleri salâhiyetlidirler . Tevzi heyetlerinin bu kararları alakalıların itirazları üzerine idare heyetlerince tetkik ve icabında mahallinde de incelenerek bir karara raptolunur . Ve Valinin tasdiki ile katileşir .

24 123 10

85.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Madde- 15 - Topraksız , az topraklı ve iskân haddinin iki mislini geçmiyen topraklı çiftcilere lüzumunda köy ve kasabaların ve şehirlerin orta mal topraklarında ev , ahır ve saman lık ve harman ve ağıl yeri mecanen verilir .

Madde- 16 - Dörtten fazla çocuğu olan çiftcilere verilecek topraklardan bu fazla çocukları için verilecek hisseler parasız verilir .

Bölüm III
Malî hükümler
İstimlâk

Madde- 17 - Bir vilâyet hududu içinde nufus kesafeti kilometre murabbaına 45 den az olan yerlerde % 75 i ziraata elverişli olmak üzere aile başına 500 hektardan fazla kalan topraklar bu kanunun hükümlerine göre ve İcra Vekilleri heyeti kararile istimlâk olunabilirler .

Madde- 18 - Hükûmet , geçen maddedeki istimlâk için en çok 20 yılda ödenmek üzere % 5 faizli ve yirmişer lira kiymetli bir milyon adede kadar toprak tahvili çıkarabilir .

Borç taksitleri tahsilâtından ilk önce toprak tahviller faizleri ödenir . Ve tahviller itfa olunur .

Toprak bankası teşekkülünde bu muamele tamamen bu bankaya devrolunur .

Madde- 19 - İdarei hususiyelere , belediyelere , evkaf ve diğer amme müeşseselerine ait tapulu topraklar , resmî ve umumî vazifeleri görmiye ihtiyaç yoksa istimlâk edilebilir.

030 | 10 | | | 24 | 123 | 10

86-

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Madde- 20 - İstimlâk işi toprağın bulunduğu yerin idare heyeti kararı ve Valinin tasdikiyle yapılır . Ve kararlaştırılan bedelin toprak sahibine verilmesi veya muteber bankalardan birine sahibi namına yatırılmasile tamamlanır . Paranın sahibine veya Bankaya teslimine ait makbuzla birlikte mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yazılan tezkere üzerine bu toprak tapu memurluğunca hazine namına tapuya bağlanır ve ondan sonra üzerinde tevziat yapılır .

Madde- 21 - İstimlâk edilecek topraklara verilecek bedeller 914 yılı vergi , yoksa tapu kıymetlerinin dört katıdır . Bu miktar hazır kıymetlerden fazla görülürse hazır kıymet üzerinden muamele yapılır .

Vergi veya tapu kıymetleri yoksa mahallî idare heyetlerince eşlerine göre kıymet biçilir .

Madde- 22 - Gerek bu kanunun ve gerek iskân ve borçlanma kanunlarının hükümlerine göre borçlanma suretile muhacirlara göçebelere , naklolulanlara ve muhtaç çiftcilere ve şark mültecilerine verilmiş ve verilecek olan mülkler , topraklar , yemeklik ve tohumluklar , Ziraat ve koşum alat ve hayvanları bedel ve sermaye taksitleri tahsil olundukça maliyeden merkez bankasına devir olunur .

Tahsilât bir milyon lirayı bulduktan sonra hükûmet toprak ve iskân işlerile uğraşmak üzere bir "Toprak Bankası" kurmağa selâhiyetlidir .

Madde- 23 - Tevzi ve iskân toprakları toprak bankasının aslî sermayesinden sayılır . Hükûmet milli mülklerden bu bankanın sermayesini arttırmak üzere beş milyon liralığa kadar emlâki bu bankaya devredebilir .

030	10			21	123	10

87-

T. C.
BAŞBAKANLIK
CÜMHURİYET ARŞİVİ

BÖLÜM IV

Türlü Hükümler

Madde 24.- Sular altında kalıp on yıl içinde sahipleri tarafından kurtarılmayan topraklar tevsi toprakları arasına girer.

Kurutulmak üzre Devletten tapusu veya müsaadesi alınmış bulunan sazlık ve bataklık ve göller ve su basan yerler üç yıl içinde kurutulmamış veya ileri dereceye götürülmüş kurutma teşebbüslerinde bulunulmamış ise bu tapu iptal olunur ve müsaade geri alınır.

Madde 25.- Bu kanunun tatbikinde bir çiftçi ailesinin yaşamasına yetişecek toprak ve bu toprağı işletmeye yetecek koşum,sapan,araba, tohum, hayvanat, alât ve edevat bu aileyi, hayvanlarını, mahsullerini alât ve edevatını barındırmağa elverişli ev, ahır samanlık,anbar ve ağılın topuna birden " çiftçi ocağı " denir. Böyle bir ocağa sahip çiftçi ailesi reisine " ocaklı " adı verilir. Bir ocağın sahip olacağı en az toprak miktarı iskân haddidir. Satış,miras,terhin, haciz,istimlâk vesair suretlerle ocağın bu hadden aşağı düşmemesi için lâzımgelen hükümler ayrı bir kanunla tesbit olunur.

Madde 26.- Topraksız ve az topraklı çiftçilere, muhacirlere, göçebelere, mültecilere,naklolunanlara gerek iskân kanunlarına ve gerek bu kanuna ve gerek başka kanunlara göre

2 123 10

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

verilmiş veya verilecek topraklar hiç bir suretle geri alınamaz; hakla.rında istirdat, mülkiyet,ref yed davası dinlenemez.

Bu toprakların mülkiyetine veya tevziine ve tahsisinden evelki her hangi bir hukukî vaziyetine karşı çıkan davalarda husumet yalnız hazineye tevcih olunabilir, ve bu talep ve davalar yalnız bedele ve zarara taallûk eyler ve basit muhakeme usulüne bağlı tutulur.

Sahipsiz görülerek hükûmetçe dağıtılmış bulunan ham topraklardan bu kanunun neşri tarihinden ve dağıtılacak olanlarından tevzii tarihinden başlayarak bir yıl içinde istihkak iddiasında bulunmamış olanlar için bir dava dinlenemez.

Madde 27.- Her hangi bir sebeple başka yerlerde toprak tevzi defterine girip oralarda kalmayı tercih etmiş veya başka yerlerde iskân görmüş, veyahut dağıtım veya iskân yerini bırakıp beş yıl içinde tekrar gelip oturmamış ,veya verilen ham toprakları beş yıl içinde açıp işletmeye başlamamış olan topraksız veya az topraklı çiftçilere ,muhacirlere, göçebelere, naklolunanlara verilmiş olan topraklar geri alınıp başka müstahaklara verilebilir. Bunlar tapuya bağlanmış ise Vali veya kaymakamın yazılı emriyle tapudaki sicilleri iptal olunur.

Madde 28.- İskân kanunun 16,19,22,30,43,44,45,46,47 inci maddeleri hükümleri bu kanunun tatbikatında caridir.

Madde 29.- Bu kanunun hükümlerinin tatbik yerleri İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılır. Tatbikine karar verilen kaza ve nahiyelerde kanunun hükümleri mutat vesaitle ilân olunur. Bu ilân tarihi kanunun tatbik başlangıcı sayılır.

89.

030	10			24	123	70

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Madde 30.- 2.6.929 tarih ve 1505 sayılı istimlâk kanununun hükümlerile diğer kanunların bu kanuna aykırı hükümleri kaldırılmıştır.

Madde 31.- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 32.- Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti Memurdur.

90-

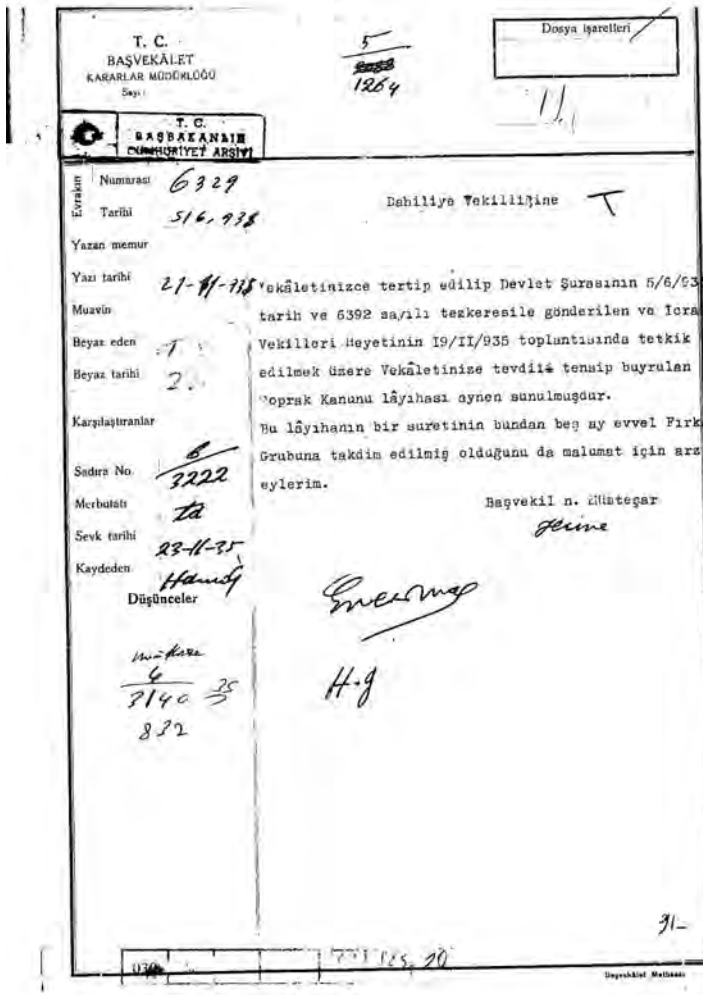

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı:

5
1264

Dosya işaretleri

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Evrakın
Numarası 6329
Tarihi 5/6/935
Yazan memur
Yazı tarihi 21-11-935
Müavin
Beyaz eden T
Beyaz tarihi 2.
Karşılaştıranlar
Sadra No. 6/3222
Merbutatı ta
Sevk tarihi 23-11-35
Kaydeden Hamdy

Düşünceler

müzakere
4/3140 25/5
832

Dahiliye Vekilliğine

Vekâletinizce tertip edilip Devlet Şurasının 5/6/935 tarih ve 6392 sayılı tezkeresile gönderilen ve İcra Vekilleri Heyetinin 19/II/935 toplantısında tetkik edilmek üzere Vekâletinize tevdiine tenaip buyrulan Toprak Kanunu lâyihası aynen sunulmuşdur.
Bu lâyihanın bir suretinin bundan beş ay evvel Fırka Grubuna takdim edilmiş olduğunu da malumat için arz eylerim.

Başvekil n. Müsteşar

H.g

31-

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Nüfus U. M.
Ş. İ. M.
Sayı
3904
1565

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

13 / II /935

Hulâsa: Toprak kanunu lâyihasının Yüksek Meclise sevki hakkında:

Yüksek Başvekâlete

İlişiği
5 takım Toprak kanunu

Hazırlanan Toprak kanunu ve mucib sebeblerinden beşer tanesi ilişik olarak sunuldu .

30/11/933 günlü ve 6/3362 sayılı emirleri içinde Vekâletlere yollanan bu lâyiha üzerine bir taraftan itiraz vaki olmamıştır .

Yüksek Meclise sevkine müsaade buyrulmasını arzeylerim .

Dahiliye Vekili
N. Demirel

Kararlara
Şükrüzi Devlete Yazkara
14 . 2 . 935

030	10			24	123	90

BAŞVEKÂLET
Tarih 14-2-935 Numara 557 Ek 10

97
S.K

EK-14

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Antakya ve İskenderun meselesi
Milletler Cemiyetinde tekrar görüşüldü

"HAKKIMIZI İSTİYORUZ, ALABİLİRİZ DE,,

Antakya polisi tahrikâtçıları tutacak yerde taarruza uğrayan Türkleri yakaladı

Şükrü Kaya Cenevrede dün mühim bir nutuk söyledi

Şükrü Kaya'nın Cemiyeti Akvam'da yaptığı konuşma.
(*Son Posta,* 3 Ekim 1936)

EK-15

B. Ş. Kaya'nın nutku

Partinin altı vasfını niçin anayasaya alıyoruz?

Büyük inkılâbımız

Köylümüz toprak sahibi olacaktır

Şükrü Kaya'nın Altıok'un Anayasa'ya girmesi hususunda TBMM'deki konuşması. (*Ulus,* 6 Şubat 1937)

EK-16

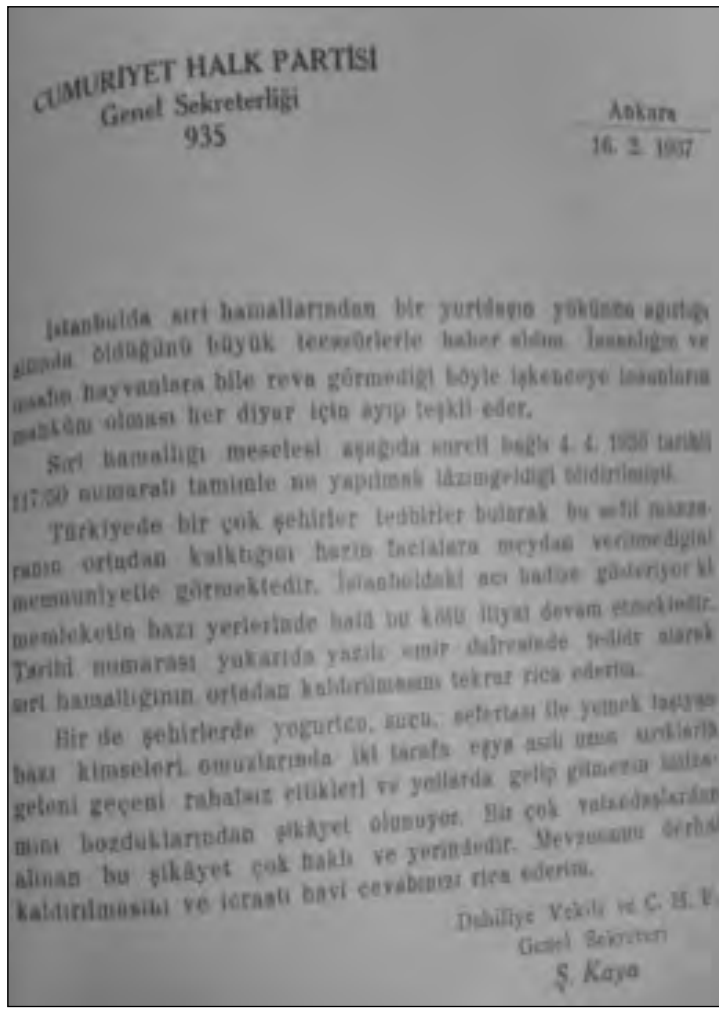

CUMURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği
935

Ankara
16. 2. 1937

İstanbulda sırt hamallarından bir yurttaşın yükünün ağırlığı altında öldüğünü büyük teessürlerle haber aldım. İnsanlığın ve insafın hayvanlara bile reva görmediği böyle işkenceye insanların mahkûm olması her diyar için ayıp teşkil eder.

Sırt hamallığı meselesi aşağıda sureti bağlı 4. 4. 1936 tarihli 11750 numaralı tamimle ne yapılması lâzımgeldiği tebdirilmişti.

Türkiyede bir çok şehirler tedbirler bularak bu acıklı manzaranın ortadan kalktığını, bazı facialara meydan verilmediğini memnuniyetle görmektedir. İstanbuldaki acı hadise gösteriyor ki memleketin bazı yerlerinde hâlâ bu kötü itiyat devam etmektedir. Tarihi numarası yukarıda yazılı emir dairesinde tebdir olarak sırt hamallığının ortadan kaldırılmasını tekrar rica ederim.

Bir de şehirlerde yoğurtcu, sucu, sefertası ile yemek taşıyan bazı kimseleri omuzlarında iki taraflı eşya asılı uzun sırıklarla geleni geçeni rahatsız ettikleri ve yollarda gelip gitmeyi güçleştirmiş bozduklarından şikâyet olunuyor. Bir çok vatandaşlardan alınan bu şikâyet çok haklı ve yerindedir. Mevzuunu derhal kaldırılmasını ve icraatı hakkında cevabınızı rica ederim.

Dahiliye Vekili ve C. H. P.
Genel Sekreteri
Ş. Kaya

Şükrü Kaya'nın, sırt hamallığının kaldırılmasına ilişkin yazısı.

EK-17

B. Şükrü Kayanın Adana Halkevindeki mühim söylevi

Lâzkiyede Hatayda Çukurovadaki Alevîler öz Türktür

Suriye ve Türkiye

İdahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri, Sun günlerde Suriye hususunda alâyhimizdeki neşriyatının üzerimizde hiç de iyi bir tesir bırakmıyacak şekil aldığını ve bu neşriyatın iki memleket arasındaki dostluk münasebetlerine halel verecek bir mahiyette olmasından türk milletinin müteessir olduğunu hatırlattı Suriye kamuoyunun Hatay davasındaki türk hakkını teslim etmiş bulunduğunu söyledi.

B. Şükrü Kayanın konuşması

Şükrü Kaya'nın Adana Halkevi'ndeki konuşması. (*Ulus,* 10 Mart 1937)

EK-18 1937 Toprak Reformu Yasa Tasarısı

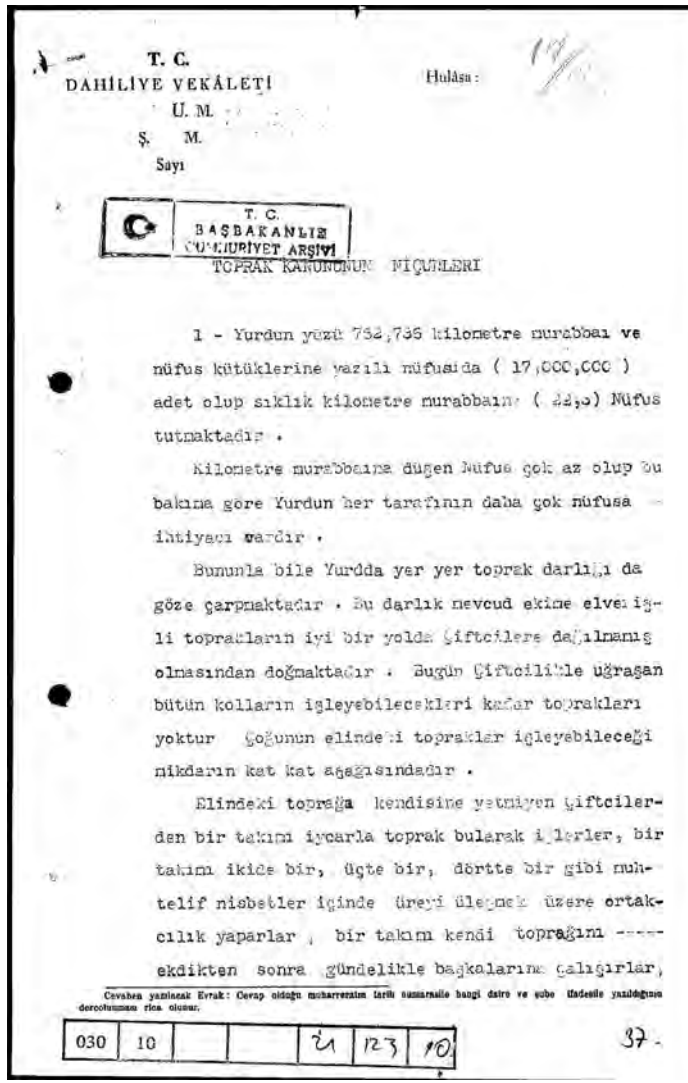

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Ü. M.
Ş. M.
Sayı

Hulâsa:

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

TOPRAK KANUNUNUN MİÇÜNLERİ

1 - Yurdun yüzü 732,735 kilometre murabbaı ve nüfus kütüklerine yazılı nüfusuda (17,000,000) adet olup sıklık kilometre murabbaına (22,5) Nüfus tutmaktadır .

Kilometre murabbaına düşen Nüfus çok az olup bu bakıma göre Yurdun her tarafının daha çok nüfusa ihtiyacı vardır .

Bununla bile Yurdda yer yer toprak darlığı da göze çarpmaktadır . Bu darlık mevcud ekime elverişli toprakların iyi bir yolda çiftçilere dağılmamış olmasından doğmaktadır . Bugün Çiftçilikle uğraşan bütün kolların işleyebilecekleri kadar toprakları yoktur Çoğunun elindeki topraklar işleyebileceği nikdarın kat kat aşağısındadır .

Elindeki toprağa kendisine yetmiyen çiftçilerden bir takımı iycarla toprak bularak işlerler, bir takımı ikide bir, üçte bir, dörtte bir gibi muhtelif nisbetler içinde ürevi ülesmek üzere ortakçılık yaparlar , bir takımı kendi toprağını ----- ekdikten sonra gündelikle başkalarına çalışırlar,

Cevabına yazılacak Evrak: Cevap verdiği muharrerenin tarih numarasile hangi daire ve şube ifadesile yazıldığının gösterilmesi rica olunur.

030	10			21	123	10

37.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

bir takımları da iş aramak üzere öteye beriye dağılırlar. Ancak bunlardan çoğu elindeki toprağı eknekle kalarak geri kalan vaktini boş geçirir ,bunların kollarının istihsal kudreti heder olup gider .

Bugün memlekette yaşayan insanların % 7ə ü köylerde ve (26) sı kasaba ve şehirlerde oturmaktadırlar . Köylerde oturanlar umumiyetle çiftçi ve hayvancıdırlar . Kasabalrda oturanların da büyük bir bölüğü topraklardan hayatlarını kazanmaktadırlar. San'atcı ve ticaretci olanlar kasaba halkının yarısını geçmez . Bunlardan da çoğu yine bir tarafdan bağ ve bahçe işleterek yarı çiftcidirler .

Şehirler halkının da , İstanbul hariç olmak üzere, yarısı ve hatta daha çoğu Çiftcilikle uğraşırlar . San'atcı olanların da bağ ve bahçeleri vardır. Ticaretci olanların bile Çiftcilikle alâkalı olanları görülür .

Şu halde Yurdumuzda yaşayan insanların en az yüzde doksanı Çiftcilikle alâkalıdırlar ve geçimlerini bu yüzden elde ederler .

Yurtta Fabrikacılık ve Madencilik yeni uyanmakda ve yayılmakda olduğundan (Ameleler) Çiftciler gibi henüz geniş bir mevki tutamamıştır .

030	10			71	123	10	

38

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Şu halde Yurtta insan kollarının ve dimağlarının en büyük takımı toprakla uğraşmakda olduğundan toprak işlerini de Yurdun birinci sıradaki işleri arasına komak gerekir .

Hiç güphe edilemez ki Yurdun üstün menfaati Yurtta yaşayan insanların bütün kudretlerini istihsale sarfetmelerindedir . Toprakla uğraşmaya ayrılan kollar bütün kudretlerini toprağa sarf edecek imkân bulmalıdırlar . Bu kol kudretinden sarf edilemiyerek boş kalan kuvetler Yurd hesabına mahzı zarardır ; heder olmaktadır .

Bunun için çiftciler bütün kudretlerini sarf edecek kadar toprak sahibi olmalıdır .

İşliyeceği veya işletebeceği mikdardan artık elinde toprak tutanlar bu artık toprakları boş kalmağa mahkûm etmişlerdir . Bu boş kalmağa mahkûm topraklar bunları işliyecek ellere geçmelidir . Yurdun üstün menfaati bunu istemektedir .

2 - Bütün Avrupa hatta Rusya, bütün medenî memleketler medeniyet anlçlarında yol aldıkca toprakların dağıtımında devrimler (inkilâblar) yapmışlardır ve bu devrimleri yapdıktan sonradır ki o memleketler şumullü şekilde inkişaf edebilmiş bütün memleket halkı o yerin inkişafına çalışabilmiştir .

030 | 10 | | | | 71 | 177 | 10

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bu toprak inkilâblarını en son yapanlar Balkanlardır . Bulgarlar, Yugoslavlar, Yunanlılar, Romenler hatta Çekislovaklar ve Lehler umumî savaşdan sonra çıkardıkları toprak inkilâbı kanunlarında kendi soylarından olan Çiftcileri kuvetlendirecek ve daha iyi inkişaf ettirecek tedbirler de almışlardır.

Yüksek medeniyet yolunun yolcusu olan bizler de bu toprak inkilâbını yapmak mecburiyetindeyiz . Bunu yapmakla bir yandan geçmişi tasfiye etmiş olacağız, diğer yandan da bütün halkı memleketin gurullu inkişafına karıştırmış ve kendisine terakki amacına doğru yol ve ön açmış olacağız .

3 - Yurd bir bakımdan çok geniştir . Mevcud nüfusa göre bol toprak vardır . Ancak Yurdumuzun tabiî teşekküller iycabı bütün toprakları Çiftciliğe elverişli değildir . Hemen yarıya yakın kısmı dağlık olub bunun bir kısmı Ormandan başka bir şeye yaramaz, diğer kısmı ise Yalçın ve Çıplak Dağlardan dik eteklerden, çok yüksek irtifalı yerlerden mürekkeptir . Hiç bir şeye yaramaz .

İşe, ekine yarayan yerlerin de her yerde inbat kuvetleri bir değildir . Bunda rakımın , Yağmur ve su miktarının , toprak terkibinin , Güneşe karşı oluşunun Rolleri vardır .

030 | 10 | | | 24 | 113 | 90

40

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

5

Nüfus sıklığında Toprak inbat kuvetlerinin rolü mevcud olmakla beraber çok sık olan yerler çok bereketli ve az seyrek yerler de bereketsiz yerler değildir . Nüfusun sıklık ve seyrekliğinde daha bir çok âmiller hâkim bulunmaktadır .

Bunda en mühim âmillerden birisi (toprağın kendisine ve yüresine sahib olmaktaki emniyet ve istikrar) olmuştur .

4 - Yurdunuzda toprak devrini denince her şeyden önce (toprak mülkiyetinde emniyet ve istikrar) göz önünde tutulmak lâzım gelmektedir . Bugün Yurdunuzda toprak mülkiyetinde bir emniyetsizlik ve adeta bir anarşi hüküm sürmektedir . Bu Anarşiyi de " toprakda hududa itibar " hükmü doğurmaktadır . Bugün bir veya bir kaç dönümlük tapularla yüzlerle hatta binlerle kat artıklı topraklara tesahüb edilmektedir ve denebilir ki mevcud toprakların büyük bir kısmı hep bu yolda Tapu artığı olarak elde tutulmaktadır .

Kanunumedenînizi değiştirmenize rağmen henüz hükmü sürüb giden eski arazi kanununun bu " toprakda hududa itibar " hükmü Yurdun imar ve huzurunda menfî Büyük bir Rol oynamış ve hala da oynamakda bulunmuştur .

030 | 10 | | | 123 | 90

41-

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hakiki nikdarları Tapularda yazılı bulunan topraklar arazi kanununun bu hükmünden istifade olunarak hemen Yurdun her yanında ; nüfuz ve kuwetine güvenenler tarafından, boş yerlerden açılmak veya zayif ve fakir adanların topraklarından ayrılmak yoliyle arttırılmıştır .

Memlekette Timar ve Ziamet usullerinin, cihbahi Ocaklarının kaldırılmasına rağmen uzun bir nazidenberi gelüp inad ve ısrarla yaşayan ve Cumhuriyet devrinde de yaşamak isteyen Derebeylik ve Ağalık zihniyet ve nüfuzu bu kanunî hükünden , her vakit, en çok istifade etmiş ve hala da istifade etmekde bulunmuştur .

Hudutları tayinde tedarik olunan bir kaç yalancı şahid veya ehli hibre nanında iki tarafkir adam hudud diye yazılan her hangi bir (tepeyi, dereyi , yolu) bir kaç değil binlerle dönüm öteye götürmekde hiç zorluk çekmezler .

Bir dönünlük Tapu ile zabtedilen yirmibeş bin Dönünlük Orman işi, Sivrihisarda (700) dönünlük Tapu ile zabtolunan (21,766) dönünlük Kıran Harmanı toprakları, Sürmenede İsmail Cebi oğullarının (2,5 dönünlük Tapu ile zabtetmek istedikleri 40,000 dönünlük (Vonit toprakları) gibi binlerle misaller bu yolun yurtta ne gibi facialar açageldiğini ve açmakda bulunduğunu göstermektedir .

030	10			21	123	10	

42.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Çiftçi halk arasındaki kavgaların başlıcasını toprak kavgaları teşkil eder ve Toprak kavgaları da (toprakda hududa itibar) dan doğmaktadır . Bu Kavgaların kapadığı ve her gün de kapanakda bulunduğu Ocaklar ve doğurduğu huzursuzluklar göz önüne, özenle , alınmağa ve eşelenmeğe değer .

Bugün Adliyeye düşen suçların büyük bir kısmı bundan doğmuştur . Halbuki bu yüzden çıkan kavgaların pek azı Adliye ve Hükûmet kapılarına akseder.

Memlekette, toprak ve iynar denince her şeyden önce bu kavga kaynağını ortadan kaldırmak kat'î bir zarurettir .

5 - Köylerde, kasabalarda, hatta şehirlerde mer'a , Baltalık,ve sair adlarla Milyonlarla dönüm topraklar vardır . Bu topraklardan ekseriyetle Hayvan otlamak suretiyle istifade olunur, çok kerre de boş durur .

Hayvan otlatmak işi daha ziyade Ağaların ve Beylerin işleridir . Fakir ve orta halli halkın bu orta malı topraklardan istifadeleri yok gibidir.

Ağalar ve Beyler ekseriyetle bu topraklardan istedikleri kadar yerler açup Tarla ve Çayır haline korlar . Topraksız veya az topraklı birisinin bir yer açmasına izin vermezler .

Bu Orta malı yerlerden ne yolda istifade edile-

030 | 10 | | | 4 | 123 | 10

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

ceğini gösteren elde bir kanun yoktur . Köy kanunu hükünleri buna yetmenektedir . Muhtarların yetişken olmanaları ve çok kez bir taraflı yürümeleri de bunlardan istifadeyi mahdud ellere hasrettirmektedir .

6 - Yurtta kasaba ve şehirlerin plânlarına giren yerlerinde yapı yapılması hakkında Belediye ve yapı kanunlarında hükümler vardır . Ancak bu plân sınırları haricinde, köylerde , kırlarda nerelerde ve ne yolda yapı yapılacağı ve nerelerde iğreti veya sürekli oturun yeri tutulabileceğine dair kanunlarımızda bir hükün yoktur .

İskân kanuniyle Aşiretler ve Kurumu kaldırılmıştır . Ancak bunların nazarî olarak kaldırılması bu işe yetmenektedir . Yaşayışda da bunu yasak etmek ve ortadan kaldırmak gereknektedir . Bugün Çadır altında yaşanağa hiç bir engel yoktur . İstenilen yerde Yurd tutmakda iğreti veya temelli yapı yapıp içinde oturmakda hiç bir mani yoktur .

Bu hal Göçebe hayatının sürüb gitmesini yoluna koyduğu gibi bir çok yerlerde İskân kanununun göz önüne aldığı Ulusal ülküden çok uzak insan kömelerinin biriknesine de yaranaktadır . Oturun yeri kurumunda kanunî bir esas ortaya atılmadıkca İskân kanununun güttüğü anaçlara varmak ve memlekette

030 | 10 | | | 21 | 123 | 10

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

sükûnetli genel bir hayat kurmak kabil olamiyacaktır .

Bunun için gerek iğreti ve gerek temelli yapı yapma ve oturun yeri kurma işini sıkı bir inzibat altına almak zarureti vardır .

7 - Yurdun her yanından Dereler, Çaylar, Irmaklar kendi bildiklerine akup giderler; çok kez de taşarak yanlarını basarlar , yüreleri, yapıları, ne bulursa hepsini alup götürürler .

İş bu alup götürmekle de kalmaz, bir çok yerlerde Bataklıklar, Sazlıklar, Azmaklar meydana getirirler ; Gölcükler, Göller hâsıl olur . Arkadan da sürekli Malarya .

Akar suları , selleri yatakları içinde tutacak tedbirleri buyuran , meydana gelecek küçük ve büyük Bataklıkları, azmaklıkları, sazlıkları, gölcükleri ve Gölleri kurutmayı emreden kanunlarımız yoktur .

Vakia ortada bir sıtma mücadele kanunu vardır. Ancak bunun hükümleri ve koyduğu mükellefiyetler bu işi başarmağa yetmemektedir . Köy kanunundaki hükümler de Belediye kanunu hükümleri de buna yetişmemektedir .

Bu yüzden dolayıdır ki Yurdun bir çok yerlerinde birbiri ardınca Sazlıklar , Bataklıklar, Azmaklıklar

030 | 10 | | | 24 | 123 | 10

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

meydana gelmiş ve hemen her yanda kalarya ön almıştır . Bu hal devam edegeldiği gibi yüz üstü bırakılacak olursa bugünkünden daha acıklı oluşlar yer tutacaktır .

Ortada , vakia , (Seylâbdan dolayı iyrası hasar eden gayri memlûk enharı sagirenin sureti tathiri hakkında kanun) ve (kura arazisiyle Bahçeler iskasına mahsus kanal ve Çayların sureti tathir ve taniri hakkında kanun) adları altında iki küçük kanun varsa da bunlarda da vazifenin kime aid olduğu iyice tasrih edilmediği gibi mevcud müeyyideler de buna yetmediğinden tatbikleri yüz üstü kalmıştır .

Yurtta geniş bir bakımsızlık görünüşü gösteren bu oluşun sürüb gitmesi Yurdun yararına değil zararına olduğundan bunun behemehal önünü kesmek ve yenilerinin meydana gelmesine engel tedbirler almak da bir zarûrettir .

Bunlar yapılmadıkca Yurd toprakları üzerinde sağlanlık , şenlik ve zenginlik beklenemez .

3 - İşte bir yandan toprağın mülkiyetinde emniyet ve istikrar kurmak ve bunu korumak öbür yandan topraksız ve az topraklı Çiftcilere Toprak bulmak ve üçüncü yandan oturma yeri ve yapı kurumunda Ulusun üstün menfaatlerına uygun bir yol tutup yürütmek ve dördüncü yandan Yurtta geniş bir

030 | 10 | | | 24 | 123 | 10

46-

T. C.
BAŞBAKANLIK
CÜMHURİYET ARŞİVİ

bakımsızlık manzarası veren suları sıkı bir inzibat altında tutmak üzere (Toprak kanunu) projesi hazırlanmıştır .

9 - Bu projede :

A : Toprağın mülkiyetinde emniyet ve istikrar kurmak ve bunu korumak üzere " toprakda Tapuda yazılı mikdara itibar " esası konmuştur .

Bu esası kurmak ve yerleştirmek üzere bugün efrad elinde bulunan bütün toprakları, tapuda yazılı mikdarlar üzerinden sahibleri namına tanımak ve Tapuda yazılı mikdarlardan artıkını da Hükûmet hesabına almak temel tutulmuştur . Bunun için bu temeli tutmakdan başka pratik bir yol da yoktur ; bu yol hedenî kanunumuzun da kabul ettiği bir - prensiptir . (Kanunumedenî kadde :)

Tapuda yazılı mikdarları sahibleri namına tanıyub üst yanını Devlet hesabına geçirmek haksız, yolsuz, tegallüble ele geçirilen toprakları hakikî sahibine irca etmek olur . Bu yolladır ki Nüfuz ve kuvetin ortaya getirdiği haksız emri vakiler meşruiyet kazanmakdan uzaklaşır . Tapu artıkı topraklar sonradan bu yerlere haksız ve yolsuz yapılmış ilâveler olduğu gibi yıllardanberi Devlete Vergi de vermekden uzak tutulmuştur . Asıl toprağın bedeli hakikî sahibi olan Devlete verilmemiş oldukdan sonra bir de yıllarca vergisi Devletten

030 | 10 | | | 3 | 125 10

47.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

kaçırılmıştır . Yalnız kaçırılan vergi mikdarları hesab edilecek olursa bu toprakların değerini kat kat geçer .

Tapu artıkları bu yol ile asıl hakiki sahibi olan Devlete döndürülmüş vebu yolla Yurtda toprak-sız veya az topraklı Çiftcilere geniş mikyasda toprak bulunmuş olmakdadır .

Kanunumedeniyi değiştirmiş olmamıza rağmen toprak-lar üzerinde Devlet henüz yeni kanunumedeni hükümlerine göre bir tasfiye yapmış değildir .Şehir, kasaba plânları ve köylerin yurtluk yerleri dışarısı umumiyetle (araziyi emiriye) olduğundan asıl rakabesi Devlete ve yalnız tasarrufu halka aid bulunuyor . Devlet rakabesine sahib olduğu topraklar üzerinde bunların tasarrufuna aid istediği kayıt ve şartları koymakda her vakit tenanen serbest bulunmaktadır .

Nitekim Balkanlarda ve başka yerlerde terketmiş olduğumuz topraklarda o Devletler Toprak üzerinde rakabe Devletin olduğu esası üzerinde yürüyerek muhtelif şekillerde bu toprakların tasarrufu için kayıt ve şartla koymuş ve istimlâke lüzûm görmeden bir çok toprakları alıp topraksızlara dağıtmıştır. Kafkasyaca , Bulgaristanda , Romanyada , Yugoslavyada bunlar görülmektedir .

BCV | 10 | | 21 | 123 | 10

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

İşte toprağın rakabesine malik bulunan Devlet kendisine id yerlerden, yolsuz , alınan ve yıllarda vergisi verilmeyen Tapu artı ı toprakları kendi hesabına almakda ve bunları topraksız veya az topraklı yerli ve muhacir ve Göçebe Çiftcilere dağıtmakda ve temlik etmektedir .

B : Bu artıklar yetmiyen yerlerde de köy, kasaba, şehirlerin orta malı sayılan topraklarından toprağa muhtaç çiftcilere toprak verilmektedir .

Yine fazla orta malı olan şehir, kasaba ve köylerden muhtaç komşu şehir , kasaba ve köylere orta malı tahsisi esası da kabul olunmuştur .

C : Bu iki yolda da toprak ihtiyacı tatmin edilemeyen yerlerde Tapulu Çiftlikler ve Tapulu büyük topraklar- ister ferdlere , ister İdarei Hususiyelere, Belediyelere, Evkafa, isterse diğer manevî şahıslara ait olsun - toprak tahvilleriyle istimlâk edilerek muhtaçlara borçla dağıtılma esası konmuştur .

Hükûmet Çiftlikleri ve Büyük toprakları istimlâk etmek üzere 20,000,000 Liralık % 6 faizli toprak tahvili çıkarmak selâhiyetini istemiştir . Bu para ile Yurttaki lüzûmlu Büyük toprakların istimlâki mümkün olacağı tahmin olunmuştur.

030 | 10 | | | 24 | 1223 | 90

49-

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Alınan topraklar müstahiklere borçla dağıtılacağından bu borçlardan tahsil edilecek taksitler ve ayrıca Tapu artıklarından ve köy, kasaba ve şehir orta malı topraklarının borç taksitlerinden tahsil edildikçe ödeneceğinden Devlete bir bar teşkil etmiyecektir .

Ç : İçinde ortakçı halinde yaşayan halk bulunan Çiftliklerin alınında Hükûmetin kefaleti esası kabul olunmuşdur .

Yine kendileri anlaşarak sahiblerinden pazarlıkla ve borçla alınacak Büyük Topraklara karşı Hükûmetin kefaleti esası konulmuşdur .

D : 1303 No:lı İstimlâk kanunu ne Doğuda ve ne de Batıda ne büyük ve ne de küçük toprakların istimlâkini temin etmekden ve istimlâke esas tutulan ihtiyaçları tatmin etmekden çok uzak kalmıştır .

Memlekette geniş nikyasda bir toprak devrini yaparken bu yoldaki bütün ihtiyaçları tatmin edecek çağır tutmak zarurî olur .

Bunun için Tapu artıklariyle, şehir kasaba ve köylerin orta malı yerleriyle, toprak tahvili karşılık gösterilerek istimlâk edilecek büyük Çiftlik ve topraklar ile ihtiyaç tatmin olunmayan ve aynı zemanda zaruretde bulunan yerlerde bedeli verilerek yapılacak istimlâklar için de yeni

030 | 10 | | | 24 | 123 | 70 |

50-

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

bir usul konmuştur . Bu usullerle memleket Çiftcisinin muhtaç bulunduğu toprağı temamen bulmak ve dışarıdan getirilecek muhacırları ve içeride bulunan Göçebeleri yerleşdirmek ve Yurdun üstün menfaatlerini bu yolla korumak mümkün olacaktır .

E : Hükûmetce gerek muhacırlara, Göçebelere ve naklolunanlara ve gerek topraksız veya az topraklı Çiftcilere verilecek toprakların hiç bir sebeble geri alınmaması toprakta emniyet ve istikrarı yürüteceğinden kabul olunmuş ve sonradan çıkacak müstahiklerin ancak bedel üzerinden ve maliyeden hak taleb etmeleri esası konmuştur .

10 - Projenin maddeleri için aşağıdaki kısa bilgiler yazılmıştır .

Kanunun(7) maddelik birinci bölümü (köy, kasaba, şehir) kurumu ve oturum yeri tutumu işlerine ayrılmıştır . 2 ve 3 üncü ve 4 üncü maddeler köy, kasaba ve şehir kurumu için konmuştur . 5 inci madde Köy, kasaba ve şehirler dışında ağıl, Oba gibi eğreti veya sürekli oturum yeri yapılmasının yolunu göstermektedir . 6 ıncı madde önceki dört maddenin müeyyidesidir .

2510 sayılı İskân kanunu Aşiret teşkilâtını kaldırmış ise de Aşiret hayatının icabı olan Çadır altında yaşamayı yasak etmemiştir . 7 inci madde ile de Çadır altında yaşama yasak edilmektedir .

51-

030 | 10 | | | 21 | 23 | 10

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

8 inci madde yeni kurulacak şehir, kasaba ve köylerin ne yolda ve nerelerde yapılacağını göstermektedir .

Sekiz maddeden mürekkeb olan ikinci bölüm toprak işlerine ayrılmıştır . 9 uncu madde (toprakda itibarın Tapuda yazılı mikdara) tabi olduğunu göstermektedir . 10 uncu madde de toprakların ancak Tapu ile elde tutulacağını ve Tapusuz yerlerin Devlete aid bulunduğu yazılmıştır .

11 inci madde Tapulu toprakların, 12 inci madde Vergide yazılı toprakların ve 13 üncü madde Tapuda ve vergide yazılı olmiyan toprakların ne yolda tasfiye edileceğini göstermek üzere yazılmıştır .

14 üncü madde topraksız veya az topraklı Çiftcilere Tapu artığı topraklardan 15 inci madde köy ve kasaba ve şehir orta malı topraklarından ne yolda toprak verileceğini ve 16 ıncı madde bunların ne yolda dağıtılub temlik olunacağını göstermektedir .

Üçüncü bölün sulara ve Bataklıklara ayrılmıştır. 17 inci madde de akar ve durgun suların ve batak - lıkların ve aznakların ve yerlerinin Devlet malı olduğu ve On yıl su altında kalub da sahipleri tarafından kurtarılmayan Tapulu yerlerin Devlete geçeceği ve kurudulmak üzere verilen veya verilecek

030 | 10 | | | 21 | 83 | 10

52-

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

olan Bataklık ,sazlık ve Azmaklık yerlerin ve Göllerin ve su basan yerlerin üç yıl içinde kurudulmamış olursa Devlete geçeceği yazılmıştır. Bu hükümlerle sulara karşı toprakların korunması imkânı Hükûmete verilmiş olmaktadır .

18, 19, 20, 21 ve 22 inci maddelerde Sular ve Bataklık, Sazlık, Azmaklık yerler ve toprakları sulama hakkında Vâlilerin ve Kaymakamların vazife ve selâhiyetleri gösterilmiştir .

23 den 32 inci maddeye kadar süren On madde malî hükümler için ayrılmıştır . Burada (23) üncü maddede ikibin dönümden büyük çiftlikler ve toprakların/sahibleri ve başında bulunarak işletilmeyen toprakların yüzde altı faizli toprak tahvilleri verilerek istimlâk edilmesi hüknü konmuştur .24 üncü madde ile de Hükûmete yirmişer lira kiymetli bir Milyon adet toprak tahvil senedi çıkarmak selâhiyeti yazılmıştır . 25 inci maddede Evkafa, İdarei Hususiyelere, Belediyelere ve diğer hükmî şahıslara aid Tapulu toprakların da aynı yolda istimlâki tecviz edilmiştir .

26 ıncı maddede : Toprak tahviliyle istimlâk edilen toprakların kimlere ve ne yolda dağıtılıp tenlik olunacağı gösterilmiştir .

27 inci maddede Ziraat Bankasına ve Emlâk Bankasına maledilen topraklar hakkında bir hükûm vardır.

030 | 10 | | | 21 | 1853 | 9

-3-

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

28 inci madde Ortakcı halinde Büyük topraklara bağlı Çiftcilerin bu toprakları ne yolda elde edecekleri hakkında yazılmıştır .

29 uncu madde Hükûmetce kefalet edilmek yoliyle nasıl toprak ekebileceğine dairdir .

30 uncu madde : Bu kanunda yazılı toprakların ne yolda verileceğini göstermektedir .

31 ve 32 inci maddeler de bir (Göç Bankası) kurumu yazılmıştır .

33 den 40 ıncı maddeye kadar sekiz maddelik beşinci bölüm istimlâk işlerine ayrılmıştır .

Ceza hükümlerine ayrılan altıncı bölüm On maddeden mürekkebtir . İdarî hükümlerin idarî müeyyidelerle takviyesi zarurî olduğundan burada da cezaî hükümler İdare Heyetlerine verilmiş ve infazları da İdareye bırakılmıştır .

Burada bir de para cezasının işe çevrilmesi hükmü konmuştur . Bu hükümle Hapishaneleri doldurmak ve çalışan kolları boş tutmakdan kaçınılmış ve maslahata daha uygun bir şekil kabul olunmuştur ,

dürlü hükümlere ayrılan yedinci bölümde 31 inci madde yoliyle elde edilmeyen boş yerlerde hiç bir kimse için bir hak tanınmıyacağı ve 32 inci maddede de Tapularını veya vergi kayıtlarını vaktinde müracaatla düzeltdirmiyenlerin artıklardan alacakları

030	10			21	123	90

54-

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

haklarının düşeceği ve 53 üncü maddede Hükûmetce verilen toprakların hiç bir suretle geri alınamiyacağı ve verildikden sonra meydana çıkacak istihkakların ancak bedele teallûk edeceği ve 54 üncü maddede tahsis ve tevzi edilen topraklara aid iddiaların tevziden itibaren ancak iki yıl içinde dinleneceği hakkında hükümler yazılmıştır .

030 | 10 | | | | 123 | 10

EK-19

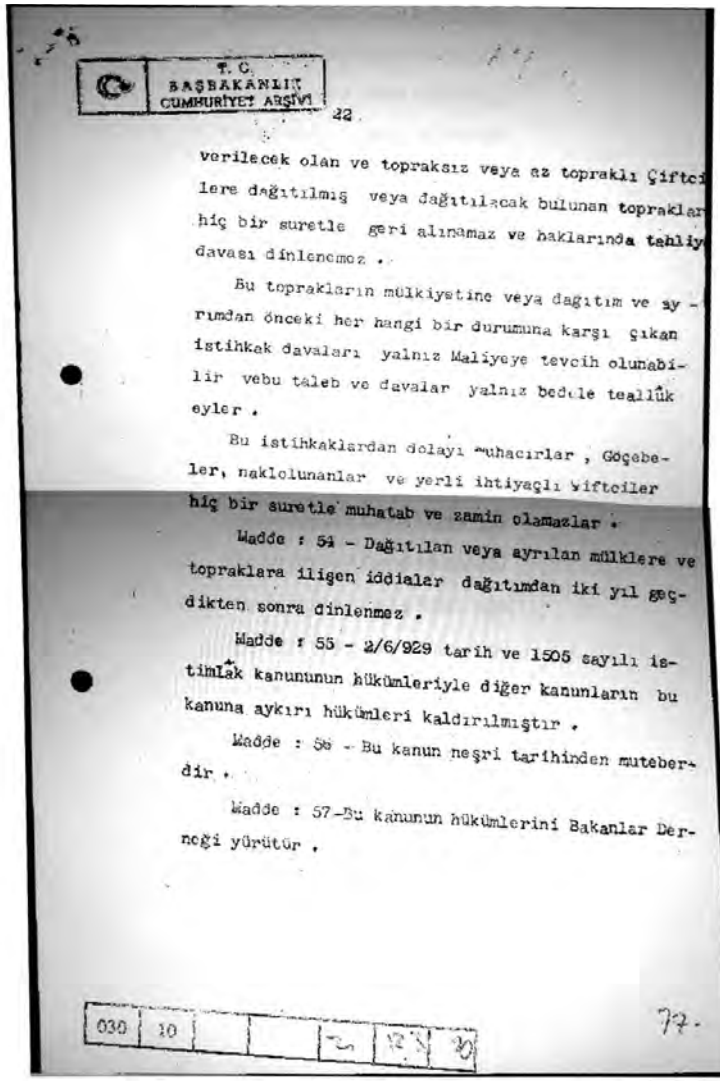

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

22

verilecek olan ve topraksız veya az topraklı Çiftçi
lere dağıtılmış veya dağıtılacak bulunan topraklar
hiç bir suretle geri alınamaz ve haklarında tahliy
davası dinlenemez .

Bu toprakların mülkiyetine veya dağıtım ve ay -
rımdan önceki her hangi bir durumuna karşı çıkan
istihkak davaları yalnız Maliyeye tevcih olunabi-
lir vebu taleb ve davalar yalnız bedele teallûk
eyler .

Bu istihkaklardan dolayı muhacırlar , Göçebe-
ler, naklolunanlar ve yerli ihtiyaçlı Çiftçiler
hiç bir suretle muhatab ve zamin olamazlar .

Madde : 54 - Dağıtılan veya ayrılan mülklere ve
topraklara ilişen iddialar dağıtımdan iki yıl geç-
dikten sonra dinlenmez .

Madde : 55 - 2/6/929 tarih ve 1505 sayılı is-
timlâk kanununun hükümleriyle diğer kanunların bu
kanuna aykırı hükümleri kaldırılmıştır .

Madde : 56 - Bu kanun neşri tarihinden mutebe-
dir .

Madde : 57-Bu kanunun hükümlerini Bakanlar Der-
neği yürütür .

030 10

77.

EK-20

Dün yeniden 42 Halkevi daha açıldı

Şükrü Kaya, bütün memlekette dinlenen bu parlak nutkunda Halkevlerinin faaliyetini anlattı

Halkevleri ve Halkevcileri Atatürkün ve milletimizin büyük irşad ve emirlerini yerine getirmek için her zaman inkılâbın emrindedirler

Halkevlerinin faaliyetleri hakkında.

EK-21

Cumhuriyet

Milletin Büyük Bayramı

Cumhuriyet'in 15. yılı dolayısıyla yaptığı konuşma.
(*Cumhuriyet,* 30 Ekim 1938)

EK-22

GÖRÜŞLER:

Din ve Siyaset

Şükrü KAYA

Şükrü Kaya'nın Yunus Nadi hakkında kaleme aldığı yazı.
(*Cumhuriyet,* 28 Haziran 1946)

EK-23

GÖRÜŞLER:

Çin İmparatorluğu

Yazan: ŞÜKRÜ KAYA

Hürriyet gazetesindeki "Görüşler" köşesinden bir makalesi.
(*Hürriyet,* 27 Nisan 1954)

KAYNAKÇA

A) Arşivler

AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi.
T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.
T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi.

B) Resmi Tutanaklar

Birinci Basın Kongresi (1935), Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1975.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri.

C) Kitaplar

Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939, Birgül Ayman Güler (ed.), AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2007.
AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001 .
AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, 3. basım, İstanbul, 1994.

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* (çev. Yavuz Alagon), Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1999.
AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme, (çev. Fatmagül Berktay),* Kaynak Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2002.
AKARSU, Bedia, *Atatürk Devrimi ve Temelleri,* İnkılâp Yayınevi, 3. basım, İstanbul, 2003.
AKAY, Oğuz, *Benim Sofram Bu,* Truva Yayınları, İstanbul, 2006.
AKGÜL, Suat, *Amerikan ve İngiliz Belgeleri Işığında Dersim,* 3. basım, Yaba Yayınları, İstanbul, 2004.
AKGÜN, Seçil Karal, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928),* Temel Yayınları, İstanbul, 2006.
AKSOY, A. Şerif, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Tarihi,* Nokta Kitap, İstanbul, 2008.
KSOY, Suat, *Yüz Soruda Türkiye'de Toprak Reformu*, Gerçek Yayınevi, 2. basım, İstanbul, 1971.
AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. basım, İstanbul, 2010.
AKŞİN, Sina ve diğerleri, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 2007.
AKŞİN, Sina- BORATAV, Korkut- KATOĞLU, Murat- KOÇAK, Cemil- ÖDEKAN, Ayla- ÖZDEMİR, Hikmet- HİLAV, Selahattin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980),* (yay. yön. Sina Akşin) Cem Yayınevi, 11. basım, İstanbul, 2011.
AKYÜREKLİ, Mahmut, *Dersim Kürt Tedibi 1937-1938,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
ALPKAYA, Faruk, *Türkiye Cumhuriyet'i'nin Kuruluşu (1923-1924),* İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
ALTAY, Fahrettin, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922),* İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.
APAK, Kemalettin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi,* Türkiye Mason Derneği Yayınları, İstanbul, 1958.

ARAS, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1979.
ARAS, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, İkinci Kitap, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968.
ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2003.
ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, c.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. basım, Ankara, 1989.
Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, İstanbul, 1977.
Atatürk ve Halkevleri (Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.17, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.22, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.24, Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2011.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.30, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (der. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2005.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 4. basım, Ankara, 1989.
Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.
AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e)*, Dördüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000.
AVŞAR, B. Zakir, *Bir Türkçünün Portresi*, Bengi Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2011.
AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Kitabevi, Ankara, 2009.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro,* Remzi Kitabevi, 5. basım, İstanbul, 2003.
AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam,* c.I, Remzi Kitabevi,12. basım, İstanbul, 2009.
AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, c.II, Yükselen Matbaası, 2. basım, İstanbul, 1968.
AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam,* c.III, Remzi Kitabevi, 25. basım, İstanbul, 2010.
AYKUT, Şeref, *Kamâlizm (CHP Programının İzahı),* Kaynak Yayınları, 2. basım, 2008.
BABUŞ, Fikret, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları,* Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.
BALİ, Rıfat N., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945),* İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
BALİ, Rıfat N., *1934 Trakya Olayları,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
BALKAYA, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2005.
BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi,* Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980.
BAŞ, Hakan, *Unutulan Batı Trakya Türkleri,* Umay Yayınları, İzmir, 2005.
BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Davalarımız*, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 1943.
BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Atatürkle Üç Ay,* Tan Matbaası, İstanbul, 1945.
BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Demokrasi Buhranları,* Türkiye Basımevi, İstanbul, 1956.
BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş,* c.5, Sabah Kitapları, 2. basım, İstanbul, 1997.

BAYAR, Celal, *Şark Raporu,* (sadeleştiren: Nejat Bayramoğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yapı Kredi Yayınları, 15. basım, İstanbul, 2010.
BİLA, Hikmet, *CHP Tarihi (1919-1979),* Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979.
Bir Şehre Gönül Verenler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Tanıtım ve Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi, İzmir, 1997.
BOZDAĞ, İsmet, *Atatürk'ün Sofrası,* Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.
BOZDAĞ, İsmet, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor,* Truva Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2005.
BOZDAĞ, İsmet, *Bir Çağın Perde Arkası,* Kervan Yayınları, İstanbul, 1972.
BOZKURT, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali I-II,* Kaynak Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2008.
BOZKURT, Mahmut Esat, *Ey Masonlar Dinleyiniz,* 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
BUDAK, Mustafa, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, Küre Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2008.
CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar,* (yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu), c.I-II, Temel Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2007.
CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
CHP Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924, (yay. haz. Yücel Demirel-Osman Zeki Konur), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
CHP Halkevleri Öğreneği, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
CHP Programı (1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi, c.9, Ulus Basımevi, Ankara, 1937.
Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi, c.10, Ulus Basımevi, Ankara, 1937.
Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütlerine Genelgesi, c.12, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.
Cumhuriyet Halk Partisi Yayını Seri: 2 Kitap: 5, İstanbul, 1938.
ÇAKAN, Işıl, *Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.
ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),* İmge Kitabevi Yayınları, 4. basım, Ankara, 2008.
ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri,* Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
ÇELİK, Sami, *Atatürk'ün Son 100 Günü,* Truva Yayınları, İstanbul, 2010.
Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Halkevlerinin 6'ıncı Yıldönümü Olan 20 Şubat 1938'de Ankara Halkevinde Verdiği Nutuk, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.
Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklik Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nin 5.2.1937 Tarihli İçtimaındaki Söylevi, Ulus Basımevi, Ankara, 1937.
DAĞISTAN, Adil-SOFUOĞLU, Adnan, *İşgalden Katılıma Hatay,* Phoneix Yayınevi, Ankara, 2008.
DÂVER, Bülent, *Türkiye Cumhuriyet'i'nde Layiklik,* AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, no: 48, Ankara, 1955.
DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin Yükselişi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
Dersim Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu (1932), Kaynak Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2010.
DİRİK, Kâzım Doğan, *Vali Paşa Kâzım Dirik,* Gürer Yayınları, İstanbul, 2008.

DOĞAN, Yalçın, *Savrulanlar Dersim 1937-1938 Hatta 1939,* Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2012.
DÜNDAR, Can, *Anka Kuşu Erdal İnönü Anlatıyor*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.
DÜNDAR, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918),* İletişim Yayınları, 5. basım, İstanbul, 2011.
DÜNDAR, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2010.
ELİÇİN, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi,* Ant Yayınları, İstanbul, 1970.
ETEM, Sadri, *Türk İnkılâbının Karakterleri*, Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2007.
ENGİN, M. Saffet, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, c.I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.
ERGÜVEN, Ekrem, *Şükrü Kaya'nın Sözleri ve Yazıları (1927-1937),* Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.
ERTAN, Temuçin Faik, *Kadrocular ve Kadro Hareketi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
GİRİTLİOĞLU, Fahri, *Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, c.I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2009.
GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
GÜZTOKLUSU, Murat, *Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu,* Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.
Halil Neşet, *Büyük Meclis ve İnkılâp,* Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1933.
T.C. Ordu İlbaylığı, Halkevleri ve Ödevlerimiz, Gürses Matbaası, Ordu, 1938.

HATİPOĞLU, Atakan, *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü Kemalizmden Sosyal Demokrasiye,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
HASANLI, Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri (1939-1953),* çev. Dr. Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.
IRMAK, Sadi, *Atatürk'ün Çevresi Milli Mücadele ve Devrimler Kadrosu,* Hisarbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1981.
IŞIKLI, Alpaslan, *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, İmge Kitabevi Yayınları, 5. basım, Ankara, 2008.
İç Bakanı Şükrü Kaya'nın Uraylar Kongresini Açma Söylevi, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
İLERİ, Rasih Nuri, *Atatürk ve Komünizm,* Anadolu Yayınları, İstanbul, 1970.
İLKİN, Selim-TEKELİ, İlhan, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.
İLKİN, Selim-TEKELİ, İlhan, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982.
İLSEVER, Ferit, *Cumhuriyet Devrimi Kanunları*, Kaynak Yayınları, 4. basım, İstanbul, 2000.
İNAN, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,* (haz. Arı İnan) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. basım, İstanbul, 2009.
İNAN, Arı, *Mustafa Kemal Ataürk'ün Eskişehir- İzmit Konuşmaları,* Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1982.
İNÖNÜ, İsmet, *Defterler (1919-1973),* c.I, (haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, (yay. haz. Sebahattin Selek), Bilgi Yayınevi, 3. basım, Ankara, 2009.
İSKİT, Servet, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları,* Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943.

KAL, Nazmi, *Atatürkle Yaşadıklarını Anlattılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.
KAPLAN, Mehmet ve diğerleri, *Atatürk Devri Fikir Hayatı I,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, (haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2010.
KARAL, Enver Ziya, *Atatürk ve Devrim,* 2. basım, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayıncılık, Ankara, 2003.
KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, 5. basım, İstanbul, 2009.
KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'da Elitler ve Din,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi,* İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955.
KAYRA, Cahit, *Sevr Dosyası*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.
KIRÇAK, Çağlar, *Cumhuriyet'ten Günümüze Gericilik (1856-1950) I. Kitap*, Bilar Yayınları, Ankara, 1989.
KIŞLALI, Ahmet Taner, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi Yayınları, 8. basım, Ankara, 2007.
KİLİ, Suna, *Bir Çağdaşlaşma Modeli Atatürk Devrimi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. basım, İstanbul, 2008.
KİNROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), Akdeniz Yayıncılık, 23. basım, İstanbul, 2008.
KİRKWOOD, Keenth P.-TOYNBEE, Arnold J., *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,* 2. basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
KOCAHANOĞLU, Osman Selim, Atatürk'ün Üç Muhalifi, c.I, Temel Yayınları, İstanbul, 2010.

KOÇ, İ. Ceyhan, *Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938),* Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008.
KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2006
KOÇAK, Cemil, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950),* c.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
KOÇAK, Cemil, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler,* 2. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),* c.I, 5. basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
KODAL, Tahir, *Paylaşılamayan Topraklar Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
KONGAR, Emre, *Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürkçülük*, Remzi Kitabevi, 12. basım, İstanbul, 2009.
KORKUT, Sevgi, *Toprak Reformu ve Türkiye,* Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 1984.
KÖKER, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, 6. basım, İstanbul, 2000.
KUTAY, Cemal, *Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982.
KUTAY, Cemal, *Atatürk'ün Son Günleri*, İklim Yayıncılık, 4. basım, İstanbul, 2006.
KÜÇÜK, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler*, Tekin Yayınevi, 2. basım, İstanbul, 1978.
LEVİ, Avner, *Türkiye Cumhuriyet'i'nde Yahudiler,* İletişim Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2008.
LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Arkadaş Yayınevi, 3. basım, Ankara, 2009.
MARDİN, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 6. basım, İstanbul, 1997.
MAZICI, Nurşen, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

MERAY, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, 2. Takım c.I-II, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
MUMCU, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devrimin Gelişimi,* İnkılâp Kitabevi, 22. basım, İstanbul, 2007.
MUMCU, Uğur, *Kürt Meselesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994.
NADİ, Nadir, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, 4. basım, İstanbul, 1991.
NUR, Dr. Rıza, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, 5. basım, İstanbul, 2008.
OKYAR, Osman-SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye,* Ankara, 1997.
On Beşinci Yıl Kitabı, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.
ORBAY, Rauf, *Siyasi Hatıralar,* Örgün Yayınevi, 3. basım, İstanbul, 2009.
ORTAYLI, İlber-TEKELİ, İlhan, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi,* (ed. Ergun Türkcan), Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978.
ÖNEN, Nizam-REYHAN, Cenk, *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929),* İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
ÖRGEEVREN, Ahmet Süreyya, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2007.
ÖRS, Yaman-BAYTEMİR, Burcu, *Atatürk, Felsefe ve Yaşam*, Efil Yayınevi, Ankara, 2010.
ÖZ, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945),* Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
ÖZAKMAN, Turgut, *1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, 3. basım, Ankara, 2009.
ÖZALP Kâzım-Teoman, *Atatürk'ten Hatıralar,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.
ÖZALP, Teoman, *Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ÖZEL, Sabahattin, *Büyük Milletin Evladı ve Hizmetkarı Atatürk ve Atatürkçülük,* Derin Yayınları, Genişletilmiş 2. basım, İstanbul, 2006.
ÖZTOPRAK, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
ÖZTÜRK, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi (1927-1931),* c.I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
ÖZTÜRK, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi (1927-1931),* c.III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
ÖZTÜRK, Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu,* Doğan Kitap, 5. basım, İstanbul, 2008.
PARLA, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm,* İletişim Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1993.
PERİNÇEK, Doğu, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet,* Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1991.
PERİNÇEK, Doğu, *Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
PERİNÇEK, Doğu, *Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri,* Kaynak Yayınları, 2008.
PERİNÇEK, Doğu, *Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu,* Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2010.
PERİNÇEK, Mehmet, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları,* Kaynak Yayınları, 3. basım, İstanbul, 2012.
SANER, Nejat, *Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü,* Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.
SARÇ, Ömer Celal, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti,* Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934.
SERÇE, Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945),* Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
SERTEL, Sabiha, *Roman Gibi,* Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, 3. basım, İstanbul, 1977.

SORGUN, Taylan, *İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor),* Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
SORGUN, Taylan, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü,* Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar,* Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2004.
SOYSAL, İlhami, *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar,* Der Yayınları, İstanbul, 1988.
SÖKMEN, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,* Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1999.
ŞİMŞEK, Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951,* Boğaiziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002.
ŞİMŞİR, Bilâl N., *Kürtçülük II (1924-1999),* Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 2009.
ŞİMŞİR, Bilâl N., *Lozan Günlüğü,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012
ŞİMŞİR, Bilâl N., *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, 4. basım, Ankara, 2009.
TALAS, Cahit, *Ekonomik Sistemler*, S Yayınları, 4. basım, Ankara, 1980.
TANÖR, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş,* Doğan Kitap, 5. basım, Ankara, 2006.
TAŞYÜREK, Muzaffer, *Mustafa Kemal Paşanın Muhalifleri Lozan'a Hayır Diyenler,* İhtar Yayıncılık, İstanbul, 1995.
TEKİNALP, Munis, *Kemalizm*, (çevriyazı: Çetin Yetkin), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası,* İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
Toprak Reformu Kongresi (1978), Türkiye Mühendisler Mimarlar Odaları Birliği Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ankara, 1979.

TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
TORUN, Esma, *Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi,* Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2003.
TÖKİN, İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı,* İletişim Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1990.
TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyet'i'nde Tek Parti İktidarının Kurulması (1923-1931),* Yurt Yayınları, Ankara, 1983.
TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1925-1936),* c.2, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009.
TURAL, M. Akif, *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi, Kişiliği),* Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 2003.
TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938),* Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 2005.
TURAN, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk,* Bilgi Yayınevi, 2. basım, Ankara, 2008.
TÜMERKAN, Sıddık, *Türkiye'de Belediyeler*, R. Zelliç Basımevi, İstanbul, 1946.
ULUĞ, Hakkı Naşit, *Tunceli Medeniyete Açılıyor,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
ULUĞ, Hakkı Naşit, *Derebeyi ve Dersim,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
ULUSOY, Mehmet, *Ulusal Devrim ve Küresel Karşıdevrim,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
ULUSU, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Yanıbaşında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları,* Doğan Kitap, 12. basım, İstanbul, 2010.
Umumi Müfettişler Konferansı'nda Görüşülen ve Dahiliye Vekaleti'ni İlgilendiren İşlere Daire Toplantı Zabıtları ile Rapor ve

Hulasası 1936, (yay. haz. M. Bülent Varlık), Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
US, Asım, *Hatıra Notları (1930- 1950),* Vakit Matbaası, İstanbul, 1966.
UŞAKLIGİL, Emine, *Benim Cumhuriyetim*, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
VAKTİDOLU, Adil-ATALAY, Ali, *Dersim Olayı*, Can Yayınları, 2. basım, İstanbul, 2008.
YALÇIN, E. Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,* Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1 (1888-1922),* (yay. haz. Erol Şadi Erdinç), Pera Ticaret ve Turizm A.Ş., 2. basım, İstanbul, 1997.
YEHGİAYAN, Vartkes, *Malta Belgeleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası*, Belge Yayınları, İstanbul, 2007.
YETKİN, Çetin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi (Serbest Cumhuriyet Fırkası),* Altın Kitaplar Yayıncılık, Ankara, 1983.
YETKİN, Çetin, *Karşı Devrim 1945-1950,* Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Yayınları, 7. Basım, Konya, 2009.
YETKİN, Çetin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.
YILMAZ, Mehmet Serhat, *Harf İnkılâbı ve Millet Okulları 1928-1935 (Kastamonu Örneği),* Bilge Ofset Matbaa, Ankara, 2009.
ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim Yayınları, 29. basım, İstanbul, 2009.

D) Yayınlanmamış Kaynaklar

AKYOL, Kadir, *Cumhuriyet'in Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

TABAK, Serap, *İzmir Şehri'nde Mülki İdare ve İdareciler: (1867-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

E) Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Yolu
Ayın Tarihi
Bilgi ve Bellek
Akşam
Cumhuriyet
Hâkimiyeti Milliye
Hürriyet
İdare Dergisi
Mahalli İdareler Dergisi
Memleket Siyaset Yönetim
Son Posta
Türk Dünyası Tarih Dergisi
Ulus
Ülkü
Vakit

DİZİN

I. Dünya Savaşı, 21, 26-28, 61, 97, 104, 125, 138, 306, 320, 329, 373, 375.
II. Dünya Savaşı, 306, 329, 373.
II. Abdülhamit, 25, 283.
6 Ok, 266.
1929 Dünya Ekonomik Krizi, 73, 74, 78, 170, 184, 188, 203, 261, 366, 372, 281, 382.
Abalıoğlu, Yunus Nadi, 33, 441.
Abbas, 255.
Abdülkadir Kemali (Abdülkemali), 72.
Adalar, 51, 52, 116, 119.
Adana, 31, 53, 82, 85, 95, 116, 117, 126, 136, 266, 307, 345, 346, 418.
Afgan, 103.
Afganistan, 119.
Afyon, 100, 117, 266.
Ağaoğlu, Ahmet, 75, 81, 82, 370, 443.
Ağrı İsyanı, 170.
Ahmet Bey (Antep Mutasarrıfı), 31.
Ahmet Rüştü Bey (Müftüzade), 25.
Akçura, Yusuf, 315, 337, 338.
Akdeniz, 134.
Akpınar, 266.
Aksaray, 117.
Aksu, 266.
Akyol, Kadir, 17, 458.
Alagöz, 258.
Alasonya, 116.
Alaşehir, 100.
Alevi, 236, 237, 345, 346.
Ali Hikmet Paşa, 72.
Ali Seydi, 72.
Almanya, 33, 192, 318, 378.
Alpdoğan, Abdullah, 253, 256, 258, 259.
Altay, Fahrettin, 68-70.
Altı Ok, 17, 319, 343, 348, 367.
Altın Yaprak, 140.
Amasya, 87, 116, 117.
Amerika, 64, 109, 369, 381.
Amutka, 254, 255.
Anadolu Ajansı, 284, 297.
Anadolu, 21, 22, 26, 27, 28, 33, 51, 97, 128, 130, 135, 154, 156, 158, 233, 365.
Anadolu'da Yeni Gün, 33.
Ankara Hükümeti, 30, 33.
Ankara Üniversitesi, 14, 17, 19.
Antakya, 266.
Antalya, 25, 36, 51, 72, 86, 87, 90, 91, 93, 95, 116, 117, 120, 126, 136, 216, 266.
Apak, Kemalettin, 283.
Apaydın, Zeki, 38, 70.
Araboğlu, Konstantin, 59.
Arap, 49, 63, 92, 256, 358.
Arapça, 82.
Arapkir, 238.

Aras, Tevfik Rüştü, 13, 14, 33, 287, 290, 291, 292, 307, 308, 318, 385, 387.
Arıkan, Saffet, 13.
Artukoğulları, 122.
Artvin, 117, 263.
Arzu ile Kamber, 328.
Asuri, 256.
Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumisi, 27, 28.
Âşık Garip, 328.
Atatürk, Mustafa Kemal, 13, 14, 17, 18, 29, 30, 32, 38, 67-70, 74-77, 80, 93, 94, 97, 99, 102, 164, 196, 199, 236, 261, 263, 267, 270, 271, 278, 280, 281, 283-295, 297-304, 307-310, 315, 318, 319, 322-325, 327, 333, 341, 354, 364, 365, 367, 374, 383, 385, 399.
Atay, Falih Rıfkı, 288, 290.
Avcıoğlu, Doğan, 141.
Avrethisar, 116.
Avrupa, 13, 25, 35, 52, 61, 63, 192, 316-318, 331, 338, 343, 376, 378, 381.
Aydın, 87, 117, 191, 200, 205, 375.
Aykut, Şeref, 205.
Ayvalık, 107, 116.

Bafra, 110, 266.
Bağdat Caddesi, 72.
Bağdat, 58.
Bakû, 63.
Balıkesir Paşa Camii, 198.
Balıkesir, 70, 72, 73, 117, 198, 205, 266.
Balkan Savaşı, 26, 51, 134.
Bandırma, 70.
Banguoğlu, Tahsin, 311.
Bardakçı, Cemal, 236, 237.
Basın Birliği Yasası, 275, 278.
Basri Bey, 33.
Başar, Ahmet Hamdi, 365, 366, 378, 379.
Başpınar, 266.
Batı Karadeniz, 134.
Batı Trakya, 22, 40, 43, 44, 51, 52, 54, 55, 99, 103, 119, 134.
Batı, 26, 39, 51, 104, 121, 175, 226, 228, 231, 232, 248, 382.
Batıyolu Ordu, 266.
Bayar, Celal, 13, 14, 17, 39, 52, 236, 287, 288, 289, 291-294, 301-303, 305-308, 310, 367, 378, 399.
Bayburt, 71, 263.
Bayur, Yusuf Hikmet, 303.
Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun, 348, 349.
Bekir Behlül, 34.
Bekir Sami (Günsav), 31, 32,
Bekir Sıtkı, 256.
Bekirağa Bölüğü, 29.
Bektaşi, 358.
Belçika, 37, 99.
Belediye Kanunu, 185.
Berau, Henri, 39.
Besarabya, 129.
Besni, 228.
Beyaz Rus, 109.
Beyazıt, 117.
Beylikköprü, 202.
Beyrut, 61.
Beytüşşebap, 177.
Bıyıklıoğlu, Tevfik, 378.
Bıyıktay, Ömer Halis, 236.
Bilecik, 117.
Bisan Hanım (İstanköylü), 25.
Bismil, 178.
Bitlis, 104, 117, 177, 178, 228, 263.
Bizans İmparatorluğu, 64.

Bleda, Mithat Şükrü, 29.
Boğazlar, 51, 52, 65, 66, 103.
Bolşevik, 61-63, 325.
Bolu, 87, 117, 338.
Bor, 106.
Borçlanma Yasası, 201.
Bornova, 205.
Bozcaada, 52.
Bozdağ, İsmet, 294, 300, 302.
Bozkurt, 266.
Bozkurt, Mahmut Esat, 13, 17, 33, 80, 282, 284, 378.
Bozok, Salih, 14, 288.
Britanya Müfettişi, 26.
Buca Sultanisi, 28.
Bukley, E. F., 39.
Bulca, Fuat, 310.
Bulgaristan, 22, 40, 52, 103, 107, 119, 121, 123, 125, 133, 162, 165.
Burdur, 117, 136, 161, 266.
Burhanettin Bey, 91.
Bursa, 87, 117, 126, 153, 205, 266.
Bükreş Antlaşması, 26.

Caclamanos, M., 41.
Calthorpe, A. G. (Amiral), 30.

Cami (Baykurt) Bey (Ankara Hükümeti Roma Temsilcisi), 33.
Cebel-i Lübnan Davası, 257.
Cebelibereket (Osmaniye), 117.
Cebesoy, Ali Fuat, 310.
Cebioğulları, İsmail, 212.
Cebrail, 255.
Cemal Paşa, 27.
Cemiyeti Akvam, 44, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 109, 280, 386, 415.
Cemiyetin Asılları, 271.
Cemiyetler Yasası, 278.
Cenevre, 58, 309, 337.
Cevat Paşa, 58.
Cevizli, 200.
Chamberlain, N., 56, 57.
Cimcoz, Sâlah, 29, 294.
Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), 74-85, 91-96, 98, 196, 281.
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 11, 14, 38, 80, 85, 86, 202, 204, 205, 260, 261, 263, 269, 270, 275, 280-282, 285-287, 300, 303, 309-311, 314, 322-324, 326, 328, 330, 331, 333, 334, 336, 339, 365-367.
Cuma Tatili Hakkında Kanun, 337.
Cumalı, 200.
Cumhuriyet, 17, 18, 21-24, 26, 27, 37, 57, 67, 69, 74, 78, 79, 81, 82.
Cumhuriyet, 440.

Çağlayan, 266.
Çakmak, Fevzi, 14, 69, 236, 237, 289, 291-293, 299.
Çanakkale, 65, 87, 117, 122, 134, 155, 160, 200, 356, 359.
Çankaya, 14, 70, 182.
Çankırı, 87, 117.
Çapakçur, 117, 258.
Çarlık, 62, 325.
Çatalca, 86, 116, 205, 316.
Çeçen, 358.
Çemişgezek, 177, 238, 239, 242, 258.
Çerkeş, 358.
Çeşme, 51.
Çetinkaya, Ali, 13, 14, 79, 288.
Çırpason, 258.
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 202.
Çingene, 128, 131, 133, 137, 140.
Çocuk Esirgeme Kurumu, 282.
Çorum, 117, 266.
Çorumlu, 266.
Çukurova, 345, 346.

Danıştay, 123, 142, 204, 206, 207, 210, 215, 216, 295, 297.
Danzik, 254, 255.
Darboğaz, 258.
Defoe, Daniel, 39.
Demen, 255.
Demenan, 254.
Demirhisar, 116.
Demokrat Parti, 14, 207, 311.
Denizli, 87, 116, 117, 201, 266.
Derme, 266.
Dersim, 241, 258, 259.
Derviş Vahdeti, 71.
Deşt, 255.
Devletçilik, 19, 35, 74, 76, 78, 95, 184, 261, 281, 319, 325, 365-367, 369, 370, 374, 376-380, 383, 388.
Dicleli, Vedat, 365.
Dikili, 205.
Dirik, Kâzım, 80, 256, 286.
Diyalektik Materyalizm, 272.
Diyarbakır, 117, 119, 120, 178, 191, 228, 236, 237, 248, 377.
Doğu Anadolu, 18, 24, 104.
Doğu Karadeniz, 134.
Doğuş, 266.
Drama, 116.
Dresden, 192.
Dünya Buhranı bkz. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı.

Edirne, 26, 51, 52, 87, 117, 266, 316, 318.
Ediz, Hasan Ali, 272.
Edremit, 116.
Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırılmasına Dair Yasa, 355.
Ege, 18, 21, 25, 40, 52, 65; - Denizi, 40.
Eğil Beyi, 258.
Eğil, 178.
Elazığ, 117, 119, 120, 177, 178, 191, 228, 237, 238, 245, 248, 250, 253, 258, 266, 377.
Elmalı, 25.
Emin Bey (Eskişehir Milletvekili), 160.
Engels, F., 271, 272.
Epir, 26, 55, 104, 105.
Erciş, 230.
Erciyes, 266.
Erdal, Veli, 19.
Erdal, Zehra, 19.
Erim, Nihat, 311.
Erivan, 257, 258.
Ermeni, 27-29, 31-33, 71, 124, 256, 258; - tehciri, 27-29.
Ermenice, 258.
Ertan, Temuçin Faik, 19.
Erzincan, 117, 134, 177, 200, 230, 238, 253, 263.
Erzurum, 117, 134, 253, 263.
Erzurum, 266.
Eski Yunan Masalları, 39.
Eskişehir, 100, 113, 118, 160, 200-202, 266, 271, 301.

Fahreddin Paşa, 50.
Fatih Sultan Mehmet, 129.
Fatih, 205.
Feneryolu, 72.
Ferhat ile Şirin, 328.
Fettah Bey, 58.
Fırat, 134.
Fikirler, 266.
Filistin, 40, 49, 109, 318.
Fissenger, Noel (Doktor), 288.
Fransa, 34, 35, 57, 375.
Fransız Devrimi, 97, 325.
Fransız İhtilali, 39, 343.
Fransızca, 32, 385.
Fuat Bey, 338.

Galatasaray Sultanisi, 25.
Garzan harekâtı, 256.
Gavur Dağları, 134.
Gaziantep, 87, 118, 134, 266, 293, 377.
Gediz, 134, 266.
Gediz, 266.
Gelibolu, 200.
Genç, 177.
Gendeleç, Kemal, 296.
Gerede, Hüsrev, 307.
Gevaş, 177.
Gevgili, 116.
Gevher, Ziya, 155, 156, 160, 356.
Gibson, 373.
Gide, Charles, 32, 39.
Giresun, 87, 118, 266.
Girit, 55, 116.
Göç Bankası, 211.
Gökabat Körfezi, 155.
Gökalp, Ziya, 235.
Görüşler, 266.
Gribene, 116.
Gümrük Tarife Yasası, 190.
Gümüşhane, 83, 118, 134, 153.
Gündelik İş ile Sermaye, 271.
Güney Amerika, 109.
Günümüze Kadar İktisadi Mezhepler Tarihi, 39.
Gürer, Cevat Abbas, 307.
Gürpınar, 178.
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, 305.
Güzel Günler, 266.

Hacim Muhittin (Çarıklı), 286.
Hâkimiyeti Milliye, 458.
Hakkâri, 118, 175, 177, 178, 228.
Halep, 27, 31, 61.
Halife, 23, 50, 63, 72, 78, 82, 84, 294, 332, 345.
Halk Partisi bkz. Cumhuriyet Halk Partisi.
Halkevi, 261, 263, 264-267, 269, 271, 273, 275, 328, 339, 345, 418.
Halkevi, 266.
Hamdi Bey (Ordu Milletvekili), 358.
Hamidiye Alayları, 257.
Harran, 27.
Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane Milletvekili), 153.
Hasanan, 254.
Hatay Egemenlik Cemiyeti, 387.
Hatay, 308, 309, 346, 386, 387.
Hatay, 266.
Hatipoğlu, Şevket Raşit, 202.
Havran, 27.
Hayali Sosyalizm ve İlmi Sosyalizm, 271.
Haydar Rıfat, 271, 272.
Haydaran, 240, 241, 254, 255, 357.
Haydaranlı aşireti, 240.
Haydaranlı Kamer, 255.
Hazo Beyi, 258.
Herriot, 57.
Hıdır Ağa, 241.
Hınıs, 228.
Hicaz, 46, 50.
Hilali Ahmer Cemiyeti, 104, 121.
Hintliler, 63.
Hizan, 178.
Hoover, H. C, 373.
Horozköy, 205.
Hozat, 177, 238, 239, 245, 255.
Hüradam, 70, 72.
Hüseyin Paşa Köşkü, 72.

Irak, 28, 47, 53, 58, 59, 61, 63, 177, 223, 225, 246, 247, 250, 256, 386.

İbreti Tenvirat, 36.

İçel, 51, 118, 346.
İktisadi Mezhepler Tarihi, 32, 39.
İmar ve İskân Bakanlığı, 97, 98, 126.
İmroz, 52.
İnan Köy, 266.
İnan, Afet, 76.
İnanç, 266.
İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 29.
İngilizce, 32, 385.
İngiltere, 31, 32, 49, 50, 56-59, 61, 63-65, 291, 325, 375.
İnkılapçı Münevver, 272.
İnönü, İsmet, 13, 14, 17, 38-40, 52, 67, 69-71, 76, 77, 82, 94, 210, 236, 280, 286-288, 290, 291-300, 302-311, 378, 386.
İran, 63, 65, 119, 177, 225, 235, 257.
İrdelp, Neşet Ömer, 310.
İskân Yasası, 98, 103, 114, 118, 124, 128, 130, 131, 161, 162, 202, 206, 249, 361.
İslam, 50, 63, 129, 133, 363.
Isparta, 87, 118, 136, 200, 266, 336.
İstanbul Hukuk Fakültesi, 25, 29.
İstanbul, 13, 19, 25-27, 29-31, 33, 39, 44, 50-52, 54-57, 64, 65, 68-70, 82, 87, 103, 117, 126, 163, 183-186, 191-192, 201, 202, 205, 266, 273, 290-292, 295, 297-299, 301, 302, 304, 311, 318, 339, 366, 369, 376.
İstanköy, 25, 52.
İstanköy İlkokulu, 25.
İstiklal Mahkemesi, 278.
İtalya, 33, 52, 57, 64, 375, 376.
İtalyanca, 32, 40.
İtilaf Devletleri, 30, 49.
İttihat ve Terakki Fırkası, 26-29, 283, 365.
İzmir Ekmekçiler ve Simitçiler Cemiyeti, 36.
İzmir Palas Oteli, 80.
İzmir, 26, 28, 29, 33-37, 51, 80-82, 86, 93, 96, 100, 110, 116, 117, 126, 191, 192, 201, 205, 286, 318, 370, 375, 376, 385.
İzmit, 110.

Jansen, Herman (Prof. Dr.), 183, 185.

Kadıköy, 235.
Kadınlar Birliği, 281.
Kafkasya, 129, 136.
Kahmut, 254.
Kamer Ağa, 241, 255.
Kangal, 238,
Kansu, Mazhar Müfit, 54, 161,
Kapital, 272.
Karacaahat, 116.
Karacabey, 205.
Karadeniz, 43, 104, 134, 375.
Karaelmas, 266.
Karaferye, 116.
Karakoçan, 178.
Karaköse, 235.
Karaman, 116.
Karaoğlan, 255.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, 292.
Karesi, 126.
Karl Fauteski'ye Göre Sosyalizm, 271.
Karl Marks'ın Ekonomi Politiki Sosyalizm Tetkiki, 272.
Karl Marks'ın Hayat Felsefesi ve Sosyolojisi, 272.
Kastamonu, 117, 126, 266.
Katerin, 116.
Katma, 27.
Kautsky, Fauteski, 271, 272.
Kavala, 116.

Kayalar, 116.
Kaynak, 266.
Kayseri, 117, 154, 266, 268.
Kemah, 238, 242.
Kemalist, 23, 39, 75, 260, 263, 272, 315, 318, 327, 333, 334, 364, 365, 369, 380, 387.
Kemaliye, 238, 242.
Kemer İstasyonu, 35.
Kenan Paşa, 238.
Kerek, 27.
Kerem ile Aslı, 328.
Kerkük, 53, 57-59, 61.
Kesebir, Şakir, 310.
Kesendire, 116.
Kesriye, 116.
Kıbrıs, 119.
Kıcıman, Naci, 297.
Kılıç Ali, 288, 293, 307, 310.
Kıran Harmanı, 212.
Kırım, 129, 136, - Savaşı, 133.
Kırklareli, 87, 117, 201, 205, 266, 317, 318.
Kırşehir, 87, 117.
Kıvılcımlı, Hikmet, 260, 272.
Kızılay, 282.
Kızılbaş, 358.
Kiğı, 177, 228, 238, 258.
Kitapçı, Hüsnü, 252.
Kocaeli, 87, 117, 201.
Koçgiri, 241.
Koçgirili Alişer, 254.
Koçuşağı Ayaklanması, 235.
Komünizm, 272.
Konya, 86, 117, 126, 232, 266, 352.
Konya, 266.
Koraltan, Refik, 352.
Kotum, 178.
Kozana, 116.
Köroğlu, 72, 328.
Köstence, 163.
Köy Yasası, 194, 195, 197, 214.
Köyceğiz, 201, 216, 335.
Kubilay (Asteğmen), 67-69.
Kureyşan, 254.
Kurtuluş Savaşı, 21, 39, 53, 61, 62, 67, 97, 104, 125, 175, 180, 199, 223, 283, 315, 324, 325, 352, 385.
Kuşadası, 51.
Küçük Hasan, 68.
Kürt, 63, 72, 81, 142, 178, 223, 225, 235, 236, 240, 245, 256-260, 359.
Kütahya, 87, 117, 153, 216.

Langaza, 116.
Laz, 259, 357.
Le Figaro, 310.
Lenin, V.İ., 272.
Lenin'in Mezhebi, 272.
Levi, Avner, 317.
Leyla ile Mecnun, 328.
Limni, 51, 52.
Lozan Konferansı, 21, 23, 33-39, 42, 47, 49, 51-55, 61, 65, 74, 97, 99, 100-102, 109, 131, 133, 170, 278, 280, 375, 376.

Mahmutbey Yaylası, 201.
Makedonya, 22, 26, 55, 66, 99, 104, 105.
Malatya, 87, 116, 117, 134, 175, 191, 228, 245, 253, 266.
Malta, 30-33, 383.
Mameki, 255.
Manchester, 60.
Manisa, 68, 70, 73, 116, 117, 191, 205, 266.
Maraş, 117, 134.
Mardin, 117, 228, 326.
Marks, Engels, 272.
Marks, Karl, 271, 272.

Marmara, 134.
Marsilya, 60, 375.
Mason Locaları, 281.
Mathiez, Albert, 39.
Mazgirt, 177, 238, 239, 258.
Medine, 49, 50.
Megali İdea, 64.
Mehmet (Derviş, Giritli), 67.
Mehmet Bey (Kütahya Milletvekili), 153.
Mehmet Emin, 68.
Mehmetçe, 300.
Menderes, 134.
Menderes, Adnan, 307.
Menemen İsyanı, 67-71, 170, 281, 332.
Menteşe, 51, 116.
Menteşe, Halil, 202, 216, 218, 219.
Meriç Nehri, 130.
Mersin, 85, 116, 117.
Merzifon, 266.
Mesai Yasası, 338,
Messina, 33.
Meşrutiyet, 25, 175, 181.
Mısır, 61, 375.
Mısırlılar, 63.
Midilli İdadisi, 25.
Midilli, 51, 55, 56, 116.
Miki Mouse, 328.
Milletçilik (Lenin, Stalin, Buharin), 272.
Milne (General), 30.
Misakı Milli, 21, 49, 57.
Moda Kulübü, 290.
Molotof, 271.
Mora, 129, 136.
Muallim Birlikleri, 281.
Muamelei Umumiyei Sevkiye Talimatnamesi, 27.
Muğla, 37, 87, 117, 136, 201, 216, 218, 231, 252, 335.
Muhacir Genel Müdürlüğü, 162,
Muhtar Bey (Trabzon Milletvekili), 337.
Muhtelit Mübadele Komisyonu, 26, 59.
Munzur, 250, 253, 255.
Murat Havzası, 134.
Mussolini, Benito, 57.
Mustafa Celalettin Paşa, 389.
Mustafa Necati, 13.
Mustafa Paşa Divanı (Muğlalı), 68, 70.
Mustafa Şeref Bey (Burdur Milletvekili), 13, 161.
Musul, 53, 57-59, 63, 65, 66, 280.
Muş, 104, 177, 258.
Mübadelei Emlak Komisyonu, 27.
Mübadele ve Teffiz Muamelelerinin İntacı Kat'i Tasfiyesi Yasası, 103, 107, 131.
Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 28, 29, 385.
Müslime, 27.
Müslüman, 26, 28, 40, 41, 44, 46, 50-56, 61, 73, 118, 128, 129, 318, 344.

Nadi, Nadir, 299.
Nakşibendi, 67, 71.
Nalıncı Hasan, 68.
Napoli, 33.
Naslıç, 116.
Nasrettin Hoca, 328.
Nasturi, 256.
Nâzım Bey, 58.
Nâzım Hikmet, 272.
Naziler, 318.
Nazimiye, 177, 255.
Nevrekop, 116.
New York, 192.
Niğde, 87, 106, 116, 117, 266.
Niksar, 106, 266.

Nurettin Bey, 353.
Nuri Sait, 256.
Nyon Konferansı, 308.

Odabaşı, Arda, 19.
Oktruva Vergisi, 191.
Okyar, Fethi, 14, 18, 29, 30, 38, 53, 70, 76, 77, 79-89, 92-96, 280, 291, 366, 378.
On İki Ada, 52.
Orbay, Rauf, 310.
Ordu Maluller Birliği, 282.
Ordu, 266.
Ordu, 117, 266.
Orhan Gazi, 129.
Orta Anadolu, 122, 134.
Orta Yayla, 266.
Osman Paşa, 238.
Osmanlı Devleti, 18, 21-23, 26, 28, 30, 46-48, 98-99, 112, 125, 128-130, 133, 135, 165, 180, 181, 223, 227, 237, 258, 259, 321, 344, 346, 349, 351, 361, 362, 365, 381, 385.
Ovacık, 177, 255.

Ökmen, Mümtaz, 290.
Öner, Celal, 293.
Öngören, İbrahim Tali, 236, 238,
Özalp, Kâzım, 69, 70, 238, 293, 295, 303, 305.
Özalp, Teoman, 293, 303.
Özden, Neşe, 19.
Özmen, Abidin, 256.

Pala, 258.
Paris, 25, 37, 57, 93, 310; - Hukuk Fakültesi, 25
Pars, Muhittin Baha, 310.
Patnos, 178.
Patrikhane, 59, 60, 278.
Peker, Recep, 17, 216, 286, 331, 365, 380.
Perinçek, Doğu, 19.
Pertek, 177, 238, 239, 258.
Peygamber, 49, 358.
Polar, Zeki, 68, 290.
Polaroz, 116.
Preveze, 116.
Projektör, 277.
Pülümür, 177, 230, 237, 255, 258.

Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı, 235.
Raif Bey (Trabzon Milletvekili), 152, 153, 156-159, 161.
Rakka, 27.
Raman, 235.
Ramazan, 68.
Renda, Abdülhalik, 14, 289, 290, 292, 300, 302, 304.
Resulayn, 27.
Reşit Galip, 13, 365.
Rist, Charles, 39.
Rize, 87, 117.
Robinson Crusoe, 32, 39.
Roma, 33, 54, 57.
Romanya, 119, 121, 123, 127, 162, 163, 369.
Rum Ortodoks, 43.
Rumbold, Sir Horace, 31.
Rumlar, 22, 26, 27, 43-45, 51, 52, 54-56, 104-106, 118.
Rus Devrimi, 325.
Rusya, 28, 62, 119, 133, 325.
Rüştü Bey (Bursa Milletvekili), 152, 154.

Sağlık Bakanlığı, 108, 162, 204.
Sait Azmi Bey (Kayseri Milletvekili),154.
Saka, Hasan, 376.
Sakız, 51.

Salvator Kalesi, 30.
Samsun, 30, 110, 117, 126, 266.
Saner, Nejat, 68, 288, 290, 294, 297, 304-306, 311, 385.
Sansa Boğazı, 242.
Saracoğlu, Şükrü, 13, 68, 306.
Sarışaban, 116.
Sason Ayaklanması, 235.
Savur Tenkil Harekâtı, 235.
Saydam, Refik, 298, 306.
Sazak, Emin, 201, 202.
Selanik, 55, 106, 116.
Semendirek, 51, 52.
Serbest Cumhuriyet Fırkası, 11, 18, 70, 71, 73-75, 79, 84, 85, 87.
Serbest Fırka, 76, 78, 90, 91, 365, 366.
Serez, 116.
Sertel, Sabiha, 277.
Sertel, Zekeriya, 272, 277.
Sevr Barış Antlaşması, 30.
Seyit Rıza, 237, 240, 241, 254, 255.
Seyithan, 255.
Sıhhıye, 182.
Sınıf Kavgası, 272.
Sicilya, 33.
Siirt, 117, 177, 228, 235, 238.
Silifke, 116.
Silivri, 86, 205.
Akşin, Sina, 15.
Sinop, 117.
Sisam, 51.
Sivas, 116, 117, 126, 201, 253, 266, 268.
Sivrice, 178.
Sivrihisar, 211.
Skinner, Robert Pest, 310.
Soğuk, Olcay, 19.
Solhan, 177.
Son Posta, 70, 72, 415, 458.
Sorbonne Üniversitesi, 25.
Sosyalist Fırka, 75.
Sosyalizm, 271, 272.
Sosyete ve Teknik, 271.
Sovyet Demokrasisi, 272.
Sovyetler Birliği, 61, 277.
Soyadı Yasası, 357, 359, 360.
Soyak, Hasan Rıza, 14, 287, 288, 292, 298, 307.
Soyak, Recep Zühtü, 294, 310.
Soydan, Mahmut, 238.
Söke, 205.
Sökmensüer, Şükrü, 256.
SSCB, 61, 287.
Stahanof Hareketi, 272.
Struma Vadisi, 43.
Suriye, 47, 119, 225, 346.
Suruç, 27.
Süleymaniye, 57-59, 61, 63.
Sürmene, 212.
Sütçü Mehmet, 68.

Şah İsmail, 250.
Şahmeran, 328.
Şamdan Mehmet, 68.
Şamlı Çiftliği, 201.
Şapka İktisası Hakkında Kanun, 352.
Şark Raporu, 236.
Şebinkarahisar, 117, 268.
Şefik Hüsnü, 260.
Şemdinli, 177, 178.
Şeref, Mustafa, 13, 161.
Şerefname, 258.
Şeriye ve Evkaf Vekaleti, 344.
Şevket Osman, 72.
Şevki Paşa, 35, 68.
Şeyh Abdülkadir, 235.
Şeyh Esad, 72.
Şeyh Halil, 72.
Şeyh Sait İsyanı, 81, 126, 223-226, 228, 229, 235, 256.

Şişko, 32, 39.

Tahir ile Zühre, 328.
Talat Paşa, 26, 31.
Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri, 222.
Taşan, 266.
Taşpınar, 266.
Tavukkalesi, 258.
TEKEL, 371.
Tekinalp, Munis, 317.
Tekirdağ, 87, 116, 117.
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 310, 334.
Tesalya, 105.
Teşkilatı Esasiye Kanunu, 84, 302, 324, 363.
Tevrat, 317.
Ticaret Bakanlığı, 60.
Tokat, 116, 118.
Toker, Gülsün, 298.
Toker, Metin, 311.
Toker, Özden, 298.
Toprak Bankası, 209.
Toprak Reformu, 18, 161, 165, 198, 199, 202, 203, 218, 223, 260, 387.
Toprak, Sabri, 318.
Torbalı, 205.
Trablus, 64.
Trablusgarp Savaşı, 52.
Trabzon, 87, 118, 152, 154, 156, 201, 266, 337.
Trakya Olayları, 316.
Trakya, 22, 26, 40, 43, 44, 51, 52, 54-56, 99, 100, 103, 119, 120-122, 126, 134,153, 154, 156, 158, 161-163.
Triyeste, 60.
Tuna Nehri, 130.
Tunceli, 177, 235, 237-256, 259.
Tüllük, 255.
Türk Ceza Yasası, 253.
Türk Divanı Harbi, 30.
Türk Hava Kurumu, 282, 328.
Türk Mason Cemiyeti, 284.
Türk Tarih Kurumu, 273.
Türkçe, 19, 32, 39, 40, 102, 113, 129, 132, 138, 142, 257-259, 268, 272, 273, 317, 318, 346.
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 11, 14, 38, 51, 61, 67, 70, 82, 126, 128, 151, 224, 252, 295, 304, 307, 323, 335. 341, 354, 355, 367, 416.
Türkiye Komünist Partisi (TKP), 260.
Türkiye Tiftik Cemiyeti, 282.
Türkler, 21, 22, 26, 43, 44, 46, 51-56, 61, 63-65, 97, 99, 102-105, 108, 112, 128-131, 133-135, 140, 143, 158, 162, 163, 223, 242, 257, 314, 315, 317, 319, 321, 322, 324, 346, 352, 353, 356, 358, 359, 361-363, 370.
Türküm, 266.

Uludağ, 266.
Uluğ, Naşit Hakkı, 19.
Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun, 336.
Ulusoy, Mehmet, 19.
Urfa, 118, 228, 377.
Us, Asım, 142, 300, 304, 305, 307.
Us, Hakkı Tarık, 79, 359.
Uşak, 100.
Uşi Antlaşması, 52.
Uzay, Sezai, 301.
Uzer, Tahsin, 257, 307, 311.
Uzgören, Vedit, 298, 299.

Ülker, 266.
Ülkü, 266, 458.
Üstadı Azam, 283.

Vakit, 300.
Van Gölü, 122, 134, 256.
Van, 90, 104, 118, 177, 178, 228, 263.
Vehbi Bey, 72.
Viyan, 354.
Vodine, 116.
Webb (Amiral), 30.

Yahudiler, 40, 49, 316, 317.
Yalçın, Fatma, 271.
Yalçın, Hüseyin Cahit, 29, 278, 307, 310, 394.
Yanya, 116.
Yarın, 70, 72.
Yavuz Sultan Selim, 250.
Yedi Âlimler, 328.
Yeni Asır, 72.
Yeni Doğuş, 266.
Yeni Gün, 33.
Yeni Mahalle, 182.
Yeni Sovyet Kanunu Esasisi, 271.
Yeni Tokat, 266.
Yeni Türk, 266.
Yenicevardar, 116.
Yeniçeri, 354.
Yozgat, 118.
Yörük, 102, 129, 131-133, 398.
Yugoslavya, 119, 121, 123, 162.
Yunanistan, 43, 44, 51-56, 59, 60, 61, 64, 97-99, 103-105, 109, 116, 123, 126, 133, 162, 375.
Yusufan, 254, 257.
Yusufanlı, 357.

Zara, 241.
Zeytüncü, 116.
Zilan, 230.
Ziraat Bankası, 107, 121, 123, 147, 200, 217, 222, 369.
Zirai Donatım Kurumu, 222.
Zonguldak, 118, 266, 282.
Zor, 27.